Gândire politică românească/5

Constantin Stere

SCRIERI POLITICE ȘI FILOZOFICE

DOMINO®

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

C. Stere

Scrieri politice și filozofice

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

colecție coordonată de Victor Rizescu

EDITAT CU SPRIJINUL AUTORITĂȚII NAȚIONALE PENTRU CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
STERE, CONSTANTIN
Studii politice și filozofice / Constantin Stere ; îngrij. de ed.: Victor Rizescu. - Ed. a 2-a, rev. - București : Do-MinoR, 2005
ISBN 973-8496-47-0

I. Rizescu, Victor (ed.)

32.01

Tehnoredactare: Laurențiu Budică
Culegere computerizată: Ioana Cristina Ardeleanu

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

gândire politică românească
5

C. Stere

Scrieri politice și filozofice

Ediție și prefață
de Victor Rizescu

DOMINO® 2005

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Notă asupra ediției:

Ediția reunește trei cicluri de articole ale lui Constantin Stere:

„Încercări filozofice" a fost publicat în *Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași*, numărul 8, din 1897, pp. 165-187, 284-308, 468-492. Textul, care a fost redactat anterior, înaintea stabilirii lui Stere în România la 1892, nu a mai cunoscut o altă ediție.

„Din notițele unui observator ipocondric (un foileton social)" a fost publicat în suplimentul literar al ziarului *Adevărul* în anul 1893, în numerele 1 671 (18 octombrie), 1 678 (25 octombrie), 1 684 (1 noiembrie), 1 718 (6 decembrie), 1 724 (13 decembrie), 1 731 (20 decembrie). Textul a mai fost reeditat în volumul C. Stere, *Scrieri*, ed. de Z. Ornea, București, Minerva, 1979, pp. 289-342.

„Social-democratism sau poporanism ?" a apărut în revista lunară *Viața Românească*, numerele 8, 9, 10 și 11 din 1907 și numerele 1 și 4 din 1908. Textul a mai fost reeditat în volumul C. Stere, *Social-democratism sau poporanism ?*, ed. de Mihai Ungheanu, Galați, Ed. Porto-Franco, 1996.

Am aplicat normele ortografice actuale, păstrând totuși anumite particularități de exprimare ale autorului și epocii.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Populismul și celelalte marxisme românești

Vârste ale marxismului

Constantin Stere (1865-1936) este un clasic al populismului est-european de la cumpăna secolelor XIX și XX. Altfel spus, îl putem prezenta nu doar ca pe o figură centrală a istoriei intelectuale românești, dar și ca pe un personaj reprezentativ al unei mișcări internaționale de idei. S-ar părea însă că tocmai această ultimă calitate îl îndepărtează pe Stere de preocupările noastre actuale și îi imprimă profilul atât de bine cunoscut al unui clasic invocat de obicei fără a fi citit și citit îndeobște fără a fi înțeles. „Populismul" este cu siguranță una dintre cele mai plurivalente noțiuni ale vocabularului politic, al cărei sens diferă după contextul în care este folosită. Limbajul curent, discursul public și practica academică actuală din România par să îi rezerve înțelesul unei atitudini politice în care cultul fervent și sincer al „poporului", însoțit eventual de accente naționaliste și tradiționaliste, se îngemănează cu manipularea sa demagogică. Acesta este cu siguranță unul dintre sensurile consacrate ale noțiunii, ce a căpătat expresie mai ales într-unul dintre cele două contexte

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

principale ale carierei sale istorice, anume în America Latină[1]. Tot acesta pare să fie și conceptul unificator rezultat din unele încercări recente de definire a aceleiași noțiuni prin inventarierea atentă a manifestărilor sale pe arii temporale și geografice cât mai largi[2]. Înțeles în acest fel, populismul a debutat ca o formă de identificare a elitelor intelectuale cu „poporul", jucând ca atare un rol important în geneza democrației[3]; într-o fază ulterioară, el s-a transformat într-un dublu pervers și un parazit al democrației[4]. Am avea de-a face deci, prin excelență, cu o formă politică în care se manifestă limitele și ambiguitățile teoriei și practicii democratice a modernității. Dacă mai punem la socoteală „elitismul" instinctiv al lumii intelectuale est-europene după deceniile de „populism" programatic al comunismului, înțelegem ușor că prezentarea unui gânditor politic de acum un secol ca pe figura emblematică a variantei autohtone a populismului est-european nu este de natură să îl recomande pe autorul în cauză ca pe o referință de mare actualitate.

Pe lângă America de Sud – aceasta mai ales în perioada postbelică, Europa Răsăriteană a ultimelor decenii ale secolului XIX și a începutului de secol XX a fost cealaltă regiune în care populismul a jucat un rol istoric pregnant și a căpătat forme „paradigmatice". Iar acel model teoretic al populismului elaborat cu precădere pe baza exemplelor clasice est-europene se depărtează mult de accepțiunea curentă a termenului la care ne-am referit mai sus. Acest model plasează populismul nu în categoria formelor de mobilizare politică, ci în cea a reacțiilor intelectuale față de modernizare, ce pot genera, în unele cazuri, curente ideologice și mișcări politice. O parte a literaturii teoretice despre populism a fost clădită tocmai pe baza acestei accepțiuni a termenului, care este folosit pentru a desemna familii intelectuale și politice formate în contextul „societăților agrare

1 Alistair Hennesy, „Latin America", în Ghiță Ionescu, Ernest Gellner, eds., *Populism. Its Meanings and National Characteristics*, London, Weindenfeld and Nicolson, 1970.

2 Guy Hermet, *Les populismes dans le monde. Une histoire sociologique, XIXe-XXe siècle*, Paris, Fayard, 2001. Vezi și Sorin Ioniță, „În numele poporului. Scurtă analiză a populismului, ieri și azi", în Alina Mungiu-Pippidi, ed., *Doctrine politice. Concepte universale și realități românești*, Iași, Polirom, 1998.

3 Andreia Roman, *Le populisme quarante-huitard dans les principautés roumaines*, Bucarest, Les Éditions de la Fondation culturelle roumaine, 1999.

4 Daniel Barbu, *Șapte teme de politică românească*, București, Antet, 1997, pp. 93-96; Idem, *Republica absentă*, București, Nemira, 1999, pp. 137-141; Idem, *Politica pentru barbari*, București, Nemira, 2005, pp. 121-138.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

ce se apropie de «pragul modernizării» [developmental threshold]", sau altfel spus al „întâlnirii dintre universul social al micului producător rural și forțele mult mai puternice ale lumii industriale și comerciale – de obicei capitaliste – , organizate în mari unități de producție"[5]. Populismul este definit astfel ca „un curent de gândire care, de la începutul secolului XIX, s-a opus marilor concentrări de forțe productive, pledând cauza unui model de dezvoltare bazat pe întreprinderea individuală de mici dimensiuni, atât în industrie cât și în agricultură"[6]. Dacă este privit în acest fel, el trebuie să fie deosebit cu grijă de „celebrarea lumii țărănești", în manieră romantică[7], mai ales atunci când aceasta din urmă este însoțită de „respingerea conștientă a industrializării, a urbanizării și [...] a raționalității științifice". O asemenea distincție este foarte importantă, căci „teoria economică și socială a populismului veritabil nu respinge ideea progresului material și creșterea bunăstării materiale, așa cum o face o parte a gândirii romantice; ea argumentează doar că aceste obiective pot fi atinse fără costurile implicate de industrializare și urbanizare pe scară largă. Progresul [...] este considerat ca perfect compatibil cu conservarea unei structuri sociale și economice în care micii producători agricoli – țăranii – și non-agricoli – artizanii – dețin o pondere importantă în economie"[8].

Deși a căpătat forme clasice în Europa de Est, viziunea populistă despre modernizare are o istorie mult mai amplă, din care ciclul est-european a reprezentat doar o secvență. Originile sale au fost occidentale, și le putem descoperi în scrierile unor autori precum economistul și istoricul elvețian J. C. L. Simonde de Sismondi, sau teoreticienii socialiști Robert Owen și Pierre Joseph Proudhon, ori mai puțin cunoscuții socialiști „ricardieni" britanici Thomas Hodgskin, John Gray, William Thompson sau John Francis Bray[9]. În afara Occidentului, încercarea de a descoperi alternative ale modelului capitalist de dezvoltare economică a fost conjugată cu preocupările obsedante legate de relația dintre o societate înapoiată, agrară, și

5 Peter Worsley, „The Concept of Populism", în Ghiță Ionescu, Ernest Gellner, eds., *Populism. Its Meanings and National Characteristics*, London, Weindenfeld and Nicolson, 1970.

6 Gavin Kitching, *Development and Underdevelopment in Historical Perspective. Populism, Nationalism and Industrialization*, sec. ed., London, Routledge, 1989, p. 19.

7 În acest fel este folosit termenul în lucrări ca Joseph Held, ed., *Populism in Eastern Europe. Racism, Nationalism and Society*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1996.

8 Kitching, *Development and Underdevelopment*, pp. 2-3.

9 *Ibidem*, pp. 22-35.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

sistemul capitalist internațional dominat de Occident. Europa de Est a fost prima regiune în care această temă a devenit unul dintre discursurile intelectuale dominante, iar în interiorul său Rusia a fost terenul privilegiat de formare a teoriei populiste a dezvoltării. Aici, „ideologia populismului [...] a reflectat nu numai problemele micilor producători confruntați cu presiunile producției capitaliste pe scară largă; ea a reflectat de asemenea și problemele specifice ale unei țări agrare înapoiate confruntată cu expansiunea economică a statelor capitaliste dezvoltate”[10].

Pe parcursul primelor trei sferturi ale secolului XIX, elitele cultivate ale micilor țări din răsăritul Europei au fost absorbite de problema construcției statale și naționale, pe fundalul Chestiunii Orientale și a redistribuirii teritoriilor, populațiilor și sferelor de influență între imperiile zonei[11]. În Rusia, supraviețuirea națională nu constituia o problemă: acesta a fost cu siguranță un motiv pentru care centrele culturale ale giganticului imperiu au devenit un laborator al radicalismului politic, unde „inteligheția” traducea temele luminismului, romantismului, liberalismului sau socialismului occidental în idiomuri locale, adaptându-le după configurația socială specifică și prioritățile diferite ale zonei. „Cultura revoluționară” formată în acest fel, prin migrația ideilor occidentale spre estul extrem al continentului și reinterpretarea lor în mediul politic și ideologic rusesc, avea să își dovedească în foarte scurt timp o vocație internațională și „regională”, dincolo de granițele Rusiei. În ultimul pătrar al veacului, după ce structura politică a Europei Est-Centrale s-a stabilizat, temporar, în urma Războiului Crimeei de la 1854-1856 și apoi a Congresului de la Berlin din 1878, micile culturi naționale ale regiunii au devenit mai receptive la provocarea ideilor liberale, democratice și socialiste pe care până atunci le asimilaseră, cel mai adesea, ca pe niște derivate ale programului de emancipare națională. Diversele „partide naționale” ale epocii Revoluției de la 1848 se scindaseră în deceniile următoare, iar o parte dintre revoluționarii entuziaști ai perioadei își construiau o nouă identitate în fotoliile instituțiilor politice și ale mașinăriilor birocratice a căror dezvoltare însoțise victoria, totală sau parțială, în lupta pentru autonomie sau independență statală. Izbânda „revoluției naționale” crea acum un

10 Andrzej Walicki, „Russia”, în Ghiță Ionescu, Ernest Gellner, eds., *Populism. Its Meanings and National Characteristics*, London, Weindenfeld and Nicolson, 1970, pp. 76-77. Vezi pe larg Idem, *The Controversy over Capitalism: Studies in the Social Philosophy of the Russian Populists*, Oxford, Clarendon Press, 1969.

11 Pentru contextul internațional al regiunii în secolul XIX vezi Alan Palmer, *The Lands between: a History of East-Central Europe since the Congress of Vienna*, New York, Macmillan, 1970.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

teren pe care puteau încolți speranțele și planurile unor viitoare revoluții sociale, iar stavilele ce stăteau în calea acestui al doilea val al emancipării nu mai erau stăpânirile imperiale străine, ci așezămintele politice interne nou instituite sau „refasonate" după model occidental – deși în unele cazuri, cum ar fi Polonia sau Cehia, ordinea politică și socială locală era încă inseparabilă de cea imperială. Pe acest teren s-a revărsat înspre vest, în ultimele decenii ale secolului XIX, cultura revoluționară rusă, ca un reflux parțial al valului ideologic ce se propagase dinspre Occident spre Răsărit la începutul aceluiași secol.

La vremea când avea loc acest reflux ideologic, populismul era o piesă centrală a culturii revoluționare la care ne referim. Pe sol rusesc, preocuparea inițială a populiștilor occidentali de a descoperi alternative ale dezvoltării capitaliste se transformase în viziunea unei alternative a evoluției spre lumea socialistă. Convinși de îndreptățirea țelurilor socialiste – dacă nu neapărat de inevitabilitatea tranziției spre socialism – populiștii ruși erau totodată convinși că „înapoierea" rusească poseda propriile sale virtuți, pe care un militant politic avea datoria să le exploateze pentru a ușura zămislirea orânduirii socialiste. Configurația socială de natură să transforme arhaica lume rusească într-o trambulină spre stadiul cel mai înalt de dezvoltare a societății era cea a *obșcinei*, sau a comunității țărănești în care cea mai mare parte a terenului și a inventarului agricol erau deținute în proprietate colectivă. Structurile satului devălmaș, împreună cu morala comunitară ce le corespundea, ofereau deci o cale de acces directă și privilegiată spre socialism, pe care Rusia o putea urma, fără a mai înfrunta ororile capitalismului[12].

Tema satului comunitar, ca o formă socială specific rusească, ce putea pune Rusia la adăpost de ravagiile capitalismului, nu a fost o invenție a populiștilor. Înainte ca aceștia să o asocieze cu o viziune a viitorului socialist, aceeași idee a fost încorporată în cadrele utopiei regresive a slavofilismului. Naționalismul conservator al primei jumătăți a secolului XIX a văzut *obșcina* ca pe un depozitar al valorilor comunității organice tradiționale rusești, superioare ansamblului cultural ce susținea societatea materialistă occidentală[13]. Împreună

12 Kitching, *Development and Underdevelopment*, pp. 35-45.

13 *Ibidem*, pp. 145-153. Pentru o prezentare de ansamblu a slavofilismului, vezi Andrzej Walicki, *The Slavophile Controversy: History of a Conservative Utopia in Nineteenth-Century Russian Thought*, transl. by Hilda Andrews-Rusiecka, Notre Dame, Ind., University of Notre Dame Press, 1989 [1975]. Slavofilismul a fost doar una dintre varietățile de conservatorism rusesc, și nu neapărat cea mai reprezentativă, vezi Richard Pipes, *Russian Conservatism and Its Critics: a Study in Political Culture*, New Haven, Yale University Press, 2005.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

cu alte idei referitoare la „calea specifică" de dezvoltare a Rusiei, tema satului devălmaş a migrat apoi dinspre dreapta tradiţionalistă înspre stânga revoluţionară. Gândirea lui Alexander Herzen a fost puntea de legătură dintre cele două etape ale carierei intelectuale a *obşcinei*, ca temă de reflecţie politică şi socială. Dezamăgit de Occident şi ca atare depărtându-se de tabăra „occidentaliştilor" ruşi, fără a adopta însă poziţia rivalilor slavofili ai acestora, Herzen a crezut că poate distinge o „a treia cale" de dezvoltare a cărei traiectorie vag definită a văzut-o ca strâns legată de instituţiile satului devălmaş[14].

Populismul rus s-a dezvoltat în deceniile ce au urmat, în continuitatea „socialismului rusesc" al lui Herzen. El a dominat deceniile şapte, opt şi nouă – perioada ce a urmat eliberării şerbilor de la 1861 – , deopotrivă ca tip de gândire social-politică şi ca modalitate de acţiune politică şi contestatară[15]. În cea de-a doua ipostază, populismul a generat marea mişcare a „mersului la popor" de la 1873-1875, prin care „inteligenţia" încerca să refacă legătura cu ţărănimea de care se simţea separată atât de barierele sociale cât şi de cultura sa occidentală[16]. Practic toate mişcările revoluţionare ale epocii au gravitat în jurul nucleului ideologic al populismului sau „narodnicismului", ce conjuga „dragostea pentru popor" cu oroarea faţă de perspectivele dezvoltării de tip industrial şi capitalist. Aceleaşi mişcări revoluţionare au adoptat uneori tactici teroriste, culminând cu asasinarea ţarului Alexandru II în 1881[17].

---

14 Kitching, *Development and Underdevelopment*, pp.145-148.

15 Pentru o analiză amănunţită a mişcărilor politice populiste vezi Franco Venturi, *Roots of Revolution: a History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia*, transl. by Francis Haskell, rev. ed., London, Phoenix Press, 2001 [1960].

16 Pentru caracteristicile sociale ale „inteligenţiei" ruseşti şi est europene, vezi Richard Pipes, ed., *The Russian Intelligentsia*, New York, Columbia University Press, 1961; Aleksander Gella, „The Life and Death of the Old Polish Intelligentsia", în *Slavic Review* 30: 1, 1971; Elena Siupiur, *Intelectuali, elite, clase politice moderne în sud-estul Europei. Sec. XIX*, Bucureşti, Do-minor, 2005. Vezi şi Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, trad. de Lucreţia Văcar, Bucureşti, Humanitas, 1993, pp. 91-107; Sorin Antohi, „O politică «abstractă şi literară»: inteligenţia şi democraţia", în *Exerciţiul distanţei: discursuri, societăţi, metode*, Bucureşti, Nemira, 1998.

17 Venturi, *Roots of Revolution*, pp. 709-720; vezi şi Richard Pipes, *Russia under the Old Regime*, New York, Charles Scribner's Sons, 1974, pp. 297-305; J. N. Westwood, *Endurance and Endeavour. Russian History, 1812-1986*, third. ed., Oxford, Oxford University Press, 1987, pp. 72-86.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Pe versantul teoriei sociale și al strategiei de dezvoltare economică, populismul s-a cristalizat prin încorporarea treptată și interpretarea creatoare a gândirii marxiste. Relația foarte strânsă dintre marxism și populism, în cultura rusă, a comportat deopotrivă o interpenetrare reciprocă și un dialog polemic. Populismul s-a auto-definit ca o traducere fidelă a marxismului pentru uzul societății agrare rusești. Până în anii 1890, autorii pe care îi încadrăm astăzi în curentul de gândire socială al populismului au reprezentat vocea autorizată a marxismului în marele imperiu răsăritean, ba chiar singura voce semnificativă a teoriei marxiste locale. În același timp, dacă populiștii au avut conștiința apartenenței lor la marea familie a marxismului european, marxiștii unei alte generații de gânditorii ruși au fost cei care, printr-o departajare polemică, au conturat retrospectiv imaginea de grup a curentului populist, impunând în conștiința publicului chiar termenul prin care îl desemnăm. Revendicând, din nou, o interpretare „corectă" și autentică a marxismului, ei le-au aplicat „falșilor" marxiști ai epocii anterioare eticheta depreciativă de „populiști", menită să le sublinieze deopotrivă utopismul și „deviaționismul" doctrinar[18]. Trebuie sa reținem deci că „populismul, ca ideologie, a fost nu numai definit dar, într-un anume sens, chiar adus pe lume de către marxism", cu alte cuvinte că „fără componenta marxistă el ar fi fost ceva foarte diferit". Ca atare, „marxismul trebuie să fie recunoscut ca principalul cadru de referință pentru o înțelegere adecvată a filozofiei sociale a populismului clasic", iar „populismul clasic, la rândul său, trebuie să fie recunoscut ca unul dintre cele mai importante capitole într-o istorie amplu concepută a receptării marxismului în lume"[19].

Scriind la vremea când persistenta „problemă agrară" a Europei Răsăritene[20] era abordată prin terapia programului economic al stalinismului, unul dintre primii istorici ai gândirii agrariene est-europene privea în urmă, spre populismul anterior Primului Război Mondial și țărănismul epocii interbelice, ca spre o mare șansă ratată

18 Richard Pipes, „*Narodnichestvo*: a Semantic Inquiry", în *Slavic Review* 23: 3, 1964.
19 Walicki, „Russia", p. 76.
20 Pentru originile problemei agrare în Europa de Est și România vezi Doreen Warriner, „Some Controversial Issues in the History of Agrarian Europe", în *The Slavonic and East European Review* 32: 78, 1953; Jerome Blum, „The Rise of Serfdom in Eastern Europe", în *The American Historical Review* 62: 4, 1957; Daniel Chirot, *Schimbarea socială într-o societate periferică*, trad. de Victor Rizescu, București, Corint, 2002.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

de rezolvare a dilemei economice a înapoierii prin mijloace care să țină seama de costurile suferinței umane. Economistul și sociologul englez David Mitrany, originar din România, prezenta programul de modernizare al comunismului, bazat pe colectivizare și industrializare accelerată prin exploatarea economiei agricole, ca pe produsul unui dogmatism teoretic insensibil la circumstanțele economice și sociale ale zonei. Prin contrast, populismul, împreună cu continuatorul său țărănismul, apărea ca un răspuns pragmatic la provocările specifice ale modernizării est-europene, apt să genereze o strategie viabilă de ajustare a regiunii la ansamblul economiei mondiale. Autorul observa cu ironie cum critica viziunii marxiste de inspirație sovietică asupra chestiunii agrare fusese anticipată, cu decenii în urmă, de mișcări politice animate chiar de suflul revoluționar al marxismului și de gânditori ce se foloseau tocmai de categoriile de analiză ale acestuia[21].

Pentru Mitrany, populismul rusesc și est-european trebuie înțeles ca o consecință finală a unei crize interne a teoriei marxiste, provocată de ambiguitatea constitutivă a acesteia în privința problemei țărănești. Conceput ca o teorie a tranziției de la capitalism la socialism, marxismul a manifestat de la început o tendință de a neglija țărănimea, pe care a prezentat-o ca pe un vestigiu al trecutului, o categorie socială incertă ce stă la jumătatea distanței dintre proletariat și burghezie și de aceea incapabilă să joace un rol bine determinat în revoluția menită să pună capăt ordinii capitaliste. Pe urmele economiei clasice engleze, Marx a considerat că țărănimea – clasa micilor producători agricoli independenți – era sortită unei dezintegrări iminente, victimă a legilor de fier ale concentrării producției capitaliste. Către sfârșitul secolului XIX, marxiștii occidentali descoperă treptat că această predicție întârzie să se îndeplinească, iar partidele socialiste din mai multe țări realizează că au nevoie de sprijinul electoral al unei țărănimi ce se încăpățânează să supraviețuiască. Ca atare, chestiunea țărănească a devenit una dintre principalele surse de polemici în cadrul Internaționalei a II-a și un subiect predilect al „revizionismului" reprezentat de gânditori precum Eduard Bernstein sau Eduard David. În cele din urmă, atât revizioniștii cât și marxiștii „ortodocși" au trebuit să accepte că alternativa cu care se confruntau era aceea dintre „un socialism modificat pentru a ține cont de țărănime sau, fără țărănime, nici un fel de socialism. În măsura în care doreau să rămână socialiști ei trebuiau să își tempereze zelul teoretic marxist"[22].

21 David Mitrany, *Marx Against the Peasant. A Study in Social Dogmatism*, New York, Collier Books, 1961 [1951].
22 *Ibidem*, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Transplantată în răsăritul continentului, dilema cu care se confruntau marxiştii occidentali a dat naştere doctrinei populiste. Căci, spune Mitrany, „dacă această chestiune era destul de clară în ţări precum Germania şi Franţa, ea nu putea decât să devină evidentă în societăţile predominant ţărăneşti ale Europei de Est. Atunci când călătoreşti către răsărit, vezi cum fabricile se împuţinează iar gospodăriile agricole se înmulţesc, până când agricultura ajunge să domine aproape fără rival pe marile câmpii ale Rusiei. Revolta împotriva marxismului a urmat întocmai această variaţie în structura economică. Ea s-a propagat către răsărit în valuri tot mai înalte până când a lovit ţărmurile Rusiei; acolo a întâlnit intensele curente locale, iar apele s-au întors transformate, aproape de nerecunoscut, sub forma populismului, şi aşa s-au revărsat asupra societăţilor ţărăneşti învecinate". Dacă la prima vedere doctrinele marxistă şi populistă par foarte diferite, în realitate „cea din urmă s-a inspirat în bună măsură de la cea dintâi", ea fiind în plus „purtată pe marele val al radicalismului generat de socialismul marxist". Aşa se face că „putem rezuma acest capitol din istoria gândirii sociale printr-un paradox: nimeni altul decât marxismul a fost cel care, cu mulţi ani în urmă, a condamnat experimentul social marxist pe care îl întreprinde acum bolşevismul"[23].

Populismul est-european a fost deci, după Mitrany, doar expresia deplină a perplexităţii marxiste în faţa problemei agrare, acutizată în mediul predominant agrar al regiunii. Alţi autori preferă să prezinte teoria populistă mai degrabă ca pe o degenerare a marxismului în mediul cultural al Rusiei, unde „socialismul occidental [...] s-a îngemănat cu sistemul de valori ale lumii agrare, care celebrează munca plugarului şi resping ca păcătoase activităţile ce nu sunt legate direct de cultivarea ţărânei", acoperind deci cu „oprobiu comerţul şi întreprinderile industriale"[24]. Dar majoritatea preferă să sublinieze „forţa generatoare a gândirii lui Marx", sau „caracterul proteic al marxismului" care, „folosit ca instrument de analiză şi critică socială" în contexte istorice diferite, „a dat naştere unei mari varietăţi de explicaţii teoretice şi strategii politice"[25]. Populismul rusesc este

23 *Ibidem*, loc. cit.

24 Alexander Gerschenkron, „Economic Development in Russian Intellectual History of the Nineteenth Century", în *Economic Backwardness in Historical Perspective. A Book of Essays*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1976 [1962], pp. 184-185.

25 Michael Kitch, „Constantin Dobrogeanu-Gherea and Rumanian Marxism", în *The Slavonic and East European Review* 55: 1, 1977, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

descris, în acest fel, ca nimic altceva decât una dintre școlile de gândire marxistă, care a precedat în timp „marxismul ortodox". În ciuda opiniei comune, moștenite din epocă, potrivit căreia „populismul a fost o reacție împotriva marxismului și nu o versiune de marxism"[26], relația dintre cele două viziuni teoretice care s-au situat pe poziții reciproc polemice trebuie înțeleasă deci după cum urmează: „nu trebuie să facem o distincție între «populism» și «marxism», ci între două generații, chiar facțiuni, în interiorul marxismului. Gânditorii primei generații [...] s-au considerat marxiști, separând însă doctrinele economice ale lui Marx de filozofia marxistă a istoriei, acceptându-le pe cele dintâi și respingând-o pe cea din urmă". Ei l-au citit pe Marx „nu ca pe filozoful materialismului istoric ci ca pe analistul economic al societății capitaliste. Formați în tradiția voluntarismului etic, al cooperării sociale și al acțiunii directe, [ei] s-au despărțit de ideile lui Marx referitoare la inevitabilitatea istorică, lupta de clasă și strategia politică revoluționară. În același timp, au degajat din scrierile marxiste conținutul lor economic, încrezători că acesta putea da cheia pentru a înțelege și a depăși problema înapoierii rusești. Iar în tabloul marxist al capitalismului, ei au descoperit cadrul conceptual ce le-a dat posibilitatea de a traduce ideea tradițională despre destinul istoric special al Rusiei într-o convingătoare teorie a dezvoltării economice. Cunoscută sub numele de doctrina «căii speciale» de dezvoltare, această teorie susținea că Rusia nu va cunoaște industrializarea capitalistă asemenea Europei occidentale, ci va urma o altă cale de dezvoltare economică, aceasta din urmă culminând, la fel ca și corespondentul său occidental, cu formarea societății socialiste"[27].

Disocierea făcută de autorii populiști între determinismul istoric al marxismului și analiza economică marxistă a capitalismului a fost posibilă, deci, datorită eticii voluntariste pe care ei au adoptat-o. Pe urmele lui Herzen, gânditori ca N. G. Cernîșevschi, N. K. Mihailovski sau P. Lavrov au dezvoltat acest nucleu filozofic al populismului[28], ce a oferit un fundament pentru adaptarea teoriei sociale marxiste la comandamentele structurii sociale și economice rusești. În continuarea acestor autori, din ale căror scrieri s-a nutrit și narodnicismul revoluționar, Vladimir Voronțov și Nicolai Danielson (Nicolas On) au dezvoltat, în anii 1880 și la începutul deceniului

26 Idem, „Constantin Stere and Rumanian Populism", în *The Slavonic and East European Review* 53: 131, 1975, p. 249.
27 *Ibidem*, p. 248.
28 Walicki, *The Controversy over Capitalism*, pp. 29-131; Kitch, „Constantin Stere". Vezi și James H. Billington, *Mikhailovsky and Russian Populism*, Oxford, Claredon Press, 1958.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

următor, teoria populistă a dezvoltării economice[29]. Aceasta deducea, din chiar analiza atentă a scrierilor marxiste, imposibilitatea industrializării capitaliste a Rusiei.

Voronțov și Danielson argumentau că, pentru a se dezvolta, industria capitalistă necesită ample piețe de desfacere. Piețele externe sunt acaparate însă de produsele economiilor dezvoltate ale Occidentului, iar industria rusească nu poate spera să le recupereze. Limitată la piața internă, ea se vede confruntată însă cu capacitatea restrânsă de cumpărare a masei de consumatori țărani, precum și, din nou, cu o competiție din partea mărfurilor importate occidentale, obținute cu o productivitate mai mare, de calitate înaltă și la prețuri de desfacere scăzute. Industria rusească nu poate intra în competiție decât pe baza sprijinului guvernamental, ce se manifestă prin subvenții alocate sectorului industrial pe seama exploatării țărănimii prin fiscalitate, precum și prin tarife protecționiste împotriva produselor străine, ce ajung astfel la prețuri mai ridicate la consumatorii locali. Această politică economică, pe care guvernele rusești au început să o aplice în speranța de a putea reduce decalajul de dezvoltare al țării, are efectul pervers de a agrava starea de sărăcie a populației țărănești, de unde decurge scăderea și mai accentuată a puterii sale de cumpărare și, deci, îngustarea pieței de desfacere locale. Rezultatul este un cerc vicios, în care eforturile de industrializare se auto-subminează prin pauperizarea consumatorilor. Aceleași eforturi futile de dezvoltare a unui capitalism industrial local afectează negativ populația prin distrugerea industriei artizanale din mediul rural, care funcționase în mod tradițional ca o anexă a economiei agrare. Iar dacă Rusia încearcă în van să intre în faza capitalismului industrial, ea își compromite prin această încercare și speranțele de a-și putea învinge vreodată handicapul de dezvoltare pe calea socialismului: aceasta pentru că, fie și în formele inautentice pe care le ia pe teren rusesc, „sectorul capitalist" al economiei funcționează în așa fel încât să ducă la dizolvarea *obșcinei*, și, deci, la falimentarea „sectorului popular" al vieții economice, ce este penetrat de capitalism. Cei doi economiști ai populismului se considerau deci îndreptățiți să concluzioneze, pe baza acestei analize, că spiritul marxismului poate fi păstrat, în condițiile specifice ale Rusiei, doar cu prețul unei adaptări creatoare a gândirii lui Marx. Rusia poate progresa către socialism doar dacă evită traiectoria de evoluție a

29 Pentru o prezentare detaliată a acestei fațete a populismului, vezi Arthur P. Mendel, *Dilemmas of Progress in Tsarist Russia. Legal Marxism and Legal Populism*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1961.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Occidentului: industriile grele, în special cele extractive, trebuie menținute în limitele necesare și naționalizate; industriile ușoare trebuie dezvoltate în funcție de necesitățile economiei agrare; iar cea din urmă trebuie să se dezvolte prin consolidarea *obșcinei* și nu prin dizolvarea ei. Dacă este nevoie ca un act politic revoluționar să fie întreprins cu scopul de a asigura tranziția Rusiei spre socialism, atunci acesta trebuie să fie îndreptat împotriva politicii guvernamentale de încurajare a capitalismului autohton: „până în anii 1890, intelectualii ruși au privit marxismul ca pe o teorie economică, potrivit căreia societatea socialistă poate fi construită printr-o revoluție politică menită să stopeze dezvoltarea capitalistă”[30].

Aripa „sociologică” a gândirii populiste a adoptat postura cea mai „reformistă”, în interiorul aceleiași grupări intelectuale. Prin Voronțov și Danielson, populismul se desparte de atmosfera revoluționară a epocii „mersului spre popor”, găsindu-și vocația unui program de dezvoltare ce caută să împingă Rusia spre socialism pe calea pașnică a reformei sociale și economice. În această întruchipare, populismul agrar apare ca un corespondent răsăritean al revizionismului marxist din Occident, pe care îl anticipează cronologic. Constatând că previziunile lui Marx referitoare la adâncirea polarizării sociale, la pauperizarea proletariatului industrial și la dispariția țărănimii independente nu se îndeplineau, Eduard Bernstein va argumenta, într-un șir de scrieri apărute în anii 1890, că partidele socialiste nu mai trebuie să aștepte ca ordinea capitalistă să intre într-o criză iremediabilă prin crearea unor condiții revoluționare de natură să declanșeze revoluția comunistă. Dimpotrivă, evoluțiile sociale în curs indicau ca dezirabilă calea cooperării cu instituțiile și forțele politice ale lumii burgheze, în cadrele parlamentare existente, în scopul unei evoluții treptate către socialism[31]. Constatând că previziunile marxiste referitoare la dezvoltarea universală a capitalismului nu se îndeplinesc, în Rusia, chiar din cauza dinamicii capitalismului mondial căruia Marx îi făcuse anatomia, populiștii ruși ajunseseră și ei, cu câțiva ani înainte, la concluzia unei căi de evoluție reformiste către socialism prin exploatarea „economiei populare” bazate pe *obșcină*.

Dacă argumentația bernsteiniană și cea populistă sunt complementare, replicile pe care ele le vor primi se vor dovedi la fel de consonante. În Occident, versiunea „ortodoxă” a marxismului,

30 Kitch, „Constantin Stere”, p. 252.
31 George Lichtheim, *Marxism. An Historical and Critical Study*, sec. ed., New York, Praeger, 1965, pp. 278-300.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

articulată de Karl Kautsky și adoptată ca un crez oficial de Internaționala a II-a, a apărat concepția lui Marx despre evoluția ireversibilă a sistemului capitalist înspre momentul unei „crize" ce va face răsturnarea sa prin mijloace revoluționare la fel de inevitabilă. Respingând revizionismul de pe aceste poziții, Kautsky a argumentat în favoarea adoptării integrale a schemei marxiste de evoluție istorică. Din aceleași motive, el a rămas însă întotdeauna nu mai puțin convins de faptul că revoluția socialistă nu se poate declanșa decât într-o societate ce a parcurs întregul ciclu de evoluție al capitalismului și în care „contradicțiile" specifice acestuia și-au făcut simțite efectele[32]. Târziu, în perioada interbelică, el va condamna revoluția bolșevică, ce încerca să precipite fazele istorice, la fel de hotărât cum criticase și revizionismul reformist cu decenii în urmă[33]. Dacă marxismul bernsteinian și-a găsit un echivalent rusesc în persoana narodnicilor reformiști ca Voronțov și Danielson, tot astfel marxismul kautskyan a avut un corespondent, în Rusia, în persoana lui Gheorghi Plehanov și a emulilor săi. Asemeni liderului occidental al social-democrației germane și al Internaționalei a II-a, Plehanov a apărat caracterul inexorabil al legilor marxiste de evoluție a societății: Rusia nu poate ocoli destinul capitalismului, după cum nu îl va putea evita nici pe acela al revoluției socialiste[34]. Despărțindu-se de marxismul populist prin a argumenta că evoluția societății ruse pe calea capitalismului este de neocolit, același autor a respins și proiectul bolșevic de „comprimare" a fazelor revoluționare și de trecere la socialism înainte de maturizarea sistemului capitalist: impusă în condițiile unei societăți agrare cu reziduuri feudale, „dictatura proletariatului" va avea ca rezultat o teribilă reeditare a „despotismului asiatic" și o replică modernă a imperiilor peruviene[35].

32 *Ibidem*, pp. 259-277. Vezi și Andrzej Walicki, *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom. The Rise and Fall of the Communist Utopia*, Stanford, Stanford University Press, 1995, pp. 208-227; Dick Geary, „The Second International: Socialism and Social Democracy", în Terence Ball, Richard Bellamy, eds., *The Cambridge History of Twentieth Century Political Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

33 François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, trad. de Emanoil Marcu și Vlad Russo, București, Humanitas, 1996, pp. 95-100.

34 Samuel H. Baron, *Plekhanov: the Father of Russian Marxism*, Stanford, Stanford University Press, 1963. Vezi și Richard Wortman, *The Crisis of Russian Populism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1967.

35 Această temă va fi ulterior redescoperită în Karl A. Wittfogel, *Oriental Despotism: a Comparative Study of Total Power*, New Haven, Yale University Press, 1957.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Plehanov a fost liderul intelectual al marxismului rusesc după declinul populismului. În polemica sa împotriva narodnicilor, el nu a fost însă singura voce importantă. „Marxistul legal" Peter Struve și viitorul lider al bolșevismului, Lenin, l-au secondat în această luptă împotriva a ceea ce, împreună, au considerat a fi o nefastă erezie teoretică. Folosindu-se chiar de datele statistice pe care le adunaseră, pentru a-și sprijini propriile vederi, autorii populiști, ei au descoperit ca pe un adevăr indiscutabil faptul că penetrarea lumii rusești de către economia capitalistă era deja într-un stadiu prea avansat pentru a mai putea fi oprită: „producătorii rurali fuseseră deja separați de mijloacele de producție, meșteșugarii rurali erau treptat transformați în muncitori salariați, rețeaua feroviară crea o piață capitalistă a produselor agricole iar sistemul producției de fabrică se extindea în lumea urbană"[36]. În fața acestor evidențe, și prin raportare la tezele fundamentale ale socialismului științific, credința populiștilor după care Rusia poate urma propria sa traiectorie spre socialism apărea ca o reeditare a socialismului „utopic", pre-marxist: „ambele grupări intelectuale credeau că evoluția istorică poate fi modelată după voința umană și că propensiunea spre cooperare socială este mai puternică decât cea spre conflict de clasă"[37]. Ca atare, „Struve, Plehanov și Lenin au subliniat tezele filosofiei istorice de ansamblu a marxismului, considerând că, așa cum este descrisă de către Marx, dezvoltarea capitalistă a Europei Occidentale relevă niște legi de evoluție a societății cu aplicabilitate universală". În anii ce au urmat, „acuzându-se una pe cealaltă de pseudo-marxism, cele două grupări și-au desfășurat analizele sociale în cadrele teoretice ale economiei politice marxiste". Deși aproape întreaga literatură istorică a preluat terminologia constituită în contextul polemicilor de la sfârșitul veacului XIX, vorbind deci despre „populiști" și „marxiști" ca despre două tabere ideologice total diferite, „trebuie să ținem cont de faptul că, în realitate, sistemele de idei promovate de cele două grupări nu au reprezentat decât două versiuni ale marxismului ce pot ridica pretenții egal îndreptățite de autenticitate"[38].

Decurgând dintr-o adaptare a marxismului la cerințele structurii sociale și economice ale Rusiei, doctrina populistă a găsit ecou în țările Europei Est-Centrale, care prezentau o configurație socială asemănătoare. Același tip de provocări au condus însă, și aici, la reacții intelectuale similare și la dezbateri teoretice înrudite. Cuplul marxism-populism poate fi regăsit, cu variații specifice, în toate țările

36 Kitch, „Constantin Stere", p. 253.
37 *Ibidem*, loc. cit.
38 *Ibidem*, p. 254.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

regiunii, iar argumentele ce s-au confruntat în toate variantele naționale ale acestei clasice dispute s-au repetat și ele în bună măsură, în parte ca urmare a influențelor rusești și în parte prin redescoperirea acelorași idei în medii diferite dar supuse acelorași presiuni intelectuale. Niște excepții parțiale de la această regulă au fost teritoriile cehe ale Imperiului Habsburgic și Ungaria. În primul caz, atât marxismul cât și populismul au avut origini germano-austriece și nu rusești[39]. În cea de-al doilea, gândirea marxistă a evoluat, de asemenea, în cadrele mai largi ale socialismului austriac, și a deținut întotdeauna o pondere foarte mare în perimetrul stângii politice[40]. Formele de populism existente aici, cu o influență mai redusă, au provenit însă din Rusia[41]. În toate celelalte țări ale zonei, așa cum am mai spus, cultura revoluționară de stânga a fost puternic îndatorată surselor rusești. În Polonia și Serbia, ideile populiste au pătruns într-o etapă foarte timpurie, iar viziunea marxistă s-a decantat treptat, în același fel ca și în Rusia[42]. În Bulgaria, unde influența rusă a fost cea mai puternică, cele două familii intelectuale au prins rădăcini cam în același timp[43]. În România, cele două ideologii și-au purtat dialogul polemic într-o manieră specifică, datorată în bună măsură unor accidente istorice.

39 Anthony Palacek, „The Rise and Fall of the Czech Agrarian Party", în *East European Quarterly* 5: 2, 1971.
40 Andrew C. Janos, *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825-1945*, Princeton, Princeton University Press, 1982, pp. 182-190.
41 Idem, „The National Congress of Councils: Agrarian Radicalism in the Hungarian Soviet Republic", în Andrew C. Janos, William Slottman, eds., *Revolution in Perspective: Essays on the Hungarian Soviet Republic of 1919*, Berkeley, University of California Press, 1971; Peter Brock, „Tolstoyism and the Hungarian Peasant", în *The Slavonic and East European Review* 58: 3, 1980.
42 Traian Stoianovich, „The Pattern of the Serbian Intellectual Evolution", în *Comparative Studies in Society and History* 1:3, 1959; K. J. Cottam, „Boleslaw Limanovski, a Polish Theoretician of Agrarian Populism", în *The Slavonic and East European Review* 51: 122, 1973; Jerzy Jedlicki, *A Suburb of Europe: Nineteenth-Century Polish Approaches to Western Civilization*, Budapest, Central European University Press, 1999.
43 Vivian Pinto, „The Civic and Aesthetic Ideals of the Bulgarian *Narodnik* Writers", în *The Slavonic an East European Review* 32: 79, 1954; Joseph Rothschild, *The Communist Party of Bulgaria: Origins and Development, 1883-1936*, New York, Columbia University Press, 1959; Marin Pundeff, „Marxism in Bulgaria before 1918", în *Slavic Review* 30: 3, 1971.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Căi de dezvoltare

Marxismul rusesc a fost deci turnat inițial în tiparul populismului, din albia căruia s-a disociat apoi, printr-o departajare critică. În România, gândirea marxistă nu a urmat întru totul această succesiune a etapelor de evoluție[44]. Constantin Stere, întemeietorul școlii populiste și principalul său teoretician, s-a stabilit în țară în 1892[45]. Originar din mica boierime basarabeană, el participase, în deceniul anterior, la mișcarea revoluționară rusă, fiind deportat pentru aceasta vreme de câțiva ani în Siberia. Refugiindu-se apoi în România și stabilindu-se la Iași, el s-a alăturat de la început cercurilor socialiste locale. În cadrul lor, Stere a formulat, în anii 1893-1895, rudimentele viziunii sale inspirate din narodnicismul rusesc. La acea vreme însă, exista deja în România un partid politic socialist – Partidul Social Democrat al Muncitorilor din România a fost înființat în 1893 – , al cărui principal teoretician, Constantin Dobrogeanu-Gherea, adoptase deja o poziție analogă celei a „marxismului ortodox" ce se definise, în Rusia, tocmai prin opoziție față de populism. Originar dintr-o familie evreiască din Ucraina și purtând numele real de Konstantin Katz, Gherea se stabilise în România cu peste un deceniu înaintea lui Stere, în 1875[46]. Activitatea sa publicistică debutează la începutul anilor 1880, iar în 1884-1886 el își publică primele piese importante: „Karl Marx și economiștii noștri"[47] și „Ce vor socialiștii români ?"[48].

---

44 Pentru prezentări mai vechi ale dialogului dintre marxism și populism în România vezi Z. Ornea, *Poporanismul*, București, Minerva, 1972; Idem, *Opera lui C. Dobrogeanu-Gherea*, București, Cartea Românească, 1983; Ștefania Mihăilescu, *Poporanismul și mișcarea socialistă din România*, București, Ed. Politică, 1988; Sorin Alexandrescu; „Populism și burghezie: România la începutul secolului XX"[1987], în *Privind înapoi, modernitatea*, trad. de Mirela Adăscăliței et al., București, Univers, 1999. Pentru câteva abordări recente ale gândirii marxiste și populiste vezi Cristian Preda, „Staulul și sirena: dilemele unui marxist român", în *Studia Politica. Romanian Political Science Review* 1: 1, 2001; Alexandra Ionescu, „Constantin Stere et la démocratie paysanne: pour une étique de la nation", în *Studia Politica. Romanian Political Science Review* 1: 1, 2001; Sorin Adam Matei, *Boierii minții*, București, Compania, 2004, pp. 114-135.

45 Pentru biografia lui Stere vezi Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, vol. 1-2, București, Cartea Românească, 1989, 1991.

46 Pentru biografia lui Gherea vezi Idem, *Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea*, București, Cartea Românească, 1982.

47 Constantin Dobrogeanu-Gherea, „Karl Marx și economiștii noștri", în *Opere complete*, ed. de Ion Popescu-Puțuri et al., vol. 1, București, Ed. Politică, 1976.

48 Idem, „Ce vor socialiștii români ?", în *Opere complete*, ed. de Ion Popescu-Puțuri et al., vol. 2, București, Ed. Politică, 1976.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Deși urmele unor opinii populiste pot fi detectate vag în aceste scrieri, și deși autorul lor se inițiase în marxism, în Rusia, în albia narodnicismului revoluționar al anilor 1870, textele respective marchează conversiunea decisă a lui Gherea către o poziție foarte asemănătoare celei plehanoviste. Nu este vorba însă despre o influență exercitată de Plehanov asupra sa, ci de evoluția paralelă și independentă a celor doi gânditori către idei foarte înrudite.

Stere își aduce deci convingerile populiste în mijlocul unui grup de opinie dominat deja de școala marxistă adversă. Din acest motiv, pledoaria sa ia de la bun început forma unei polemici cu socialismul „oficial", cu scopul de a revendica o interpretare „corectă" a comandamentelor activității revoluționare în mediul social și politic românesc. Ciclul de articole „Din notițele unui observator ipocondric", inclus în volumul de față, ilustrează această etapă a publicisticii lui Stere, iar seria de trei texte reunite sub titlul „Încercări filosofice", redactate în Rusia, în perioada deportării din Siberia, dar publicate la Iași în 1897, ne oferă o imagine a orizontului filosofic al lui Stere în aceeași perioadă[49].

Articolele lui Stere resping socialismul epocii ca pe un moft intelectual al unor tineri ce maimuțăresc teorii abstracte fără aplicabilitate, incapabili să rezoneze cu nevoile reale ale societății în care trăiesc. Adeziunea la socialismul revoluționar nu a modificat înclinațiile acelei intelectualități provenite din „tânăra, dar putreda [...] burghezie" românească, ce „întrunește [...] toate viciile unei societăți în decădere și toate sălbăticiile barbariei. [...] Pătura cultă socialistă nu e [...], în realitate, decât o ramificație neînsemnată a păturii culte burgheze și se deosebește – în ce privește calitățile morale și intelectuale, caracterul politic și social – foarte puțin de aceasta din urmă"[50]. Cum frazeologia marxistă ascunde o morală găunoasă și lasă nealterate predispozițiile unei clase ce cumulează defectele decrepitudinii și pe cele ale infantilismului, este evident că adeziunea la marxism a mediilor studențești și intelectuale ieșene și bucureștene ale epocii nu răspunde unor cerințe sociale reale. Convins că „nu oamenii sunt pentru socialism, ci socialismul pentru oameni"[51],

49 Pentru concepțiile filosofice ale lui Stere vezi și C. Stere, „Filosofia tendințelor sociale în artă", în *Evenimentul Literar* 1: 24, 1894; Idem, *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept*, Iași, Tipografia H. Goldner, 1897; Idem, *Introducere în studiul dreptului constituțional*, Iași, Tipografia editoare „Dacia", 1903.
50 Ediția de față, pp. 162.
51 *Ibidem*, p. 166.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Stere militează deja pentru o formă de reformism social adaptată timpurilor și locurilor, și înrădăcinată în conștiința gravă a nedreptăților lumii românești.

Va mai trece ceva timp până când acest program de reformă să capete contururi clare[52]. Până atunci, Stere contribuie în mod decisiv la marea „defecțiune" a partidului socialist: acesta se dizolvă, la 1899, după ce gruparea „generoșilor", animată printre alții chiar de către Stere, dezertează în favoarea Partidului Liberal[53]. Motivul acestei decizii a fost tocmai convingerea că, într-o societate agrară cu o economie industrială restrânsă, o burghezie anemică și un proletariat industrial minuscul, un partid de inspirație marxistă nu își justifica existența și nu avea șanse de succes, iar necesitățile stringente ale momentului impuneau ca militantismul social să se desfășoare în interiorul uneia dintre grupările politice importante, căreia să îi imprime o orientare reformistă.

Partidul marxist se va reînființa abia în 1910, sub noul nume de Partidul Social-Democrat. Până atunci, Gherea continuă să dea glas programului său socialist. Una dintre scrierile sale din această perioadă va precipita clarificarea doctrinară a disputei dintre marxism și populism, în varianta sa românească. Broșura-conferință „Din ideile fundamentale ale socialismului științific", publicată în 1906, este întâmpinată cu o recenzie critică în revista *Viața Românească* – nou înființata publicație a grupării poporaniste – de către Garabet Ibrăileanu, cel mai apropiat asociat al lui Stere. În anul următor, aceeași revistă începe să publice principalul text teoretic al lui Constantin Stere și al populismului agrar românesc: ciclul de articole „Social-democratism sau poporanism ?" va apărea pe parcursul a șase numere, în 1907-1908. Din tabăra marxistă, Cristian Rakovski va răspunde, în revista *Viitorul Social*, cu articolul „Poporanism, socialism și realitate" (1908)[54], iar Gherea, în aceeași publicație și același an, cu două articole foarte dense. Cel dintâi, cu titlul „Un mic răspuns la o mică recenzie"[55], se raportează la recenzia lui Ibrăileanu, pentru ca

52 Pentru concepția lui Stere despre „poporanism" în această etapă vezi, de exemplu, C. Stere, „Poporanismul", în *Evenimentul Literar* 1: 15, 1894.

53 Nicolae Jurca, *Istoria social-democrației din România*, București, Ed. Științifică, 1994, pp. 22-53

54 Cristian Rakovski, „Poporanism, socialism și realitate", în *Scrieri social-politice*, ed. de Ion Iacoș, București, Ed. Politică, 1977.

55 Constantin Dobrogeanu-Gherea, „Un mic răspuns la o mică recenzie", în *Opere complete*, ed. de Ion Popescu-Puțuri et al., vol. 3, București, Ed. Politică, 1977.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

celălalt, intitulat „Post-scriptum sau cuvinte uitate”[56] să ia în discuție ciclul de articole al lui Stere.

Formulate prin referire directă la textele lui Marx, Engels, Bernstein, David și Kautsky, argumentele lui Stere repetă, în esență, ideile lui Voronțov și Danielson despre imposibilitatea industrializării României și despre efectele nefaste ale tentativelor de industrializare prin politici economice protecționiste[57]. Motivul principal este, din nou, absența piețelor de desfacere; dar, spre deosebire de autorii ruși, Stere nu simte nevoia să analizeze potențialul pieței interne, în corelație cu puterea de cumpărare a populației agrare. El este ferm convins că o economie industrială națională nu poate prospera decât pe baza accesului la piețe externe. De aceea, „simplul fapt că dezvoltarea industrială a unei țări a întârziat apare prin sine însuși ca o piedică în lupta pentru debușeuri”[58]. Geografia economică a planetei a fost în linii mari stabilită odată cu ascensiunea economică a Occidentului, iar posibilitățile de a o mai altera sunt foarte limitate: „însuși faptul că există state industriale presupune necesar, ca o condiție indispensabilă, și existența statelor neindustriale, în care se exportă produsul industriei. Cu alte cuvinte, marea industrie ea însăși formează o piedică pentru dezvoltarea industrială a țărilor înapoiate, și presupune împărțirea pământului în țări de mare industrie și țări în care nu pot înflori decât agricultura și, cel mult, cu o politică economică sănătoasă, industria mică de tot felul”[59]. Dinamica economiei mondiale capitaliste i-a alocat României un rol de periferie agricolă a Occidentului pe care ea va fi nevoită să îl accepte. Cum nu poate spera să mai înfrângă, în viitorul previzibil, acest handicap de dezvoltare, cum deci „numai interesul, ignoranța, sau o idee fixă de maniac poate explica visul industrializării României”[60], societății românești îi sunt închise căile de progres social și politic practicate de statele apusene. Ea va trebui să-și adapteze idealurile în funcție de

56 Idem, „Post-scriptum sau cuvinte uitate”, în *Opere complete*, ed. de Ion Popescu-Puțuri et al., vol. 3, București, Ed. Politică, 1977.
57 Pentru o perspectivă comparativă asupra tentativelor de industrializare în Europa de Sud-Est a epocii, vezi John R. Lampe, „Varieties of Unsuccessful Industralization: the Balkan States before 1914”, în *The Journal of Economic History* 35: 1, 1975; Idem, „Frontieră imperială sau periferie capitalistă? Despre cum trebuie definită înapoierea balcanică, între 1520 și 1914”, în Daniel Chirot, ed., *Originile înapoierii în Europa de Est*, trad. de Victor Rizescu, București, Corint, 2004.
58 Ediția de față, pp. 239.
59 *Ibidem*, p. 242.
60 *Ibidem*, p. 244

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

resurse, să descopere o formulă de dezvoltare economică și socială în conformitate cu caracterul său agrar și o formulă politică adecvată acestei baze sociale: „dacă progresul politic pentru noi se rezumă în idealul unei democrații rurale, evoluțiunea noastră economică, ca și toată înfățișarea statului nostru, vor trebui, necesar, să-și păstreze întotdeauna caracterul lor specific țărănesc, și progresul economic, deci, trebuie să ne ducă spre organizarea întregii gospodării naționale pe baze țărănești: o țărănime viguroasă, stăpână pe pământul pe care îl muncește, și pentru care, prin organizarea unui sistem desăvârșit de societăți cooperative, avantajele micii proprietăți sunt împreunate cu toate avantajele tehnice, accesibile astăzi numai pentru marea proprietate”[61] . Rezolvarea problemei țărănești printr-o reformă agrară care să consolideze mica proprietate – neviabilă în configurația creată de reforma de la 1864 – și o reformă electorală care să acorde țărănimii o pondere politică determinantă ar fi principalele căi de construcție a „democrației rurale”, alături de îmbunătățirile tehnice și de sistemul cooperatist. Programul de dezvoltare al poporanismului admite economia industrială numai în limitele unei industrii mici construite ca un „accesoriu al agriculturii” și ale unei industrii mari extractive naționalizate.

Într-o societate agrară dominată de marile latifundii și de mica proprietate individuală, unde instituțiile comunității țărănești devălmașe fuseseră de mult erodate[62] , speranțele de a descoperi un drum original spre socialism, în absența unui capitalism industrial, nu puteau fi justificate. În plus, prin comparație cu autocrația rusească, regimul parlamentar și constituțional al României oferea mai multe stimulente pentru ca un curent ideologic de inspirație marxistă să evolueze către o poziție reformistă. Fără să pună la îndoială viabilitatea gândirii marxiste, Stere abandonează cu totul proiectul revoluției socialiste, formulându-și idealurile politice în termenii „democrației rurale”. În locul idealizării *obștinei*, ca o formă de comunism primitiv, el tinde să idealizeze universul rural în întregul său, ca depozitar al unui tip uman ce nu suferă de fragmentarea și alienarea vieții moderne, și pe care nu ezită să îl califice ca pe o întrupare a „omului perfect”[63] . Totuși, inspirația originară a

---

61 *Ibidem*, p. 331.
62 Pentru evoluția satelor devălmașe românești, vezi Henri H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises roumaines*, Bucarest, Académie Roumaine, 1969; Chirot, *Schimbarea socială*.
63 C. Stere, „Omul perfect”, în *Scrieri*, ed. de Z. Ornea, București, Minerva, 1979.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

populismului rus poate fi identificată si în acest caz, acolo unde Stere prezintă lumea țărănească a prezentului – și implicit „democrația rurală" a viitorului – ca pe un mediu al armoniei sociale pe care lumea modernă a pierdut-o. Meditând, pe urmele marxiștilor germani și ruși, asupra caracterului de clasă nedeterminat al țărănimii, el descoperă că „țăranul nu este proletar, nu numai fiindcă este un adevărat proprietar, oricât de exploatat ar fi, dar și, mai ales, fiindcă el nu este exploatat în mod necesar în însuși procesul producțiunii la care participă, ci din alte împrejurări. Și nu este nici burghez, fiindcă el, cu familia lui, singur reprezintă munca în procesul de producțiune, și nu exploatează pe nimeni"[64]. De aici decurge că țărănimea este „o categorie socială distinctă, pe spinarea căreia s-au ridicat toate celelalte clase sociale, neexceptând, în mare parte, nici proletariatul industrial"[65]. Ea este, mai precis, „baza socială nediferențiată" a societății, pe care ne-o putem reprezenta după descrierile făcute de antropologi „societăților primitive, ca lipsite de diferențiere înlăuntrul grupurilor sociale". Diferențierea apare la etajele superioare ale ansamblului social, iar originea sa nu trebuie căutată în „evoluția pur internă a societății". Stratificarea socială și conflictele care o însoțesc s-au născut „din război, prin subjugarea violentă a învinșilor [...] Când un trib victorios supune astfel un trib învins, se naște cea dintâi diferențiere socială, în clasa de stăpâni și clasa de supuși"[66]. Țărănimea lumii moderne trebuie văzută asemenea unui trib învins al lumii arhaice: exploatarea sa economică este „analogă [...] unui tribut pe care ar fi silit să-l plătească un popor învins în războiu"[67]. Asemeni unui popor înrobit din vechime, ea „rămâne aceeași masă uniformă, împărțită în grupuri omogene așezate pe pământ, care pot avea mai multă sau mai puțină libertate, pot da o parte mai mare sau mai mică din produsul muncii lor stăpânilor, dar în linii generale păstrează același fel de a fi și au același rol în procesul de producție, ca și înainte. Dacă într-un moment dat ar dispărea întreaga clasă de stăpânitori – pentru masa supusă aceasta n-ar avea de rezultat decât mai multă libertate și păstrarea produsului integral al muncii – dar, reparând cu ușurință leziunile organismului social provocate de starea de supunere, ele și-ar putea continua în liniște felul străvechi de a fi"[68]. Altfel spus, cu cât crusta economico-socială a lumii urbane și

64 Ediția de față, p. 218.
65 *Ibidem*, p. 217.
66 *Ibidem*, pp.219-220.
67 *Ibidem*, p. 219.
68 *Ibidem*, p. 220.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

industriale se subțiază, ca efect al preconizatelor reforme de inspirație poporanistă, cu atât țărănimii îi este restituită libertatea de dinaintea cuceririi și colonizării sale de către societatea puternic diferențială a vremurilor moderne: dacă pune între paranteze proiectul de construcție a unei lumi comuniste, marxismul populist românesc nu abandonează viziunea unei lumi în care relațiile dintre oameni să aproximeze echitatea comunismului primitiv iar natura umană să recapete plenitudinea stării de natură.

Nostalgia comunismului primitiv merge însă mână în mână cu respingerea hotărâtă a revoluției socialiste. Absența oricăror perspective de dezvoltare a unui proletariat industrial numeros face inutil activismul politic social-democrat. În țările ca România, „problemele ce se impun societăților moderne prin evoluțiunea industrială nici nu se pot pune, întrucât lipsesc condițiunile materiale pentru aceasta". Aici, deci, „programul social-democrat e o imposibilitate și un non-sens"[69]. La vremea când marxismul rus trecuse de mult de partea teoriei social-democrate a lui Plehanov, cel ce ispășise în Siberia pentru entuziasmul revoluționar al anilor de tinerețe privează programul socialist al lui Gherea de orice legitimitate și speră ca partidul dizolvat în 1899 să nu se mai refacă niciodată.

Gherea nu era confruntat pentru prima oară cu acuzația potrivit căreia socialismul românesc era o „plantă exotică": aceasta însoțise marxismul autohton de la începuturile sale, fiind proferată dinspre toate părțile spectrului ideologic. Gherea era obișnuit să reafirme legitimitatea strădaniilor sale de organizare politică, așa cum o făcuse, cu ceva timp în urmă, în una dintre polemicile sale cu Titu Maiorescu[70]. Răspunzându-le lui Ibrăileanu și Stere, el poate pretinde că nu are nevoie de altceva decât să le reamintească cititorilor niște „cuvinte uitate" și să reformuleze argumente ce se impun cu forța evidenței. Această pretenție este în bună măsură exagerată: înainte de 1908, publicistica lui Gherea a avut în principal țelul de a explica publicului românesc doctrina marxistă, considerând aplicabilitatea sa universală ca oarecum subînțeleasă. În această perioadă, principalul gânditor marxist român nu pare să fi devenit încă foarte conștient de specificitatea structurii sociale și a dinamicii modernizării în periferia românească, prin comparație cu experiența occidentală, și nici de nevoia de a traduce marxismul în termenii unei analize sociale a înapoierii. Provocarea lui Stere a fost cea care a dus la cristalizarea, în

69 *Ibidem*, p. 206.
70 Constantin Dobrogeanu-Gherea, „D. Maiorescu", în *Opere complete*, ed. de Ion Popescu-Puțuri et al., vol. 3, București, Ed. Politică, 1977.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

România, a unei sociologii marxiste a modernizării, precum și la formularea unei strategii politice pe termen lung a mișcării socialiste. Pe lângă cele două articole din 1908 pe care le-am amintit, aceste idei se regăsesc în principal în *Neoiobăgia*, marea carte a lui Gherea din 1910[71], și în textul său din 1911 intitulat „Asupra socialismului în țările înapoiate"[72], publicat ca postfață la traducerea românească a *Bazelor social-democrației* a lui K. Kautsky.

Kautsky și Plehanov se impuseseră ca gardieni ai „legităților" istorice obiective, împotriva experimentelor doctrinare ale diverselor revizionisme. Provocarea poporanistă îl convinge pe Gherea de necesitatea unei expuneri sistematice a acelorași legi inexorabile ale evoluției sociale. El înțelege însă că, pentru a fi convingător, determinismul marxist trebuie ajustat în funcție de fenomenele specifice unui tip de societate diferit de cel al Occidentului. Legile descoperite de Marx au nevoie de explicitări suplimentare, cărora întemeietorul socialismului științific nu a avut cum să le intuiască necesitatea, dar cărora discipolul său din periferia agrară a Europei le descoperă însemnătatea în urma obiecțiilor ridicate de adversarii populiști. Răspunzându-le celor din urmă în problema adecvării unui partid socialist la condițiile românești, Gherea dă seama totodată de diferențele specifice ale societății autohtone față de norma occidentală, diferențe devenite prin aceasta inteligibile în limbajul marxismului pe care autorul român consideră că îl îmbogățește și nuanțează fără a-i trăda spiritul.

Populiștii afirmaseră că socialismul „nu rezultă din condițiunile adânci sociale ale vieții noastre naționale". Gherea le răspunde că „în același fel și sens nu rezultă din ele mai toate fenomenele vieții noastre moderne". Cu alte cuvinte, „aici avem a face cu un fenomen general al vieții noastre sociale", căci „nu numai socialismul e o plantă exotică, ci în același fel și sens e o plantă exotică întreaga noastră viață de stat modern". Nu este o observație inocentă, căci din această generalizare rezultă nici mai mult nici mai puțin decât o „lege a dezvoltării societăților înapoiate, rămase în urmă în dezvoltarea lor socială, în dezvoltarea lor capitalistă". Iar „priceperea acestei legi e o condițiune indispensabilă și neapărată pentru priceperea tuturor fenomenelor sociale speciale țărilor semi-capitaliste". Legea descoperită de Gherea afirmă că transformarea

71 Idem, *Neioiobăgia*, în *Opere complete*, ed. de Ion Popescu-Puțuri et al., vol. 4, București, Ed. Politică, 1977.
72 Idem, „Asupra socialismului în țările înapoiate", în *Opere complete*, ed. de Ion Popescu-Puțuri et al., vol. 5, București, Ed. Politică, 1978.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

economică, socială și politică în țările de modernizare întârziată decurge nu din dinamismul auto-generat al societății, ci din influențele exercitate de capitalismul mondial: „țările rămase în urmă intră în orbita țărilor capitaliste înaintate, ele se mișcă în orbita acelor țări și întreaga lor viață, dezvoltare și mișcare socială sunt determinate de viața și mișcarea țărilor înaintate, sunt determinate de epoca istorică în care trăim, de epoca capitalisto-burgheză"[73]. Dependența proceselor de schimbare de la periferie de factori exogeni nu contrazice decât aparent sistemul de idei marxist. Ea este acceptată fără probleme, atunci când înțelegem că, fără a fi foarte explicit în acest sens, Marx și-a elaborat analiza lumii capitaliste cu referire la ansamblul mondial al acesteia, și nu la fiecare societate națională privită ca o unitate auto-subzistentă și izolată: „când Marx a formulat legile lui și a vorbit de societate, el a avut în vedere societatea în general, el a vorbit de societatea capitalistă ca atare, [...] ca [...] o treaptă de dezvoltare a societăților, dar nu de fiecare societate în parte"[74]. Poporaniștii ar fi cei care trădează spiritul marxismului, tocmai prin analiza lumii agrare românești în izolare față de dinamica de ansamblu a capitalismului mondial, condamnând-o să rămână pentru vecie separată de marile curente de transformare ale lumii moderne: „vorbind de condițiunile sociale reale ale țării, ei o izolează în mintea lor de alte țări și uită că, dacă țara noastră e un organism social-național, ea face parte însă dintr-un organism social superior, e în relații strânse de viață și condițiuni sociale cu alte țări mai înaintate, care determină chiar în bună parte condițiunile noastre de viață națională; uită de epoca istorică capitalistă în care trăim și care influențează și modifică procesele de viață ce se petrec în țară"[75]. Populiștii nu înțeleg că dezvoltarea capitalistă a României e inevitabilă – și renunță la idealul lor socialist din acest motiv – pentru că nu pot percepe interdependențele din cadrul lumii moderne și raportează procesele sociale exclusiv la factori endogeni. Asemeni lui Plehanov, Gherea crede că România a fost deja penetrată de forțele capitalismului internațional în asemenea măsură încât tranziția sa finală la capitalism este un fapt necesar.

Este îndreptățită acuzația ridicată de Gherea împotriva poporanismului ? Desfășurarea secolului XX ne-a făcut tot mai conștienți de faptele indiscutabile ale influențelor externe, și în același timp tot mai ostili față de izolaționismele de orice fel, cu urmări

73 Idem, „Post-scriptum sau cuvinte uitate", p. 481.
74 *Ibidem*, p. 482.
75 *Ibidem*, loc. cit. Vezi și Henri H. Stahl, „Théories de C. Dobrogeanu Gherea sur les lois de la penetration du capitalisme dans les pays retardaires", în *Review* 2: 1, 1978

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

nefaste asupra evoluției istorice a României și a altor țări din afara lumii occidentale. Viziunea lui Stere pare să rezoneze tocmai cu aceste endemice curente culturale izolaționiste, în timp ce argumentele lui Gherea par să pledeze cauza „occidentalismului". Au fost însă opiniile lui Stere motivate de un „autohtonism metodologic", ce refuză să admită caracterul determinant al influențelor externe, occidentale, asupra lumii românești ?

Ne dăm seama cu ușurință că răspunsul trebuie să fie negativ. Stere a dedus concepția sa despre o traiectorie evolutivă a României ce nu se poate conforma precedentelor occidentale nu din refuzul sau incapacitatea de a ține seama de fenomenele aculturației și ale expansiunii capitaliste, ci tocmai dintr-o analiză a dinamicii sistemului capitalist mondial. El examinează aceleași fapte pe care le cercetează și Gherea, cărora le dă însă o interpretare diferită: tocmai mecanismele de expansiune a capitalismului blochează accesul României, și a periferiei agrare în genere, la stadiul de dezvoltare capitalist: „diferența dintre Gherea și Stere nu rezidă în faptul că primul ar fi adoptat o perspectivă mai amplă decât cel de-al doilea, ci în acela că, din premise similare, primul trage concluzia că România se va alătura traseului de dezvoltare al Europei Occidentale iar celălalt pe aceea că tranziția la capitalismul industrial este imposibilă în România"[76]. Ca un predecesor al unui mod de gândire ce va fi reprezentat mai târziu de teoriile „dependenței" și ale „sistemului mondial", Stere crede că economia mondială capitalistă funcționează astfel încât să atribuie României un rol de periferie exportatoare de bunuri agricole și de materii prime, debușeu al industriei occidentale. Acest mod de gândire a avut surse foarte diferite, iar marxismul a contribuit din plin la articularea sa prin teoriile „imperialismului" formulate de autori ca Lenin sau Rosa Luxemburg[77]. Asemeni populiștilor ruși, Stere face parte și el din această complicată genealogie intelectuală. Spre deosebire de alți reprezentanți ai ei, cum ar fi teoreticianul corporatismului Mihail Manoilescu[78], el nu crede că cercul vicios al schimbului inegal dintre centrul capitalist al lumii și periferia sa agricolă ar putea fi spart cumva prin separarea de piața mondială: periferia trebuie să extragă beneficiile posibile din

76 Kitch, „Constantin Dobrogeanu-Gherea", p. 76.
77 Daniel Chirot, Thomas D. Hall, „World System Theory", în *Annual Review of Sociology* 8, 1982.
78 Joseph Love, *Făurirea lumii a treia. Teorii și teoreticieni ai subdezvoltării în România și Brazilia*, trad. de Dragoș-Paul Aligică et al, București, Univers, 2003.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

contactele economice cu Occidentul dezvoltat industrial, evitând doar să compromită șansa unor asemenea beneficii prin eforturi inutile de industralizare. Ea nu va putea repeta traiectoria de modernizare a Occidentului, dar de aici nu decurge un program de respingere a influențelor străine.

Dacă Stere trebuie absolvit de acuza opacității față de faptul interdependențelor planetare, nici Gherea nu trebuie privit ca un occidentalist naiv și necritic. El însuși ocupă un loc important printre antecesorii sociologiei istorice a modernizării periferice, iar dialogul său cu Stere a contribuit mult la transformarea marxismului într-un instrument de analiză a înapoierii. Convins de caracterul inevitabil și pe termen lung benefic al dezvoltării capitalismului în România, Gherea subscrie parțial și opiniei lui Stere după care „nu există, nu poate exista o evoluție socială unică, identică, pentru toate țările, ci fiecare țară urmează o traiectorie proprie”[79]. România va sfârși, desigur, prin a se alătura traiectoriei de evoluție a Occidentului, atunci când va accede la stadiul de dezvoltare capitalist, urmat de o revoluție socialistă. Până atunci însă, crede Gherea, ea a părăsit traiectoria de evoluție occidentală, viețuind în prezent într-o stare socială ce nu poate fi regăsită în clasificările sociologice curente. Principala sa lucrare, *Neoiobăgia*, nu este altceva decât descrierea amănunțită a acestei structuri sociale, însoțită de o explicație istorică a genezei sale și o analiză a mecanismelor sale de funcționare. Pe măsură ce dezbaterea despre căile posibile de tranziție de la lumea „tradițională”, agrară, la cea „modernă”, industrială s-a îmbogățit și ramificat, pe parcursul secolului XX, fiind transferată dinspre critica socială a țărilor de modernizare întârziată ca România înspre teoria academică a modernizării din universitățile occidentale, a devenit tot mai clar că, în cartea sa, Gherea discerne contururile unei formațiuni sociale și economice specifice periferiei agrare a lumii în faza de început a contactelor sale cu economia mondială. Regimul „neoiobăgiei” ce domnește în România după reforma agrară de la 1864 este, explică Gherea, o mixtură de elemente feudale și burgheze, care face ca, sub fațada legislativă și instituțională a modernității capitaliste, să funcționeze relații de producție și raporturi de dependență cu caracter ne-capitalist. Înzestrați prin împroprietărire cu loturi de teren agricol ne-viabile economic, țăranii obligați să ia în arendă terenuri de la marii proprietari și să își achite obligațiile contractuale prin prestare de servicii pe marile latifundii cu propriul lor utilaj agricol au schimbat statutul de iobagi din Vechiul Regim nu cu cel de actori

79 Ediția de față, p. 226

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

liberi ai pieței capitaliste, ci cu cel de neoiobagi". Legea „inaliebilității" terenurilor țărănești face ca cele mai importante „bunuri" ale economiei locale, anume pământul și forța de muncă țărănească, să nu poată fi vândute pe piață asemenea unor „mărfuri". Legați de loturile lor și prin aceasta de moșia învecinată pe care sunt obligați să o muncească pentru a putea obține astfel suplimentul indispensabil de pământ, țăranii nu își pot negocia forța de muncă asemenea proletarilor din regimul capitalist. Penetrată de curentele capitalismului comercial internațional, și jucând un rol important în cadrul capitalismului mondial ca exportatoare de cereale, economia agrară românească nu este structurată ea însăși în unități de producție capitaliste și nu are dinamica de dezvoltare a capitalismului agrar[80].

Asemeni unei părți importante a teoriei ulterioare a modernizării, Gherea nu își reprezintă sindromul subdezvoltării românești desemnat prin noțiunea de „neoiobăgie" ca pe o juxtapunere mecanică dintre un sector economic și social „modern", în expansiune, și un altul „arhaic" sau „tradițional", în descreștere[81]. El crede că inter-penetrarea dintre capitalist și feudal, modern și tradițional, a dat naștere, în România, unei structuri sociale de tip nou. Occidentul a progresat de la modul de producție feudal la cel capitalist, iar Marx și-a elaborat teoria sa despre schimbarea socială pe baza acestei experiențe istorice. Gherea descoperă contururile unui mod de producție specific unei lumi agrare aflate sub impactul capitalismului occidental. România a părăsit temporar albia de dezvoltare a Occidentului. Pentru a accede la socialism, ea trebuie să revină acolo, iar aceasta nu se poate decât prin abandonarea neoiobăgiei în folosul capitalismului. Teoreticienii neo-marxiști ai „dependenței" și ai „sistemului mondial" din a doua jumătate a secolului XX vor elabora conceptul de „mod de producție periferic"[82] fără a subscrie, neapărat, ideii după care situația desemnată prin acesta este tranzitorie, ea urmând să fie depășită prin

---

80 Gherea, *Neoiobăgia*, pp. 31-103.

81 Vezi, de exemplu, Reinhard Bendix, „Tradition and Modernity Reconsidered", în *Comparative Studies in Society and History* 9: 3, 1967; Immanuel Wallerstein, *Unthinking Social Science: the Limits of Nineteenth Century Paradigms*, Cambridge, Polity Press, 1991; Chirot, Hall, „World-System Theory".

82 John G. Taylor, *From Modernization to Modes of Production: a Critique of the Sociologies of Development and Underdevelopment*, London, Macmillan, 1979; David F. Ruccio, Lawrence H. Simon, „Perspectives on Underdevelopment: Frank, the Modes of Production School, and Amin", în Charles K. Wilber, Kenneth P. Jameson, eds., *The Political Economy of Development and Underdevelopment*, fifth. ed., New York, McGraw-Hill, Inc., 1994.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

reluarea evoluției „normale”[83]. O bună parte dintre studiile despre modernizare elaborate în afara cadrelor marxismului vor împărtăși acest scepticism referitor la convergența finală a diverselor drumuri către modernitatea industrială adoptate de societăți din diferite părți ale lumii[84]. Am văzut că Stere anticipează o asemenea poziție sceptică, prin opinia sa după care România trebuie să abandoneze speranța deșartă a industrializării. Gherea este, în această privință, un optimist: regimul neoiobăgiei este menținut de interesele clasei neo-feudale ce beneficiază de pe urma sa și de statul cointeresat de exploatarea țăranilor, dar prăbușirea sa finală este inevitabilă.

Analizele lui Stere despre problema țărănească converg în bună parte cu cele ale lui Gherea[85], cei doi folosind multe surse comune, cum ar fi lucrările de istorie agrară ale lui Radu Rosetti, apropiat *Vieții Românești* și curentului poporanist[86]. Divergențele majore dintre ei țin, aici, de soluțiile foarte diferite pe care le propun. Pentru Stere, rezolvarea finală nu poate veni decât de la consolidarea micii proprietăți printr-o nouă reformă agrară, care necesită exproprierea parțială a marilor latifundii. Până atunci, chestiunea trebuie abordată treptat, cu ajutorul politicilor economice care să stimuleze cooperativele țărănești și a măsurilor de sprijinire financiară a țărănimii prin rețeaua „creditului rural” și a „băncilor populare”[87]. După cutremurul de la 1907, guvernele românești și-au însușit o parte a strategiei poporaniste, iar Primul Război Mondial va aduce reforma agrară pe care Partidul Liberal începuse să o preconizeze cu ceva timp înainte, în parte sub influența acelorași cercuri populiste[88].

Gherea condamnă practicile economice de după 1907 ca pe niște „paleative” ce nu fac decât să lungească o maladie fără a-i oferi un remediu autentic[89]. Cât despre ideea reformei agrare, liderul socialist

83 Thomas R. Shannon, *An Introduction to the World-System Perspective*, sec. ed., Boulder, Colo., Westview Press, 1996.
84 Andrew C. Janos, *Politics and Paradigms. Changing Theories of Change in Social Sciences*, Stanford, Stanford University Press, 1986; David Harrison, *The Sociology of Modernization and Development*, London, Routledge, 1988.
85 C. Stere, *Scrieri*, ed. de Z. Ornea, București, Minerva, 1979, pp. 343-390, 454-525.
86 Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii ?* [1908], ed. de Z. Ornea, București, Ed. Eminescu, 1987.
87 C. Stere, „Băncile populare și creditul țărănesc”, în *Scrieri*, pp. 549-558.
88 Henry Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, Hamden, Conn., Archon Books, 1969 [1951], pp. 3-39.
89 Gherea, *Neoiobăgia*, pp. 194-278.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

nu o respinge ca atare, dar o consideră de importanță secundară. Adevărata rezoluție a problemei agrare constă nu în redistribuirea terenurilor, ci în descătușarea forțelor capitalismului. Abrogarea legii „inalienabilității" va duce la formarea unei veritabile piețe a terenurilor, și deci la funcționarea economiei agrare după regulile capitalismului. Spre oroarea lui Stere și a altor contemporani, Gherea acceptă ca inevitabilă transformarea unei mari părți a țărănimii în proletariat agricol, în urma acestor reforme legislative. El crede însă că, pe termen scurt, situația muncitorului agricol salariat se va dovedi mai bună decât cea a țăranului neoiobag. Iar pe termen lung, capitalismul agrar va duce la creșterea productivității – latifundiarii deveniți antreprenori capitaliști și privați de posibilitatea de a-și lucra moșiile cu utilajul agricol țărănesc vor face investiții în domeniul tehnologic – și deci a veniturilor, aceasta mergând mână în mână cu dezvoltarea paralelă a unui capitalism industrial, cu extinderea sectorului urban al economiei și cu absorbția de către lumea urbană și industrială a excedentului demografic rural[90].

Polemica din interiorul stângii românești, începută din primii ani de după venirea lui Stere în țară și intrată într-o fază acută în preziua răscoalei de la 1907, a dus, între 1906 și 1911, la cristalizarea a două sociologii concurente ale modernizării românești și la formularea unor programe de dezvoltare corespunzătoare. Miza inițială și mărturisită a disputei era însă legitimitatea unui partid socialist într-o țară presată de alte urgențe decât cele ale revoluției proletare. Dacă Stere trebuia să își justifice „trădarea" de la 1899, Gherea era obligat să explice rațiunea de a fi a partidului pe care îl animase și asupra căruia avea să-și exercite din nou influența după 1910. Cei doi doctrinari ce se revendicau în egală măsură de la Marx trebuiau să deducă strategii politice din concepțiile lor teoretice. Cum în România anterioară Primului Război Mondial nu exista un partid țărănesc[91], Stere urmărea să își atingă obiectivele principale, anume reformele agrară și electorală, prin intermediul Partidului Liberal. Gherea nu putea încredința misiunea de a milita pentru

90 *Ibidem*, pp. 279-318; Kitch, „Constantin Dobrogeanu-Gherea", pp. 82-83.
91 Situație aproape singulară în Europa de Est a epocii, vezi George D. Jackson, „Peasant Political Movements in Eastern Europe", în Henry A Landsberger, ed., *Rural Protest: Peasant Movements and Social Change*, London, Macmillan, 1974. Pentru comparație, cazul cel mai frapant este cel bulgar, vezi John D. Bell, *Peasants in Power. Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899-1923*, Princeton, Princeton University Press, 1977.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

realizarea idealurilor sale decât Partidului Social-Democrat. Care urma să fie rolul acestuia în mediul social diagnosticat acum de Gherea ca pseudo-capitalist ?

Scopul final al unui asemenea partid nu putea fi decât revoluția socialistă. Fidel teoriei sale, Gherea crede că aceasta nu se poate realiza decât în conformitate cu „legea de evoluție a societăților înapoiate". Scânteia revoluției nu putea veni decât din Occident, asemeni importurilor instituționale și culturale și a influențelor economice. Marxiștii autohtoni urmau să asigure doar propagarea undei de șoc revoluționare în corpul social. În acel moment însă, societatea românească trebuia să posede caracteristicile structurale necesare pentru ca tranziția la socialism să se poată înfăptui. Incapabili să declanșeze procesul revoluționar, ei trebuiau să îi asigure precondițiile. Sarcina urgentă a socialiștilor români era deci aceea de a împinge România pe calea de evoluție a capitalismului, prin distrugerea neoiobăgiei. Către sfârșitul vieții, Gherea va extinde anatomia pseudo-capitalismului românesc. Atunci, el va descoperi că mixtura feudalo-burgheză ce caracterizează economia agrară nu era decât o fațetă a acestuia. Mai importantă chiar decât ea era însăși natura stratificării sociale a țării: între burghezia încă firavă și clasa latifundiară în declin, se interpune o categorie socială inedită, al cărei principiu de coeziune este dat de apartenența sa la birocrație și care își extrage veniturile de pe urma „industriei politice"[92]. Discipolii interbelici ai lui Gherea vor dezvolta această temă, ajungând la concluzia că social-democrația trebuie să conlucreze cu burghezia pentru a înlătura, împreună, dominația „oligarhiei" ce blochează evoluția României spre capitalism[93].

Împotriva „oligarhiei" neo-feudale și birocratice, socialiștii trebuiau să dea glas, deocamdată, intereselor capitalismului. Un asemenea țel excludea cu siguranță orice propagandă revoluționară, iar Gherea, consecvent cu principiile sale, a respins răscoala țărănească de la 1907. Reformismul era mai degrabă regula decât excepția printre partidele marxiste ale Internaționalei a II-a[94]. Dar, dacă marxiștii occidentali justificau practicile reformiste și parlamentare prin

92 Constantin Dobrogeanu-Gherea, „Despre oligarhia română", în *Opere complete*, ed. de Ion Popescu-Puțuri et al., vol. 5, București, Ed. Politică, 1978.

93 Vezi Lotar Rădăceanu, *Oligarhia română*. Șerban Voinea, *Marxism oligarhic*, ed. de Victor Rizescu, București, Domino, 2005.

94 Geoff Eley, *Forging Democracy. The History of the Left in Europe, 1850-2000*, Oxford, Oxford University Press, 2002, pp. 17-121.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

dezirabilitatea unei tranziții non-violente la socialism, Gherea trebuia să pledeze aceeași cauză prin referire la scopul de a asigura tranziția de la neoiobăgie la capitalism. Un asemenea mesaj nu era cu siguranță ușor de înțeles, și nici capabil să atragă o susținere populară semnificativă. Rezultatul previzibil era o serioasă „criză identitară" a social-democrației române și o scădere corespunzătoare a energiei sale militante și organizatorice[95]. Eșecul de la 1899 nu făcuse decât să semnaleze un handicap de durată: până la instaurarea comunismului, socialismul românesc nu va putea niciodată să devină un partid de masă[96].

Rămasă fidelă tezelor lui Gherea, social-democrația va continua deci să sufere, după războiul mondial, de aceeași impotență politică datorată acurateței și ingeniozității sale sociologice. Curentul întemeiat de Stere va evolua altfel, devenind tot mai redutabil politic pe măsură ce se va depărta de inspirația teoretică originară și se va complace într-un sincretism ideologic uneori confuz. Transformat în partid politic în 1919[97], „țărănismul" va evolua către o poziție pragmatică[98]: deziderații unei vieți economice în conformitate cu interesele reale și imediate ale majorității țărănești va fi păstrat, dar în același timp scepticismul referitor la posibilitățile industrializării se va mai atenua. Fără a mai respinge în bloc orice tentativă de dezvoltare a industriei mari în Romania, țărăniștii pledează doar împotriva industrializării artificiale, ce nu se poate susține prin mecanismele obișnuite ale pieței. Consecvent cu această poziție teoretică, Virgil Madgearu, principalul ideolog al partidului, va promova, in timpul guvernărilor național-țărăniste dintre 1928 și 1933, „politica porților deschise"[99], opusă strategiei de dezvoltare intervenționistă a guvernelor Partidului Poporului și Partidului Național Liberal din deceniul anterior. După reforma agrară de la 1917-1921, România încetase să mai fie o țară dominată de marea

95 Kitch, „Constantin Dobrogeanu-Gherea", pp. 81-87.
96 Roberts, *Rumania*, pp. 243-258.
97 Pentru tranziția de la populism la țărănism în Europa de Est, vezi Ghiță Ionescu, „Eastern Europe", în Ghiță Ionescu, Ernest Gellner, eds., *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1970; Jackson, „Peasant Political Movements in Eastern Europe".
98 Pentru o opinie contrară, vezi Dietmar Müller, „Agrarian Populism in Interwar Romania. The Economic Policy and Politics of the Peasant Party and National Peasant Party", în Bogdan Murgescu, ed., *Romania and Europe. Modernization as Temptation, Modernization as Threat*, Bucharest, ALLFA and Edition Körber Stiftung, 2000.
99 Roberts, *Rumania*, pp. 130-169.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

proprietate, iar persistența mizeriei țărănești, în noua configurație economică și socială, îl obliga de fapt pe Madgearu să revizuiască vechile teze populiste referitoare la originile problemei rurale. La nivelul întregii regiuni, figura cea mai influentă a noii orientări economice „agrariene” este A. Chayanov, teoretician al „noii politici economice” sovietice din anii 1920. Madgearu îl urmează pe economistul rus, considerând că marea problemă a țărilor din periferia agrară a Europei este aceea a supra-populării lumii rurale, în cadrele unei „economii duale” ale cărei sectoare – industrial și agrar – sunt insuficient conectate și funcționează după raționalități diferite[100]. Madgearu își dorește stabilirea unei interdependențe viabile dintre industrie și agricultură, care să ducă atât la absorbția populației țărănești excedentare de către orașe cât și la ridicarea productivității agricole prin îmbunătățiri tehnologice. La sfârșitul perioadei interbelice, el va fi nevoit să admită însă că dezideratele sale fuseseră în prea mică măsură realizate[101].

Pe versantul politic, țărănismul parcurge o traiectorie asemănătoare celei pe care o urmează programul său economic și social. Partidul ce pretinde să reprezinte țărănimea capătă tot mai mult un caracter „burghez”, impunându-se ca un apărător al libertăților constituționale, mai degrabă decât al intereselor țărănești. Această evoluție nu a fost singulară, dar se poate spune că, printre partidele agrariene ale Europei de Est, cel român a mers cel mai departe în direcția respectivă. Pentru comparație, țărănismul bulgar a păstrat până la sfârșit o orientare radicală și revoluționară, care l-a așezat într-o relație conflictuală cu partidele marxiste dar nu mai puțin cu ordinea politică dominantă[102]. În Iugoslavia interbelică, țărănismul și-a păstrat și el o identitate bine conturată, fără a avea niciodată influența politică pe care a deținut-o în țara balcanică învecinată[103]. Același lucru se poate spune despre Polonia și Ungaria, unde obiectivele partidelor țărănești din epocă erau deosebite, datorită caracterului mult mai limitat al reformei agrare ce avusese loc aici

100 Kitching, *Development and Underdevelopment*, pp. 46-61; Love, *Făurirea lumii a treia*, pp. 93-106.
101 Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial* [1940], București, Ed. Științifică, 1995.
102 Nissan Oren, *Revolution Administered: Agrarianism and Communism in Bulgaria*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1973.
103 Dorren Warriner, „Urban Thinkers and Peasant Policy in Yugoslavia, 1918-1959”, în *The Slavonic and East European Review* 38, 1959.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

după război[104]. În Cehoslovacia aceloraşi decenii – o ţară a cărei structură socială se deosebea flagrant de „norma" est-europeană, cu o pondere mult mai mare a populaţiei urbane, a sectorului industrial şi, mai ales, a fermelor capitaliste în agricultură – un partid ţărănesc ce se inspira din modelul danez al asocierilor cooperative a fost pivotul unei succesiuni impresionante de guverne de coaliţie şi chiar al întregii vieţi politice[105]. În orice caz, idealul unei societăţi rurale, părăsit treptat de ţărănismul românesc, va fi redescoperit ulterior, dar numai parţial şi sub o formă foarte diferită de ideea „democraţiei rurale" a lui Stere. În anii ce urmează crizei economice, teoreticienii curentului avansează ideea „statului ţărănesc", fuziune neclară între vechea doctrină populistă şi corporatismul aflat în ascensiune în anii 1930[106]. În orice caz, în România, ca şi în toate ţările regiunii, anii imediat următori celei de-a doua conflagraţii mondiale au adus cea mai mare popularitate forţelor politice ţărăniste, care au fost, pretutindeni, adevăraţii câştigători în alegerile organizate sub control sovietic[107]. Numai istoria contrafactuală ne-ar putea spune cu certitudine dacă ţărănismul a fost o mare şansă ratată sau un drum înfundat. Cert este că doctrina care a fost, probabil, cea mai originală construcţie ideologică a Europei Răsăritene se dovedise capabilă să îşi păstreze un număr considerabil de adepţi chiar în ciuda tuturor metamorfozelor sale succesive.

Formă şi fond, bază şi suprastructură

Populismul rus s-a născut la confluenţa dintre socialismul internaţional şi cultura autohtonă: el a grefat teoria marxistă pe temele ideologice specifice dezvoltate, de la începutul secolului XIX, prin raportare la problemele obsedante ale înapoierii ruseşti şi ale diferenţelor dintre societatea rusească şi cea occidentală. Tema *obşcinei* a fost preluată, aşa cum am văzut, din cultura romantică a deceniilor anterioare; dincolo de ea, ideea căii specifice de dezvoltare a Rusiei şi cea a ocolirii capitalismului făceau parte, şi ele, din aceeaşi

104 Jackson, „Peasant Political Movements in Eastern Europe".
105 Joseph Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, Seattle, University of Washington Press, 1974, pp. 73-136.
106 Vezi volumul colectiv *Pentru biruinţa ţărănismului*, Iaşi, Tipografia „Brawo", 1934; Ion Scutaru, *Statul ţărănesc din punct de vedere economic şi politic*, Bucureşti, f. e., 1935.
107 Richard J. Crampton, *Europa Răsăriteană în secolul al XX-lea... şi după*, trad. de Cornelia Bucur, Bucureşti, Curtea Veche, 2002, pp. 239-269.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

tradiție de gândire ce s-a transformat, pe rând, după tiparele diferitelor idei importate fără a-și pierde miezul specific. Poporanismul românesc nu a fost nici el o simplă reflexie locală a culturii revoluționare marxiste, fie ea europeană sau rusească. Aceasta s-a exprimat în România într-un limbaj ce poartă ecourile unor idiomuri culturale locale.

La vremea când socialiștii și populiștii români își contestau reciproc legitimitatea unei interpretări autorizate a marxismului, România nu cunoscuse încă o etapă ideologică echivalentă celei a slavofilismului rusesc[108]. Dacă în Rusia cultura revoluționară de stânga s-a născut după ce naționalismul romantic își epuizase forța inițială de seducție, încorporând idei decantate după deriva acestui mod de gândire, în România ea a premers deplina înflorire a unui curent de gândire înrudit, ce nu va umple scena culturală decât în perioada interbelică. Totuși, atunci când Gherea și Stere își puneau bazele doctrinelor, în anii 1880 și 1890, ei evoluau într-un mediu cultural ale cărui cadre fuseseră trasate, în anii 1860, prin formularea criticii junimiste față de modernizare, și apoi prin desprinderea naționalismului eminescian din trunchiul conservatorismului junimist, în deceniul următor. Iar atunci când cele două doctrine de stânga au căpătat contururi depline, în primul deceniu al secolului XX, junimismul căpăta și el o expresie articulată în scrierile lui Constantin Rădulescu-Motru, iar eminescianismul era recuperat și dezvoltat în cadrele curentului sămănătorist. Chiar dacă inevitabil mai internaționale în caracter decât celelalte orientări intelectuale ale „culturii critice", socialismul gherist și poporanismul i s-au integrat acesteia și au împrumutat temele sale centrale. Silit să se confrunte cu urgențele și presiunile modernizării periferice, marxismul românesc se contopește cu ansamblul criticii sociale hrănite din dilemele unei societăți ce primise eticheta sociologică a disjuncției dintre „forme și fond". Mai mult decât o pledoarie pentru instaurarea socialismului, el devine o meditație asupra condițiilor de existență ale capitalismului. Mai degrabă decât un discurs politic aparte, cu contururi recognoscibile după clasificările obișnuite ale spectrului ideologic modern, occidental, marxismul devine în România un instrument intelectual folosit pentru a da formă unor discursuri politice specifice, ale căror teme recurente derivă din

108 Polonia, prin comparație, s-a apropiat mult mai mult de o asemenea evoluție culturală în prima jumătate a secolului XIX, vezi Andrzej Walicki, ***Philosophy and Romantic Nationalism: the Case of Poland***, Oxford, Oxford University Press, 1982.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

problemele particulare ale unei societăţi periferice în curs de occidentalizare. Şi alte idiomuri culturale preluate din Occident s-au aflat în aceeaşi situaţie, în România la fel ca şi în alte ţări asemănătoare: cel mai adesea, ele nu au refăcut la periferie dialogul ideologic occidental, ci au fost folosite pentru a „interpreta” dileme intelectuale inedite, născute din conjuncturi sociale şi politice de un tip nou, dând naştere prin aceasta unor construcţii doctrinare nu mai puţin caracteristice societăţilor respective[109].

Junimiştii şi Eminescu identificaseră, în spatele definiţiei oficiale a ordinii sociale româneşti, o realitate diferită: departe de a fi o societate burgheză sau de a fi înscrisă pe o linie de evoluţie care să conducă spre aceasta, lumea românească suferea de viciile unor forme sociale hibride. Elita modernizatoare pretins capitalistă funcţiona asemenea unei clase birocratice, exploatând statul şi masa ţărănească spre propriul beneficiu. Vocaţia sa era „funcţionarismul” şi nu antreprenoriatul capitalist, iar metodele sale de guvernare erau constituţionale în formă dar „oligarhice” în conţinut. Formele politice de tip occidental fuseseră adoptate în România în absenţa unei dinamici spontane a societăţii, ceea ce compromitea şansele de a construi o economie capitalistă veritabilă[110]. În ambele sale orientări, critica socială marxistă avea să dezvolte această temă a caracterului pseudo-capitalist al societăţii autohtone, accentuând aspecte diferite ale aceluiaşi sindrom al modernizării distorsionate: Gherea este preocupat în special de eşecul transformării capitaliste a agriculturii, principalul sector economico-social al ţării. Stere accentuează, în schimb, caracterul artificial al economiei industriale, ce se răsfrânge în mod negativ asupra aceleiaşi lumi ţărăneşti. Ambii critici sociali marxişti împărtăşesc însă o idee unificatoare a întregii culturi critice, anume caracterizarea elitei conducătoare româneşti ca o „oligarhie” cu caracter non-burghez constituită în jurul mecanismelor birocratice pe care le utilizează ca pe o sursă de venituri în disproporţie flagrantă faţă de capacitatea societăţii româneşti de a produce surplusuri de avuţie.

La vremea când scria „Social-democratism sau poporanism ?”, Stere era un politician al Partidului Liberal. Deşi se raliase principalului partid al „oligarhiei” pentru a o împinge pe calea reformelor democratice, el făcea parte totuşi din aparatul politic oficial

109 Vezi Victor Rizescu, „Romania as «Periphery»: Social Change and Intellectual Evolution”, în Murgescu, ed., *Romania and Europe*.
110 Idem, „Subverting the Canon: Oligarchic Politics and Modernizing Optimism in Pre-communist Romania”, în *New Europe College Yearbook 2002-2003*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

împotriva căruia se definea, de decenii, aproape întreaga gândire socială românească. Este evident că, în aceste condiții, Stere trebuie să pună surdină asupra temelor favorite ale acestei gândiri sociale. În deceniul anterior însă, el putea să dea frâu liber ororii față de clasa funcționărească instaurată la cârma țării nu în urma unor transformări sociale interne, ci ca urmare a colonizării de către capitalismul occidental. El arată cum structura lumii românești nu poate fi înțeleasă ca rezultat al unui proces de creștere organică, ci ca produsul unui transplant de forme operat de către clasele dominante ale Occidentului, cu concursul agenților indigeni ce le servesc interesele, spre beneficiul celor două părți dar în defavoarea ansamblului societății. Transplantul de civilizație a însemnat deci o formă de aservire, nimic altceva decât o nouă întruchipare a vechilor moravuri ale partidelor boierești ce „au fost deprinse din vechime să închine țara ba în stânga ba în dreapta, prefăcând-o în arena luptei internaționale". Asemenea practici au căpătat un puternic impuls „în secolul al XIX-lea, când, cu mersul triumfal al structurii sociale burgheze, relațiile sociale din ce în ce se dezvoltau și se complicau, influența diferitelor curente politice, economice, sociale din Apusul Europei devenea din ce în ce mai predominantă în România". Această influență a Occidentului nu trebuie explicată însă prin difuziunea spontană a civilizației, ci prin interesele capitalismului occidental: „burghezia europeană, devenind stăpâna situației la sine acasă, n-a mai putut și n-a mai vrut să sufere o Românie orientalo-feudală; ea introduce acolo – deoarece interesele ei politice și economice o cereau – civilizația capitalistă, cum a introdus opiu în China, rachiu și sifilis în insulele Polineziei". Iar dacă civilizația exportată de Occident în colonia sa balcanică este o unealtă de spoliere în mâna capitalismului metropolitan, clasele superioare ale periferiei românești profită nu mai puțin de pe urma importului de modernitate pe care l-au făcut. Cât despre poporul român, acesta este „lăsat pradă apetiturilor nesățioase ale celor care au consimțit să fie instrumentele plecate ale [burgheziei occidentale], să joace rolul plămadei burghezești în societatea feudală de până atunci"[111]. În acest fel, „s-a instaurat la noi o stare socială [...] ce se caracterizează prin niște crime și despoieri îngrozitoare, despre care nimeni în Europa apuseană modernă nu poate avea nici o închipuire – afară de cei, se înțelege, care au avut fericita ocaziune să cunoască de aproape «acțiunea civilizatoare» a Europei în Africa centrală și în alte colonii, locuite de «sălbatici»"[112].

111 Ediția de față, pp. 155-156.
112 *Ibidem*, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Prezentarea socialismului ca o „plantă exotică", deci nimic altceva decât una dintre „formele fără fond", decurgea firesc din spiritul criticii maioresciene, de aceea socialismul românesc era oarecum forțat să își construiască certificatele de autenticitate în același limbaj. Atunci când obiecțiile junimiste sunt reformulate în discursul poporanismului, presiunea devine mai mare, și prin urmare Gherea expune o teorie a modernizării ce îmbină terminologia marxistă cu jargonul junimismului și al dezbaterii românești despre occidentalizare. „Legea de evoluție a societăților înapoiate" afirmă că modernizarea românească decurge într-adevăr prin imitație, adică exact așa cum Junimea nu obosea să repete că se petreceau lucrurile. La fel ca și sociologia conservatoare, cea gheristă vede aici rădăcinile disfuncționalităților flagrante ale lumii românești. Din nou, la fel ca și Maiorescu, Gherea acuză elita modernizatoare pentru maniera greșită în care a răspuns provocărilor occidentalizării, abordată de ea în așa fel încât să își poată extrage beneficiile maxime: feudalismul reînnoit sub umbrela constituționalismului liberal și folosirea statului, cu întregul său aparat funcționăresc, ca un instrument de înavuțire. Junimiștii tindeau să atribuie aceste fenomene mai degrabă voinței umane: fascinația unei civilizații mai avansate și naivitatea imitativă se conjugau cu egoismul clasei politice, pentru a produce rezultatele binecunoscute. Spre deosebire de junimiști, Gherea consideră că – ținând cont desigur de tendința firească a actorilor sociali de a-și promova interesele de clasă, în dauna celorlalte clase și chiar a societății în întregul ei, în funcție de circumstanțe – aceleași fenomene decurg din mersul firesc al lucrurilor: cauzele ce stau la baza „monstruozităților" lumii românești sunt „obiective", în măsura în care ele decurg dintr-o „lege" a dezvoltării sociale.

Dacă modernizarea se desfășoară într-adevăr prin imitație, înseamnă că ea purcede de la forme la fond. În termeni marxiști, suprastructura instituțională și legislativă precede baza socială și economică. Structura politică nu se formează printr-un proces organic, ca urmare a unor transformări auto-generate în corpul societății. În România și în alte țări „înapoiate", ea este importată, iar factorii politici joacă un rol hotărâtor în stimularea schimbării sociale, pe care trebuie să o dirijeze. O asemenea afirmație presupune o revizuire considerabilă a marxismului. Ea pare să stea chiar în totală contradicție cu gândirea lui Marx, așa cum mărturisește Gherea: „una din marile descoperiri sociologice ale lui Marx e și aceasta, că formele politico-sociale ale societății depind de fondul economico-social, că formele politico-sociale se schimbă după ce s-a făcut o schimbare cores-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

punzătoare în felul de producere și împărțire a bogățiilor economice, după ce s-a făcut o schimbare corespunzătoare în fondul material al vieții sociale, că forma, cu alte cuvinte, urmează fondului. Dar iată vedem însă că în țările înapoiate capitaliste, cum e țara noastră, s-a introdus o formă politico-socială fără a avea un fond corespunzător, care fond se dezvoltă în urmă – la noi e deci contrariul celor ce zice Marx, e fondul care urmează formei". Pe bună dreptate, Gherea e obligat să-și ia toate măsurile de precauție și să preîntâmpine o obiecție previzibilă a cititorului: „contrazic oare societățile înapoiate capitaliste legile lui Marx, contrazic ele oare o concepție sociologică generală, [...] și anume acea concepție că transformările sociale nu depind de planurile, dorințele și fanteziile noastre, ci ele izvorăsc și trebuie să izvorască din înseși condițiunile de viață reale ale societății ?"[113]

Știm că răspunsul e negativ: aparenta contradicție dintre felul în care se desfășoară schimbarea socială la periferia capitalismului mondial și tezele centrale ale marxismului e rezolvată atunci când înțelegem că sistemul social în interiorul căruia se manifestă legitățile inexorabile ale istoriei este reprezentat de lumea capitalistă în ansamblul său. Ca atare, ceea ce nu e valabil pentru parte – o țară semi-capitalistă ca România – este valabil pentru întreg. La nivelul sistemului social global, legile marxiste continuă să funcționeze, chiar dacă ele sunt perturbate în zonele de margine ale sistemului. Argumentația lui Gherea este îndrăzneață, dar nu întru totul convingătoare. Într-adevăr, deși caută să salveze determinismul marxist, ea este obligată să atribuie o pondere prea însemnată factorului uman: dacă neoiobăgia a fost instaurată de sus în jos, izbânda finală a capitalismului asupra neoiobăgiei nu poate fi decât tot o victorie a formelor asupra fondului, dependentă în prea mare măsură de voința clasei politice românești. În plus, dacă influențele capitalismului mondial, refractate prin prisma structurii de clasă românești, au dus la instaurarea – fie ea și temporară – a unei forme de pseudo-capitalism în locul capitalismului veritabil, ce anume poate garanta că influențele viitoarei revoluții socialiste mondiale, propagate în România prin aceeași inversiune a stadiilor de evoluție, adică de la formă la fond, vor conduce la rezultatul scontat ? În definitiv, un socialism distorsionat poate lua locul actualelor distorsiuni ale capitalismului[114].

113 Gherea, „Post-scriptum sau cuvinte uitate", pp. 481-482.
114 Kitch, „Constantin Dobrogeanu-Gherea", pp. 78-79.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

În orice caz, spre deosebire de junimiști, pentru care disjuncția dintre forme și fond decurgea din caracterul prea accelerat al modernizării imitative, Gherea atribuie același fenomen temporizărilor aceluiași proces. Așezămintele neoiobăgiei și ale oligarhiei se mențin din cauza refuzului interesat al clasei politice și al elitei sociale și economice de a lăsa câmp liber de acțiune forțelor capitalismului. După 1881 – faimosul discurs „Era Nouă" al lui P. P. Carp –, intelectualitatea conservatoare renunțase să mai critice formatul constituțional al țării, afirmând însă că orice alte schimbări „progresiste" ale sistemului politic trebuie amânate până la maturizarea fondului social[115]. Gherea crede, dimpotrivă, că reajustarea formelor și fondului nu poate fi lăsată pe seama funcționării spontane a societății, ci trebuie obținută prin noi inițiative politice care să creeze cadrul legislativ necesar pentru dezvoltarea capitalismului.

Cum văd Stere și poporaniștii problema aceleiași reajustări dintre bază și suprastructură? Un punct de plecare pentru a răspunde ne este oferit de opinia lui Eugen Lovinescu. Plasând poporanismul și socialismul printre „curentele reacționare" care întârzie, prin împotrivirea lor, dezvoltarea modernității capitaliste în România, Lovinescu acuză poporanismul pentru a fi exprimat o poziție ilogică în marea dispută despre forme și fond. Contradicția populistă provine din promovarea simultană a unei poziții „progresiste" în materie de modernizare politică și a uneia „reacționare" în materie de schimbare socială. Prin pledoaria lor pentru democratizare, poporaniștii nu cer altceva decât „occidentalizarea" și mai accentuată a „formei". Prin convingerea lor după care această democrație trebuie să rămână „rurală", datorită imposibilității industrializării, ei condamnă însă „fondul" să păstreze pe vecie un caracter ne-occidental, ceea ce nu poate duce decât la agravarea tensiunilor dintre infrastructura socială și suprastructura politică. „Contrastul dintre fond și formă al civilizației noastre", explică Lovinescu, „e un fenomen recunoscut de toți observatorii sociali. Pentru a-l remedia, partidele au lucrat în chip diferit, dar logic: liberalii au voit să ridice fondul la formă prin crearea unui vast aparat circulator, corespunzător democrației burgheze importate pe cale ideologică; conservatorii au voit să scoboare formele la fond, îngrădind, deci, libertățile constituționale; numai poporanismul a luat atitudinea combinată și paradoxală de a

115 Z. Ornea, *Junimea și junimismul*, București, Ed. Eminescu, 1975, pp. 117-214.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

dezvolta, pe de o parte, cât mai mult formele în sensul civilizației burgheze și, deci, al liberalilor pașoptiști; iar pe de alta, de a ține pe loc cât mai îndelung fondul, fixându-l în cadrul micii proprietăți rurale"[116].

Contradicția semnalată de Lovinescu este doar aparentă. Pentru Stere, adevăratul fond al societății românești, dezvoltat pe cale organică, este reprezentat de „baza nediferențiată" socială a țărănimii. Industria parazitară pe care o dorește eliminată nu face parte dintre componentele sale, ci tocmai dintre cele ale formelor adoptate în speranța de a înzestra societatea locală cu dispozitivele de dezvoltare ce își dovediseră forța și viabilitatea în Occident. Atâta vreme cât este „un produs artificial și lipsit de viață proprie [...], ce nu trăiește decât în sfera încurajărilor bugetare, și niciodată nu poate ajunge să stea în picioare singură"[117], economia industrială face corp comun cu întreaga suprastructură a cărei existență nu răspunde unor necesități sociale veritabile. Înlăturarea ei nu trebuie privită deci ca o piedică în calea dinamicii modernizării, ci ca o ajustare a politicilor de modernizare în funcție de obiectivele ei rezonabile. Cât despre pledoaria pentru democratizare, aceasta nu dă glas unui reflex imitativ, ci încercării de a găsi o formă politică în concordanță cu interesele segmentului social majoritar. În programul poporanist, forma și fondul nu se dezvoltă deci în sensuri opuse, ci sunt aduse mai aproape una de cealaltă. Democratizarea trebuie să anuleze falia existentă dintre masele țărănești și sistemul politic, îndepărtând situația existentă, în care societatea și sistemul de guvernământ sunt mai mult sau mai puțin impermeabile unul față de celălalt. Căci, spune Stere, „introducerii formelor de stat modern n-a urmat [...] înrădăcinarea democratismului în viața poporului însuși. [...] Masele populare au rămas aproape cu desăvârșire străine vieții politice"[118]. Gherea consideră că reajustarea celor două entități trebuie obținută prin evoluția amândurora către formula capitalistă, pe traiectoria de dezvoltare a Occidentului. Stere crede că același obiectiv nu poate fi atins decât prin modelarea amândurora după tipare specifice, pe o cale de evoluție proprie periferiilor agrare ale lumii.

Faptul că Stere este conștient de nevoia realizării unei convergențe a formelor și fondului este dovedit de reflecțiile sale asupra „problemei naționale". Alături de chestiunea țărănească, aceasta din urmă a fost

116 Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. 2: *Forțele reacționare*, ed. de Z. Ornea, București, Minerva,1992, p. 138.
117 Ediția de față, p. 334.
118 *Ibidem*, p. 310.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

marea lacună a teoriei marxiste, niciodată suficient clarificată în textele fondatoare ale doctrinei și niciodată pe deplin armonizată cu celelalte componente ale sistemului[119]. Marx a început prin a respinge naționalismul în ansamblu, ca pe o relicvă a lumii pre-moderne. Într-o a doua etapă, el i-a atribuit aceluiași fenomen un rol în procesul de modernizare: formarea statelor naționale contribuie la extinderea piețelor capitaliste și la progresul general al civilizației, în măsura în care grupurile naționale aflate pe o scară evolutivă inferioară tind să fie absorbite de cele mai avansate[120]. Socialismul Internaționalei a II-a subscrie acestui mod de gândire, iar Gherea îl împărtășește și el. El condamnă aventurile „imperialiste" românești de felul anexării Cadrilaterului și, spre deosebire de majoritatea liderilor Internaționalei, se pronunță până la sfârșit împotriva intrării României în Primul Război Mondial. Altminteri, sprijină cu căldură consolidarea României ca stat național, și este de partea ei în diferendul basarabean. Asemeni lui Marx, el vede Rusia autocrată ca pe o mare primejdie la adresa progresului social în întreaga Europă, și este consecvent în a critica politica externă a marelui imperiu. Totuși, deși este un bun patriot român, Gherea rămâne fidel marxismului, acordând naționalismului doar un rol secundar și „funcțional" în procesul de tranziție de la un stadiu de evoluție socială la altul. În plus, patriotismul românesc este însoțit, în cazul lui Gherea, de o opoziție constantă față de cultura și politica anti-semită[121].

---

119 Ian Cummins, *Marx, Engels and National Movements*, New York, St. Martin's Press, 1980; Walker Connor, *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*, Princeton, Princeton University Press, 1984; Erica Benner, *Really Existing Nationalisms: a Post-communist View from Marx and Engels*, Oxford, Claredon Press, 1995.

120 Pentru o prezentare succintă, vezi Shomo Avineri, „Marxism and Nationalism", în *Journal of Contemporary History* 26: 3-4, 1991.

121 Michael Shafir, „Romania's Marx and the National Question: Constantin Dobrogeanu-Gherea", în *History of Political Thought* 5: 2, 1984. Ca și dezbaterea dintre marxiști și populiști, disputa purtată în interiorul marxismului în jurul problemei naționalismului a fost reluată, cu variații, în fiecare context național. Vezi, de exemplu, Neil A. Martin, „Marxism, Nationalism and Russia", în *Journal of the History of Ideas* 28: 2, 1968; Andrew C. Janos, „Nationalism and Comunism in Hungary", în *East European Quarterly* 5: 1, 1971; Andrzej Walicki, „Rosa Luxemburg and the Question of Nationalism in Polish Marxism", în *The Slavonic and East European Review* 61: 4, 1983; Marin V. Pundeff, „Nationalism and Communism in Bulgaria", în *Bulgaria in American Perspective. Political and Cultural Issues*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1994;

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Ca și în problema țărănească, Stere se situează, în chestiunea națională, pe o poziție adversă față de socialismul românesc. De la începutul activității sale publicistice în România, el nu se limitează la a atribui naționalismului un rol instrumental, ca factor al progresului social, considerându-l, dimpotrivă, ca un element constitutiv al societății[122]. Țărănimea română este o bază nediferențiată a societății prin raportare la categoriile superioare ale ordinii sociale, stratificate orizontal și frământate de conflicte inerente modului de producție capitalist, dar este clar diferențiată vertical, prin cultura sa națională specifică – al cărei principal depozitar este – , față de alte societăți naționale. Democrația rurală a viitorului va trebui să cultive acest caracter național. Pentru aceasta, ea trebuie să rezolve o problemă de „inautenticitate", care derivă la rândul său dintr-o problemă de proastă „integrare" socială. O cultură națională presupune un public consumator, iar acesta nu poate fi reprezentat decât de o solidă clasă mijlocie indigenă. Căci „numai o clasă mijlocie poate avea destul răgaz și mijloacele necesare pentru a forma un câmp destul de larg pentru răspândirea literaturii. [...] Numai o clasă mijlocie națională poate forma [...] condițiunile necesare prealabile ale dezvoltării literare, și în consecință ale culturii întregi a unui popor"[123]. Pe lângă faptul că numai ea poate oferi un debușeu semnificativ al produselor culturale, clasa de mijloc este cea care asigură comunicarea, în idiomul unei culturi comune, între diversele segmente ale societății: ea „servește [...] ca un conduct de cultură pentru clasele inferioare; ideile și, în genere, discuțiunile ce agită culmile societății pot pătrunde prin canalul acesta până la straturile cele mai de jos ale poporului când clasa mijlocie, care vine cu el în contact în nesfârșita varietate de afaceri, vorbește aceeași limbă cu el. De asemenea, și curentele ce se nasc în adâncurile vieții naționale pot mai ușor răzbate până în straturile de sus"[124].

În România, această comunicare culturală dintre straturile sociale este stânjenită, crede Stere, de faptul că singura clasă mijlocie existentă este formată din alogeni evrei ce nu pot rămâne decât străini culturii naționale. Dincolo chiar de problema integrării culturale a diverselor componente ale națiunii, existența burgheziei evreiești duce la segregarea straturilor superioare ale societății de cele

122 C. Stere, „Socialismul și naționalismul", în *Evenimentul literar* 1: 20, 1894; Idem, „Naționalismul și socialismul", în *Evenimentul literar* 1: 21, 1894.
123 Ediția de față, p. 289.
124 *Ibidem*, p. 294.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

inferioare, și prin aceasta contribuie la permanentizarea „industriei politice" oligarhice, împiedicând primenirea continuă a clasei politice. Căci „o clasă mijlocie din elemente naționale străine formează o pătură impermeabilă, care rupe în două organismul național: elementele slăbite ale straturilor de sus se declasează, nu pot forma decât cel mult o clasă de profesioniști ai politicii; recrutarea normală a sferelor mai înalte e împiedicată; elementele mai viguroase de jos nu mai pot răzbate, decât prin selecțiunea la întâmplare, și artificială [...] În sfârșit, clasele superioare se trezesc atât de departe de masa poporului, încât și negrii din Africa le sunt mai cunoscuți"[125].

Pe lângă faptul că reprezintă un corp străin și neasimilabil în cadrul culturii naționale, evreii mai prezintă o problemă pentru viitoarea democrație rurală românească: ca agenți ai „capitalului vagabond", ei asigură transferul constant al unei mari părți a avuției naționale înspre metropolele capitaliste ale lumii. Acestea sunt raționamentele care îl împing pe Stere la concluzia „rezolvării" treptate a „problemei evreiești", prin emigrarea organizată a evreilor spre Palestina. Cu toate precauțiile sale de a se departaja de formele „convenționale" ale isteriei anti-evreiești din epocă, Stere a jucat cu siguranță un rol în evoluția anti-semitismului intelectual românesc[126]. Nu e cazul să minimalizăm chestiunea, dar nici să privim lucrurile ca și când această fațetă a gândirii lui Stere ar fi fost elementul său definitoriu, așa cum s-a făcut uneori. Desigur, Stere greșește profund atunci când crede că pătura de mijloc evreiască nu poate oferi un public pentru o cultură națională. Este însă o eroare istorică să credem că acest autor de stânga ar fi oferit principala inspirație intelectuală pentru anti-semitismul dreptei radicale interbelice[127]. *Viața Românească* a cultivat ideea unei culturi în conformitate cu caracterul rural al Românei, dar argumentele pe care le-a folosit au fost mai degrabă sociologice și „internaționale" în caracter decât autentic „tradiționaliste", iar departajarea sa critică față de tradiționalismul *Sămănătorului* a fost mai accentuată chiar decât cea față de socialismul lui Gherea[128]. Această ultimă formă de tradiționalism, a sămănătorismului, a făcut legătura dintre eminescianism și ortodoxismul interbelic, asigurând reproducerea discursului

125 *Ibidem*, loc cit.
126 Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și «problema evreiască» în România anilor 1930*, București, Humanitas, 1995, pp. 56-59.
127 Așa cum sugerează, de exemplu, Roberts, *Rumania*, pp. 142-148; Ioan Petru Culianu, *Mircea Eliade*, trad. de Florin Chirițescu și Dan Petrescu, București, Nemira, 1995, pp. 166-168.
128 Ornea, *Poporanismul*, pp. 345-422.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

naționalist și autohtonist ce va fi ulterior re-elaborat de către dreapta radicală[129]. Incursiunea lui Stere pe terenul problemei evreiești trebuie deci privită ca nimic altceva decât ceea ce a fost: o derivație a încercării sale de a adapta gândirea marxistă la condițiile sociale ale României. În acest caz, concluziile sunt surprinzătoare și regretabile, dar nu lipsite de coerență cu ansamblul.

Am văzut cum situează Lovinescu poporanismul în raport cu dezbaterea despre modernizare purtată în jurul noțiunii de forme fără fond. Același autor este obligat să trateze în același fel și socialismul. Raportarea critică față de acesta este însă mult mai dificilă. Ca teorii ale modernizării periferice, gherismul și lovinescianismul sunt în bună măsură convergente. Ambele acceptă sindromul formelor fără fond ca pe o realitate, afirmând totodată că dezvoltarea de sus în jos, de la formă la fond, este destinul implacabil al țărilor rămase în urmă față de Occident. În plus, atât apologetul modernizării burgheze cât și profetul socialismului își formulează concepțiile în termenii determinismului social, invocând caracterul implacabil al „legilor istorice". Diferențele nu sunt nici ele, însă, mai puțin semnificative. Mai întâi, determinismul lui Gherea este „materialist", prevalându-se de anatomia marxistă a capitalismului, în timp ce al lui Lovinescu este „idealist", folosindu-se de autoritatea lui G. Tarde și a „legilor imitației". Apoi, Gherea consideră că rezultatul ultim al influențelor occidentale va fi ordinea socialistă, în timp ce Lovinescu plasează socialismul românesc printre reacțiile sentimentale și ideologice față de modernitatea burgheză și de forțele irezistibile ale diseminării sale planetare. De asemenea, Gherea privește înspre istoria recentă a României cu scopul de a critica elitele modernizatoare, ce au abordat problemele sociale ale țării în epoca dramatică a occidentalizării prin prisma intereselor de clasă, cu toate consecințele nefaste care au decurs de aici, în timp ce Lovinescu scrie pentru a disculpa aceleași elite de orice acuză, considerând că ele au avut întotdeauna intuiția cea mai corectă a realităților. În fine, Gherea disociază clar universul sociologic local, caracterizat de neoiobăgie și de industria politică a oligarhiei, de tiparele sociale occidentale, la care se raportează, asemenea întregii „culturi critice", ca la niște standarde de „normalitate". Lovinescu în schimb îneacă particularitățile modernizării imitative și periferice într-un caleidoscop de fenomene

129 Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail". Mișcare socială și organizație politică*, trad. de Cornelia și Delia Eșianu, București, Humanitas, 1999, pp. 62-90, 159-174.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

similare sau asemănătoare culese de pe întreg cuprinsul istoriei europene și mondiale[130].

Populismul și socialismul gherist nu au fost singurele abordări marxiste ale temei formelor fără fond. Încă două asemenea construcții intelectuale trebuie să ne mai rețină atenția, pentru a întregi acest tablou al carierei marxismului în sociologia românească a modernizării. Prima dintre ele a fost oferită de Ștefan Zeletin, a cărui operă a putut fi descrisă de un istoric al ideilor ca echivalentul românesc al „marxismului legal" reprezentat în Rusia de Peter Struve[131]: la fel ca și cel din urmă, Zeletin s-a situat la polul extrem al „revizionismului", considerând că lumea socialistă se va instaura de sus în jos, fără nici o ruptură revoluționară, prin evoluția spontană a capitalismului către forme tot mai accentuate de socializare a mijloacelor de producție și de planificare economică. Agentul acestei schimbări graduale urma să fie nu clasa proletară ci chiar elita capitalistă[132]. În ce-l privește pe Zeletin, el preia gândirea lui Marx prin interpretările datorate lui Werner Sombart și Rudolf Hilferding, argumentând că România pășește, asemenea întregii lumi, în faza „capitalismului financiar", caracterizat prin dirijarea economiei de către marile monopoluri construite în jurul trusturilor bancare. Rezultatul final al acestei noi organizări a producției va fi socialismul. Marx a fost corect în predicțiile lui despre sfârșitul inevitabil al capitalismului, dar a greșit în privința factorilor schimbării. Socialismul va fi adus pe lume nu de proletariatul industrial ci de burghezia bancară, nu printr-o revoluție violentă ci printr-un proces de evoluție treptată[133].

Analogia cu Struve poate fi corectă. Totuși, cultura română și-l amintește pe Zeletin nu ca pe un gânditor marxist, ci ca pe una dintre cele mai importante voci ale „modernismului burghez", ideile sale fiind considerate complementare celor ale lui Eugen Lovinescu. Diferența dintre cei doi ar trebui căutată nu în sfera orientărilor ideologice, ci în cea a „abordărilor metodologice": la Lovinescu prevalează istoria culturală, la Zeletin cea economică și socială.

130 Rizescu, „Subverting the Canon".
131 Love, *Făurirea lumii a treia*, p. 79.
132 Richard Pipes, *Struve, Liberal on the Left, 1870-1905*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1970; Idem, *Struve. Liberal on the Right, 1905-1944*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1980; Vezi și Idem, *Russian Conservatism*, pp. 168-171.
133 Ștefan Zeletin, *Burghezia română*, ed. de C. D. Zeletin, București, Humanitas, 1991.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Altminteri, cei doi autori au conjugat o justificare ideologică a ordinii existente în România anilor 1920, și o raționalizare ideologică a istoriei recente a țării, cu o respingere a tuturor formelor de critică socială îndreptate împotriva elitei modernizatoare – reprezentată în principal de Partidul Liberal – în deceniile anterioare. Dincolo de aceste teze comune, cei doi se raportează în mod diferit la tema formelor fără fond. Dacă Lovinescu acceptă caracterul imitativ al schimbării sociale din România, Zeletin îl neagă, argumentând că, în ciuda tuturor aparențelor și a valurilor de „sociologie beletristică" incapabilă să le interpreteze corect, România urmează același curs de dezvoltare ca și Occidentul: de la baza socială la formele politice. Etapele de dezvoltare ale României sunt deci aceleași cu ale țărilor apusene, dar ele sunt parcurse de țara est-europeană mai târziu și cu mici modificări de suprafață ce le ascund semnificația reală. Capitalismul românesc nu este inautentic, așa cum vor să ne facă să credem Stere sau Gherea, el reprezintă doar o variație a unei specii istorice de mult clasificate: aceea a economiei mercantiliste a secolului XVIII european. O asemenea încadrare conceptuală a fondului social și economic românesc îi permite lui Zeletin să ofere o caracterizare convenabilă a formelor politice: industria politică a oligarhiei, condamnată de Gherea, este un fenomen real, dar ea nu reprezintă decât o varietate de autoritarism politic necesar în faza de evoluție actuală a țării. Criticii marxiști greșesc atunci când condamnă această stare de lucruri, ei neînțelegând faptul evident că ca nu duce la nimic altceva decât la lumea socialistă pe care și-o doresc[134]. De fapt, această eroare a lui Gherea este explicabilă, pentru simplul motiv că el nu este un marxist veritabil: afirmând că procesul de schimbare se desfășoară de la formă la fond, el falsifică spiritul marxismului. Gherea și socialiștii români sunt îndatorați mai mult culturii tradiționaliste românești decât științei sociale occidentale de la care se revendică. Sub frazeologia lor revoluționară pulsează instinctele reacționare ale intelectualității dintr-o țară agrară, convulsionată de marile curente de evoluție ale lumii moderne[135]. Cât despre poporanism, acesta împărtășește cu marxismul eroarea de a crede că societățile pot urma mai multe trasee de dezvoltare și că se pot sustrage de la destinul industrializării. Deja greșită atunci când a fost formulată în Rusia, gândirea populistă capătă proporțiile unei

134 Vezi Victor Rizescu, „Un critic al Partidului Liberal: primul Ștefan Zeletin", în *Studia Politica. Romanian Political Science Review* 1: 3, 2001.

135 Zeletin, *Burghezia română*, pp. 271-275.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

contrafaceri caricaturale în România, unde, neexistând *obşcina*, orice raţiune de a fi a ei dispare[136]. Zeletin, apologetul oligarhiei, pretinde a recupera adevărurile centrale ale marxismului, pe care criticii înverşunaţi ai aceleiaşi clase politice nu oboseau, de decenii, să le denatureze. El demonstrează atât că modernizarea românească urmează aceeaşi traiectorie ca şi cea a Occidentului, cât şi că procesele de schimbare au loc, aici, la fel ca pretutindeni: nu există nici o „lege specială de dezvoltare" a societăţilor înapoiate, influenţele occidentale nu constau în nimic altceva decât în propagarea universală a capitalismului, şi nu în procese de imitaţie instituţională lipsite de o bază socială adecvată, transformările pe care le suferă lumea românească se desfăşoară în singurul fel posibil, anume de la fond către formă.

„Marxismul oligarhic" al lui Zeletin nu a fost singurul care să subscrie acestei ultime afirmaţii. O altă variantă românească a „teoriei modernizării uniforme"[137] a fost propusă, în câteva cărţi publicate după 23 august 1944, de comunistul Lucreţiu Pătrăşcanu. La fel ca şi Zeletin, Pătrăşcanu se desparte de toţi analiştii sociali anteriori care au pretins că România urmează o cale de evoluţie specifică, pe parcursul căreia dezvoltă forme sociale fără antecedente occidentale. Pentru el, ca şi pentru Zeletin, nu există decât o singură traiectorie a modernizării, pe care ştiinţa marxistă a desluşit-o cu precizie. Fenomenele sociale deplorabile existente în lumea agrară românească nu exprimă esenţa profundă a „neoiobăgiei" pseudo-capitaliste, aşa cum crede Gherea, şi nici pe cea a unei varietăţi de capitalism pe care Europa Occidentală a cunoscut-o cu un secol înainte, după cum pretinde Zeletin. Ele sunt pur şi simplu manifestările naturale ale pătrunderii treptate a relaţiilor de producţie capitaliste în corpul unei societăţi ce conţine încă reziduuri feudale. Acest proces a început de la mijlocul secolului XVIII, atunci când economia „feudală" a fost înlocuită de cea „iobăgistă". În cel dintâi stadiu de dezvoltare economică, caracterizat prin producţie de auto-subzistenţă, precum şi prin nivelul foarte scăzut al schimburilor comerciale şi al circulaţiei

136 *Ibidem*, pp. 265-271.

137 Pentru gândirea lui Zeletin ca o specie a teoriei modernizării uniforme vezi Daniel Chirot, „Neoliberal and Social Democratic Theories of Development: the Zeletin-Voinea Debate Concerning Romania's Prospects in the 1920's and Its Contemporary Importance", în Kenneth Jowitt, ed., *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, University of California, Institute of International Studies, 1978.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

monetare, raporturile de producție dintre țărani și boieri erau bazate pe obligația „rentei în natură". Prin contrast, „în regimul iobăgist apare drept principală îndatorire a țărănimii renta în muncă". Iar „din punctul de vedere al cadrului economic general în care apare regimul iobăgist, asistăm la dezvoltarea economiei de schimb, pe seama economiei naturale, aflată în floare în regimul feudal"[138]. „Regimul iobăgist" reprezintă, deci, perioada de tranziție de la feudalism la capitalism, pe care România a parcurs-o în secolul XIX. El nu trebuie însă înțeles ca o configurație socială specifică – un „mod de producție" aparte –, ci ca o juxtapunere de elemente caracteristice celor două moduri de producție care îl încadrează cronologic – feudal și capitalist –, și în care, firește, ponderea sectorului capitalist nu încetează să crească în dauna celui feudal. Contrar celor ce cred Dobrogeanu-Gherea și discipolii săi, raporturile de producție capitaliste sunt o realitate a economiei rurale românești, nu mai puțin decât începuturile unei economii industriale capitaliste. Iar dacă economia agrară nu poate fi definită ca „neo-iobagă", nici clasa conducătoare a României nu poate fi înțeleasă cu ajutorul inovațiilor sociologice de felul „oligarhiei"[139]. Ambiția social-democraților de a acredita existența unor asemenea fenomene sociale specifice „țărilor înapoiate" exprimă nu spiritul obiectivității științifice îndrumată de luminile marxismului, ci conciliatorismul doctrinar ce ascunde o trădare a clasei muncitoare: condiționând victoria socialismului de dezvoltarea prealabilă a capitalismului până la formele sale deplin maturizate, și recomandând chiar o alianță a socialismului cu burghezia capitalistă împotriva „oligarhiei" pseudo-capitaliste, social-democrații se dovedesc incapabili să înțeleagă spiritul militant și revoluționar al marxismului. Ca adept al variantei leniniste a marxismului, Pătrășcanu consideră că România primei jumătăți a secolului XX, la fel ca și Rusia de la 1917, este un teren propice pentru declanșarea revoluției comuniste și că legitimitatea unui asemenea proiect politic nu este invalidată de structura socială și economică a regiunii.

L-am părăsit pe Lenin în momentul în care ideile sale făceau corp comun cu cele ale lui Plehanov și Struve, toți trei pledând pentru înțelegerea și acceptarea legităților „obiective" ale evoluției sociale, împotriva voluntarismului filosofic al populismului. Liderul

138 Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale. 1821-1907*, București, Editura Politică, 1969 [1945], p. 14.

139 Idem, *Problemele de bază ale României*, București, Socec & Co, 1944, pp. 257-258. Vezi și Victor Rizescu, „Marxism și oligarhie, sau sociologia înapoierii înainte de comunism", în Rădăceanu, *Oligarhia română*; Voinea, *Marxism oligarhic*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

bolșevismului se va desparte în curând și de cei care i-au stat alături în această dispută, tocmai printr-o întoarcere parțială către voluntarism. Prin opoziție cu Plehanov și cu marxismul Internaționalei a II-a, Lenin acordă o pondere mai mare factorului politic – deci acțiunii revoluționare a partidului bolșevic – în îndrumarea evoluției sociale. Dacă Plehanov consideră că revoluția socialistă va trebui să urmeze proceduri „democratice”, deci nu va putea fi realizată cu succes decât atunci când se va bucura de un autentic sprijin popular, Lenin este convins că asemenea scrupule democratice nu pot decât să compromită cauza comunistă, și deci elita revoluționară a partidului se poate dispensa de ele[140]. Iar dacă țelul final al instaurării comunismului justifică tactica politică a preluării puterii de către un grup de revoluționari de profesie, fără sprijinul direct al maselor, condițiile sociale ale Rusiei în preziua revoluției pledează pentru caracterul deopotrivă dezirabil și urgent al aceloraşi practici. Împotriva populiștilor, Plehanov argumenta că extinderea capitalismului nu putea fi oprită în Rusia. În același timp, el era convins că acest proces se afla doar într-o fază incipientă, de unde concluzia că revoluția socialistă trebuia văzută ca un obiectiv pe durată lungă: până la declanșarea ei, era nevoie ca o revoluție burghezo-democratică să asigure cadrul constituțional pentru maturizarea ordinii burgheze, iar cele două etape revoluționare urmau să fie despărțite printr-o perioadă de timp considerabilă. Convins și el de natura inevitabilă a dezvoltării capitaliste, Lenin evaluează în mod diferit stadiul în care se află acest proces la începutul secolului XX. Evaluarea diferită a situației existente derivă din raportarea diferită față de fenomenul capitalismului: Plehanov îl privește prin prisma nivelului atins de forțele și relațiile de producție, în timp ce Lenin îl cercetează în lumina gradului de dezvoltare al conflictului de clasă. El apreciază că diferențierea socială în interiorul lumii țărănești este suficient de avansată pentru ca adversitățile dintre țărănimea săracă și cea avută, a *kulacilor*, să capete forma unui conflict social de tip capitalist. Acesta urmeză să asigure motorul social al revoluției comuniste într-o țară predominant agrară.

În condițiile date, revoluția căreia Lenin îi revendică legitimitatea nu putea fi decât unul dintre componentele unui proces mai amplu. Cum Rusia suferă nu numai de neajunsurile capitalismului incipient, ci și de cele ale feudalismului și despotismului monarhic rezidual,

140 Walicki, *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom*, pp. 269-302.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

rezultă că revoluția comunistă nu se poate dispensa de revoluția burgheză. Dar, dacă pentru Plehanov cele două nu se puteau desfășura decât în succesiune, pentru Lenin ele pot fi „comprimate" într-un unic act revoluționar. Țărănimea în întregul ei, împreună cu proletariatul industrial și cu burghezia, se află în conflict cu clasa latifundiară și cu birocrația statului imperial. În acest conflict, revendicarea principală a țărănimii – o redistribuire masivă a pământurilor – are în mod clar un caracter anti-socialist, dar partidul bolșevic trebuie să o accepte ca pe o parte necesară a revoluției, pe versantul său burghezo-democratic. Odată măturate vestigiile vechiului regim – sau în paralel cu această acțiune de curățire – partidul trebuie să stimuleze celelalte forme de conflict social, pe versantul socialist al revoluției: el trebuie să declanșeze și să întrețină războiul împotriva *kulacilor* și a burgheziei care nu se poate încheia decât prin socializarea mijloacelor de producție și cooperativizarea agriculturii. Câștigată de partea revoluției prin practica „populistă" a redistribuirii pământurilor, țărănimea urmează să fie integrată economiei politice a socialismului. Capitalismul, deopotrivă agrar și industrial, există în Rusia sub forma unor relații de producție și conflicte de clasă caracteristice, dar el asigură tranziția rapidă spre socialism fără a fi nevoie să domnească nestingherit pentru o perioadă considerabilă de timp, așa cum și-o doresc plehanoviștii. Desfășurându-și analizele sociale în funcție de tactica luptei revoluționare, Lenin poate justifica, astfel, tranziția precipitată spre socialism căreia social-democrația est-europeană îi nega viabilitatea[141].

Pătrășcanu își scrie lucrările de analiză socială înaintea și în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, în circumstanțe foarte diferite de cele în care Lenin construise o raționalizare marxistă pentru strategia sa de preluare a puterii. Tactica „frontului popular"[142], îndreptată împotriva pericolului fascist, presupunea alianța dintre comuniști și forțele politice ale țărănismului, de aceea Pătrășcanu nu poate să dezvolte până la capăt viziunea „cominternistă" asupra schimbării sociale în periferia agrară a Europei, expunând

141 *Ibidem*, loc. cit.; Roberts, *Rumania*, pp. 281-287; Richard Pipes, *Communism*, London, Phoenix Press, 2002, pp. 21-52; George Lichtcheim, „Social-democracy and Communism, 1918-1968", în *Studies in Comparative Communism* 3: 1, 1970.

142 Pentru eșecul politicii de tip „front popular" în România, vezi Bela Vago, „Popular Front in the Balkans: Failure in Hungary and Romania", în *Journal of Contemporary History* 5: 3, 1970.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

consecințele sale din sfera practicii revoluționare. De fapt, teoreticianului comunist român îi revine o sarcină mai laborioasă decât cea care stătuse în fața lui Lenin la începutul secolului: el trebuie să insereze în peisajul social al înapoierii agrare românești nu numai viziunea marxistă a revoluției proletare dar și teoria comunistă a fascismului. După cum știm, aceasta explică fascismul ca pe un produs al capitalismului „monopolist" într-o fază de criză, el fiind folosit de clasele dominante ale ordinii burgheze pentru a deturna masele de la obiectivul revoluției socialiste[143]. Una dintre cărțile lui Părășcanu este consacrată acestei sarcini, argumentând că România conținea deja în anii 1930 un conflict de clasă caracteristic capitalismului deplin dezvoltat[144]. Burghezia românească apelase la dictaturile de dreapta și la fascism pentru a-și consolida pozițiile sociale, iar pregătirea revoluției comuniste presupunea mai întâi eliminarea acestor forme extreme ale dominației de clasă. Ca și Lenin, însă, Pătrășcanu consideră că relații de producție și raporturi de clasă specifice unor trepte diferite de dezvoltare pot coexista în cadrul aceleiași societăți. Lumea românească nu face excepție, ea juxtapunând elemente ale capitalismului monopolist cu reziduuri feudale. Aceeași situație a existat de la începuturile secolului XIX, ceea ce explică permanența conflictului revoluționar în istoria recentă a țării. Într-adevăr, teoreticianul comunist se desparte de toate celelalte tabere ale criticii sociale românești nu numai prin a susține identitatea dintre procesele de schimbare socială din România și cele din Occident – mergând în această direcție chiar mai departe decât Zeletin, pentru care anumite deosebiri decurgeau totuși din repetarea acelorași faze în circumstanțe foarte diferite. El își revendică la fel de energic meritul de a fi așezat în centrul explicației istorice a genezei României moderne conflictul social intern, pe care rivalii săi tindeau să îl neglijeze în favoarea unui alt factor de schimbare, anume influența externă. Deși nu oferă, asemenea lui Lenin, o strategie detaliată de preluare a puterii și o argumentație care să legitimeze revoluția comunistă la periferia capitalismului mondial, Pătrășcanu teoretizează revoluția în mod indirect prin sociologia istorică pe care o propune. Momentele 1821, 1848 și 1907 din istoria României relevă aceeași combinație dinamică de configurații sociale

143 Furet, *Trecutul unei iluzii*, pp. 170-334; A. James Gregor, *Fețele lui Ianus. Marxism și fascism în secolul XX*, trad. de Liviu Bleoca, București, Univers, 2002.

144 Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, București, Ed. Politică, 1970 [1944].

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

„moderne" și „înapoiate", capitaliste" și „feudale" și aceeași întretăiere a mai multor „fronturi" ale conflictului de clasă pe care Lenin le distingea în Rusia momentului 1917. Dacă Lenin pledează pentru „telescoparea" revoluției burghezo-democratice și a celei comuniste într-o unică etapă, Pătrășcanu consideră ca o evidență sociologică faptul că asemenea fenomene au fost o constantă a modernizării est-europene. Proiectând viziunea leninistă asupra revoluției în istoria mai „accidentată" social a României, Pătrășcanu ajunge să acrediteze ca pe un adevăr factual ceea ce liderul comunismului internațional se străduia să impună ca un enunț teoretic. Lenin prescrie cursul revoluției comuniste rusești. Pătrășcanu reconstituie pre-istoria revoluției românești, atestând deopotrivă faptul că modernizarea s-a desfășurat în permanență pe cale revoluționară, cât și pe cel că „suprapunerea" etapelor a însoțit fenomenele revoluționare de la începuturi. Cele două argumentații sunt complementare și își dezvăluie apartenența la aceeași familie din cadrul marxismului est-european.

Acceptând ideea junimistă despre disjuncția dintre forme și fond, Stere și Gherea se alătură sociologiei „culturii critice", născută în tabăra ideologică a dreptei. Ei reușesc să traducă temele obsesive ale reflecției românești despre occidentalizare în termenii marxismului și totodată să transforme teoria lui Marx într-un instrument pentru conceptualizarea decalajelor de dezvoltare. Această întâlnire dintre un sistem de idei cu circulație internațională și o tradiție de gândire autohtonă a dus la metamorfozarea amândurora. Atât marxismul populist cât și cel social-democrat și-au schimbat conținutul atunci când au încorporat temele centrale ale gândirii românești despre modernizarea periferică. Cele două sociologii istorice marxiste elaborează ideile sociologiei conservatoare referitoare la „anomaliile" modernizării imitative, pe care le „de-dramatizează": schimbarea socială urmează în România un traseu diferit de cel pe care l-a parcurs în Occident, ea producând forme sociale specifice, aceasta fiind însă nu o excepție ci chiar „norma" societăților înapoiate. Clasificarea științifică nu duce însă, pentru Stere și Gherea, la atenuarea orientării critice: analiza occidentalizării se îmbină cu critica oligarhiei. Din nou, o asemenea orientare se nutrește atât din premisele marxiste ale analizei, cât și din adaosurile sale junimiste. Și din nou, sinteza celor două tradiții de gândire conduce la concluzii inedite: convins de incapacitatea României de a progresa către capitalism, Stere abandonează proiectul revoluției socialiste; înțelegând natura falsului capitalism românesc, Gherea și discipolii săi pun între paranteze

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

același proiect, pentru o perioadă îndelungată de timp, ajungând să pledeze, în fapt, ca niște veritabili campioni ai cauzei burgheze.

Marxismul a contribuit deci, în mod major, la structurarea culturii critice. El a putut fi folosit tot atât de bine de cei care s-au străduit să o respingă. Zeletin și Pătrășcanu îndepărtează întreaga sociologie a formelor fără fond, pe care o denunță ca pe un amestec de prejudecăți reacționare și erezii marxiste. Ei arată că modernizarea nu poate urma decât o traiectorie comună tuturor societăților, lucru dovedit odată pentru totdeauna de știința socială marxistă. Teoria modernizării uniforme este folosită, de către cei doi, în scopuri ideologice foarte diferite. Primul clădește pe baza ei o raționalizare a sistemului existent, în timp ce al doilea construiește o justificare a revoluției viitoare. Marxistul oligarhic argumentează că, în ciuda aparențelor, societatea burgheză românească aparține unor specii veritabile, și poate continua să funcționeze după aceleași reguli. Marxistul comunist pretinde că aceeași societate este pregătită pentru a zămisli lumea socialistă. Ideile lui Pătrășcanu au devenit dogma unei jumătăți de secol. Eliberați de ea, ne e greu să ni imaginăm o altă alternativă decât apologia zeletiniană a occidentalizării capitaliste. Textele lui Constantin Stere, și dosarul dialogului său cu Constantin Dobrogeanu-Gherea, ne aduc aminte că veșnica dilemă a modernizării reclamă o gândire sensibilă la diversitate. În România pre-comunistă, marxismul a fost unul dintre instrumentele intelectuale care au făcut posibilă percepția acută a diversităților istoriei sociale și evaluarea nuanțată a alternativelor de dezvoltare[145]. A-i accepta această calitate nu înseamnă nimic altceva decât dovada faptului că am ieșit cu adevărat din epoca dogmatismului.

Victor Rizescu

145 Joseph Love, „Theorizing Underdevelopment: Latin America and Romania, 1860-1950", în *Review* 11: 4, 1988.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Încercări filozofice

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

... Unter einem Philosophen hat man daher nicht blos einen Lehrer der Wissenchaft zu verstehen. Seiner praktischen Bestimmung nach, ist der Philosoph, wie Kant ihn nennt, der Lehrer des Ideals. Er hat, auf dem Boden der Wissenschaft fussend die allgemein menschlichen Interessen zu vertreten. Die Philosophie lehrt de Menschen an die Menschheit glauben und an das Gute, das durch sie geschaffen werden soll.

A. Riehl: „Der philosophische Kriticisimus“.

The intellect is honest at least, and will geld al last, although it may require mountains of proof. In this fact lies the hope of the success of rational ideas.

Lester F. Ward: „Dinamic Sociology“.

O lămurire în loc de prefață

Hotărârea de a publica acest șir de studii, după atâția ani, de când a fost scris[1], are nevoie de o explicare, dacă nu de o justificare.

Ele au fost scrise în cea mai mare parte pe la 1888-1890, când am fost tânăr de tot, în închisoarea politică din Tobolsc, iar restul în diferite localități mai mult sau mai puțin „uitate de Dumnezeu“ din Siberia orientală, adică în condiții cât se poate de puțin priincioase pentru o muncă științifică.

Numele meu apărând întâia dată în literatura românească, mă simt dator să previn pe cititori că niciodată nu m-am gândit să „mă specializez în filozofie“. M-am ocupat totdeauna mai mult cu chestiuni sociologice (iar de când sunt în țară am făcut dreptul) și tocmai studiind aceste chestii în măsura puterilor și mijloacelor de care am putut dispune, am fost silit să mă interesez de o chestie din cele mai grele și însemnate, din punctul de vedere teoretic, aceea a rolului individului ca factor în evoluția socială și pentru aceasta să fac o excursiune în regiunile științei etice, ale psihologiei și ale filozofiei generale.

---

1 Afară de 2-3 mici fragmente utilizate în diferite articole de ocazie prin ziare, restul se publică pentru întâiași dată.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Poate că interesul ce am pus în aceste studii se explică și prin psihologia specifică a „celulei izolate" prin nevoia de a străbate măcar în gând zidurile închisorii și de a lumina singurătatea silită, prelungită atâția ani, prin visul unei „uniri ideale a omenirii întregi".

Cunosc foarte bine toate defectele acestei lucrări, dar nu mă lasă inima să o refac, chiar dacă nu mi-ar lipsi timpul pentru o asemenea întreprindere[2], pentru că de fiecare cuvânt de aci sunt legate pentru mine atâtea și așa fel de amintiri și fiecare pasaj are istoria lui, câteodată comică, mai des foarte tristă, încât mi s-ar părea că orice modificare atinge prea dureros însuși personalitatea mea.

Astfel le public aceste studii, așa cum sunt cu toate că azi chiar ca chestiune de fond în multe privințe aș fi scris altfel. Dar mai ales asupra stilului au înrâurit defavorabil două împrejurări: mai întâi, fiecare coală scrisă trebuia să fie predată directorului închisorii, spre păstrare, până la liberarea... ipotetică din ea și pentru ca în locul acestei coale scrise să mi se dea, cu număr, o alta albă. Oricât de ignoranți sunt directorii de închisori și, în genere, autoritățile din Siberia și oricât de neaccesibilă ar fi pentru ei o lucrare de asemenea natură, totuși am fost silit prea des să recurg la o terminologie difuză și nehotărâtă, la fraza evazivă în tot ce atinge vreo chestie socială, politică sau religioasă, ca să nu pierd „favoarea extraordinară" în închisorile politice rusești: permisiunea de a mă folosi de cărți, hârtie și cerneală, și astfel să nu fiu expus la o inactivitate absolută, care putea să fie fatală în o izolare completă de restul lumii, izolare fără putință de a prevedea sfârșitul ei și nici măcar dacă acest sfârșit va veni vreodată. Cu toate acestea, prin câte întreruperi silite și accidente n-a trecut lucrarea mea până să fie isprăvită !

Pe urmă, în condițiile atât de nenormale, când întrebarea caracteristică pusă ca titlu unui capitol „Pentru ce să mai trăim ?"[3] nu e numai o chestie pur teoretică, când „puterile oarbe ale Inconștientului" iau o formă așa de materială ca pereții groși de piatră și ușa ferecată de stejar cu zăvoru-i greu de fier, în momentele când „Omul în fața Naturii neîndurătoare și rece" e reprezentat numai de tine însuți în mijlocul acestui decor, iar ca manifestare de „relații inter-omenești... frățești" abia poate pătrunde din afară vuietul surd al pașilor santinelei – ușor se explică celălalt defect al stilului: tonul

2 Mai ales că ar trebui să pun lucrare mea în curent cu cele ce s-au scris după 1890 în Europa Apuseană și cu literatura filozofică, mare mică, cum e, din România, pe atunci cu desăvârșire necunoscută mie.

3 Acest articol se va publica la sfârșitul acestei serii, ca o încheiere firească, deși l-am scris la început.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

prea extatic și nepotrivit cu natura scrierilor pur teoretice și abstracte. Dacă aceste defecte se simt puțin în articolele de filozofie pur abstractă (d.p. în „Teoria cunoștinței“, „Critica trancendențelor lui W. Wundt“, „Spiritul și materia“ etc) care, de altfel, au tocmai un interes mai mare în sine – ele apar însă cu toată puterea în articole care ating vreo chestie morală sau socială și mai ales în articolul introductiv „Misiunea filozofiei“ care a fost scris în împrejurări cu totul excepționale asupra cărora e de prisos să mă întind aici.

Seria aceasta de studii cuprinde următoarele capitole sau articole, deoarece mai fiecare are un subiect deosebit, deși sunt strâns legate prin ideea generală: I) Misiunea filozofiei, II) Teoria Cunoștinței, III) Critica „transcendențelor“ lui Wundt, IV) Metoda științifică, V) Spiritul și Materia, VI) Voința și Intelectul, VII) Determinismul și Liberul Arbitru, VIII) Individul în evoluția socială, IX) Scopul vieții individuale („Pentru ce să trăim ?“).

Cred că, cu toate neajunsurile semnalate, aceste studii nu vor fi lipsite de interes, mai ales fiindcă literatura filozofică modernă germană (Carl Göring, Alois Rich, Richard Avenarius, Wilhelm Wundt și danezul Harald Höfding) despre care se vorbește mai mult în ele, e puțin cunoscută la noi.

În orice caz, ele au un interes ca „document uman“. Și dacă aceste studii ale mele, pe lângă mângâierea ce mi-au dat în anii de închisoare, ar putea servi măcar ca un imbold pentru publicul nostru cititor, ca să-și îndrepte atenția cel puțin un moment asupra chestiilor atinse, indiferent de faptul cum va fi primită încercarea de a le trata aci, eu voi fi pe deplin satisfăcut.

Iași, 19 martie 1897

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Capitolul I
Introducere: Misiunea filozofiei

Există fel de fel de definiții ale omului: el e și un „constructor de șine" și un „animal social", „politic", ba chiar „metafizic". Toate aceste definiții sunt mai mult sau mai puțin unilaterale și în același timp fiecare din ele conține în sine un sâmbure de adevăr. Platon l-a numit pe om „un biped fără pene", iar Schopenhauer l-a gratificat cu titlul de „fiară gravă" (eine ernsthafte Bestie). Și aceasta iarăși e, dacă poftiți, adevărat. Îndrăznesc însă a cere să-mi îngăduiți și mie încă o definiție: Omul este un veșnic și neobosit căutător al adevărului. Nu spun că el ar căuta totdeauna adevărul dintr-o „dragoste curată și sfântă" pentru el însuși, dar fără adevăr omul nu poate trăi, nu poate face un pas în acest „univers nemărginit și rece", fără el nu poate nici să-și întocmească relațiile față de semenii săi într-un chip mai suportabil.

A potoli pojarul acestei veșnice căutări, a astâmpăra această sete de adevăr, e singura menire legitimă a filozofiei: filozofia trebuie să fie expresiunea adevărului omenesc. Și aci nu e vorba numai despre înțelesul propriu al cuvântului, adevărul ca veritate teoretică în știință, ci și adevărul în relațiile dintre oameni, adevărul etic – dreptatea. Adevărul-știință îl cere rațiunea noastră, de adevărul-dreptate are nevoie inima noastră. În conformitate cu aceasta, problema filozofiei

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

se poate formula astfel: ea este datoare să elaboreze o concepție cuprinzătoare și adâncă asupra lumii și vieții, concepție care ar satisface și cerințele intelectului și trebuințele inimii[4].

Intelectul se poate satisface numai prin adevărul pur și crud – adevărul despre lume în întregimea ei, adevărul despre om și rolul lui în această lume. Însă a da acest adevăr e doar misiunea științei în totalitatea ei. Este, deci, vădit că prin această latură a ei, filozofia – în înțelesul larg al cuvântului – se confundă cu știința: nu pot fi două sfere de cunoștință asupra lumii – filozofie și știință – cu desăvârșire separate una de alta sau cu atât mai puțin dușmane una alteia[5]. Filozofia numai atunci își poate împlini misiunea – de a ne da adevărul când ea va fi *științifică*, adică va cuprinde toate cunoștințele pozitive dobândite de omenire; de asemenea știința numai atunci este într-adevăr știință, când este tratată *filozofic*e*ște*, când, adică se poate desăvârși într-o concepție largă și adâncă asupra lumii – Welt und Lebensanschauugn, cum spun nemții[6]. În orice caz, știința și cugetarea omenirii a ajuns, în sfârșit, să întrevadă cel puțin calea care trebuie urmată spre a putea satisface „cerințele intelectului" în această privință. Și aceasta o face „filozofia" în unul din înțelesurile speciale ale cuvântului – în „teoria cunoștinței".

Dar cum poate filozofia satisface „trebuințele inimii", trebuințele sentimentului – cea de-a doua parte a problemei filozofice ?

Felurile pot fi „satisfacerile" inimii: o satisfac creațiunile de artă și frumusețile naturii, o satisfac dragostea femeii, prietenia și câte

4 Cf. W. Wundt, System der Philosophie – p. 2: „Er (Zweck der Philosophe) besteht überall in der Zusammenfassung der Einzelerkenntnisse zu einer die Forderungen den Verstandes und die Bedürfnnisse des Gemüthes befriedigenden Welt-und Lebensauschauung", v. și p. 18-19.

5 Cf. G. H. Lewes, The History of Philosophy from Thales to Comte, p. 8: „ca și știința pozitivă, așa și filozofia au același scop, explicarea fenomenelor."

6 Cf. R. Avenarius, Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie, 1890, I. Heft (vezi și Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Princip es kleinstens Kraftmässe, p. 199): „Acum întrebarea noastră nu e, dacă poate exista știința fără filozofie, nici cum ar fi cu putință o filozofie, care n-ar fi în același timp și știință, dar cum e cu *putință o știință care n-ar fi în același timp și filozofie ?*". Dar în capitolul următor, „Despre teoria cunoștinței", vom vedea că se poate da filozofiei și în această sferă a ei – „teoretică" – un înțeles mai special, mai îngust și astfel a o deosebi de știința propriu zisă. Aici ne mărginim a trimite pe cititorul nerăbdător la A. Riehl: „Der philosophische Kriticismus und seine Bedeutung für die positive Wissenschat", Band II, Theil II, p. 15 urm., unde se arată această sferă a filozofiei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

altele. Dar „satisfacerea trebuințelor inimii" pe care trebuie să ne-o dea filozofia e cu totul alta. Ea nu decurge din săturarea nemijlocită a dorințelor și poftelor omenești, nici nu se capătă prin încrustarea în concepția filozofică a „amăgirilor înălțătoare" de felul acelora cu care se înșeală copii spre a-i feri de prea timpurie atingere a suflării decepționante a realității.

Nu – un punct sigur de reazem pentru activitate și *putința de a da vieții sale un înțeles, un rost* – aceste două lucruri, poate și e datoare filozofia să dea „inimii" omenești. Punctul de reazem ni-l dă cunoștința raporturilor reale ale omului către natura din afară, către „lumea" din care el face parte. Iar înțelesul vieții se dobândește prin arătarea legăturii individului cu întreaga omenire, prin priceperea acelui loc ce se cuvine „cerințelor lumii" alături cu toate interesele morale ale omenirii. În această direcție, filozofia, rezemându-se pe toate bogățiile științei pozitive asupra lumii și a omului, trebuie să ajungă o „știință a idealurilor generale ale omenirii", idealuri care să apară ca formula supremă a dorințelor și a năzuințelor omului. După cuvintele lui A. Riehl, profesorul de filozofie din Freiburg cuvintele alese de noi ca motto la aceste studii: „Printr-un filozof trebuie să înțelegem nu numai un dascăl de știință, ci după menirea lui practică[7] filozoful este, cum îl numește Kant, un *dascăl de idealuri*. Stând tare (fussend) pe terenul științei *el e dator să reprezinte interesele generale ale omenirii*. Filozofia îl învață pe om să creadă în omenire și în acel bine pe care aceasta e menită să-l creeze"[8].

Astfel, misiunea filozofiei ca un ce întreg este *îndestularea* de a ști și împăcarea acesteia cu „trebuințele inimii" omenești, este într-un cuvânt sinteza rațiunii pure cu rațiunea practică (întrebuințând terminologia lui Kant), sinteza științei cu năzuințele omenești într-o singură concepție largă și atotcuprinzătoare asupra lumii și vieții.

Știința propriu zisă neexceptând „știința moralei", *etica*, ne dă *fapte* și *legi* bazate pe fapte și numai atâta; chestia scopurilor, a idealurilor pe care omenirea trebuie să-și propună în lupta ei, e în afară de domeniul propriu al științei[9].

---

7 Aci, „practic" e luat în sensul kantian al cuvântului („Critica rațiunii *practice*").

8 Prof. A. Riehl: „Der philosophische Kriticismus und seine Bedeutung für die positive Wissenschaft". Band II, Theil II: Zur Wissenschaftsteorie und Metaphysik: p. 21.

9 Știința pozitivă poate cel mult să cerceteze categoriile „scopului" și „idealului" ca o chestie de fapt și să le puie în legătură cauzală cu diferite fenomene psihice și sociale, dar caracterul *sui generis* pe care îl capătă „scopul" și „idealul" în ochii oamenilor izvorăște din altă parte. Despre aceasta va fi însă vorba pe larg în unul din articolele următoare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Dar dacă omul se folosește, de pildă, de toată știința timpului său ca să sape munți, să umple văi, să încingă globul cu fire telegrafice, acestea le face fiindcă *voiește*, pentru că îi *place*, pentru că o *crede* folositoare, frumoasă, bună. *Oricât ar arăta știința pozitivă* că omenirea, de acum și până acum, este și a fost atât de nefericită, omul vrea să fie fericit, *crede că trebuie* să fie fericit și cu toate că nu poate *ști* dacă va izbuti vreodată, vrea mai bine să moară luptându-se pentru un viitor de fericire, decât să se supună ca un rob, faptului crud și gol[10].

Din punctul de vedere mai larg, sociologic, toată știința nici n-are altă menire, ea trebuie să fie o armă în această luptă uriașă și nepregetată a omenirii în calea ei spre ideal și fericire.

*

Aici se naște o dificultate deosebită. Idealul pe care suntem în drept să-l cerem filozofiei, trebuie să fie expresia năzuințelor *generale omenești* – el nu poate conține vreun ideal „privat“ oarecare, un ideal advocățesc sau soldățesc, un ideal parizian sau ieșean. Adevărata filozofie ca și adevărata știință nu poate fi ceva pur personal sau exclusiv național, filozofia în înțelesul cel mai cuprinzător trebuie să apară ca o conștiință de sine a omenirii întregi. Dar o astfel de conștiință astăzi, de fapt, nu există. Dacă majoritatea enormă a omenirii n-ar consta din sălbatici și ignoranți, dacă orice om ar poseda toată știința din vremea lui și ar fi totdeauna conștient de activitatea lui, și dacă toți oamenii ar fi moralmente uniți într-un scop comun, problema filozofiei ar fi un lucru comparativ ușor: ea ar trebui să formuleze conținutul „conștiinței generale“ și să constate direcțiunea „voinței generale“ a omenirii.

10 O explicație printr-o pildă din viața individuală: știința arată însușirile arsenicului; omul știe că în proporții anumite, arsenicul e otravă sau leac. După cum el *vrea* sau nu să moară, sau *crede* că e *dator* sau nu să trăiască, el *bazându-se pe arătările științei*, va lua otravă sau doctorie. Dar însăși *hotărârea* lui, *voința* lui de viață sau de moarte izvorăște nu din învățămintele științei pozitive asupra proprietăților arsenicului, ci din domeniul „rațiunii practice“, din domeniul moral. Știința pozitivă poate da numai mijloace pentru scopurile sale. Tot așa, să presupunem momentul visat de *E. Hartmann* realizat: omenirea a concentrat atâta putere materială, că poate distruge chiar tot universul; e evident că chestia dacă îl va distruge sau nu, va atârna de voința și dorința omenirii, de credința ei asupra misiunii sale, într-un cuvânt de rațiunea practică, iar știința pozitivă va da numai mijloace pentru a realiza această voință ori care ar fi ea.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Însă, în condițiile actuale, cum să împaci chiar pe niște cugetători în multe privințe așa de apropiați, cum sunt de pildă A. Fouillée și W. Wundt, când cel dintâi denunță războiul ca cea mai mare nenorocire, iar biruința sau înfrângerea lipsite de orice însemnare morală, când el tăgăduiește oricărui stat dreptul de a ține sub jug națiunea străină[11], iar cel de-al doilea nu mai puțin categoric afirmă că „pacea veșnică" este un vis urât și deșert, că războiul servește „scopurilor morale eterne", că o națiune cuprinsă într-un stat străin, trebuie zdrobită prin forță, dacă ea „din egoizm" pune interesele sale naționale mai presus de interesele statului din care, de fapt, face parte, mulțumită numai jocului năprasnic al forțelor oarbe ale istoriei ?![12].

Cum să-i împaci când în aceste teze în aparență pur teoretice și filozofice se reflectează „practica" amară, dispoziția sufletească a unui prusian triumfător și a unui francez învins ? Cum să împaci mai departe pe un *Junker* german cu un social democrat, un clerical „ultramontan" cu un liber cugetător, „ciocanul cu nicovala ?"

E vădit că față cu îmbucătățirea de fapt a „omenirii", cu fel de fel de îngrădiri verticale și orizontale, în o mulțime de grupări excluziviste și dușmănoase, nici nu poate fi vorba despre desăvârșirea ideală a filozofiei, ca expresie a „conștiinței de sine a omenirii", ca formulare a adevărului și a dreptății într-adevăr generale *omenești* – și că într-o astfel de stare a lucrurilor, în elaborarea filozofică a idealurilor și problemelor morale ale omenirii, despre care ne vorbesc Kant și Riehl se va reflecta cu voie sau fără voie, personalitatea morală a însuși filozofului. Aceasta reflectare nu se poate înlătura în condițiile actuale și mai bine să mărturisim adevărul decât să ne înșelăm pe noi înșine. Dar, de aici, urmează că întrucât această personalitate morală a filozofului e superioară și mai curată, întrucât ea este mai lipsită de determinări înguste, egoiste și josnice, întrucât filozoful e mai adânc devotat adevăratelor „interese generale ale omenirii" – sau în măsura în care, în condițiile date, antagonismul de interese al diferitelor grupări omenești nu se poate înlătura, întrucât el, acest filozof, e mai devotat *acelor interese* dintre cele ale diferitelor grupări omenești, care coincidează mai mult cu interesele generale ale omenirii – într-atât filozoful nostru are mai multe șanse de reușită în dezlegarea problemei filozofice, presupunând bineînțeles celelalte condiții egale.

A dovedi aceasta, a stabili baza teoretică pentru concepția practică supremă a unirii ideale a omenirii și a arăta însemnătatea acestui

11 Vezi A. Fouilée – L'Idee moderne du droit, p. 150 urm., și mai ales cuvintelor amare la adresa prințului de Bismarck, p. 46 urm.

12 W. Wundt, Ethic, p. 449, 570, cf. asemenea: System der Philosophie, p. 640.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

ideal pentru toate sferele de interese omenești, aceasta este misiunea, aceasta este prima datorie a filozofiei contemporane. Unirea morală ideală a omenirii bazată pe egala îndreptățire și consimțământul liber al tuturor membrilor familiei umane, despre care a visat Kant, cel mai mare cugetător al timpurilor moderne, apare astfel ca postulat necesar pentru desăvârșirea ideală a însăși filozofiei și, în același timp, după cum vom mai vedea în șirul acestor studii, ca un principiu suprem în etică, drept singurul criteriu sigur al progresului social și ca o condiție pentru triumful definitiv al omului asupra forțelor oarbe ale naturii, care l-au ținut atâta timp în robie, condiție pentru determinarea conștientă a destinelor omenești de către omenirea însăși.

*

Pe lângă această stare de fapt a societății omenești, în calea concepției adevărate asupra lumii și vieții au stat, mult timp, două prejudicii: înzestrarea naturii cu calități morale (un fel de antopomorfizm etic) și credința că „viața pur și simplu conformă naturii (das blos naturgemässe Leben) e prin sine însăși morală“[13].

Și e greu de spus care din aceste două prejudicii e mai dezastruos: misticismul, credința în forțele supranaturale, care veghează asupra omului și viitorului lui, necerându-i decât supunere oarbă față cu poruncile de sus, sau acest nou fatalism quasi-științific, care pune pecetea divină asupra tot ce e „natural“. Eu, personal, prefer misticismul religios; acolo, cel puțin, *deasupra naturii* stau poruncile divine, care totuși dau niște norme pentru activitate și luptă. Pe când închinarea înaintea „naturii“ cum se obișnuiește (bineînțeles numai în chestiile morale) șterge, dacă se trag toate consecințele logice, orice deosebire între „bine“ și „rău“ pentru că orice fapt e „natural“ și, deci, nu-i rămâne omului decât să i se supună, așteptând totul de la „mersul firesc al lucrurilor“, de la „evoluția naturală“. Consecința necesară: apoteoza faptului brutal, renunțarea la luptă și protest în contra oricărei nedreptăți și apăsări ! Și să nu uităm că dacă misticismul religios este „ein überwundener Standpunckt“, misticismul naturalist e în floare: „A venit vremea să luptăm, îmi permit să citez frumoasele cuvinte ale lui Lester Ward, sociolog american foarte însemnat, deși, din nenorocire, puțin cunoscut în Europa, a venit vremea să luptăm contra vederilor acelor savanți care fiind destul de pătrunzători ca să priceapă desfășurarea diferitelor procese din natură, cred că prin aceasta au găsit și cheia și pentru acea cale pe care trebuie s-o urmeze dezvoltarea omenirii, ignorând

13 A. Riehl, l. cit. p.18.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

astfel cel mai important caracter distinctiv al activității raționale. Recunoscând de neîntemeiate pretențiile acelora care cred că natura este o creațiune intenționată după un plan și scop prestabilit, ei ajung să tăgăduiască orice scop conștient și orice plan prestabilit de acțiune; explicând evoluția lumii organice prin felurite diferențieri ritmice, ei induc că și evoluția *supra-organică* numai decât *trebuie* să fie lăsată în voia acelorași forțe oarbe. E greu de închipuit ceva mai fals și mai pernicios. Savanții acestei școli, mulțumită ascendentului pe care trebuie să-l aibă părerile lor, în realitate, aduc mai multe piedici pentru o adevărată propășire socială, decât reacționarii sinceri și dușmanii pe față ai progresului. Orice progres social e ceva „artificial"; el rezultă din lupta constientă pentru un scop determinat, din activitatea rațională, bazată pe prevedere toate acestea sunt diametral opuse chipului de desfășurare a așa numitelor „procese firești". Dacă ajungând la ideea „legilor firești ale evoluției" noi trebuie numaidecât printr-un fel de aberațiune mentală, să le subordonăm fără nici o rezervă și societatea, apoi ar fi mai bine nici să nu le cunoaștem. Trecând de la „politica de inacțiune", bazată pe credința că numai Provedința poate face ceva, către „politica de inacțiune" bazată pe credința că izvorul oricărei acțiuni e *numai* Natura (excluzându-se omul), n-am câștigat nimic. A se închina acestui nou zeu, întru nimic nu e mai avantajos decât a se închina celui vechi. Dar, în realitate, știința nici nu ne învață așa ceva. Arătându-ne legătura cauzală a fenomenelor, ea ne dă baza sigură de acțiune pentru a supune natura inconștientă și forțele ei oarbe în folosul omului"[14].

Filozofia științifică, *adevărata filozofie*, poate dicta omului numai această atitudine, singura rațională față cu „Natura": năzuința de a o supune intereselor sale, de a domni asupra ei. Idealul suprem în această privință poate fi numai prefacerea întregului glob pământesc într-un mijloc al scopurilor omenești, robirea desăvârșită a Naturii de către om.

Cum - parcă îi aud pe „înțelepți" — Natura sclavă omului ! Dar când știi că pământul e o planetă din cele mai mici, mai mică cu mai mult de o mie de ori, de pildă, decât Jupiter, iar toate planetele împreună nu-s decât o nimica toată față cu soarele; ele *toate împreună*, după masa lor fac numai 1/740 parte din masa totală a întregului sistem solar (soarele acaparând 99,866 la sută din această masă, *nouă*

14 Lester, F. Ward – Dynamic Sociology or Applied Social Science, as Based upon Statical Sociology and the Less Complex Sciences, New-York, 1883, vol. II, p. 627-628. Aci ca și în pasajul citat mai la vale, Ward are mai ales în vedere *școala lui H. Spencer* în sociologie.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

zeci și nouă și opt sute șaizeci miimi ! – când știi că întreg acest sistem, pentru vreun observator din Sirius, nu este decât o simplă stea, când te gândești că viața nu numai a unui om, ci și a întregului pământ nu este decât în vârtejul lumilor nenumărate, apoi pierzi gustul de a mai poza în „rege al naturii" cum îți zic „cărțile de cetire !" Și învățăturile înțelepților îl detronează pe bietul „om rege al naturii" și-l prefac în umilitul „om-vierme", care în quiatismu-i nepăsător, în disprețu-i adânc pentru toate cele lumești, n-are altă scăpare decât doar în credința în viața de apoi, căci astfel ce pot însemna ura și dragostea, bucuria și patima, visurile și idealurile omenești, față cu nemărginirea neîndurătoare și rece.

Însă cugetul neobosit al omenirii nu s-a oprit aici. Din chinurile și luptele ei s-a născut o nouă concepție despre lume și viață o nouă filozofie. *Omul-luptător înlocuiește pe Omul-vierme.*

Această nouă filozofie – filozofia de luptă – răspunde la neîncrezătoarele clătinări din cap ale vechilor „înțelepți": Noi, oamenii muritori, știm locul pe care îl ocupăm în nemărginire, știm că viața noastră, cu toate triumfurile și înfrângerile ei, nu e decât o clipă între cele două abizuri de *nefire*, însă noi o dorim această clipă mai fericită, mai *omenească* și credem că avem destule puteri ca să stoarcem de la imensitatea oarbă ceea ce dorim !

Noi, oamenii, nu suntem *în afară* de natură, ci suntem noi înșine *natura*, adică o parte din ea, suntem un produs tot așa de natural al forțelor firești, ca și stâncile munților, ca și apele mărilor, ca și stelele cerului !

Dar este ceva în noi, ce ne creează o poziție excepțională în natură. În afară de oameni, natura n-are nici simțire, nici voință, nici inteligență. Credința, cum zice Lester Ward, că Universul posedă simțire, voință – într-un cuvânt „suflet" – izvorăște din faptul că jocul natural al forțelor firești constituie singurul element din care s-au produs aceste calități sufletești (în oameni). Însă trebuie să fie cu desăvârșire părăsit gândul că chiar în starea materiei difuze și neorganizate, aceste forțe firești, pot alcătui inteligența. Ar fi același lucru ca afirmarea că *iarba* e în adevăr *carne*, prin faptul că iarba printr-un proces anumit, în intestinele animalelor, să preface în carne. Dar acest proces este o condiție esențială fără de el nu poate fi nimica. „Sufletul" se găsește numai la sfârșitul evoluției firești nu și la începutul ei; el este un atribut distinctiv al *creaturii*, și nu al *creatorului*, el se află în *om* și nu în *natură*.

Forțele naturale în afară de om lucrează orbește, ele n-au conștiință de sine. ele nu-și propun nici un scop pentru lucrarea lor, „ele n-au

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

nici un înțeles"... Și într-aceasta se deosebește nemăsurat de mult *omul*: și în el lucrează tot *forțele firești*, ca și oricare altele însă aceste forțe ajung în el *conștiente*, omul are facultatea de a-și propune un *scop* determinat și de a-l urmări folosindu-se de toate puterile de care e în stare să dispună.

Viața omenească se poate privi ca un șir de *scopuri*, rând pe rând, propuse și atinse. Și măsura propășirii omenești stă în gradul în care omul a izbutit să supună scopurilor sale puterile oarbe ale naturii. „Omul prea mult timp a fost un *rob al naturii*. Întregul și adevăratul progres săvârșit de el se determină prin măsura în care el a știut să se facă stăpân asupra ei și această stăpânire, la rândul ei, e știut proporțională cunoștințelor exacte asupra puterilor firești"[15].

Scuturând jugul firei moarte, nețărmurite, mândru poate să stea față de dânsa omul-luptător: în afară de mine, poate să zică el, natura, care nu știu pentru ce m-a produs, n-are nici scopuri, nici înțelesuri. Din punctul de vedere al Nemărginirii (dacă nemărginirea ar putea avea *un „punct de vedere"*...) eu și un purice, strigătul meu de durere și adierea vântului au aceeași valoare, însă eu am scopurile *mele, eu* mi-am pus un înțeles în viața *mea*, și ca să ajung scopurile *mele,* ca să realizez idealurile mele – ce fac înțelesul vieții mele –, voi lupta cu toate puterile oarbe ale cerului și ale pământului, le voi zdrobi, le voi supune. O ! știu că s-au vărsat și se vor vărsa mări de sânge, sânge sfânt pentru mine – știu că s-au distrus și se vor distruge încă mii și mii de vieți, dar nu voi da îndărăt în lupta-mi grea și nepregetată și ziua mea va veni, ziua aceea când voi fi în drept – nu din neștiință și mărginire la minte – să spun semeț: „Sunt rege al naturii !"

Așadar, unirea ideală a omenirii (sau dacă vroiți înfrățirea ei) și stăpânirea deplină a pământului de către toate puterile ei unite, iată idealul suprem pe care și-l poate propune omul, ca atare.

*

„Ei, și apoi ?"...[16].

Cred că „apoi" oamenii au să găsească că viața merită să fie trăită, cred că, apoi, ei au să întrebuințeze toată puterea lor pentru a mări cât mai mult plinătatea și multilateralitatea vieții fiecărui membru al marii familii *pan-umane*; cred că, „apoi", dragostea reciprocă, relațiile

15 Lester Ward, loc. cit. vol. II, p. 13.

16 Această întrebare e aluzia la celebra „Confesiune" a contelui Leon Tolstoi, care în Rusia se înțelege foarte lesne fără explicație. Deși aceasta, ca și pagina următoare sunt, poate, de prisos în țara noastră, totuși le-am lăsat pentru motivele arătate în prefață (Notă 1897).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

inter-omenești bazate pe dreptate, determinarea independentă a destinelor proprii au să dea oamenilor de „apoi" o astfel de fericire, că în epoca noastră săracă nu o va putea zugrăvi nici fantezia cea mai înflăcărată; cred că venind, în sfârșit, neînlăturabilul „început al sfârșitului" omenirea va lupta pentru fiecare palmă de pământ, și numai cu cel din urmă oftat al celei din urmă ființe omenești va cădea din mâinile omului-mare sceptrul domniei asupra stihiilor oarbe...

Omenirea va muri ca un soldat la postul său, cu conștiința datoriei împlinite, cu conștiința că viața-i n-a fost trăită în zadar, că nu în zadar au trăit și au suferit marile genii și nu în zadar au sângerat marile inimi.

„Ei, și-apoi ?"...

Ceea ce va mai fi „apoi" nu mai are nici un raport cu dorințele pământești, cu idealurile omenești.

*

Știu că se vor găsi oameni, cărora li se va părea că un asemenea ideal nu merită atenția lor binevoitoare. Dar filozofia nu poate crea sentimente pe care cineva nu le are; ea poate numai să meargă întru întâmpinarea, cum am spus, a „trebuințelor inimii", deja existente, poate numai să arate încotro trebuie îndreptate sentimentele ce clocotesc *deja* în piept și încălzesc *deja* sufletul; ea poate, în sfârșit, să dovedească numai că oricine într-adevăr *iubește* pe oameni, și că oricine nu e un strâmt iubitor de sine și un vorbitor fără miez – că acela trebuie să tindă către acest ideal, care singur poate fi socotit ca cel mai înalt și cel mai nobil din toate năzuințele înalte și nobile ale oamenilor.

Dar este oare realizabil acest ideal de unire sau înfrățire generală și de biruință asupra stihiilor ?

Filozofia e silită să răspundă că pesimismul negru ca și optimismul trandafiriu sunt, în această privință, deopotrivă neîntemeiate. Omul, chiar din punctul de vedere pur material, este, cum am spus, o putere tot așa de reală în univers, ca și oricare altă forță naturală. Viitorul se va îndeplini oricum ar fi el *nu fără om*, ci cu participarea lui activă[17]. Soarta oamenilor atârnă, astfel, în mare măsură, și de *ce fel de scopuri* își vor propune ei, și de inteligența și priceperea cu care au să lucreze spre a le atinge. În orice caz, e vădit lucru, ca un adevăr *à la Pallisse*

17 Cf. A. Fouilée, La science Sociale contemporaine, p. 387: „ce qui est positif pour la sociologie et la philosophie de l histoire, c'est que *l'avenir de l'humanite est aux mains de l'homme*". V. și p. 899: „la société humaine ne peut trop se persuader *qu'il n'y a point d'ideal trop haut pour elle*".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

că fără năzuință către un ideal și fără luptă pentru el – nici nu e cu putință a-l atinge. Filozofia poate numai să arate că dacă omul nu va ajunge stăpân pe destinele sale, apoi valurile procesului orb al evoluției a căror jucărie dânsul astfel va rămâne, pot lăsate fiind în voia lor, să-l ducă cine știe unde, poate, chiar... în epoca protistelor...

Numai biruința în lupta pentru ideal îl poate mântui și numai însăși această luptă, *numai slujirea idealului în toată măsura puterilor – poate chiar și imediat, acum, în fiecare moment de trecere prin această „vale de plângeri" – poate da un înțeles moral existenței noastre*, care altfel rămâne fără rost și fără noimă.

Iar ca să credem în posibilitatea de a ne apropia mereu către ideal avem temeiuri din cele mai serioase.

Câte a făcut omul până acum pe calea biruinței Naturii ! El descoperă microbi și-i omoară; el străbate munți și aruncă poduri peste ape; el usucă bălți și aduce apă și viață în pustiuri nisipoase; el încătușează pământul cu sârmă și cu șine de fier, stăpânește timpul și spațiul...

Nu degeaba puterea mereu crescândă a omului asupra Naturii a putut să inspire cunoscutului metafizic pesimist german *E. Hartmann*[18] monstruoasa speranță că într-o zi oamenii vor concentra atâta putere materială în mâinile lor, că vor putea distruge de istov Universul întreg !

Să nu uităm că, mai ieri – se poate zice – nu exista măcar *ideea* progresului; oamenii credeau înainte că totul în viața lor se petrece așa „de când îi lumea" și „cum au apucat de la bătrâni", sau chiar că au mers înapoi de la „viacul de aur", ce a fost în zorii istoriei. Dar astăzi în inima aleșilor omenirii, negreșit, au să găsească răsunet cuvintele lui Saint-Simon: „L'age d'or du genre humain n'est point derrière nous, il est au devant; il est dans la perfection de l'ordre social: nos pères ne l'ont point vu, nos enfants y arriveront un jour; c'est à nous de leur en frayer la route".

E adevărat că, până acum, progresul a fost, în mare parte, un proces elementar și inconștient, necondus de „o voință generală" luminată; e adevărat că și astăzi enorma majoritate din omenire joacă un rol pur pasiv în istorie și nu se împărtășește din fructele civilizației; cultura e domeniul unei minorități infime; e adevărat că tocmai acea „ordine socială" de care ne vorbește mai sus Saint-Simon, că societatea omenească însăși, cu toate manifestările și formele vieții sociale, a rămas mai cu desăvârșire în afară de conducerea conștientă de către

18 E. Hartmann: „Philosophie des Unbewussten" Vol. II pag. 493 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

om, în mersu-i evolutiv. *Procesul istoric* al omenirii rămâne în stăpânirea acelorași *puteri oarbe* ale Naturii pe care aiurea omul se silește să le supună scopurilor sale ! Ne-a fost dat să vedem că dezvoltarea colosală a puterilor mecanice în slujba omenirii, în loc să servească visurilor de fericire și dreptate, a robit încă mai tare pe bietul om, făcându-l să cadă sub povara acelorași forțe pe care le-a dezlănțuit el însuși. Observați, de pildă, fenomenul trist, ce ni-l înfățișează „marile puteri“ în relațiile internaționale: „cârma statului“ a fost, aci, până acum, o vorbă falsă și fără miez, deoarece „cârmacii“, în cazul cel mai bun, fac numai meseria unor escrimori mai mult sau mai puțin iscusiți și se pierd în jonglerii diplomatice, fără să poată prevedea ce le aduce ziua de mâine, fără să poată preîntâmpina, nici măcar pricepe primejdiile năprasnice care-l surprind la fiecare cotitură a istoriei... Dar nici în afară de relațiile internaționale bieții „cârmaci“ prea adeseori nu sunt mai tari...

Însă omul-luptător, odată răsculat împotriva inconștientului nemărginit, nu se oprește. Observațiunea nepărtinitoare spune filozofului că uriașa frământare cu care ne apropiem de sfârșitul veacului, ne prevestește momentul, când omul va ajunge, în sfârșit, stăpân netăgăduit pe soarta și istoria sa, supunând idealurilor sale de fericire și dreptate puterile inconștiente ale evoluției sociale. Atunci se va sfârși *istoria naturală* a propășirii omenești și se va începe adevărata *istorie omenească*.

Unde ne va duce ea ? Cine poate să o spună ? Când te gândești că, într-un singur veac în care trăim, când ideea progresului luminează abia numai visurile fruntașilor omenirii, fără ca aceasta să poată, în mod conștient și hotărâtor, determina soarta sa, într-un singur acest veac, zic, omenirea înaintează cu o repeziciune vertiginoasă; când te gândești că numai acum *câteva mii de ani* Europa era locuită de niște sălbatici dezgustători, iar în viitor omenirea, stăpână pe sine, mai are încă de trăit *milioane de ani*, determinându-și conștient calea-i istorică și socială: când îți trec toate acestea prin minte, începi a înțelege că poate visurile cele mai nebune ale „utopiștilor“ au mai multă realitate și mai mult temei, decât combinațiile cele mai „treze“ ale oamenilor „serioși“ și practici de astăzi.

Dar, chiar dacă am presupune că omul nu va putea birui, nu va reuși în lupta-i titanică cu Inconștientul, totuși e mai bine ca omenirea să cadă, ca un erou, în lupta-i pentru ideal, decât să aștepte cu o hotărâre tâmpită un sfârșit rușinos ca un rob al stihiilor. Numai lupta comună ne face într-adevăr oameni și frați, iar *fiecare pas* înspre ideal apare ca o biruință, ca un triumf al rațiunii și al voinței omenești,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

și acest pas singur, independent chiar de rezultatul final, merită toate jertfele și sforțările cerute și dă prin sine însuși un înțeles moral vieții noastre. Dar cine va îndrăzni să spună că nici un pas de asemenea natură n-a fost făcut de atunci de când omenirea s-a diferențiat de restul regnului animal ?

*

Încă o chestie înainte de a isprăvi această introducere, deja prea lungă: Misiunea de a da vieții omenești un scop general și un interes moral a avut-o, până acum, religia. Va dispărea ea în viitor ? Dar, mai întâi, ce este *religia ? M. Guyau*, cunoscutul filozof și poet, și mai mult poet decât filozof, deși a scris numai un volumaș mic de versuri și vreo șase volume mari de filozofie, M. Guyau, ca să îndreptățească termenul de „Ireligiunea viitorului", dat ca titlu uneia din scrierile sale[19], spune că orice religie trebuie să aibă trei elemente distinctive și esențiale:

1. încercarea de a explica *mitic* și nu științific formele naturale (pronia Dumnezeiască, minunile, folosul rugăciunii) sau a faptelor istorice (întruparea lui Crist sau Buddha, descoperirea voinței divine prin vedenii, vise etc.); 2. un sistem de *dogme*, adică idei simbolice, credinți imaginative, impuse ca adevăruri absolute, chiar dacă nu pot fi demonstrate științificește sau justificate filozoficește și, în sfârșit, 3. un cult și un sistem de practici religioase (ritual).

Dacă aceste elemente ar fi, într-adevăr, caracteristice pentru religie, desigur Guyau are dreptate și știința n-ar putea avea altă situație față cu religia decât una negativă; s-ar putea, în adevăr, vorbi numai de „ireligiunea viitorului" și nu se „religia viitorului".

Dar, însuși Guyau observă că, la începutul fiecărei religii, pentru cei care o îmbrățișau, *ea era rațiunea însăși*, ea cuprindea *toată știința lor*, deci dădea o explicație *științifică* (pentru vremea lor) și nu mitică a fenomenelor, cum o cere Guyau în „cele trei elemente" de sus.

Pe urmă, Guyau ne mai spune că „ireligiunea viitorului va putea păstra din sentimentul *religios* ceea ce acesta are mai curat și mai nobil *căutarea unui ideal nu numai individual, ci și social*" etc. și tot el că „ireligiunea cum noi o înțelegem e un grad mai înalt al religiei și al civilizației însăși" ![20]

---

19 „L'irreligion de la avenir". Etude sociologique par M. Guyau. Paris 1890.

20 Loc citat, Introduction, p. 14 și 15.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Ce fel de „ireligiune" e aceasta cu „sentiment religios" și având chiar caracterul „unui grad mai înalt de religie" ?

În realitate, nu elementele arătate de Guyau sunt fondul adevărat al religiilor; dacă toate religiile pozitive cuprind aceste elemente, apoi asta se explică prin faza istorică și culturală în care s-au născut, prin starea intelectuală a popoarelor care le-au primit.

Misiunea adevărată și fondul adevărat al oricărei religii totdeauna a fost de a pune o legătură strânsă, organică, între toată știința timpului și toate năzuințele, toate idealurile omenești, de a le concentra într-o singură concepție asupra lumii și vieții[21].

Dar tot aceasta e menirea filozofiei sau, mai bine zis, a acelei laturi a filozofiei pe care A. Riehl o numește *„filozofia practică"* după analogia „rațiunii practice" a lui Kant[22].

„Religiunea viitorului" nu poate avea alte caractere și va trebui deci să se contopească în „filozofia viitorului", în înțelesul cel larg și adevărat al cuvântului, *precum și orice religie la început a fost o filozofie.* Niciodată n-a fost primită o religie, pe care adepții ei să o creadă *anti-rațională* sau *anti-științifică* ceea ce același lucru. Filozofia și religia se despart numai când aceasta din urmă – sau, mai bine zis, și una, și alta – cade, când pentru susținerea ei se simte nevoia de monstruosul cred fiindcă nu se poate înțelege – *credo quia absurdum* –, când religia începe a servi ca un mijloc de apăsare și exploatare, când ideile încep a se adopta cu „dubla compatibilitate" socială, când ele au două fețe cu totul deosebite pentru apăsători și apăsați. Și, de îndată ce, o religie a murit: „dead divinity is the deadest thing ever lived"[23].

21 Cf. W. Wundt, Etik, eine Untersuchung der Thatsachen und Gezetze des sittlichen Lebens – p. 37. „Desigur, noi nu trebuie, cum s-a întâmplat de multe ori și se mai întâmplă încă, să înțelegem prin fapte religioase conținutul vreunei tradiții sau chiar al unui sistem de învățături dogmatice"; p. 45: „Dar care este acea noțiune a religiunii care s-ar potrivi tuturor fenomenelor în chestie ? Cred că poate fi numai un singur răspuns: *Religioase sunt toate acele idei și simțiri, care se rapoartă la o existență ideală ce corespunde perfect dorințelor și cerințelor inimii* (Gemüth) *omenești*" (Sublinierile sunt ale lui Wundt); p. 44: „Oricât de mult, în cazuri izolate, idealul religios s-ar depărta de cel moral, un lucru însă nu se poate contesta: întrucât, îndeobște, cugetarea se îndreaptă spre icoanele (Vorbilder) ideale și morale de activitate omenească sau spre ordinea ideală și morală a lumii, ea trebuie să-și găsească expresiune în forma idealurilor religioase".

22 Loc. cit. Vezi vol. II, capitol „Die Philosophie als Problem".

23 „O divinitate moartă e cel mai mort lucru din câte au trăit vreodată". I Cotteer Morisson, The Service of Man. An Essay Towards the Religion of the Future, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Așadar, oricine are puterea morală pentru lupta grea contra Inconștientului, în natură și istorie — lupta pentru ideal — nu poate să nu fie *„religios“*, cum nu poate trăi nici o societate fără vreo religie. Dar „religios“ nu înseamnă numaidecât mistic, fetișist sau învârtitor de mese. Deoarece nu trebuie să uităm că dacă „filozofia cum spune Riehl, totdeauna a socotit ca menire a ei *„practica“* de a lucra la elaborarea idealurilor generale omenești, totuși ea îndeplinește această menire, prin faptul că preface năzuințele ideale nedeterminate și numai sentimentale, care ușor pot duce la reverii fără nici un temei (Schwärmerei), într-o conștiință clară și determinată a unui ideal înalt și rațional pe care îl pune în legătură cu *puterea de prevedere* și cu știința omului“[24].

Chiar la începutul celebrului său „Curs“, A. Comte[25] arată legătura necesară și firească între știință și activitate. Numai sprijinindu-se pe știință omul poate atinge acele scopuri pe care el *însuși* și le pune. Filozofia nu numai coincide, cum am spus, în partea ei pozitivă, cu știința, ca un tot, ci și idealul pe care dânsa îl formulează, ea este datoare să-l întemeieze tot pe știință, și să arate tot în știință mijloacele pentru a-l realiza, să arate acele probleme practice imediate, sociale și etice, care se înșiră pe rând în drumul spre ideal.

Dar aci am ajuns la pragul capitolului următor, la întrebarea: care sunt *garanțiile* solidității rezultatelor științei și prin ce cugetarea științifică se deosebește de cea neștiințifică sau antiștiințifică și, respectiv, filozofia științifică de cea mistică sau „metafizică“ așa de combătute în veacul nostru ?

24 Loc. cit. 121.
25 „Cours de Philosophie positive“, vol. I, Deuxieme Leson.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

CAPITOLUL II
Teoria cunoștinței

George Henry Lewes în lucrarea lui „Istoria filozofiei de la Thales până la Comte" spune: „Metafizica a fost totdeauna într-o mișcare continuă, însă această mișcare a fost rotativă – fapt care iese cu atât mai în relief, când îi opunem progresul științei pozitive"[1] și întreaga lui carte nu e decât dovada acestei teze.

Pentru ce aceste rezultate atât de deosebite în metafizică și știință? Care e deosebirea între ele? Astfel, se naște întrebarea asupra metodelor de cugetare și cunoștință, asupra „teoriei cunoștinței".

În dezvoltările ce urmează, mă voi sprijini, mai ales, pe filozofia germană modernă, deoarece mișcarea filozofică contemporană la cele trei popoare de căpetenie ale Europei civilizate s-ar putea, în câteva cuvinte, caracteriza astfel:

În Franța, după A. Comte, „pozitivismul" nu știu cum a încremenit într-o formulă: „pozitiviștii" cu toate temenelele față cu „marele preot", n-au căutat să se folosească de moștenirea lăsată și să lucreze

1 G. H. Lewes. The History of Philosophy, from Thales to Comte, p. 4. Eu am schimbat ceva în terminologia lui Lewes, deoarece el face câteodată confuziunea între „metafizică" (căreia îi zice și filozofie) și „filozofie" (căreia îi zice și „filozofia nouă"). V. chiar p. următoare și capitolul ultim în vol. II, despre A. Comte.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

mai departe în aceeași direcție, ci se mărginesc mai mult să impună „abstențiune" oprind orice ieșire din hotarele vestitului sistem.

În Anglia s-au ocupat mai mult cu aplicarea principiului de empirism la diferitele sfere ale cunoștințelor decât cu întemeierea lui filozofică și formularea într-un sistem organic.

Numai în Germania chestia s-a pus pe o bază largă și pe un teren solid. În mișcarea „noului criticism" care începe de la Otto Liebmann[2] cu celebra-i lozincă: „Es muss auf Kant zurückgegangen werden" (să ne întoarcem înapoi la Kant !) și ajunge punctul culminant în lucrările lui C. Göring, A. Richt și R. Avenarius – a fost formulată și dezvoltată teoria filozofico-științifică a cunoștinței, care a lăsat la o parte și pe „a priori" al lui Kant și „abstențiunea" pozitivistă, fără să se afunde în nebuloasa metafizică.

Întrebarea fundamentală a teoriei cunoștinței este *cum se poate ajunge la o adevărată cunoștință ?*

Cugetarea filozofică are înaintea sa un șir de științe pozitive, care au ajuns, într-un timp relativ foarte scurt, la rezultate uimitoare, au întins puterea omului asupra naturii până într-atâta și i-au descoperit așa taine, încât celui mai neînfrânat visător din vremurile trecute i-ar fi părut o himeră în veci de neatins. Omul, astăzi, nu numai cercetează „compoziția chimică a stelelor", lucru care s-a părut încă lui A. Comte de negândit, însă, cu ajutorul spectroscopului, analizează constituția chiar a unor corpuri cerești nevăzute, și care nici nu vor putea fi văzute vreodată.

Numai grație acestei dezvoltări a științelor pozitive s-au putut pune bazele unei teorii științifice a cunoștinței – teorie care nu purcede de la vreo presupunere aprioristică, ci din cercetarea procedărilor științelor pozitive, ajunse la un grad anumit de desăvârșire prin generalizarea și prelucrarea rațională a principiilor extrase din această cercetare.

Psihologia, fiind și ea o știință pozitivă, are o importanță cu atât mai mare pentru teoria cunoștinței, întrucât orice cunoștință este un fapt psihologic[3]. Stările noastre psihice, interne, stările conștiinței noastre ne sunt date nemijlocit și *numai ele ne sunt date nemijlocit*. Dar cum se poate ajunge la o cunoștință sigură despre ceva *în afară de noi*, la o cunoștință despre lumea din afară ? Rezultatele la care ajunge cercetarea filozofiei critice se pot, pe scurt, expune astfel:

2 „Kant und die Epigonen"
3 R. Avenarius, Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie, 1890, I Heft. p. 483: „psihologia la urma urmelor e baza filozofiei".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Pentru ca să putem cunoaște un lucru din afară de noi, e vădit că noi trebuie să ne punem într-un raport oarecare cu acest lucru. Un lucru cu care noi n-am putea sta nici într-un fel de raport, nu ne poate fi nici într-un fel cunoscut. Însăși posibilitatea cunoștinței lumii din afară[4], presupune relațiile nemijlocite între subiectul cunoscător și obiectul de cunoscut, lumea exterioară. O „cunoștință nerelativă" a lumii din afară e, astfel, pur și simplu un non-sens, conținând o contrazicere în însăși termenii ei. Dar unde să căutăm aceste relații sau raporturi nemijlocite de la subiect la obiect, punctele lor de contact ? Ele sunt date subiectului în sensațiuni și percepțiuni, care se deosebesc pentru conștiința noastră prin puterea lor de *coercițiune* exterioară. În ele, în sensațiunile și percepțiunile noastre se și cuprinde toată sfera raporturilor noastre, într-adevăr nemijlocite, către lumea din afară, singurul izvor al cunoștinței.

Am spus, odinioară, că lumea noastră internă ne e dată nemijlocit într-un șir de stări sufletești. Acum vom observa că aceleași senzații și percepțiuni, care se prezintă ca izvorul cunoștinței noastre asupra lucrurilor din afară de noi, servesc în același timp (considerate fiind după latura lor internă, numai ca anumite stări sufletești și în legătură cu simțirile și dorințele corespunzătoare) și ca izvor pentru cunoștința lumii noastre psihice, interne.

Dar dacă sensațiunile și percepțiunile s-ar urma alungându-se unele pe altele, fără să lase vreo urmă, n-ar fi cu putință nici un fel de cunoștință, deoarece percepțiile n-ar avea nici o legătură între ele și toată bogăția noastră sufletească s-ar mărgini la percepția momentului.

4 După niște argumente foarte spirituale, în favoarea realității lumii exterioare, A. Riehl citează cuvintele lui Hume: „după tăgăduirea unui adevăr vădit, cea mai mare prostie este de a pune prea multă stăruință întru a-l apăra". Nedorind să cad în această prostie, am să mă mărginesc cu câteva cuvinte aici, în notă, fără să mă întind în dovezile realității lumii. Cine are nevoie de astfel de dovezi pe larg, le poate găsi cu îmbelșugare la Riehl (Philos. Krit. II, 2. p. 128-176), deși mă îndoiesc că i-ar putea folosi. W. Wund spune că însăși cererea de a dovedi realitatea lumii din afară izvorăște dintr-un „abuz de cugetare". Când de pildă eu scriu aceste rânduri, nici o sforțare de voință nu mă poate sili să admit că eu *nu* percep niște obiecte din afară. Orice percepere izolată, afară de subiectul percepetor, mai presupune și un obiect perceput. Numai când există temeiuri deosebite pentru fiecare caz izolat, temeiuri condiționate de cerințele criticii și ale logicii, se poate tăgădui realitatea vreunui obiect al perceperii sau al vreunei părți din conținutul percepțiunilor noastre. Însă astfel de temeiuri pentru a tăgădui, îndeobște, obiectele perceperii, nu se află deloc (System der Philosophie, p. 92-108).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Asta nu se întâmplă, pentru că senzațiile și percepțiile noastre lasă în noi, și după încetarea lor, oarecare urme și noi le putem reproduce în *reprezentațiuni* cu care se și începe adevărata cunoștință. Reprezentațiunile stau într-un raport direct (prin percepție) cu obiectul lor real, și nu sunt propriu-zis, decât niște reproduceri, în sufletul nostru, al unor cazuri concrete de raporturi cu lumea din afară. Astfel, cunoștința cea mai deplină și cea mai concretă asupra lumii ar fi cunoștința ei în reprezentațiunile noastre[5].

Însă, mai întâi, omul nu e în stare să cuprindă și să rețină toate reprezentațiile sale măcar din vreo jumătate de oră: ele îl strivesc prin masa lor nemăsurat de mare și nu-i dau nici o posibilitate de a se orienta în haosul acesta de cunoștințe elementare. Pe urmă, înseși percepțiunile și reprezentațiunile noastru nu totdeauna merită încredere: omul e supus halucinațiilor, iluziilor. În sfârșit, în fiecare percepțiune și reprezentațiune se află amândouă momentele: cel subiectiv (subiect perceptor sau reprezentator) și cel obiectiv (obiect perceput sau reprezentat). Pentru a se putea orienta în toate acestea și, deci în lume, pentru a fi în stare a deosebi exact ce trebuie pus pe seama subiectului și ce se poate lăsa obiectului – e necesară o muncă psihică specială, care și este *procesul de cunoaștere*.

Caracterul distinctiv al acestei munci e analiza materialului reprezentațiunilor noastre, gruparea lui, abstragerea și *formarea noțiunilor*. Fiecare noțiune e legitimă numai întrucât ea, în adevăr, înlocuiește pentru noi o anumită masă de reprezentațiuni. Noțiunile mai puțin abstracte (să zicem de gradul întâi de abstracțiune) pot, la rândul lor, să servească pentru o nouă prelucrare și pentru construirea unor noțiuni încă mai abstracte și așa mai departe[6]. Însă la toată

---

5 Carol Göring. System der Kritischen Philosophie, vol. I, p. 301: „Platon n-are deci dreptate, când afirmă că există cunoștința (gB4FJ0:0) numai a noțiunilor generale; din contra idealul oricărei cunoștinți ar fi să se cunoască, fără a se recurge la noțiuni, toate faptele izolate *in concreto*; dacă zeii ar putea vorbi, ei totdeauna ar spune numai numele proprii ale oricărui lucru (neavând nevoie de noțiuni abstracte), după cum în contra lui Hegel observă Kirchamann în „Philosophie des Wissens".

6 Câteva exemple pentru cei neinițiați, de cum se formează noțiunile abstracte: dintr-un șir de reprezentațiuni concrete care nu sunt decât reproducerea a unor imagini reale, determinate, noi formăm noțiunea abstractă: *scaun* tot așa: *masă*, *divan*, *dulap*, *oglindă* etc.; aceste noțiuni pot servi la construirea unei noțiuni încă mai abstractă: ***mobilă***. Dacă deja noțiunea scaun (în genere, care să nu fie o reprezentație a unui anume scaun de lemn, vopsit sau de fier etc.) are puține urme sensibile, apoi noțiunea mobilă e aproape lipsită de orice sensibilitate

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

această operație nu trebuie scăpat din vedere unicul scop al construcțiunei noțiunilor abstracte – *cunoștința lumei reale*, care se poate realiza numai întrucât fiecare noțiune se poate descompune (mai exact se *desabstrage*) și a se reduce la materialul reprezentațiunilor noastre.

E vădit că, întrucât o noțiune e mai abstractă, într-atât ea stă mai departe de reprezentațiuni, percepțiuni, sensațiuni, adică cu atâta e distanța mai mare între dânsa și raportul cel nemijlocit către obiectul cunoștinței, cu atât, deci, ea are mai puține urme sensibile, e mai puțin concretă și vie și cu mai puțină putere de coercițiune externă; așadar, cu cât o noțiune este mai largă, mai cuprinzătoare, cu cât mai mult material a servit pentru construirea ei, cu atât ea este *mai ștearsă ca sensibilitate, mai descolorată, mai goală de conținut concret.* De aceea niciodată nu e cu putință ca să zic așa, să „arătăm cu degetul" obiectul real al oricărei noțiuni abstracte, *pentru că un asemenea obiect nu există*, și însăși căutarea lui dovedește confuziunea între noțiuni și reprezentațiuni – acestea din urmă singure se pot raporta nemijlocit către obiecte (nefiind decât reproducerea percepțiunilor). Prin această confuziune se explică acea înălțare la „entitate" a noțiunilor abstracte, *ipostasierea* lor, dacă mi se permite termenul, atât de obișnuită pentru cugetarea naivă și toată creațiunea mitologică. „Realitatea" unei noțiuni poate consista numai în posibilitatea de a coborî treaptă cu treaptă, fără nici un salt, toată scara abstracțiunilor până la întreg materialul real care a servit la formarea ei.

Neîndeplinirea acestor condițiuni, adică: construirea arbitrară și nesistematică a noțiunilor care n-ar fi în legătură neîntreruptă cu reprezentațiunile reale; întrebuințarea acestor noțiuni, chiar alături cu unele legitime; confuziunea între noțiuni și reprezentațiuni (luarea unei noțiuni abstracte drept o reprezentație; căutarea obiectului noțiunii, ipostasierea ei; sau luarea unei reprezentațiuni drept o

(nu se poate închipui o mobilă, care să nu fie nici scaun, nici masă etc.). Dar abstracțiunea nu se oprește aici: din noțiunile *mobilă*, *vase de masă*, (la vaisselle) *cele de bucătărie*, *vestminte*, *haine*, noi formăm o noțiune încă mai abstractă: *efecte de casă*, iar din aceasta împreună cu multe altele: noțiunea *fabricat*, produsul muncii omenești; urcând încă o treaptă ajungem la noțiunea de *lucru*; încă și încă mai sus, cuprinzând tot mai multe sfere de noțiuni, din ce în ce mai abstracte, suindu-ne pe cele mai înalte piscuri ale abstracțiunii, ajungem, în sfârșit, la noțiunea *„ceea ce este"*. *„Estele"* acesta e deja gol de orice conținut real și nu e *decât o simplă afirmațiune* (și, curios, pentru cugetarea naivă, această noțiune pare tocmai cea mai familiară și concretă; cu ea se și produce, mai ales, toată scamatoria mitologică și metafizică).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

noțiune: substituirea unui caz concret în locul unei noțiuni abstracte) – toate acestea nu pot duce niciodată la o cunoștință adevărată.

De aici, primul principiu al teoriei cunoștinței: *construirea sistematică a noțiunilor abstracte și distincțiunea precisă între noțiuni și reprezentațiuni.*

*

Celelalte principii se bazează pe deosebirea între procesele de *cugetare* și *cunoaștere* și, respectiv, între *înțelegere* sau *pricepere* și *cunoștință*. Cugetarea e un proces psihic, prin care se pun în relație sau legătură diferite noțiuni și reprezentațiuni: se formează judecăți. Întrebarea dacă acestui proces corespunde sau nu ceva din afară, nu se desleagă deloc prin faptul că procesul de cugetare s-a desfășurat conform tuturor regulilor logicii. Vorbind despre „transcendențele" lui W. Wundt (în articolul următor), vom vedea unde ne poate duce cugetarea cea mai logică, din cauză că de cugetarea singură nu e legată puterea de coercițiune exterioară și necesitatea obiectivă, ci numai necesitatea pur subiectivă și internă. De aceea, Carl Göring are toată dreptatea spunând că „fără nici o îndoială, prin logică au fost introduse mai numeroase greșeli, decât sunt cunoștințele adevărate pe care ea le-a mijlocit"[7]. Luăm, de pildă, următoarea cugetare a omului incult: Toate lucrurile cad de sus în jos; dacă pământul e rotund cei de la antipod trebuie să cadă în spațiu (se știe că acest argument se aducea de fapt contra afirmării rotunzimii pământului). Această cugetare e *absolut logică*; dacă ea nu e adevărată, nu e pentru că ar fi în sine nelogică, ci pentru că noțiunile întrebuințate („sus", „jos", „cădere") sunt false, fără nici o legătură cu realitatea, sunt niște noțiuni „*ipostasiate*". Și logica singură e aici neputincioasă pentru a îndrepta ceva. Pentru ca procesul de *cugetare* să coincidă cu procesul de *cunoaștere*, trebuie să-l supunem la fiecare pas controlului sever al realității, trebuie ca toate noțiunile întrebuințate, oricât de abstracte, să fie construite sistematic, fără ca să se rupă, în șirul de abstracțiuni, firul ombilical ce le leagă cu realitatea.

„Utilitatea noțiunilor pentru cunoștință, spune C. Göring, depinde de faptul că ele se abstrag din reprezentațiuni, care nu sunt decât cunoștințele izolate materiale (aus materialen Einzelerkenntnissen abstrahirt sind); acestea din urmă nu intră în competența logicii. Logica în sine ajunge numai la așa numitul adevăr *formal*, și care nu e un adevăr propriu zis". Și mai departe: „Cunoaștem că o noțiune

7 C. Göring. System der kritischen Philosophie. V. I. p. 303.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

servește cunoștinței numai atunci când ea este abstrasă din reprezentațiuni, cu care normalmente e legată ideea existenței exterioare, și asupra acestei chestii poate hotărî teoria cunoștinței, nu logica". „Numai, urmează dânsul, când este vorba de a uni cunoștințele elementare izolate într-un sistem, ceea ce este *Știința*, atunci e nevoie pentru ajungerea scopului științific de a se uni teoria cunoștinței cu logica și lucrul se întâmplă astfel că teoria cunoștinței aduce tot materialul necesar, din care logica poate forma noțiunile, judecățile și concluziunile ei"[8].

Astfel, trebuie totdeauna ținut seamă de distincțiunea între procesul formal de cugetare și procesul material de cunoaștere – de aici următorul principiu al teoriei cunoștinței: *să supunem cugetarea cunoașterii, controlului material al realității.*

În legătură cu aceasta, e distincțiunea între *înțelegere* sau *pricepere* și *cunoștință* (ca rezultate ale proceselor de cugetare și cunoaștere). Când în cunoștința noastră face incursiune o noțiune sau reprezentațiune nouă, când, de pildă, atențiunea noastră e atrasă pentru întâia oară asupra unui fapt, atunci se simte nevoia de a restabili echilibrul turburat în sistemul nostru de idei, ceea ce se face, punându-se această noțiune sau reprezentațiune nouă într-o relațiune sau legătură logică cu sistemul de idei de mai înainte: în asemenea caz, lucrul devine pentru noi explicat și noi zicem că „l-am înțeles" sau „l-am priceput". Acesta este în trăsături mai generale faptul de „pricepere", respectiv, „explicare".

Luat izolat, acest fapt de „pricepere" (și, respectiv, explicare) nu ne dă nici o garanție că în adevăr cunoștințele noastre s-au înmulțit sau s-au lărgit. Întrebați, de pildă, pe un om incult: „De ce tună ?" El va răspunde: „Pentru că Sf. Ilie se primblă cu carul pe cer", și astfel totul e *înțeles*. Iar dacă este vorba despre un lucru obișnuit, el se crede înțeles sau priceput de la sine: întrebați-l de ce iarna nu mai tună sau de ce dimineața florile sunt acoperite de rouă – dânsul probabil va răspunde: *„Se înțelege, totdeauna este așa"*.

*

Și e departe ca lucrurile să se petreacă astfel numai la cei „inculți". E destul să ne aducem aminte despre spiritismul modern, ca să vedem unde poate duce, chiar inteligențele cele mai frumoase, stăruința de

8 Ibidem, v. I, p. 301-302 și 306. Urmând în toată expunerea aceasta mai ales pe Carl Göring, trebuie să menționez aici, că, precum se va vedea la locul cuvenit, eu nu împărtășesc teoriile lui pur psihologice asupra raporturilor între voință, sentiment și inteligență.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

a pricepe înainte de a putea *cunoaște*... Tot de aci izvorăsc cele două prejudicii despre care am vorbit în articolul precedent[9], arătând că ele împiedică concepțiunea adevărată asupra lumii și vieții: „antropomorfizmul etic" și „misticizmul naturalist".

„Începuturile cugetării, spune C. Göring, se mișcă numai în analogii; mitologia, teologia și filozofia ne dau despre aceasta cele mai lămurite mărturii. Antropomorfizmul este obișnuința de a înzestra cu ceea ce este *cunoscut*, adică cu însușirile acțiunilor omenești, procesele necunoscute ale naturii; un mod de explicare care și astăzi pare mulțimii ca cel mai clar și lămurit. De aici provine puterea *doveditoare* a comparațiunilor și pildelor pentru cei inculți: ... transportându-se asupra lucrului, ce trebuia dovedit, caracterele cunoscute (ale comparațiunii), se produce îndată cea mai mare siguranță subiectivă. Obișnuința de a explica totul prin analogii e aproape de nestârpit; dacă înainte vreme toți și *acum, încă, cei mai mulți dintre oameni caută să priceapă natura „ex analogia hominis"*; apoi *multora dintre savanții moderni se poate aduce învinuirea, că ei vreau fără multe ocoliri să explice și caracterele dinstinctive ale ființelor însuflețite „ex analogia materiae"*.[10]

*

Impulsiunea sau trebuința de a pricepe e tot așa de oarbă ca și impulsiunile sau trebuințele organice, și, tot ca ele, poate să găsească mijloacele potrivite de satisfacere numai prin experiență: copilul numai prin experiență învață că foamea se satisface prin mâncare. Însă, față cu trebuința de pricepere, primejdia unei satisfaceri înșelătoare e mai mare decât la trebuințele organice, fiindcă la acestea din urmă în calea unor satisfaceri nepotrivite stă însăși realitatea: nu te poți sătura cu piatră în loc de pâine. Cu totul altfel stau lucrurile cu *trebuința* firească de a pricepe, urmează Göring: „acestei trebuinți lipsește corectivul realității, fiindcă dânsa ușor își poate crea o lume fantastică proprie și cu ajutorul ei să înlăture incomoda realitate prin raționamente (die umbequeme Wirklichkeit hinwegraisonnirt), dacă aceasta îi stă în cale, deoarece trebuința de pricepere e obicinuită, în forma ei primitivă și până la maturitate, să fie satisfăcută cât mai ușor, măcar prin fraze și ideologie. Căci deși „hart im Raume stossen sich die Sachen", însă „friedlich bei einander wohnen die Gedanken"[11] și încă cugetările cele mai contrazicătoare și absurde"[12]. Și, în goana

9 V. Arhiva, 1897, no. 3-4 „Misiunea filozofiei", p. 175 urm.
10 Loc. cit. V. I. p. 212-213.
11 „Aspru se ciocnesc lucrurile în spațiu", însă, „pacinic pot sta una lângă alta cugetările" (Schiller).
12 Op. cit. V. I., p. 224.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

după satisfacerea trebuinței oarbe de a pricepe, pentru ca să înceteze starea displăcută de nepricepere, toate mijloacele sunt bune, numai să fie mai „ușoare“; mintea incultă nu e dificilă, chiar față cu „explicările“ cele mai monstruoase. Dacă, de pildă, se zice „eu înțeleg pe cutare om“, prin aceasta se presupune că noi parcă „am fi intrat în sufletul“ acestui om, îi cunoaștem starea internă, sufletească, parcă am fi trăit-o, am fi trecut prin ea noi înșine. E vădit că o astfel de înțelegere poate avea vreo însemnare numai întrucât noi putem *eiecta*[13] o viață psihică analoagă celei a noastre.

A vroi, deci, *să înțelegem* tot în acest chip și lucrurile neînsuflețite, e o dovadă de primitivitate a cugetării, din nenorocire prea obicinuită. Noi nu putem „să trecem prin starea internă“ a plantelor sau a pietrelor și, deci, nu le putem „înțelege“ în sensul arătat.

Numai după o dureroasă experiență a deșertăciunii fatale a unei astfel de satisfaceri a trebuinței de pricepere, se naște critica mijloacelor de a o satisface, se pun începuturile adevăratei „priceperi“ *pe baza cunoștiinței reale*; precum numai după experiență, omul știe să găsească mijloacele pozitive, ca să înceteze starea displăcută provenită din nesatisfacerea, de pildă, a trebuinței organice de hrană, foamea. Față cu trebuința oarbă de „a pricepe, de a înțelege“, aceasta este misiunea teoriei filozofico-științifice a cunoștinței, care dovedește că *priceperea* adevărată (neprimitivă) nu poate preceda *cunoștința*. Priceperea filozofico-științifică și singura sănătoasă, a lumii este aceea, care izvorăște din cugetarea strict logică, întrebuinând numai noțiuni legitime, verificate, și având o bază solidă în raporturile reale, date nouă în reprezentanțiuni. *Cu alte cuvinte, priceperea adevărată a lumii poate izvorî numai din cunoștința ei.*

Și, deci, dacă voiți, încă un principiu al teoriei cunoștinței: *să subordonăm priceperea cunoștinței, să nu căutăm să pricepem fără a cunoaște, fără a avea o bază în relațiunile reale ale lumii.*

*

Acum, am înaintat destul, ca să putem pătrunde, în toată cuprinderea lor, cuvintele lui Richard Avenarius: „Toate științele în conținutul lor se bazează pe experiență – în sensul larg al cuvântului – și nici nu există altă bază pentru știință, decât experiența... De

13 Termenul „eiect“ e creat de Clifford (prin opunerea termenilor de *obiect* și *subiect*) și primit de către mulți savanți și filozofi (v. de pildă: G. Romanes, Mental Evolution in Animals, p. 2, și A. Riehl, op. cit., v. II. 2, p. 169); el servește pentru a însemna că subiectul, observând pe semenii săi, *pune în ei* – eiectă – propriile-i stări sufletești.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

aceea expresiunea „Știința experimentală“ este un pleonazm, deoarece nu există alte științe decât cele experimentale. Nu înseamnă altceva și termenul de „filozofie științifică“, aceasta este o filozofie care nu numai formal, ci și după conținutul ei, adică după caracterul empiric al obiectelor sale, nu este altceva decât *știință*. Astfel, filozofia se opune științelor, nu întrucât acestea s-ar baza pe experiență, iar dânsa nu; ci, întrucât, ele se prezintă ca științe *speciale*. Orice știință numai atunci desăvârșește problema sa, când ea a ajuns la noțiunea sa superioară, la principiul său și, în măsura puterilor, l-a lămurit. Știința devine filozofie, când, pentru explicarea principiului său, dânsa se adresează la noțiunile superioare celorlalte științe și analizează aceste noțiuni, pentru a le uni într-un principiu superior. Astfel de unire a principiilor într-o sinteză superioară e necesară pentru ca știința să ajungă într-adevăr o *știință* și să înceteze de a fi o simplă acumulare de cunoștințe elementare. Prin urmare, în realitate, întrebarea nu e, cum e cu putință filozofia științifică, ci dacă e cu putință știința fără filozofie... Și în alt loc: *problema oricărei filozofii, în realitate constă în lămurirea acelui mod determinat, prin care organismul psiho-fizic răspunde la totalitatea impresiunilor*“[14].

Astfel, deosebirea principală între știința și filozofia științifică, pe de o parte, și construcțiile nelegitime, „metafizice“, pe de altă parte, este pe deplin stabilită, și noi putem acum să vedem clar cauza contrastului arătat de G. H. Lewes în *Istoria* lui, că pe când metafizica se învârte într-un cerc, repetând vecinic aceeași desfășurare a acelorași idei fundamentale, știința și filozofia științifică („filozofia nouă“ cum o numește el) înaintează cu pas sigur. Călcarea condițiunilor, arătate mai sus, ale oricărei cunoștinți niciodată nu rămâne nepedepsită și poate duce numai la zidirea sterilă a „sistemelor“ metafizice, care nu dovedesc nimic și nu sunt bune la nimic, afară doar pentru satisfacerea impulsiunei „arhitectonice“ a inventatorilor ei. În orice caz, metafizica se deosebește de știință și de filozofia științifică nu prin nu știu ce sublimitate a obiectului său – deloc –, ci anume prin metoda ei arbitrară în construirea noțiunilor abstracte, prin „ipostasiarea lor“, prin tendința de a pricepe fără a cunoaște și prin încercările de a „intra“ în nu știu ce „suflet“ al fenomenelor. Pe

14 Richard Avenarius. Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie, 1890, I Heft, p. 483. Teoria și critica cunoștinței servind de bază și din punctul de vedere logic de *introducere*, pentru întreaga clădire a filozofiei științifice, are o însemnătate cu totul deosebită și predominantă în filozofie, de aceea A. Riehl (op. cit. B, II Th. II, p. 15 și următor) îi dă și numele de filozofie în sensul *special* al cuvântului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

de altă parte, e cu putință prelucrarea filozofico-științifică a noțiunilor celor mai abstracte fără a călca condițiile cunoștinței; pe de altă parte, orice mod primitiv sau naiv de cugetare al unui sălbatic sau om incult este esențialmente metafizic, înlocuind cunoștința reală a lucrurilor printr-un joc de cuvinte mai mult sau mai puțin goale de conținut real –, perfect, după metoda celui mai sublim constructor de sisteme metafizice, care, de pildă, dând peste noțiunea abstractă a infinitului, merge înainte cu „desmărginirea mărginirei" și „înmărginirea nemărginitului" până ce vede cu ochii: „nemărginitul mărginit" și „mărginitul nemărginit"... Atunci se liniștește: „A priceput totul", „s-a luminat"[15].

*

Lester Ward vede un caracter distinctiv al unei stări intelectuale înapoiate în întrebuințarea, cum să exprimă dânsul, a „metodei directe a sforțării volitive" (the direct method of conation)[16].

Comparați, în adevăr, mijloacele întrebuințate pentru satisfacerea trebuinței de hrană de către vreun sălbatic, din cea mai inferioară treaptă a evoluției, cu cele ale unui european. În momentul când simte foamea, sălbaticul primitiv smulge cea dintâi plantă necultivată potrivită, ce-i cade în mână, și-i devorează rădăcina, și la ziua de mâine nu se mai gândește.

Gândiți-vă acuma câtă prevedere și câtă muncă cheltuită cu mult înaintea momentului de nevoie, sunt concentrate în acea bucată de zahăr, pe care o puneți seara într-un pahar cu ceai: cultura sfeclei și fabricele cele mai complicate; iar acestea, la rândul lor, presupun școalele agronomice și tehnice de toate gradele, răspândirea instrucției generale, supunerea forțelor naturale, o anumită structură economică și industrială a societății etc.

15 Cf. divigațiile principelui metafizician S. Trubețki. Trebuie să fac o observațiune. În literatura filozofică nu s-au diferențiat încă așa de tranșant, cum o fac eu aici, termenii de „filozofie" și „metafizică"; unii, atacând „filozofia", nu atacă în realitate decât forma ei necritică, „metafizică" - iar alții, apărând legitimitatea „metafizicii" nu apără adesea, decât „filozofia" științifică. Cred că ar fi bine să se păstreze numai pentru aceasta din urmă termenul de „filozofie", lăsând pentru sistemele de cugetare necritică și abuzivă, onoarea îndoielnică de a se numi: „metafizice". Atunci n-ar mai fi nevoie de calificative: „filozofie nouă", „științifică", nici n-ar fi nevoie, citând pe un filozof să-i schimbi terminologia, ca să-i pricepi adevărata cugetare, cum am fost siliți să o facem la Lewes și la alți cugetători care nu fac parte din școala critică germană.

16 Ward, Dynamic Sociology, v. II, p. 93, 94, 99, 130 ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Deosebirea între încordarea simplă a mușchilor pentru a smulge o rădăcină necultivată, pe de o parte, și, pe de altă parte, uimitoarea desfășurare a puterii de invențiune, de prevedere, a inteligenței, cu toate procesele atât de complicate și variate ale activității omenești, ale acțiunii mașinilor perfecționate și a forțelor naturale supuse – toate acestea întrupate într-o bucată de zahăr – această deosebire amețitoare, determină destul de clar și expresiv – pentru scopul meu – deosebirea între ceea ce Ward numește „metoda directă și cea indirectă a sforțărilor volitive": e deosebirea între purtarea greutăților pe spinarea proprie sau pe cap, cum o fac sălbaticii din Africa, și invențiunea și construirea unei căi ferate electrice pentru transportul lor.

Când într-un sălbatic se deșteaptă curiozitatea, când el simte trebuința să-și *explice* într-un fel sau altul, să *priceapă* lumea și viața, el recurge, de asemenea, la „metoda directă a sforțării volitive" ca și pentru satisfacerea trebuinței de hrană – el cearcă să apuce adevărul cu „mâinile goale". Mai clar și mai cunoscut decât orice alt lucru i se pare ceea ce găsește în sine însuși: raporturile certe între mișcările corpului său și dorințele și sentimentele sale. Fără multă bătaie de cap, el transportă aceste raporturi asupra naturii înconjurătoare – de aici acele faze intelectuale, caracteristice pentru oamenii primitivi: *animizm, fetișizm, șamanizm, vrăjitorie* etc. Astfel totul ajunge pentru sălbaticul nostru: lămurit și *înțeles*. Progresul și aci, ca și în celelalte sfere de acțiuni omenești, se manifestă în respingerea metodei directe a sforțării volitive. Priceperea adevărată, precum a fost arătat, poate să se bazeze numai pe cunoștință, iar cunoașterea presupune niște condițiuni necesare, care să-i garanteze soliditatea și certitudinea. Aceste condițiuni ni le pot da numai experiența, observațiunea; realizarea lor presupune, la rândul său, o cantitate atât de enormă de muncă (invențiunea și întrebuințarea aparatelor complicate și a instrumentelor perfecționate, întemeierea de laboratorii, universități, academii etc.), o acumulare atât de îngrijită a materialelor și prelucrarea lor sistematică, încât și astăzi omenirea e departe de a fi ajuns la acea stare intelectuală înaintată, care ar face pentru totdeauna cu neputință încercările de a recurge pentru priceperea lumii la „metoda directă a sforțării volitive". Aceste încercări se și realizează în diferitele sisteme metafizice mai mult sau mai puțin „spirituale". Însă și cea mai „înaltă" metafizică și brutalul animizm și fetișizm al sălbaticului și cugetarea naivă a omului incult, se disting prin aceleași caractere comune: ignorarea condițiilor cunoștinței și supunerea la lozinca: „sit pro ratione voluntas". Dacă vreun metafizician contemporan sub cuvânt că știința nu este „îndestulătoare", se silește

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

să contopească într-un singur „sistem" datele științei cu propriile-i închipuiri, la care „a ajuns cu capul său", apoi aceasta amintește numai pe cetățeanul acela, nu tocmai deștept, despre care se zice că s-a rugat conducătorului trenului, să mai înhame în ajutorul locomotivei vreo pereche de cai, „pentru că-i zor, nevoie mare, să ajungă mai curând"...

Se poate ca acest cumul al celor „două metode ale sforțărilor volitive" să fie „original" dar, în tot cazul, inteligent nu e.

Când o babă de la țară spune că trebuie să bei apă strecurată prin piele de „gușter" (un fel de șopârlă), ca să-ți treacă „gușterul" (anghină) sau că i-a intrat o „vătămătură" prin gură, pe când dormea, s-a așezat întâi la cap, iar apoi s-a coborât în picioare, avem o mostră lucie a cugetării metafizice. Proximitatea de înrudire a oricărei cugetări necritice iese la iveală mai ales în obișnuita-i confuzie între noțiune și reprezentațiune, în „ipostasiarea", după cum ne-am exprimat noi, a noțiunilor abstracte; cine de pildă nu știe că „apa are însușirea de a stinge focul ?" Stingerea focului pare oamenilor inculți „o însușire" a apei atât de neseparabilă și de la sine înțeleasă, fără nici o explicare, încât încercați să le spuneți că apa fiind, o combinațiune chimică a oxigenului cu hidrogenul, poate, în anumite ocaziuni, să fie și o cauză a *aprinderei* și un material *combustibil*, că uneori a turna apă peste foc e ca și a turna untdelemn – cu greu au să vă creadă. Tot așa, mulți încă pot înțelege că „pământul se învârtește în jurul soarelui, pentru că acesta îl atrage către sine". Însă spuneți-le că în vreun sistem planetar cu doi sori de o mărime aproximativ egală (cum și este, probabil, în sistemele așa numitelor stele-perechi), în care deci centrul de atracțiune poate să fie în afară de vreun corp, planetele se pot învârti în jurul unui „loc gol" care va să zică, după acest mod de a judeca, la „trage către sine", iarăși te trezești că n-au s-o creadă.

*

Înțelegerea metafizică a atracțiunei împiedică chiar și dezvoltarea științei. Greutatea, atracțiunea, „însușirea corpurilor de a se atrage unele pe altele" se înțelegeau aproape ca niște caractere imutabile ale „esenței" materiei. Că „orice materie trebuie să fie ponderabilă" părea atât de clar și de la sine înțeles, încât asta împiedica adoptarea teoriei asupra luminii, astăzi în general recunoscută fiindcă aceasta admitea eter, „materie neponderabilă" ! (Chiar o așa somitate științifică, incontestabil de mare, cum este John Stuart Mill, făcea obiecțiuni analoage în contra acestei teorii). Însă nu se mai poate contesta că noi niciodată *nu percepem* „materia" numai ca atare, și nici nu ne-o putem *reprezenta*. „Materia" – una din cele mai abstracte noțiuni ale noastre – numai se *cugetă*, ca substratul comun al tuturor

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

fenomenelor exterioare, ca purtătoarea tuturor raporturilor percepute de noi. Iar noțiunile de atracțiune, pe de o parte, și de lumină, pe de altă parte, cuprind numai grupe determinate de fenomene, care compun numai o *parte* anumită din experiența noastră exterioară. De aceea noțiunea filozofico-științifică a materiei va fi desăvârșită numai atunci, când și fenomenele luminii și fenomenele atracțiunei, alături cu toate celelalte fenomene exterioare (căldură, electricitate etc.) vor fi utilizate toate împreună ca material pentru construirea acestei noțiuni, bineînțeles înaintându-se fiecare pas numai după datele sigure stabilite de știință. Mult s-a și făcut în această direcție și sunt cunoscute încercările de a reduce însăși atracțiunea la acțiunea aceluiași eter. Materia, în ultima analiză, se cugetă ca un sistem de „atome" în mișcare. Prin urmare, e vădit că și „însușirile" ei și, în genere, toate fenomenele materiale trebuie cugetate, ca o combinațiune sau alta de astfel de mișcări. Dacă știința, astăzi, nu e încă în stare să explice totul în așa chip, deoarece lipsesc datele pozitive necesare și e silită, de pildă, să se folosească de noțiunea „afinități chimice", apoi ipostasierea unei asemenea noțiuni, care ca și toate noțiunile servește numai ca un arătător pentru anumite fenomene concrete - este, în tot cazul, o apucătură metafizică.

Iar în domeniul concepțiunilor sociale câte nu iscodește modul metafizic de cugetare, și cu câte urmări dezastruoase! „Patria", „dreptul", „poporul", „progresul" sunt așa de des tot atâtea fetișe, care strivesc națiunile: în numele „patriei" lui Bismark, alsacienii sunt strânși cu de-a sila în brațele de fier ale „Vaterland-ului comun" german; pentru ideea „dreptului" „pe care nimenea nu poate să nu-l cunoască", sărăcimea e lipsită de apărarea intereselor sale și despoiată; în numele „poporului meu" vorbesc cei mari, când vor ca popoarele reale să se sfâșie în războaie; pentru „progres" se nimicesc populațiile unor continente întregi... Cuvântul gol de înțeles strivește sub greutatea lui pe omul care l-a inventat... Ar fi un studiu foarte interesant acela, care și-ar propune analiza tuturor cuvintelor de acest soi și ar restabili înțelesul lor, singurul adevărat și legitim... Dar să nu ieșim din cadrul cercetărilor pur filozofice.

*

Din toate cele spuse până acum, rezultă că cerințele pe care le pune filozofia științifică sau critică (adică, în adevăr, o *filozofie*) se pot în scurt formula astfel: orice cuvânt întrebuințat de filozofi și savanți trebuie să însemne o noțiune clară și exactă cu un *conținut real*, încă, mai scurt: fiecare cuvânt trebuie, în adevăr, să aibă vreun

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

înțeles determinat și exact. Pentru aceasta se propun niște reguli, pe care nu vreun voluntar în filozofie le-a născocit, după cum îl tăia capul – regulele stabilite pe baza cercetărilor asupra acelor procedări, care singure și exclusiv au dat rezultate solide și rodnice în toate sferele de cunoștință – regule, în sfârșit, care rezumă toată mișcarea filozofică a secolului nostru în această privință. Miezul acestor reguli se cuprinde în critica noțiunilor, în aducerea lor la obârșie (reprezentațiuni și prin aceste percepțiuni și sensațiuni) eliminarea oricărei ipostasieri a noțiunilor abstracte, întemeierea înțelegerii sau priceperii pe cunoștință.

Oricât de clare ni s-ar părea aceste principii, e însă foarte anevoie de susținut o discuție asupra lor cu vreun metafizician „îmbătrânit în rele".

„O greutate deosebită – spune Carl Göring care împiedică recunoașterea generală și necondiționată a procedării științifice, izvorăște din faptul că nu i se poate dovedi necesitatea și îndreptățirea decât rezemându-se pe bazele iarăși numai *științifice*[17], tot prin argumentarea de natură științifică pe care tocmai nu o vrea și nu o poate pricepe un metafizician sau un „*Naturmensch*", cum se exprimă Göring.

Pentru un om pătruns de spiritul științei, procedarea științifică are destulă justificare, în însuși faptul că prin ea *s-a putut crea știința,* cu toată *puterea reală* pe care o dă ea asupra fenomenelor – iar restului de „bipede fără pene" care nu vor să învețe nimic din faptul acesta, dânsul poate opune numai cuvintele lui Kant: „Cine a gustat o dată din critică, pe acela întotdeauna o să-l îngrețoșeze orice polilogie dogmatică" (Wer einmal Kritik gekostet hat, den ekelt für immer alles dogmatische Geschwätzt).

*

Dar, se zice, „rațiunea e mărginită" și nu poate știința rațională să pătrundă „esența lucrurilor". Și în aceste cuvinte se pune ceva peste poate de zăpăcito-sublim și mistico-nebulos, și se crede că a pătrunde în numita „esență" ar fi prea interesant, folositor și rodnic.

Însă fie spus, în treacăt, chiar dacă ar fi așa, deși nu este, întrucât se poate „desmărgini rațiunea" divagând fără nici o noimă, cu jocuri de cuvinte goale de înțeles? Cum poate „pătrunde" o știință... nerațională ceea ce nu ar putea știința rațională ?

La loc cuvenit, vom mai vedea că toată chestia „pătrunderei în esență" e clădită pe o nedumerire: *primo,* întrucât noțiunea esenței

17 C. Göring, op. cit., v. I, p. 6 urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

lucrurilor are vreun înțeles real -- cunoștința ei se prea poate, pentru că *noi înșine determinăm această esență*; iar *secondo*, dacă aceste ieremiade indică împrejurarea că toate cunoștințele noastre asupra lumii din afară (nu și cele psihologice) nu sunt, în ultima analiză, decât cunoștința raporturilor lucrurilor unele către altele și către subiectul cunoscător – apoi pe de o parte numai de astfel de cunoștință și avem noi nevoie, numai această cunoștință și e interesantă în realitate, numai dânsa e folositoare și rodnică, iar, pe de altă parte, o *altfel* de cunoștință a lumii din afară – dacă s-ar putea numai închipui (ceea ce de obicei se face pe calea analogiilor nelegitime cu cunoștințele psihlogice) – ar fi cu desăvârșire neinteresantă și nefolositoare, fiindcă, în realitate, n-ar putea nimic *adăugi* la cunoștințele noastre reale și n-ar putea nimic explica.

Dar aci vom arăta numai că „mărginirea“ rațiunii n-are nici în clin nici în mânecă cu chestia aceasta; că oricât de „desmărginită“ ne-am închipui rațiunea, totuși, în această privință, nimic nu s-ar schimba esențialmente. În tot cazul, spunem în treacăt, cerințele filozofiei critice nu numai că nu pun *margini* rațiunii, ci tocmai stabilesc *condițiuni*, care anume fac și – numai ele o fac – cu putință orice cunoștință[18]. Confuziunea între condițiunile (sau, mai bine, cum spun nemții – Voraussetzungen) cunoștinței cu marginile (Grenzen) ei poate servi ca o pildă strălucită despre puterea de pătrundere a metafizicienilor.

Orice „rațiune nemărginită“ ne-am sili să ne închipuim, orice simțiri noi și necunoscute am presupune în ea, cu orice reprezentațiuni de nespus am înzestra-o, încă această „rațiune nemărginită“ n-ar sta mai bine decât a noastră față de „esența“ sau „sufletul lucrurilor“ ce se năzare metafizicienilor. Pentru ca să poată cunoaște ceva, și dânsa ar trebui doar să se puie într-un raport oarecare către obiectul de cunoscut și, prin urmare, de asemenea, ar putea să cunoască, la urma urmelor, numai raporturilor fenomenelor între ele și către sine. Pe urmă, dacă vom presupune în această rațiune nemărginită și o memorie nemărginită și infailibilitatea percepțiunilor, astfel că ea ar putea să cunoască tot universul în reprezentanțiunile sale – apoi toate acestea nu ar dispensa-o nici măcar de necesitatea de a construi noțiunile abstracte, fiindcă în fiecare reprezentațiune sunt date amândouă momentele și cel subiectiv și cel obiectiv, astfel că ar trebui să construiască cel puțin noțiunea „obiectului“ și cea a „subiectului“. Și, prin urmare, iarăși, pentru ca aceste noțiuni să aibă un conținut real ar trebuie urmate anumite condițiuni. În sfârșit, și pentru „rațiunea nemărginită“ *înțelegerea, priceperea*, pe de o parte, ar trebui rezemată

18 Cf. A. Riehl, op. cit., cap. II: „Ueber Grenzen und Voraussetzungen des Erkennsens“ (p. 24-46).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

pe cunoştinţă, iar pe de alta, nici un fel de înţelegere în sensul „de a trece, de a trăi stările interne ale lucrurilor" (după analogia cum „înţelegem" noi pe semenii noştri, pe ceilalţi oameni) nu ar fi cu putinţă şi, poate, cu cât o raţiune e mai „nemărginită" cu atât o astfel de înţelegere e mai imposibilă – dacă numai poate fi ceva mai cu neputinţă decât imposibilul (lucru, probabil, accesibil numai metafizicienilor). Şi noi doar „trăim starea internă a lucrurilor", cum, cu răutate, observă A. Riehl[19], mai întâi când ne aflăm în starea unui leşin adânc, fără nici o simţire, şi al doilea, după moarte, când organismul nostru se descompune în elementele lui. Din aceasta însă nu cresc cunoştinţele noastre, pentru că atunci lipseşte tocmai conştiinţa, iar orice vorbă ca – să iertaţi – *conştiinţa să trăiască starea inconştientului, rămânând tot conştiinţă,* nu e decât un joc patologic de cuvinte, conţinând contrazicere în înşişi termenii săi. Chiar dacă am presupune tot universul ca o fiinţă vie posedând o conştiinţă, apoi, şi pentru această conştiinţă ar fi cu neputinţă o asemenea „înţelegere a lucrurilor", precum nici noi „nu putem înţelege, de pildă, starea internă a părului nostru"; fiindcă „stările interne" ale părţilor organismului nici nu sunt date izolat, ci se contopesc într-o stare psihică generală, în care orice hotărnicii sunt condiţionale şi relative.

E clar, deci, că diferenţa *în această privinţă* între închipuita raţiune „nemărginită" (oricum s-ar deosebi reprezentaţiunile ei de ale noastre) şi raţiunea noastră omenească se poate prezenta, la urma urmelor, numai ca una pur cantitativă. Imaginile şi reprezentaţiunile ei se pot deosebi nemăsurat de ale noastre, însă de cunoscut, ea poate să *cunoască* (relativ la lumea din afară) tot numai raporturile lucrărilor unele către altele şi către subiectul cunoscător, deoarece însuşi faptul *cunoştinţei*, oricare ar fi ea, presupune un raport între obiect şi subiect, şi dacă se neagă deosebirea între subiect şi obiect se neagă şi cunoştinţa. Dacă pentru „raţiunea nemărginită" obiectul de cunoscut ar fi tot lumea noastră, noi putem presupune că i-ar fi cunoscut *toate* raporturile posibile în lume, în fiecare moment dat (nouă ne e cunoscută numai o parte infimă din ele), şi, deci, i-ar fi fost deschise şi trecutul, şi viitorul. Astfel, totul se reduce, în realitate, la noţiunea „raţiunii nemărginite" din ipoteza lui Laplace, adică o raţiune căreia îi sunt cunoscute toate mişcările materiale (la acestea, la urma urmelor, reducem noi toate raporturile în lumea din afară) într-un moment dat şi care din cauza aceasta poate să prezică cu exactitate toate schimbările în viitorul cel mai îndepărtat.

19 Ibidem (p. 30 şi în alte locuri).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Aceasta e cu totul altceva, decât „pătrunderea esenței". Și să notăm că, pentru noi, cei muritori, are preț, la drept vorbind, tocmai posibilitatea de a *prezice*.

Însemnătatea de căpetenie a științei rezidă tocmai în faptul că dânsa ne dă această posibilitate și, deci, și baza pentru o activitate rațională. E cunoscută formula lui A. Comte: „Science, d'où prévoyance: prévoyance, d'où action"[20].

Idealul științei este o stare a ei atât de înaintată, încât să dea posibilitatea de a face preziceri în măsura îndestulătoare pentru activitatea omenească. Se poate, deci, vorbi despre *„mărginirea științei"* în starea ei actuală. Iară dacă desăvârșirea ei ideală va fi odată ajunsă, atunci, drept vorbind, nu avem pentru ce să ne plângem de *„mărginirea rațiunii"*, deoarece astfel chestia se reduce la aceea că dacă omenirea va progresa, în acele milioane de ani, pe care le are de trăit, pe pământ, ceea ce, iarăși, este legat de chestia triumfului asupra forțelor oarbe ale naturii și ale istoriei, despre care am vorbit în articolul precedent. Și, cine știe, dacă atunci, știința omenească având la dispozițiune miliarde de ființe omenești toate la nivelul cel mai înalt al culturii științifice (și cu mai puțin pentru vremea de peste vreun milion de ani nu mă împac !...) dacă atunci, zic, se va mai putea vorbi de „rațiunea nemărginită" a lui Laplace, numai ca despre o concepțiune ideală ?

În tot cazul, e lămurit că lacrimile metafizice, cu ocaziunea mărginirii rațiunii omenești, sunt lacrimi de crocodil. Sub pretextul acesta se poate îngrămădi, cu cea mai „nobilă" emfază și chiar cu o nuanță oarecare de „Weltschmerz", un munte de vorbe umflate, sunând prea „înalt" și „adânc", dar... toate acestea sunt numai sunete deșarte, vorbe, vorbe, vorbe... Și sunt vorbe și vorbe, sunete și sunete...

Romanes în cartea sa „Mental Evolution in Animals" povestește că un francez a învățat un graur să cânte Marseilleza; acesta, scăpând, a știut să transmită arta lui tuturor graurilor din localitate[21]. Noi credem că orice jivină poate fi învățată să cânte Marseilleza, dar dovedește oare aceasta că ea pricepe înțelesul, pe care îl are Marseilleza pentru francezi după 1789, ba, chiar și pentru întreaga omenire civilizată ?[22].

Și cât de dureros e să auzi unele cuvinte, pronunțându-se fără nici un înțeles sau chiar cu un înțeles diametral opus celui pe care îl au în realitate !...

---

20 A. Comte, Cours de phil. pos., v. I, p. 51, și în alt loc: „Savoir pour prévoir; prévoir pour pourvoir."

21 G. H. Romanes, op. cit., trad. fr., p. 221.

22 În Rusia, Marseilleza ajunsese tocmai pe atunci aproape un imn oficial, după ce înainte să pedepsească ca o crimă politică simplul fapt de a o cânta. Las această aluzie, pentru motivele arătate în prefață (1897).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Metafizica de toate speţele şi rangurile, se distinge tocmai printr-o facultate uimitoare de a face nevrednic pentru întrebuinţare orice cuvânt de care se atinge. Ea este unul din cei mai răi duşmani ai omenirii; ea se află la baza tuturor greşelilor şi rătăcirilor care au creat nenumărate piedici progresului. A venit vremea, mi se pare, ca lozinca de luptă a lui Voltaire – „frappez l'infame !" – să se întoarcă în contra ei.

Înţelegem revolta lui Schopenhauer – despre care C. Göring zice că reprezintă începutul reacţiunii critice contra „epigonilor lui Kant" – când ea îi dictează celebrele-i diatribe împotriva acestora.

Rezumând, de pildă, astfel, o dizertaţiune a lui Schelling asupra liberului arbitru: „În sfârşit numai o mică parte din această dizertaţie se ocupă în adevăr cu chestia liberului arbitru; iar ceea ce mai ales găsim acolo este descrierea minuţioasă a unui Dumnezeu, cu care dl autor pare a fi în cele mai intime relaţiuni, deoarece ne descrie chiar originea lui; trebuie însă să regretăm că dsa nu ne spune un cuvânt măcar pentru a ne lumina asupra mijloacelor, prin care a reuşit să facă această cunoştinţă. Începutul cărţii este o ţesătură de sofisme a căror frivolitate oricine o poate vedea, numai să nu se lase a fi orbit prin neobrăzarea tonului cu care sunt debitate" – urmează apoi la adresa „epigonilor": „Pe urmă şi prin înrâurirea tocmai a acestei producţiuni şi a altor asemănătoare ne-a fost dat să vedem introducându-se în filozofia germană, în locul *noţiunilor clare* şi *cercetărilor loiale*, „intuiţiunea intelectuală" şi „cugetarea absolută". A înşela, a zăpăci, a mistifica, a recurge la toate chiţibuşurile ruşinoase, numai pentru a arunca praf în ochii cititorului, a devenit metoda universală şi pretutindeni s-a substituit *atenţiunei* în cercetarea lucrurilor prejudecarea lor *intenţionată* (Und durchgängig leitet statt der *Einsicht* die *Absicht* den Vortrag). Prin toate aceste manopere, filozofia – *dacă i se poate încă da acest nume* – a trebuit negreşit să cadă, treptat, tot mai jos, până ce a ajuns, în sfârşit, cea din urmă treaptă de înjosire în persoana *creaturii ministeriale*, Hegel. Acest om, pentru a nimici din nou libertatea gândirii cucerită de Kant, a îndrăznit să transforme filozofia, această fiică a raţiunii, această mamă viitoare a adevărului, într-un instrument de intrigi guvernamentale, de obscurantism şi de iezuitizm protestantist; însă, pentru a ascunde ruşinea şi, în acelaşi timp, pentru a asigura înglodarea cât se poate mai mare a inteligenţilor, el a aruncat asupră-i un văl de verbiaj cel mai deşert şi de galimatia cea mai stupidă din câte au fost auzite vreodată (cel puţin în afară de casa de nebuni[23]); şi, de asemenea, în

23 A. Schopenhauer (citez după trad. franceză de S. Reinach) – Essai sur le libre arbitre, p. 164-165.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

prefața ediției a doua a tratatului: „Ueber die vierfache Wurzel des Satzes des zureichenden Grundes" – Schopenhauer zice: „Dacă, acum, câteodată indignarea îmi iesă prin toți porii, cititorul nu se va supăra, pentru că... filozofia germană e aci înaintea noastră strivită sub dispreț, ștearsă din numărul științelor loiale – asemănătoare unei prostituate, care pentru o plată rușinoasă, se dă astăzi unuia, mâine altuia; și inteligențele generațiunei actuale sunt desorganizate prin absurditățile hegeliane: nevrednice de a mai cugeta, asurzite și îndobitocite de atâta gălăgie, ele ajung prada materializmului plat, eșit târându-se din oul de basilisc !"...

Toată omenirea a trecut prin metafizică: orice om trebuie să-i plătiască tributul, iar majoritatea enormă a oamenilor, și astăzi, rămâne toată viața sub farmecul ucigător al fantomelor ei. Chiar concepțiunile celor mai adânci cugetători sunt prea deseori viciate de ea și aproape nici unul nu scapă cu desăvârșire. Așa de puternică este „trebuința oarbă de a pricepe înainte de a putea cunoaște" !

Să-mi fie iertat, deci, să studiez, din acest punct de vedere, în articolul următor, construcțiunile unui cugetător care face fală științei și filozofiei moderne – ale lui Wilhelm Wundt.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

CAPITOLUL III
„Transcendențele" lui W. Wundt

Când W. Wundt a dat în vileag „Etica" și „Sistemul de filozofie", el a avut o reputație universală și necontestată de cugetător profund cu o metodă științifică riguroasă, de savant pătrunzător, care a contribuit mai mult decât oricine la stabilirea temeliilor unei psihologii științifice.

Faptul că acest om de știință pozitivă a întreprins ceea ce ar fi în domeniul eticii și al filozofiei, un teren, dacă nu tocmai cu totul nepătruns, apoi cu siguranță încă în mare parte ascuns sub norii groși și ceața ucigătoare a speculațiunilor arbitrare ale metafizicii – faptul acesta a deșteptat speranțele cele mai trandafirii în toți cei care s-au interesat câtuși de puțin de problemele atât de importate și atât de puțin luminate încă ale acestor sfere de cunoștințe și gândiri.

Dar pentru mulți, decepțiunea a fost cu atât mai crudă.

În *Morală*, W. Wundt n-a știut să se ridice mai presus de prejudițiile curente ale claselor stăpânitoare. E destul să amintim că, cu toate „năzuințele către scopuri eterne" (adică, după cum vom vedea, la locul cuvenit, tocmai grație acestor "năzuinți"), el dă sancțiunea morală dezmembrării societății în caste, recurgând la analogii crude cu organismele animale[1]; crede că bucătăria și odaia de dormit sunt aproape singura arenă potrivită pentru activitatea femeilor[2]; afirmă

1 W. Wundt, Etihic, p. 538, urm., cf și p. 519.

2 Ibidem, p. 530 urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

că pedeapsa penală are o semnificare morală, după esența ei („în sine", iar nu numai ca o măsură de îndreptare a vinovatului sau de apărare a societății[3]); susține că statul cuceritor are dreptul să-și mențíe cu de-a sila stăpânirea asupra națiunilor subjugate, care, „din egoizm" ar năzui către independența și dezvoltarea națională neîmpiedicată[4]; că încetarea războaielor nu e de dorit, pentru că ele ar servi scopurilor morale înalte[5] ș.a.m.d.

În *Filosofie* învățatul profesor din Leipzig, în realitate, se reîntoarce la tradițiile cele mai triste ale metafizicii, căutând să întemeieze, pe lângă cunoașterea pur științifică, pe care o numește „Verstandeserkenntniss", un fel nou de cunoaștere, căruia îi dă titlul pompos de „Vernunfterkennstniss" și sub care se ascunde o metafizică din cele mai nebuloase și arbitrare, cu tot aparatul quasi-științific cu care e împodobit[6].

W. Wundt recurge la această nouă sferă de cunoștințe, deoarece crede că e necesar să *completăm* știința pozitivă asupra lumii prin nu știu ce fel de „pătrundere" în ea („Die Vernunft will den Zusammenhang der Welt ergründen"[7]. Și această „complectare" și „pătrundere" ni le dă acest nou fel de cunoaștere printr-un deosebit procedeu metodologic, anume: „*Regressus in indefinitum*" și „transcendența imaginară" (ieșirea peste limitele materialului dat de percepțiuni și sensațiuni).

Cu ajutorul acestui „regres", filozoful nostru ajunge la ideea „unității nemărginite a firii", pe care dânsul, în acord cu concepțiunile sale generale, e silit să o cugete ca o *„voință nemărginită a universului"*. Cu toate acestea Wundt se crede în drept, să-l acuze de arbitrarietate pe Schopenhauer; calea, zice el, pe care acesta a venit, de asemenea, la ideea voinței universale, n-ar fi „regresul ce complectează știința experimentală", ci numai o scornitură spirituală,

3 Ibid. p. 460 urm.
4 Ibid. p. 449.
5 Ibid. p. 520-521, 570, cf. și System d. Philosophie p. 640.
6 Dacă această „cunoaștere a rațiunii" nu vițiază cu desăvârșire la Wundt chiar partea pur pozitivă și științifică a concepțiunilor lui, aceasta se întâmplă numai din cauză că el delimitează riguros sferele de aplicație ale acestor două feluri de „cunoașteri" și subliniază mereu că ipotezele metafizice nu numai nu pot contrazice adevărurile științifice sigur stabilite, ci trebuie puse în concordanță cu acestea din urmă și numai să le „complecteze".
7 W. Wundt, System der Philosophie (Leipzig 1889) p. 182. Voi cita mai departe mai ales această scriere a lui Wundt. Știu că în 1880-1883 el a publicat o lucrare specială asupra logicei (*Logic*, 2 vol.) dar în condițiile nenormale în care mă aflu (ianuarie 1890) mi-a fost peste putință să-mi procur la timp această lucrare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

- „Lediglich ein geistreicher Einfall" !... Astfel, zice, se explică greșelile și exagerările lui Schopenhauer.

Dar însuși Wundt, cum vom vedea îndată, a ajuns la această „idee" de asemenea numai printr-un joc arbitrar cu noțiunile de „bază" și „urmare" (Grund und Folge) și lansând niște „idei", despre care *el însuși* ne spune că sunt lipsite de conținut real, că sunt absolut nedeterminate și nederminabile, și cu desăvârșire peste putință de dovedit (völlig unbestimmbar und unbeweisbar[8]), adică ele sunt, putem adăugi noi, numai niște *cuvinte goale de înțeles*. Venind, pe această cale, la ideea de „bază a lumii" (Weltgrund, bineînțeles aci prin un joc de cuvinte ajungem și la „Dumnezeu"), a cărei „urmare" se cugetă ca *dezvoltare universală* (pe care Wundt o înțelege ca un fel de dezvoltare psihică sau spirituală, care se începe de la atomi și se sfârșește cu totalitatea nemărginită a lumii), el se oprește la aceasta - nu știe pentru ce. Însă e vădit, ca să poată, cu același drept, „cugeta baza", acestei „baze", prelungind această operație până la infinit. Wundt numește toate acestea „metafizică științifică" ! Însă îl felicităm pe acela care va putea pricepe cum acest exercițiu metafizic poate întru ceva să „complecteze" și, astfel, să contribuie la „pătrunderea" în legătura universală a fenomenelor.

Se înțelege că, cu asemenea procedare, i-a fost foarte ușor lui Wundt să vie într-ajutor curentelor celor mai reacționare din domeniul credințelor omenești și să sprijine cu schelele „filozofice" niște „idei" ca „încarnarea" sau „nemurirea"[9] . Însă trebuie să protestăm contra adjectivului „științific". Metafizica și filozofia se deosebesc nu prin problemele lor (nu e niciodată de prisos să o repetăm), fiindcă orice noțiune, orice „idee", *dacă are vreun conținut real*, trebuie să-și găsească locul într-un sistem filozofic; ele se deosebesc numai prin metodele lor: filozofia este numai desăvârșirea științei prin aceeași metodă generală științifică; iar metafizica se prezintă, după însăși esența ei, ca negarea științei și experienței. De aceea, noțiunea de „metafizică științifică" sau de „metafizică bazată pe esperiență" este un simplu *non-sens*. Cu siguranță, nu vom discuta asupra cuvintelor și termenilor de întrebuințat, însă „transcendențele" lui W. Wundt nu se pot împăca, cum vom dovedi, cu metoda filozofico-științifică a procedărilor de cunoaștere și cugetare.

---

8 Ibid. p. 403 urm. și 438 urm. Dar Wundt se exprimă prea modest: *nici o noțiune abstractă* nu poate avea acea „realitate" pe care o au reprezentațiunile, iar „ideile" închipuite de el nu poat avea nici realitatea unor noțiuni legitime, deoarece sunt construite arbitrar și fără vreo legătură cu materialul ce ni-l dau reprezentațiunile despre ce fel de „dovadă" sau „determinare" poate fi deci vorba ?

9 Ibid. p. 647 urm. și 650 urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Chestia ridicată de Wundt, în a sa teorie a transcendențelor, este, la drept vorbind, chestia de viață sau de moarte pentru *filozofia științifică*, oricât s-ar încerca dânsul să scoată „transcendențele imaginare" ale sale, afară din regiunea nebuloasă a „poeziei de noțiuni" (Begriffsdichtung). Chestiunea e cu atât de importantă, și din punctul de vedere general, pentru a netezi calea filozofiei științifice, și, în special, pentru judecata concepțiunilor morale și sociale, încât îmi permit încercarea de a o studia mai pe larg, urmărind expunerile lui Wundt, până ce vom scoate la iveală un text în grecește al sistemului său filozofic. Calea noastră va fi impresurată de greutăți nenumărate, mai ales pentru un nespecialist, expunerea va fi, fatal, lungă și aridă, însă vom găsi resplata în conștiința necesității lucrării întreprinse. Vom fi bucuros, dacă altcineva va face mai bine.

*

Temelia logică generală a „transcendențelor", W. Wundt o găsește în faptul că noi putem, - prin înlănțuirea noțiunilor după principiul logic de „bază" și „urmare" - să ieșim peste limitele celor ce ne sunt date imediat în experiență. Conținutul gândirii noastre noi putem să-l coordonăm într-un șir de baze și urmări, astfel că fiecare „bază" putem, la rândul ei, să o cugetăm ca o „urmare" a unei alte „baze" etc. Asemenea înlănțuire a noțiunilor după principiul de bază și urmare se începe în marginile experienței și ea tocmai aduce ordine și legătură în aceasta. Însă experiența noastră, zice Wundt, e totdeauna mai mult sau mai puțin mărginită, și cugetarea nu se poate opri la ea. Ajungând la ultima noțiune, bazată pe experiență, noi putem să cugetăm despre „baza" ei. *Matematica*, urmează filozoful nostru, ne poate servi puternic ca dovadă convingătoare nu numai de posibilitatea, în genere, ci chiar de necesitatea internă a unei astfel de înaintări a cugetării noastre peste toate marginile date ale experienței și ale construirii de noțiuni, îndemnată de experiență (neber jede gegebene Grenze der Erfahrung rend der durch die Erfahrung veranslassten Begriffsbildungen hinaus). E adevărat că matematica se începe în sânul experienței; noțiunile numerelor, ale formelor de spațiu, ale raporturilor de cantități s-au născut, în orice caz, ca niște abstracțiuni formale, ale căror obârșii se găsesc în obiecte empirice.

Însă, e tot așa de adevărat că matematica lasă departe în urma sa marginile experienței, fiindcă ea este silită să ducă construirea noțiunilor începută cu obiectele emipirice mai departe, independent de orice confirmare din afară, până unde o permite consecvența internă a gândirii matematice. Astfel ea dezvoltă noțiunile „numărului", a

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

„multilateralității“ (Mannigfaltigkeit)[10], a „funcțiunilor“ - care sunt cu totul neaplicabile la obiectele de numărat ale lumii sensibile, la ordinea reală a lucrurilor multilaterale (adică la spațiul cu trei dimensiuni) și la raporturile de reală dependență[11]. Cugetarea, găsindu-și un punct de razim în împreunarea logică a noțiunilor după principiul de bază și urmare, ajunge, pe calea aceasta, la cele două idei ale infinitului, pe care rațiunea (Vernunft) le aplică la orice înlănțuire a faptelor izolate: la ideea unei înaintări nesfârșite a împreunărilor (sau ideea unui proces nesfârșit de împreunări) și la ideea totalității nemărginite (nesfârșite) a acestor împreunări (die Idee eines unendlichen Fortschritts der Verbindungen und die Idee der unendlichen Totalität dieser Verbindungen).

Apoi, urmează Wundt, în domeniul matematicii trebuie să deosebim cele două feluri, cu totul deosebite, de a duce construirea noțiunilor peste toate marginile stabilite de punctele lor empirice de plecare și aplicabilitatea lor experimentală. În cazul celui dintâi fel de înaintare a cugetării în nemărginire, noțiunile construite de ea pe această cale nu se deosebesc *calitativ* de acele noțiuni bazate pe materialul empiric, care au servit ca punct de plecare pentru acest proces al gândirii; aceste noțiuni rămân, dacă putem să ne folosim de o expresiune matematică, înăuntrul aceleiași „multilateralități“ (Mannigfaltgkeit); în categoria aceasta intră șirul nesfârșit al numerelor pozitive și negative, întinderea nemărginită a spațiului și a timpului, ca și divizibilitatea nesfârșită a volumelor (a „mărimilor de dimensiune“, cum se exprimă Wundt). Aceasta este ceea ce Wundt numește *„transcendență reală“*.

Cel de al doilea fel de trancedență nu se mărginește numai cu întinderea unei noțiuni, – născute în sânul experienței – peste marginile oricărei experiențe posibile, păstrându-i totuși toate caracterele ei calitative. Această a doua transcendență creează niște noțiuni cu desăvârșire noi, fiindcă ea transformă noțiunile reale, schimbându-le arbitrar caracterele și însușirile lor sau adăugându-le niște însușiri noi; și astfel le preface în niște noțiuni, cărora nu mai corespund deloc însușirile reale și raporturile reale ale obiectelor. Aceasta este *„transcendența imaginară“* (închipuită). Aci se referă sistemele numerelor imaginare, noțiunea multilateralităților imaginare și ale funcțiunilor imaginare ale matematicii. De pildă, noțiunea de multilateralitate cu un număr arbitrar de dimensiuni

10 Noțiunea „multilateralității“ (Mannigfaltgkeit) este mai abstractă decât ***noțiunea spațiului***, care, după terminologia lui Wund, este o „multilateralitate cu trei dimensiuni“.

11 Wundt, System d. Philosophie, p.p. 188, 190-191.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

(„spațiul“ sau, mai exact, multilateralitatea cu *n* dimensiuni) își are rădăcina, vădit, în noțiunea spațiului real (cu trei dimensiuni), însă, prin înmulțirea arbitrară a numărului de dimensiuni, ea a devenit cu totul neaplicabilă la însușirile formale ale obiectelor reale.

Astfel, urmează filosoful nostru, *transcendența reală* să razimă pur și simplu pe nemărginirea înaintării (Fortschritt) în cugetare, în așa chip totuși că împreunările (combinările, Verknüpfungen) realizate de cugetare își păstrează aceeași formă pe care ele au avut-o deja în dezvoltarea lor de mai înainte, în limitele experienței. Iar la *transcendența imaginară* (închipuită), dimpotrivă, această înaintare a cugetării (în nemărginire) duce la construirea nouă a unor noțiuni, care din capul locului se deosebesc prin însușirile lor calitative de acele noțiuni reale înrudite, din a căror dezvoltare ulterioară ele s-au născut. Dacă, deci, în cazul dintâi, înaintarea nesfârșită a cugetării (prin urmare și ideea nemărginirei, la care ea ajunge), rămâne *pur cantitativă,* în cazul al doilea ea ajunge *calitativă.*

Astfel, în aceste două feluri de transcendență se cuprind toate formele cugetabile ale nemărginirii (ale infinitului): cea cantitativă și cea calitativă. Cea dintâi se mărginește la construirea unei *realități, ce nu ne este dată imediat*, iar cea de a doua duce la o *simplă posibilitate de gândire* (mai pe românește ar fi poate mai bine: *la o goală închipuire* – zu einer blossen Denkmöglichkeit).

În transcendențele matematice, Wundt vede numai o simplă pildă a „înaintării gândirii în nemărginire“, dar care e legitimă și pentru tot domeniul cunoașterii filozofice generale (im Gebiet der allgemeinen philosophischen Vernunfterkenntnise) și în amândouă formele transcendenței – cea reală și cea închipuită (imaginară). Ele, transcendențele, ar fi necesare în filozofie, ca o completare sau întregire (Ergänzung) a datelor experienței, pentru a satisface cerințele sau trebuințele de unitate ale rațiunii (Vernunft). Și, deși matematica este o știință pur formală și, deci, transcendențele ei au numai o însemnare pur formală, în filozofie, însă, ele, după părerea lui Wundt, trebuie să fie transportate și asupra *conținutului* cugetării fără a păstra o însemnare exclusiv formală[12].

Să ne oprim deocamdată aici.

*

Voi începe observațiile mele amintind cele arătate în capitolul precedent, că în procesul de cunoaștere ne sunt *date nemijlocit*, cu o putere deplină de constrângere exterioară, numai percepțiunile care

12 Ibid, p. 191-197.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

sunt reproduse de noi - în toată concretitudinea și în toată determinarea lor individuală - în reprezentațiunile noastre.

De aceea *oricare noțiune*, construită din materialul reprezentațiunilor, putem spune că, într-un înțeles anumit, iese deja peste limitele celor ce ne sunt date nemijlocit. Acesta este însuși scopul construirii tuturor noțiunilor abstracte, fiindcă „noțiunea, cum spune C. Göring, este un mijloc de care se folosește cugetarea *spre a învinge marginile* ce sunt puse înaintea omului de timp și spațiu[13]. Construirea noțiunilor fiind, în procesul de cunoaștere, o operațiune *secundară* (adică *ulterioară*), ea ne *poate* da totdeauna, observându-se anumite condiții, numai o cunoștință *mijlocită*, indirectă. Aceasta e, deopotrivă, de adevărat și pentru noțiunile cele mai abstracte, și pentru acelea care stau cât de aproape de obârșia lor (reprezentațiunile). La elaborarea noțiunilor din ce în ce mai abstracte și la împreunarea (combinarea) lor logică, cugetarea se folosește, în mod necesar, de toate legile logice, și, deci, „procesul de împreunare a noțiunilor după principiul de bază și urmare", despre care ne vorbește Wundt, e absolut legitim și are un rol esențial. Însă tot procesul acesta al cugetării cată să fie numaidecât supus scopului, pentru care are loc însăși construirea noțiunilor. Iar singurul scop legitim al construirii de noțiuni *în filozofie*, poate să fie numai *cunoașterea luminii*; aceasta este și temelia și justificarea filozofiei. (Acele „trebuinți ale inimii", fie zis în treacăt, pe care trebuie să le îndestuleze filozofia, pot fi satisfăcute nu prin *denaturarea și falsificarea* științei adevărate asupra lumii, ci, dimpotrivă, numai, după cum vom avea ocazia de a lămuri, *sprijinindu-se* pe această știință). Iar această cunoaștere a lumii poate fi ajunsă, după cum am mai arătat (în cap. precedent), numai atunci, când în procesul de abstracțiune a noțiunilor n-a fost ruptă legătura lor directă cu reprezentanțiunile, astfel ca să fie totdeauna cu putință să coborâm scara abstracțiunilor – de la noțiunea cea mai abstractă până la reprezentațiuni; precum trebuie și procesul de cugetare însuși, de asemenea, supus controlului sever al realității. Iar în acest sens *nici o noțiune* filozofică științifică nu mai poate ieși peste limitele nu zic ale experienței nemijlocite, ci peste limitele materialului ce ni-l dau reprezentațiunile. Și legea împreunării noțiunilor după principiul de bază și urmare e pe deplin îndreptățită în filozofie numai în limitele acestui material. Noțiunile îl scot pe subiectul cunoscător din marginile puse de timp și spațiu – margini de neînvins dacă toată știința ar fi fost restrânsă numai la reprezentațiuni – însă în filozofie

13 C. Göring – Sistem d. Kritischen Philosophie, vol. I, pag. 247.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

ele, niciodată, nu ne pot scoate din marginile materialului dat de reprezentațiuni.

Din acest punct de vedere, însemnătatea filozofico-științifică a celor două „transcendențe" ale lui Wundt, reală și imaginară e departe de a fi egală, deși el parcă ar vrea să le puie „în aceeași paranteză" raportând amândouă aceste transcendențe în domeniul „cunoașterii raționale" („Vernunfterkenntnis" prin opoziție la „Verstandeserkenntnis", cunoașterea științifică propriu zisă).

Dar noțiunile șirului nesfârșit de numere, a liniei nesfârșite, a divizibilității nemărginite, nu se deosebesc prin nimic, în esența lor, de orice altă noțiune abstractă. Noțiunile de „linie matematică" și de „număr", ca noțiuni abstracte, asemenea nu ne sunt date, nicăieri, în percepțiuni și nu pot fi reprezentate, iar atributul de nemărginire (infinit) apare numai ca o exprimare abstractă a faptului că, în cugetare, noi putem totdeauna să adăugăm la orice număr dat și orice punct dat al liniei încă orice mărime voită de număr sau linie. W. Wundt știe, desigur, toate acestea și ne spune că nu noțiunile aceste însele sunt transcendente, ci numai gândul că ele pot fi întinse peste orice limită dată. Însă „gândul" acesta este dat printr-o abstracțiune legitimă dintr-un fapt real și decurge nemijlocit din însușirile formale generale ale noțiunilor de număr, timp și spațiu. Iar semnificarea reală a acestor noțiuni e tot așa de puțin îndoielnică precum e, de pildă, însemnarea unor noțiuni abstracte ca: „virtute", „rațiune" etc. W. Wundt însuși recunoaște toate acestea[14] și același lucru ne indică termenul însuși de „transcendență *reală*" (iar expresiunea de „transcendență" îi trebuie aci, cum vom vedea îndată, pentru ca să poată introduce în filozofie sub scutul celei *reale*, transcendența *imaginară*). Dacă cineva s-ar apuca să caute în „experiența nemijlocită" numărul nesfârșit, el n-ar face o neghiobie mai mare decât acela care ar căuta în ea „virtutea", „rațiunea" ca și pur și simplu un „număr" sau o „linie" ca atari.

E adevărat că matematica operează cu inifinitul ca și cu un ce desăvârșit (isprăvit) și chiar admite diferite categorii de infinit; însă în matematică toate acestea sunt cu putință, cum, îndeobște, e cu putință și „trancendența imaginară" numai mulțumită unor însușiri distinctive ale matematicii ca știință, care o deosebesc radical de toate celelalte științe.

*

Vom și trece acum la studiul acestor însușiri distinctive.

Însuși Wundt definește astfel deosebirea între *cugetare* și *cunoaștere*: „cugetarea se rapoartă nemijlocit numai la noțiunile

14 Vezi System d. Phil., p. 194.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

(reprezentațiunile) noastre. Orice conținut al gândirilor constă din noțiuni, care sunt puse într-un raport determinat unele către altele. Pentru *cugetarea* în sine (ca atare) rămâne în afară de chestie, dacă noțiunile corespund obiectelor și dacă în împreunările de gândiri sunt reproduse corelațiunile obiectelor. Numai prin asocierea (în dem Hinzutritt) acestor presupuneri (condiții, Voraussetzungen) se înalță cugetarea până la *cunoaștere*. Orice cunoaștere este astfel o cugetare, cu care este legată convingerea despre realitatea acelor obiecte și a raporturilor obiective care corespund conținutului noțiunilor gândirilor noastre[15]. *Urmând această definiție a lui Wundt, nu putem vedea în matematică un proces de cunoaștere,* în înțelesul propriu al cuvântului, ci numai un proces de *cugetare pură*, deoarece matematica, după cum s-a exprimat A. Riehl[16], creează ea însăși obiectele sale și nu se îngrijește deloc dacă ele corespund sau ba obiectelor reale. Matematica are a face nu cu obiectele reale, care ar exista în adevăr, ci cu combinațiunile fanteziei creatoare din niște elemente, care, negreșit, sunt luate din lumea reală însă prin concepțiunea lor ideală ca obiecte matematice, iau o poziție cu totul excepțională între toate cunoștințele omenești. Astfel că, după cum urmează C. Göring, matematica nu poate fi numită o *știință*, propriu zisă, sau acest nume nu i se poate recunoaște decât cu totul în alt înțeles, față cu celelalte sfere ale cunoștințelor noastre[17]. Ea ocupă locul ei de onoare între științe numai grație aplicabilității sale atât de fertile la alte domenii științifice; fiindcă ea aduce servicii atât de importante pentru cercetările realității, ea este, în fond, numai *un mijloc* pentru „știința de cunoaștere", adevărata știință (ist sie im Grande nur ein Mittel der erkennenden Wissenschaft). Carl Göring arată, lămurit, că noțiunile matematice se deosebesc prin însăși natura lor: pe când, în celelalte domenii științifice, *noțiunile apar întrucâtva numai ca un rău necesar,* sau inevitabil, fiindcă ele pot cuprinde numai un număr restrâns din caracterele generale ale obiectelor, ignorând pe celelalte (de aceea, după cum am mai spus-o în altă parte[18]) – realitatea e reprodusă în noțiuni, putem zice descolorată, cu puține urme sensibile, fără caractere vii și concrete, ștearsă; și cu cât o noțiune din „științele cunoscătoare" e mai abstractă, cu atât ea e mai îndepărtată de lumea reală, pentru cunoașterea căreia trebuie să servească; cu cât e mai mare numărul reprezentațiunilor cuprinse de

15 Ibid. p. 90; cf. cap. precedent al studiilor de față.
16 A. Riehl – D. Philos Krit. v. II, 2 p. 99.
17C. Göring – System d. Krit. Philos. vol. I, p. 260, cf. Ward, Dynamer Sociology, vol. I, p. 106.
18 Vezi cap. precedent, Arhiva, 1892. no. 5-6.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

ea, cu atât mai puține sunt în ea caractere de realitate; iar dacă în lanțul de abstracțiuni legătura între noțiune și reprezentațiune se rupe, această noțiune nu mai poate de loc servi pentru scopul de cunoaștere; *noțiunile matematice, însă, cuprind, în sine, în măsura deplină, tot ce este necesar pentru cunoștințele matematice și gradul lor de abstracțiune nu produce în această privință nici o deosebire.* Dacă în noțiunile matematice nu e exprimată mărimea obiectelor, apoi de aceasta nici nu e nevoie, devreme ce matematica are a face numai cu raporturi între mărimi, și nu cu mărimile înseși. Din cauza aceasta trebuie să ne unim cu adevărul susținerilor lui Göring, că transportarea metodei matematice în domeniul filozofiei e cât se poate de nelegitimă și a ridicat astfel de piedici în calea dezvoltării acesteia, încât ele nici azi nu sunt cu totul învinse. Arătarea acelei naturi pur ideale a matematicii, care exclude orice analogie cu celelalte sfere de cunoștințe, apare aci ca un moment hotărâtor[19].

Tocmai caracterul acesta ideal al noțiunilor matematice explică faptul, arătat de Wundt, că în știința aceasta se poate duce procesul de abstracțiune a noțiunilor, absolut independent de orice confirmare sau justificare exterioară, atât timp cât consecvența pur internă a cugetării o permite numai.

Așa numita „transcedență imaginară" nu este altceva decât o astfel de abstracțiune, dusă până la cea din urmă treaptă cu putință. Fiindu-ne dată formula analitică a spațiului cu trei dimensiuni, apoi, nimic nu poate împiedica cugetarea matematică să ajungă la formula încă mai abstractă a „spațiului cu *n* dimensiuni" sau să construiască noțiunea „multilateralității" în genere, în care să intre numai ca un caz particular multilateralitatea cu trei dimensiuni (noțiunea spațiului real), sau multilateralitatea cu patru, cinci etc. dimensiuni. Tot așa precum nimic nu o împiedică, odată noțiunea de extragere a rădăcinilor pătrate formată, să o generalizeze și pentru extragerea acestor rădăcini din numerele negative, deși orice elev de la liceu știe că această formulă ne dă numai niște *mărimi imaginare.* Nu există, de asemenea, nici o contrazicere internă în elaborarea noțiunii abstracte a unor „multilateralități" (cum o și face așa numita „geometrie ne-euclidiană") în limitele cărora două linii drepte s-ar putea întretăia în mai multe puncte, suma unghiurilor într-un triunghi ar face mai mult decât două unghiuri drepte ș.a.m.d.; și, din asemenea presupuneri, matematica poate deduce toate consecințile legitime. Toate aceste sunt chiar foarte utile în matematică, dând științei un caracter cu desăvârșire ideală și putând chiar servi pentru rezolvarea multor

19 C. Göring – System d. Kritischen Philosophie, vol. I, pag. 262.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

probleme și chestiuni. Însă pentru științele pozitive și pentru filozofie, „trancendența imaginară“ a matematicii are numai o însemnătate indirectă, deoarece ea ne dă o dovadă palpabilă că axiomele și adevărurile matematice nu ne sunt câștigate *„a priori“* pentru că, în afară de sfera experimentală, ele nu au pentru cugetarea noastră nici o putere de constrângere. Astfel cade cetatea însăși a apriorizmului[20].

*

Față cu aceste deosebiri fundamentale între noțiunile matematice și celelalte și, deci, între matematică și „științele de cunoaștere“, față cu faptul că matematica este mai mult o „pură cugetare“, adică o știință pur *formală*, iar celelalte științe (și deci filozofia care e numai desăvârșirea științei), sunt reale, vreau să zic, că în ele centrul de gravitate nu este în forma cugetării, ci în conținutul ei; față, de asemenea, cu deosebirea atât de adâncă și radicală între cele două „transcendențe“ reală și imaginară, semnalată mai sus; față cu toate acestea, situațiunea lui Wundt, pentru a putea dovedi legitimitatea și în filozofie a *ambelor* forme de „transcendență“ e foarte lămurită. El era dator, arătând *întâi* clar deosebirile acestea, pe de o parte între matematică și filozofie, pe de altă parte, între transcendența reală și imaginară să dovedească *apoi*, *că*, în pofida tuturor deosebirilor arătate, sunt îndreptățite și în filozifie amândouă transcendențele și să o dovedească aceasta *separat* pentru fiecare devreme ce una nu presupune pe alta, fiind între ele mai mult o legătură de terminologie, de cuvinte, decât o legătură după esența lucrurilor.

Când ne întoarcem însă la argumentarea lui W. Wundt spre a dovedi că transcendențele matematice sunt numai niște exemple ale „înaintării cugetării în infinit“ (în nemărginire), care „înaintare“ ar fi însă legiuită și pentru filozofie, vedem că această argumentare e uimitor de slabă pentru o inteligență atât de puternică ca a lui Wundt. O dovadă aparentă se capătă aci, mulțumită faptului că Wundt nu desparte în argumentările sale cele două genuri de transcendență, prin ajutorul unei procedări pentru care îmi e greu să găsesc un eufemism mai dulce decât „necorectă“[21].

20 Vezi H. G. Lewes – Problem of Life and Mind, cap. ultim.
21 Departe de mine e gândul de a-l acuza pe marele savant de nesinceritate sau rea credință, însă, Wundt, vădit, e până atâta orbit de dorința de a împăca filozofia sa cu tradițiile religioase protestantiste și cu idealurile și interesele prusiene, încât și-a îngăduit o procedare puțin frumoasă, din punctul de vedere logic și filozofic. În asemenea cazuri oamenii nu totdeauna sunt de rea credință.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Într-adevăr, iată cum procedează Wundt: El își pune două întrebări: întâi, dacă au și în filozofie însemnătate amândouă formele fundamentale ale transcendenței – reală și imaginară, *fără să puie aci întrebarea în raport cu chestia de formă și conținut al cugetării;* și numai după aceasta, el își pune și întrebarea dacă (în vederea caracterului pur formal al matematicii) ele au în filozofie, ca și în matematică, numai o semnificare formală sau sunt aplicabile și la conținutul real al cugetării; *însă aci nu să mai ridică întrebarea deosebit pentru fiecare din cele două forme de transcendență.* Vom vedea, îndată, că această ordine e departe de a fi indiferentă pentru o mai mare sau mai mică ușurință a sofizmului.

*

La cea dintâi din aceste întrebări, zice filozoful nostru, trebuie să răspundem afirmativ – „fără multe ocoliri“. Amintesc că transcendența reală dânsul o numește altfel – *cantitativă*, iar pe cea imaginară – *calitativă*. „Fiindcă – urmează dânsul – deosebirea între cantitativ și calitativ își păstrează însemnătatea Bedentung fundamentală în toate sferele de cugetare, *e vădit* că aceste forme matematice ale transcendenței sunt numai exemple ale celor două manifestări (Bethätigungen) – imanente rațiunei, ca atare, pornirei ei de a complecta realitatea cunoscută din experiență (empiric)[22]. Aceasta de loc *nu e vădit*, devreme ce tocmai aci e întrebarea dacă noțiunea de calitate are în matematică – o știință (lucru pe care îl recunoaște și Wundt) pur formală și în plus ideală – același înțeles și însemnătate ca și în filozofie; și întrucât, în genere, putem vorbi în matematică despre o *calitate* reală, adevărată. Este, oare, *dintr-un punct de vedere pur matematic* (adică fără raport la cunoașterea lumii reale și *la experiență*), esențială deosebirea între formulele V1 și V1 sau între formulele „multilateralităților“ cu trei sau patru dimensiuni ? Poate, oare, fi vorba față cu caracterul formal și ideal al noțiunilor matematice, despre o deosebire calitativă reală între ele (cum aceasta se înțelege în celelalte științe „de cunoaștere“) și nu avem a face aci mai degrabă cu *o simplă diferență de treaptă de abstracțiune* ? Matematica este știința formală asupra raporturilor între mărimi (asupra raporturilor cantitative) și, dacă în operațiile ei intră, câteodată, mărimile imaginare (închipuite), apoi se poate, oare, în realitate, întrebuința aci – altfel decât mai mult în metaforă – adjectivul „calitativ“ ? Nu se întâmplă oare chiar unui elev începător în Algebră să aibă a face în aceeași formulă cu mărimi imaginare alături cu cele

22 Wundt, System d. Philosophie p. 197.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

reale? Nu e oare, la drept vorbind, „calitatea" matematică numai o calitate „imaginară", închipuită (cu toate că distincțiunea poate avea înțelesul și însemnătatea ei)? Toate aceste întrebări rămân fără răspuns primo, fiindcă Wundt nu lămurește întâi, deosebirea ce există în matematică și filozofie, ca urmare a faptului că pentru cea dintâi *esențială e forma* cugetării și consecventa ei internă, iar pentru cea de-a doua esențial este *conținutul* cugetării și concordanța (corespondența) ei cu realitatea obiectivă; și secundo, fiindcă Wundt nu atinge, aci, deloc *caracterul ideal* al noțiunilor matematice. E adevărat că mai departe dânsul parcă ar recunoaște că rolul transcendenței imaginare în filozofie nu e tocmai identic cu cea din matematică, însă, se întreabă el: „dacă chiar științele experimentale, fizica, chimia, filozofia, au nevoie de ipoteze, apoi cum poate să renunțe la ele metafizica? Însă – *urmează Wundt însuși* – pe când acolo (în științele pozitive) ipoteza apare numai ca un mijloc pentru a stabili o legătură între datele reale ale experienței, aci (în filozofie) ea exercitează încă o altă funcțiune, anume, de a completa datele experienței" (pentru a satisface trebuințele de unitate ale „rațiunei"[23]).

Iată și toată argumentarea relativ la prima întrebare!

La aceasta vom face următoarele observațiuni:

1) Nu e vorba dacă sunt îndreptățite ipotezele în filozofie, ci dacă ea își poate permite călcarea condițiilor stabilite de teoria cunoștinței pentru construirea noțiunilor abstracte, dacă poate recurge la niște noțiuni arbitrare, nelegitime, lipsite de vreun conținut real, niște cuvinte goale de înțeles; ipotezele științifice „stabilind legătura între fenomene" se razimă pe construirea unor *noțiuni reale, nu imaginare*. Wundt trebuia să dovedească tocmai că filozofia își poate permite acest lux.

2) Scopul principal al ipotezelor științifice nu e, în realitate, stabilirea acestei legături, ci îndrumarea cercetărilor pozitive, netezirea drumului pentru știința de mâine – cu timpul cercetarea pozitivă va trebui să înlocuiască presupunerile vremelnice cu teoriile pozitive; de aceea ipotezele științifice au totdeauna un caracter mai mult sau mai puțin vremelnic – și, cum spune A. Riehl, ele se aplică numai la fenomene și se justifică apoi iarăși prin fenomene.

3) În matematică, și transcendența reală, și cea imaginară (iarăși mulțumită caracterului ei formal și ideal, pe care îl ignorează aci Wundt), în adevăr o desăvârșesc sau, cum se exprimă Wundt, *o complectează* și această „complectare" *nu e deloc numai ipotetică*, ci cât se poate de pozitivă; dar cum poate „complecta" filozofia – în

23 Ibid. p. 200-201.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

care, repet, esențial e conținutul – vreo noțiune imaginară lipsită de conținut real ?

4) Aci e toată chestia, că, după însuși Wundt, rolul ipotezei metafizice e altul decât al celei științifice: cea dintâi cată să „completeze“ numai în aparență *prin ajutorul unei noțiuni imaginare un conținut real*; iar Wundt, cum am mai spus-o de atâtea ori, își ascunde adevărul prin aceea că, până aci, încă n-a pus întrebarea despre însemnătatea ce-l are pentru filozofie faptul, care o deosebește radical de matematică: *realitatea conținutului ei*; întrebarea apoi *dacă, față cu acest fapt, sunt oare egal de aplicabile* și transcendența reală și cea imaginară – dânsul nici nu și-o pune deloc.

*

Numai *după* această argumentare atât de șubredă, când i se pare că a dovedit astfel aplicabilitatea ambelor transcendențe în filozofie, Wundt ridică cealaltă întrebare: ce însemnare poate avea în filozofie *transcendența în genere*, în vederea conținutului real al cugetării în ea. „Noțiunile transcendente, zice el, au în matematică un înțeles exclusiv formal; trebuie oare să le limităm astfel și în filozofie ?“ El observă, mai departe, că exemplul matematicii singur, nu poate hotărî de mai înainte soluția în acest sens, deoarece odată ce matematica e o știință pur formală, se înțelege de la sine că și transcendențele ei trebuie să-și păstreze un caracter exclusiv formal. Deși Wundt nu recunoaște desigur distinațiunea în sensul Kantian între forma și conținutul cugetării, nu mai puțin, însă, socotind această dinstincțiune ca un produs firesc și legitim al dezvoltării cugetării, dânsul mărturisește că aceasta nu schimbă situația lucrurilor, relativ la chestia de față: „odată cu *constanța*, zice el[24], a formelor de cunoaștere, e stabilită și validitatea lor generală; și de oriunde ar izvorî această constanță, ea ne îndreptățește să admitem înaintarea cugetării, în privința *formală*, peste orice margine dată experienței, după aceleași legi, după care noi împreunăm înăuntrul experienței obiectele

24 Aci se află centrul de gravitate al întregii chestiuni, fiindcă aci tocmai trebuie să iasă la iveală, întrucât și dacă e dovedită de către Wundt aplicabilitatea în filozofie a transcendenței imaginare, precum și, în genere, *ce anume* e dovedit de el. Tot edificiul filozofiei lui Wundt e răzimat de acest punct, de aceea vom reproduce aci toată argumentația lui, relativă la acest punct în întregimea ei. Citația va fi cam lungă, însă fiind dată importanța lucrului, cetitorul mi-o va ierta, cu atât mai mult că limba germană e relativ puțin răspândită, iar până azi (1890) această lucrare a lui Wundt, nu e încă tradusă nici într-o limbă. Notez, încă, că *toate cursivele din această citație aparțin lui Wundt.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

intenţiunii (Anschanung) şi ale gândirii. În fapt, noi găsim că această îndreptăţire e general recunoscută chiar dacă nu toţi îşi dau seama, care e baza acestei îndreptăţiri. Nici un astronom sau fizician nu va admite că dincolo de hotarele lumii vizibile nouă sau dincolo de limitele legăturii între fenomenele fireşti, accesibile observaţiunii noastre, spaţiul ar putea dispare sau timpul s-ar putea opri – sau că faţă cu vreo parte a mersului universal al lucrurilor care nu e accesibilă experienţei noastre, s-ar putea modifica legile, după care cugetarea noastră împreunează obiectele (adică, după care cugetarea noastră stabileşte ordinea în lumea fenomenelor). Dar din contra, nu putem nici într-un caz afirma cu aceeaşi siguranţă, că şi *obiectele* din experienţa noastră trebuie să rămână aceleaşi şi peste toate hotarele experienţei reale – că, de pildă, şi dincolo de hotarele lumii accesibile nouă există pretutindenea aceeaşi materie sau vreo materie, în genere.

„Totuşi (aci propriu zis, începe Wundt argumentarea sa), e vădit că nu e absolută imposibilitatea de a afirma ceva despre conţinutul celor ce nu ne sunt date în vreo experienţă. Nici aci nu ne este îngăduit să presupunem conţinutul unei asemenea posibile experienţe ca diferit de conţinutul realei experienţe. O materie care n-ar umple nici un spaţiu (adică o materie în afară de spaţiu), o cauzalitate naturală, în care n-ar avea nici o valoare legile de mişcare cunoscute nouă – toate acestea ne par nouă nu numai nişte concepţiuni fantastice, ci chiar cu desăvârşire imposibile. Încă mai mult, în cazuri numeroase, ştiinţa naturală de fapt iese din limitele experienţei reale, fiindcă ea, din condiţiunile date, prezintă evenimente viitoare, când cu o singură apodictică, când cu oarecare probabilitate, sau – asemenea din aceste condiţiuni date conchide asupra evenimentelor anterioare, neaccesibile unor dovezi directe. Putem, deci, în genere, să stabilim *două reguli*, după care sunt cu putinţă afirmările pozitive nu numai despre partea formală, ci şi despre conţinutul material al acestei legături supra-empirice (überempirisch) a lucrurilor: întâi – întrucât conţinutul cunoştinţei e condiţionat (atârnă) de forma ei, întru atâta odată cu valabilitatea generală (Allgemeingültigkeit) a acesteia din urmă ne este dată şi valabilitatea generală a acelui dintâi; şi al doilea – acolo, unde împreunarea de baze şi urmări, fixată (statornicită cu siguranţă) de cugetarea noastră, ne duce peste limitele experienţei, înaintarea cugetării provocată de astfel ne dă, în concluziune, iarăşi, odată cu forma şi conţinutul. După cea dintâi din aceste regule, noi atribuim, de pildă, principiilor mecanice valabilitatea generală, căci ele n-au numai un înţeles formal ca axiomele aritmetice şi geometrice, ci cele mai importante din ele, aşa numitele axiome dinamice – ca

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

legea persistenței forțelor, principiul de egalitate a acțiunii și a reacțiunii –, presupun un substrat al puterilor mișcătoare (sau al forțelor de mișcare); odată cu stabilirea acestor principii se fac, astfel, și presupuneri asupra însușirilor acestui substrat. Însă însușirile, așa presupuse, sunt în cea mai strânsă legătură cu raporturile de spațiu și timp, adică cu condițiunile formale ale existenții materiale – și prin aceasta ele se deosebesc esențial de celelalte însușiri, care – precum sunt, de pildă, formele speciale de mișcare a elementelor materiale – pot fi foarte variate și deci pentru arătarea lor sunt totdeauna necesare experiențele specifice.

„Cea de a doua din regulele de mai sus se află într-un raport încă mai apropiat cu conținutul cunoștinței, dat în întregime și după formă, și după material. Niciodată urmărirea științifică a șirului de cauze și efecte nu se mulțumește numai cu înlănțuirea faptelor din experiența nemijlocită, ci, cu o putere irezistibilă, duce această înlănțuire peste marginile faptelor date, spre a putea, deschizând perspectiva cauzelor și efectelor, cât mai e cu putință a înșira realitatea imediată într-un ce întreg, în legătură cu care se poate numai cuprinde priceperea deplină a fiecărui fapt izolat. Aci nu mai e vorba, ca în cazul precedent, numai despre generalizarea conținutului abstract al cugetării, întrucât el este strâns legat cu legile formale ale experienței; ci, prin această aplicațiune a principiului de cauzalitate, pot fi cuprinse chiar elementele cele mai concrete ale realității, deoarece nu există vreo parte a experienței actuale, oricât de mărginită, care să nu poată fi pusă în legătură cu șirurile de cauze și efecte. Dar cât se câștigă aci în privința plinătății conținutului, tot atâta se știrbește în același timp din întinderea perspectivelor, făcute astfel cu putință. Cu cât sunt mai determinate în detalii asemenea prelungiri ale realității, găsite conform principiului de bază și urmare, cu atâta ele sunt în același timp mai puțin sigure, cu atât mai mult se prefac ele în niște ipoteze mai multe sau puțin probabile. Deoarece totdeauna pot interveni niște condițiuni neprevăzute și să schimbe icoana, alcătuită, formată, căpătată pe baza unor presupuneri determinate? Astfel, noi ne încredem în validitatea nemărginită a legilor gravitațiunei aproape cu aceeași siguranță ca și în legile propriei noastre cugetări; însă, relativ la starea inițială sau cea finală a sistemului nostru planetar, noi ne mulțumim numai cu ipoteze care, oricât de verosimile ni s-ar părea unele din ele, rămân totuși departe de orice pretențiuni la o cunoștință sigură. Cu toate acestea asemenea ipoteze sunt nu numai posibile, ci chiar necesare din punctul de vedere științific, întrucât în ele se face numai o încercare legitimă de a duce până la sfârșit șiruri

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

anumite de cauze și efecte – șiruri date în experiență. Dacă ne ținem conștiincios de această problemă, apoi aceste ipoteze, chiar dacă mersul real al lucrurilor le restoarnă, pot totuși să aducă acel folos, că ele pun în lumina trebuitoare acele urmări, care ar decurge din condițiunile reale determinate, dacă n-ar fi intervenit alte momente"[25].

*

Înadins, repet, am reprodus aci în întregime toată argumentarea lui Wundt relativă la această chestie, pentru ca observațiile ulterioare să nu pară lipsite de temei. Dar, întâi, iată și concluzia pe care o trage Wundt din toată expunerea aceasta. „Astfel, întrebarea pusă mai sus, dacă principiul de transcendență are și în aplicțiunile lui generale științifice (adică în filozofie) numai un înțeles pur formal, tot așa ca și în matematică: *trebuie să primească* față cu cele două regule de mai sus, *un răspuns negativ*. Înaintarea cugetării în sfera transcendentă – înaintare la care rațiunea noastră e silită prin pornirea-i imanentă către împreunarea nemărginită a datelor experimentale cu voraussetzungen condițiunilor lor – se referă, în general, și la conținutul, și la forma experienței; în parte pentru că legătura logică a experienței cu condițiunile ei care nu ne sunt date nemijlocit, trebuie să cuprindă întreaga experiență; iar, în parte, pentru că în principiile cele mai generale ale cunoașterii experimentale, conținutul și forma sunt atât de strâns legate între ele, că nu se pot despărți și se presupun reciproc ca bază și urmare[26].

Dar despre care transcendență e vorba aci ? Și despre cea imaginară ? Dar chiar la o cetire nu tocmai atentă a paginilor reproduse se poate observa acea împrejurare, stranie, că în toată această expunere care trebuie să aibă o însemnătate hotărâtoare în chestie, Wundt ne vorbește despre aplicabilitatea la conținutul cugetării numai a așa numitei *transcendențe reale* și numai *în condițiuni certe și în certă măsură;* toate exemplele aduse de el, fără excepție, se referă *numai la această transcendență*. Aci nu numai nici un cuvânt nu amintește despre *transcendența imaginară* (sau închipuită), dar parcă ni se dă un argument pentru a-i tăgădui orice rost în filozofie, și anume, când Wundt ne spune că nu suntem îndreptățiți să cugetăm vreun conținut cu desăvârșire diferit de cel dat în experiență – pe când în filozofie *transcendența imaginară* tocmai la asemenea presupuneri trebuie să ducă (după analogia, de pildă, cu noțiunea „spațiului cu *n* dimensiuni"). Și „antologia" lui Wundt „ideile-i

25 System d. Phil. p. 202-205.
26 Ibidem. 205-206.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

absolut nedeterminabile" e tocmai bogată în exemple de astfel de rezultate ale „transcendenței imaginare".

Dacă lipsa desăvârșită de dovezi în pretențiunea lui Wundt, că și transcendența *reală* și cea *imaginară* au același rost în filozofie, nu bate la ochi chiar la o studiere superficială a teoriei lui; dacă el reușește să clădească un fel de dovedire aparentă, aceasta se datorește, cum am spus, unei proceduri de rău gust. Anume: Wundt nu desparte în argumentările sale cele două transcendențe, care, însă, se deosebesc atât de adânc, în fond, că le unește mai mult numai *numele*; și când dânsul încearcă să dovedească (cu ce putere de argumentare, am văzut) validitatea *amândurora* în filozofie, atunci când nu atinge caracterul distinctiv al acesteia față cu matematica; realitatea conținutului ei (și tocmai aceasta e aci hotărâtoare); iar când, în urmă, vine în sfârșit la această chestie, el, ca din întâmplare, vorbește numai de singura transcendență *reală*, parcă ar fi același lucru cu cea *imaginară* ! Astfel, în concluziunea lui Wundt găsim ceva mai mult decât în premise.

Un exemplu ne va lămuri natura sofizmului lui Wundt. Presupunem că cineva plecând de la faptul că în Rusia Europeană există două varietăți de iepuri, albi și suri, vrea să dovedească că *amândouă* aceste varietăți există și în Siberia. Și procedează cum urmează ! Întâi zice că Siberia e tot Russia, tot o țară sunt, prin urmare, în ea trebuie să fie amândouă varietățile pomenite; iar numai după această „dovadă", ridică întrebarea: dar condițiunile climatice deosebite ale Siberiei nu împiedică oare existența acolo a *iepurilor în genere* (adică *fără să mai amintească* despre varietatea albă și cea sură *îndeosebi*) ? Răspunzând *negativ*: „nu împedecă" – el aduce ca dovadă mărturiile călătorilor că în Siberia au fost văzuți iepuri *albi*. A dovedit el, oare, că în Siberia există și varietatea *sură*, despre care aci n-a mai fost nici un cuvânt ? Vădit că *nu* (și nici nu sunt).

Dar e, oare, alta procedarea lui Wundt ? Iată, în câteva cuvinte, toată argumentația lui:

În matematică există două forme de transcendență: una *reală* sau *cantitativă*, cealaltă *imaginară* sau *calitativă*. Sunt aplicabile ele *amândouă* în filozofie ? „Fără multe ocoliri", Wundt răspunde: „vădit" că da, deoarece deosebirea între *cantitate și calitate* își păstrează însemnătatea în toate sferele de cunoștință și numai *după* această „dovadă" ridică întrebarea: dar caracterul distinctiv al filozofiei, față cu matematica, nu împedică *transcendența în genere* (fără să mai amintească, *îndeosebi*, despre cea reală și imaginară) ? Respunzând *negativ* – „nu împiedică", Wundt arată ca dovadă că, în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

anumite condițiuni și în anumită măsură, în filozofie își poate avea rostul ei așa numita transcendență *reală* (adică numai *cantitativă*, putem spune o „quasi-transcendență"). A dovedit el, oare, aplicabilitatea în filozofie a transcendenței *imaginare*, despre care nu mai amintește aci ? „Vădit" că nu (și în adevăr, după cum am arătat, nu este aplicabilă).

Deși cu o dorință puternică și cu un joc mai mult sau mai puțin iscusit de cuvinte, se poate „dovedi" în aparență orice poftești, însă dacă Wundt ar fi pus chestia în mod corect, i-ar fi fost mult mai greu să înjghebe măcar o dovadă aparentă, și, în orice caz, pentru un cetitor nepărtinitor ar fi fost mai ușor să descopere sofizmul.

*

Și procedarea corectă, repet, ar fi fost numai următoarea:

Înainte de toate, Wundt ar fi trebuit să ne arate deosebirea adâncă ce există între matematică (ca o știință pur formală, noțiunile căreia se disting printr-o idealitate absolut excepțională) și filozofie (toate noțiunile căreia trebuie să plece de la reprezentațiuni reale – lucru, pe care nu-l poate tăgădui nici Wundt); și pe urmă numai arătând, iarăși, deosebirea nu mai puțin fundamentală între cele două „transcendențe" să hotărască, întrucât față cu deosebirile acestea e permis transportul în filozofie, *îndeosebi* întâi a transcendenței reale și apoi și acelei imaginare; în asemenea caz, Wundt n-ar fi putut să treacă astfel prin tangentă pe lângă chestia importantă, dacă, în genere, e legitim transportul în filozofie al metodelor matematicei.

Mai sus, am studiat această chestie și am văzut, în unire cu cugetătorii fruntași ai Germaniei moderne, că trebuie să răspundem la ea negativ: că metodele matematicei nu sunt aplicabile în filozofie. Wundt, după cum am văzut, nu a spus nimic, ce ar fi putut răsturna această părere, fiindcă el nu a dovedit deloc că transcendența imaginară ar putea să aibă vreun rost în filozofie, cu toate deosebirile între ea și matematică în raporturile arătate.

*

Hic jacit lepus ! Aci e „minciuna primordială" a întregului sistem moral și filozofic al lui Wundt, de acest punct reazimă el toată țesătura construcțiunilor sale. De aceea îi trebuia lui să dovedească posibilitatea în filozofie tocmai a acestei transcendențe imaginare; n-a reușit, și nici nu putea să reușească. Cât de important e rolul transcendenței imaginare în sistemul lui Wundt, se poate vedea din faptul că, peste câteva pagini, după argumentația reprodusă de noi,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

dânsul zice: „ideile[27] cosmologice posedă în parte o transcendență reală, în parte una imaginară... însă ideile psihologice și ontologice (care constituie tot sistemul moral și filozofic propriu al lui Wundt) dimpotrivă intră cu totul și *exclusiv* în domeniul transcendenței *imaginare*"[28]; cu ajutorul tocmai al transcendenței *imaginare* a „ajuns" Wundt la „ideea" de *voință a atomilor* și la cea de *voință a Universului*; numai mulțumită acestei transcendențe a reușit dânsul să ne formuleze „scopurile morale eterne" care stau deasupra și a vieții indivizilor și a vieții popoarelor și chiar a omenirei întregi – și făcându-se interpret complezent al acestor „scopuri eterne" și al „voinței Universului" ni le tălcuiește în acord cu tradițiile popilor protestanți și cu interesele Junker-ilor prusieni[29].

Căzând această piatră unghiulară a „cunoașterii raționale" (Vernunfterkenntniss) a lui Wundt, odată cu ea se afundă în roiul „construcțiunilor fantastice", despre care vorbește dânsul cu atâta dispreț, și toată arhitectura lui de „idei transcendente" pe care el, cu atâta mândrie, o numește „metafizică științifică" ! Bazată pe un joc de „noțiuni închipuite", un joc de cuvinte lipsite de orice conținut real, ea nu ne poate da nici cunoștința lumii, nici „complectarea" ei, căci un cuvânt gol de înțeles nimic nu poate complecta: nu ne dă ea nici măcar pentru ce în realitate a fost plăzmuită: temelia neclintită pentru năzuințele morale ale omenirei.

*

Iar în ce privește așa numita *transcendentă reală* (cantitativă), amintim că ea, după cuvintele proprii ale lui Wundt, are, în certe condițiuni, un înțeles cu desăvârșire real. Nu vreau să fac discuțiuni de terminologie, aceasta ne-ar duce prea departe. Însă, când terminul de transcendență se aplică și relativ la concluziunea de la efectele

27 În terminologia lui Wundt numele de „idei" îl poartă numai noțiunile *Vernunft*-ului, construite cu ajutorul a tot felul de transcendențe, în opoziție cu „noțiunile" *Verstand*-ului care se reazimă pe experiență.

28 System de Phil., p. 207. Dar în argumentația lui de mai înainte, Wundt spune că pretutindenea având a face și cu calitate și cu cantitate, *pretutindeni* găsim *amândouă* transcendențele. E foarte caracteristic astfel că în toată sfera ideilor proprii lui Wundt intră *exclusiv* transcendența *închipuită* (imaginară).

29 Cu ajutorul moral și filozofic al lui Wundt avem să ne mai întâlnim în șirul acestor studii, iar în cadrul capitolului de față nu intră analiza lui detaliată, ci numai critica bazei lui - teoria transcendențelor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

date la cauzele anterioare sau de la cauzele date la efectele viitoare, apoi aceasta poate să fie foarte comod pentru a putea introduce în filozofie, sub scutul unei denumiri comune, două noțiuni deosebite, care, în realitate, au prea puțin comun între ele. Dar în asemenea caz, trebuie să ținem minte două lucruri: mai întâi că față cu această terminologie, chiar o știință atât de pozitivă ca de pildă geologia, e o știință cu totul „transcendentă" fiindcă geologilor nu e doar dată în experiența nemijlocită toată istoria transformărilor soartei pământului, ci dânșii o reconstruiesc conchizând „de la efectele date la cauzele anterioare". Mai mult: chiar când, de pildă, jurații dau verdictul lor de culpabilitate sau de neculpabilitate acești cetățeni nevinovați comit iarăși o „transcendență" deoarece dânșii trag o concluziune de la niște fapte date asupra unui eveniment care nu le este „dat în experiența nemijlocită". Al doilea lucru pe care trebuie să-l ținem minte, e că în astfel de „transcendențe" (cantitative sau reale) nu e nevoie să recurgem la vreo noțiune nelegitimă din punctul de vedere al teoriei științifico-filozofice a cunoașterii. Dar aci suntem foarte departe de „transcendența imaginară" patronată de Wundt și care în adevăr ne dă numai niște *noțiuni închipuite*, niște cuvinte deșarte, cum sunt, de pildă, „voința" atomilor sau plantelor și toate „ideile ontologice" ale lui Wundt, necesare chipurile pentru „complectarea" adevărului spre a putea întemeia idealurile morale.

*

Cum ? Numai prin minciună, prin amăgire de sine, printr-un joc de noțiuni „închipuite" se poate da o temelie neclintită idealurilor omenești ?

Dacă metafizicienilor le place să întrebe:

L'amour craint la clarté: pour que le coeur se donne
Qui sait si l'oeil d'abord ne doit pas se fermer[30] ?

Pricina e că dânșii nu cred în omenire, nu cred că *singurul și purul adevăr* să o poată duce spre Ideal. Sub idealizmul lor nebulos se ascunde cel mai uricios pesimizm, cel mai negru scepticizm: *pesimizmul și scepticizmul moral.*

Cu plăcere iau dânșii poza lui Hamlet și, uitându-se cu dispreț suveran spre pământul plin de păcate, declamă cu emfază:

„How weary stale, flat and unprofitable seem to me all the uses of this world ! Fie on't ! O, fie ! 'tis an unweeded garden !"

30 M. Grujan – Vers d'un philosophe, p. 194.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Însă Hamlet isprăvește, cel puțin, monologul său cu cuvintele:
„But break my heart – for I must hold my tongue"[31] !

Iar domnii cu metafizica de tot felul cred cu tot dinadinsul că numai cu ajutorul gimnasticei de limbă se pot înălța dumnealor pe deasupra noroiului pământesc și să întemeieze în empireele nepătrunse împărăția idealului.

Din fericire pentru oameni și pentru viitorul lor, aceste empiree metafizice sunt numai o transcendență imaginară, o minciună.

*

Până acum am vorbit mai mult numai despre metoda legitimă a *construcțiunii noțiunilor*. În capitolul următor vom vorbi despre metoda cercetărilor științifice și a construirii de *sisteme* științifice în deosebire de cele metafizice.

31 Cât de plictisitoare, banale și lipsite de orice rost mi se par toate obiectele lumii aceste ! Mi-i scârbă ! E o grădină părăsită !... Sfarmă-te, inima mea, pentru că trebuie să-mi țin limba (să tac) ! Hamlet, act. I, scena II.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Din notițele unui observator ipocondric (un foileton social)

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

I

Nu-s om de acțiune, sunt numai un observator și încă observator ipocondric. Pentru ce ? Un fiziolog va găsi poate niște cauze organice, care au determinat dinainte – din momentul chiar când întâia dată am zărit lumina – pasivitatea, lipsa de putere activă, care mă caracterizează. Poate că fiziologul are dreptate.

Însă eu pentru mine însumi nu mă pot mulțumi cu explicările lui, mie îmi pare că pot găsi destule cauze de ordine socială și psihologică, care m-au silit să părăsesc valurile tulburi și furtunoase ale mării lumești și să mă pripășesc în vizunia singurătății mele actuale și să observ din depărtare, ipocondric și apatic, toate mizeriile, toate păcătoșeniile și ticăloșiile ce comit zilnic „bimonii“ lui Cuvier de specie română, „toți cei ce sufăr și luptă.“

De mult acum sunt singur, am aflat în această singurătate oarecare liniște sufletească, oarecare repaus de toate acele chinuri morale, pe care mi le-a dat viață până acum. Am tăcut, mult am tăcut, n-am putut să vorbesc cu nimeni, deoarece fiecare întâlnire cu vreun om „de dincolo“, din sfera luptelor și pasiunilor, îmi făcea rău, îmi reînnoia durerile, îmi sângera rănile d-abia închise, îmi zădărea năzuințele adormite. Nu vreau, nici nu pot să vorbesc cu nimenea și acum, însă nici nu mai pot să tac: prea mult am gândit și am *trăit în* singurătate

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

și toate cele trăite, gândite și simțite mai că fără voia mea caută o ieșire, grămădindu-se unele peste altele, se revarsă.

După origine, după educație și legături fac parte din „societate", din clasele avute, care se pretind „sarea lumei". Până la un timp oarecare am dus o viață „ca oamenii", adică am mâncat din buget și am făcut politică, care a avut de scop numai ca să pot mânca din el cât se poate mai mult. Așa ar fi mers lucrurile probabil și mai departe, până la mormânt, deasupra căruia s-ar fi vărsat poate lacrimi de crocodil, cu discursuri răsuflate si sunătoare în onoarea „cetățeanului, care a fost toată viața la postul său, îndeplinind datoria către patrie, luptându-se pentru mărirea și fericirea ei". Însă un eveniment fatal m-a smuls din cărarea bătută a bugetofagilor patriotici și m-a adus unde sunt. Nu vă voi nara acest eveniment, nu vreau ca să-l profanați, nu vreau ca străinii să vâre mâinile lor de o curățenie suspectă în sufletul meu. Voi zice numai că după aceea mi-a fost cu neputință să trăiesc ca înainte. Am înțeles că până acum am fost un parazit, fără nici un drept la viața și munca altora, un microb, ce distruge și descompune organismul social din sucurile căruia trăiește. M-am hotărât să fiu cinstit, să nu trăiesc în trândăvie, fără să dau ceva în schimb celor ce sufăr și *muncesc,* celor ce mă susțin pe spatele lor pe mine și pe toți ceilalți ca mine. Am vrut să încep o viață nouă, plină desigur de suferințe și de necazuri, plină de lupte, în mijlocul disprețului și urii tuturor „oamenilor ca oamenii", însă cu conștiința liniștită, încredințat că nu calc degeaba pământul acesta.

Am hotărât, am vrut și... n-am putut ! N-am mai putut să „slujesc statului", adică să mănânc din budget, fără să fac ceva folositor, n-am putut să mai torn palavre politice de culoarea roșie sau albă, însă nici n-am putut să realizez ceva din acele intenții frumoase ce am. Și intențiile mele au servit la pavarea drumului infern ! Pentru ce ? Pentru ce am fost silit să nu fiu decât un observator ipocondric ?

Îmi vine greu să răspund la această întrebare în câteva cuvinte. Vi se va explica totul treptat, o dată cu analiza fenomenelor sociale și politice ale țării noastre de genul celora care au determinat starea mea actuală de prostrațiune morală.

Lucrul de care m-am întrebat mai întâi a fost la cine să mă adresez ? Unde să caut ajutor pentru realizarea frumoaselor mele intenții ?

La „oamenii cumsecade", din „societate" ? Asta ar fi nebunie: între calitățile lor nu se află nici facultatea de a *gândi* câtuși de puțin serios, nici cea de a *lucra* în orice sens. Singura ocupație a acestor „bipede fără pene" – (definiția omului de către Platon) de ambele

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

sexe e „amorul" – zi desfrânarea sexuală, care ar îngrozi chiar pe romanii timpului de decadență – și celelalte funcțiuni fiziologice. A le vorbi lor de datorii morale și sociale, de viața cinstită bazată pe muncă ar însemna să arunci mărgăritarele înaintea porcilor.

Însă, am crezut eu, este o pătură de care desigur voi fi ascultat, în tinerețe sângele e mai fierbinte, inima bate mai iute, cugetarea e mai liberă și mai îndrăzneață. Și eu m-am apropiat de „junimea studioasă, care totdeauna a fost în fruntea tuturor mișcărilor nobile și generoase..." Nu mi-a trebuit mult timp ca iluziile mele să se ducă pentru vecie. O parte din „tinerimea română" sunt numai niște aparate fiziologice, incapabile de orice sentiment mai adânc, orice gândire mai nouă decât cele tradiționale, de care s-au pătruns în atmosfera descompunătoare a „societății". Iar ceilalți, majoritatea covârșitoare, care dă ton și caracterizează întreaga generație, e atât de „pesimistă", atât de lipsită de orice credință că numai la un entuziasm sincer pentru o acțiune devotată și dezinteresată, pentru lupta grea fără preget contra tuturor prejudițiilor morale și sociale nu e capabilă. Orice le-aș fi zis eu unor asemenea indivizi, cuvintele mele nu întâlneau nici o opoziție. Ei împărtășeau, se părea, în totul vederile mele, însă îndată ce se prezenta o necesitate de acțiune energică și fără șovăire ei se înveleau în mantia lui Hamlet prințul Danemarcei, apăreau șovăitori și pesimiști, aduceau rezoane că nu pot trăi fără o bucățică ruptă din budgetul statului, argumentau „că la urma urmelor toate îs moft și mai înainte de toate trebuie să se gândească la sine și viitorul lor, că nu se poate merge contra curentului, nu se poate face nemic" !... O, *purеci hamletizători !* Vorba unui publicist străin !

Calomnie ! Vor vocifera fariseii din „societate", junimea noastră a dat atâtea dovezi palpabile de patriotism, de un devotament și entuziasm nemărginit, ea conduce mișcarea națională, ea luptă pentru unitatea neamului românesc !

Domnilor farisei și toți ceilalți oameni cumsecade ! Știu că nu vă place adevărul, că vă usturā ochii, însă nu pot să spun decât adevărul, cât de crud și cât de dureros ar fi el. Nu scriu pentru voi, puteți să nu mai citiți ceea ce urmează. Eu unul, ipocondric cum sunt, cred că numai el ne poate scoate din halul în care am ajuns. Țipe și zbiere cât vor pofti fariseii și purceii hamletizători sau numai grohăitori !

Adevărul adevărat este că între tinerii noștri, care se par însuflețiți de cele mai înalte idealuri naționale, trebuie să cauți ziua cu lumânarea un om sincer, într-adevăr devotat ideilor ce le afișează. Într-o zi am asistat la o întrunire, în care un tânăr, după ce a pronunțat

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

un discurs naționalist din cele mai aprinse, s-a coborât de pe tribună și apropiindu-se de colegii săi, care l-au fost aplaudat frenetic, le-a șoptit cu un surâs: „mă, dar am turnat la spanac“ ! ! Ceilalți îi răspundeau cu zeflemele de același soi.

Am rămas încremenit. Îl cunoșteam pe acel tânăr și m-am simțit obligat să-i cer explicații. Dânsul s-a uitat la mine ca la un nebun și m-a întrebat cu mirare: „Ce, crezi că e sincer vreunul măcar din moftangiii aceștia ?“, și a desfășurat înaintea mea un pesimism din cele mai negre, luând în zeflemea toată mișcarea noastră națională și mai ales naționalismul studențesc.

– Și poți lua în serios entuziasmul lor ? mă întrebă tânărul orator.

– Ce dar îi împinge pe ei și pe tine să faceți atâta gălăgie ? întrebai, uimit și întristat de toate cele auzite.

– De, vreau să fac carieră, și cât se poate mai degrabă, sunt băiat sărac și fără protecție, iar unii umblă după petreceri și banchete, slavă Domnului, sunt în țara asta patrioți ca să le ofere degeaba !..., a fost răspunsul.

Nu știu dacă cetitorii pot să-și închipuie decepția ce m-a cuprins. M-am convins că n-am ce căuta cu planurile mele la tinerimea noastră studioasă. Nu-i pot spune nimic nou, ea „știe toate“ cele ce i-aș putea spune, însă cu toate acestea e gata să-și vândă conștiința pentru o leafă, sau chiar pentru un banchet, neavând nici o credință mai înaltă, nici o încredere în oameni și în sine, luând în zeflemea toate cele sfinte și nobile, pângărind cu pesimismul său, al unor purcei-hamletizători tot lucrul de care s-atinge...

Să nu mi s-arunce învinuirea că e prea pripită descurajarea mea, că prea de timpuriu am pierdut încrederea în tinerimea noastră și m-am retras în chilia mea singuratică de observator ipocondric; să nu mi se zică „prea degrabă ai trecut de la fapte izolate și sporadice la condamnarea unei generațiuni întregi“. Aș putea să citez sute de fapte cât se poate de bine documentate. Însă mă voi mărgini la un fapt, despre care nu se poate zice că se referă la vreo câțiva indivizi deosebiți – e un fapt care ne arată starea morală a *masei* studențești.

Într-o asociație studențească a fost ales ca președinte cu o majoritate de voturi covârșitoare un student, care n-a fost văzut cu ochi buni de vreo câțiva indivizi cu fumuri ciocoiești, fiindcă era fiu de țăran și lor li se părea că manifestează niște sentimente prea *poporaniste*. Ei au decis să se retragă din asociație și să formeze o nouă societate. La asta desigur aveau drept perfect să o facă. Însă domnișorii au avut îngrijirea de a trage cu dânșii în societatea lor pe casierul asociației celei vechi. Acest casier-model nu s-a sfiit să *atragă*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

după sine și casa cu mai multe mii de lei... Onorabilii patronând astfel un furt ordinar au știut să intereseze în cauza lor pe poliție și pe toți „oamenii cumsecade din societate“, debitând fel de fel de calomnii, care se întreceau în stupiditate și infamie, neoprindu-se chiar înaintea denunțărilor falșe prin grai și în scris. Ei au izbutit la urma urmelor să intimideze cu asemenea mijloace pe cei slabi de înger, pe toți purceii-hamletizători, studenții funcționari primeau chiar ordine directe de la superiorii lor să părăsească asociația veche și să intre în societatea nouă, și ei se supuneau, intrau, deși știau foarte bine resorturile care au lucrat aici, deși ei înșiși au fost votat (votul era secret) pentru președintele care a devenit pretextul dezbinărei și recunoșteau furtul comis de casier. Două detalii vor lămuri perfect câtă bună credință a fost în toată afacerea asta. Casierul-migrator n-a vrut să dea o parte din bani nici societății nouă (cealaltă parte a fost *predată* prin mijlocirea prefectului), pricepându-se că lucrul ăsta e cel mai „comod“... Atunci numai tinerimea cultă și mărinimoasă s-a indignat și, „ne mai vrând să sufere în mijlocul ei un hoț“, l-a silit să iasă din societate. Pe urmă, când rectorul universității, împreună cu doi profesori au vrut să aplaneze această neînțelegere studențească, constituindu-se într-un juriu de arbitri, conducătorii societății... „studenților“ nr. 2 n-au consimțit să supună judecății lor decât chestia, cine are dreptul platonic asupra sumei pe care casierul-flutur nu vrea să o dea nimănui..., (mă mir cum ei n-au avut generozitatea să cedeze acest drept împreună cu dreptul de proprietate asupra lunii, pe care nu o posedă mai puțin...), iar asupra banilor primiți prin mijlocirea prefectului nu admiteau nici o discuție. Se înțelege că profesorii n-au putut primi asemenea condiții ofensatoare, care prefăceau judecata într-o comedie; și judecata n-a avut loc.

Nu e doar un lucru firesc că mi-a inspirat dezgustul și desprețul tinerimea, care se poate sprijini pe mașinațiuni polițienești, care poate recurge la calomnii și denunțări, care poate patrona un casier atât de... cinstit și se folosește în parte de fructul... cinstei lui, tinerimea, care dintr-o chestie atât de mare și largă ca acea națională, nu vede decât un mijloc pentru căpătuială și pentru petreceri ?

Desigur, toate faptele de ăst soi, toate observațiile întristătoare, pe care le-am făcut, cât de numeroase și caracteristice ar fi ele, încă n-ar justifica ipocondria și pasivitatea mea, dacă după lungi și dureroase meditații asupra lor, n-aș fi ajuns la o convingere fermă că pesimismul imoral sau imoralitatea pesimistă a păturii culte la noi are rădăcini adânci în condițiile istorico-sociale ale țării noastre, că porcăria hamletizătoare e un produs necesar al acestor condiții.

Ceea ce vom arăta în foiletonul viitor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

II

Lunea trecută mergând pe Calea Victoriei m-am întâlnit cu un „prieten". Se știe că astăzi *prieten* se numește orice individ pe care l-ai „tratat" cu un pahar de vin la Fialkowsky sau care are plăcutul obicei să-ți ceară să-l împrumuți cu doi, trei lei fără intenția de a-i restitui. Acesta mi-a luat anul trecut „pe o zi" paltonul, și de atunci am avut mulțumirea de a nu-l mai vedea.

Când m-a zărit, întâi, a încercat să arate că nu mă vede sau nu mă cunoaște, oprindu-se la o distanță respectabilă și uitându-se la mine cu acea curiozitate unită cu frică, care se zugrăvește de obicei pe figura oamenilor atinși de-o boală molipsitoare, îmi zise:

Știi frate, ai făcut prea ches[1] cu tinerimea noastră în foiletonul tău !...

– Ei, nu-i adevărat ? îl întrebai.

– Hm !... ie... ie... (o ochire bănuitoare în dreapta, în stânga, pe urmă cu o privire nedeterminabilă, îndreptată în „a patra dimensiune"): Vezi, nu că e neadevărat, însă ce va zice străinătatea ? Pe urmă, tu manifestezi sentimente antinaționaliste atacând pe acei care..., vei zice, însă...

În acest moment s-a apropiat de noi un individ cu chipiu și cu nasturi strălucitori. „Prietenul" îndată m-a lăsat, intonând o șansonetă cu un aer parcă nici n-a gândit să vorbească cu un om așa de primejdios și așa de grav compromis ca mine.

Această bolboroseală „prietenească" și multe altele, mă silesc să fac o digresiune și destul de lungă, care nu intra în planul meu primitiv.

Am făgăduit, iubiți cetitori, că vă voi spune numai adevărurile crude, care nu-mi dădeau liniște în singurătatea mea tăcută, și cred că m-am ținut de făgăduială. Scriu, după cum am zis, duminica trecută, mai mult pentru satisfacerea mea proprie sufletească, nu pentru desfătarea d-voastră.

De aceea suferiți și gustați vrând nevrând toate digresiile mele. Digresiunea mea e cu atât mai mult indicată, cu cât redactorul *Adevărului literar* împărtășește, se pare, în parte aceleași temeri ca și prietenul întâlnit pe Calea Victoriei, deoarece d-sa a tăiat din foiletonul meu vreo 10–15 rânduri în care am denunțat oarecare isprăvi ale tinerimii noastre zgomotoase și „patriotice".

Respectabilul Tony nu poate fi bănuit de un amor excesiv pentru valoroșii noștri decemviri, însă acum și el, nenorocitul, s-a apucat de

1 *Ches* înseamnă pe turcește a tăia. N. r.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

politică și diplomație !... Ce să-i faci ? ! Mediul !... O, țară de spoială și de pelagră ! O, patrie a purceilor hamletizători și a porumbeilor politici !

Am fost prea aspru ? Dovediți că n-am spus adevărul !

Ce va zice străinătatea ? Ce ne pasă dacă suntem putrezi până la măduva oaselor ? Vom putrezi mai puțin, dacă nu va ști străinătatea ? N-a zis un student în plină ședință a Congresului din Buzău că la noi *mărul e putred ?* El a adăugat că numai sâmburii sunt sănătoși, însă, din nefericire, acești sâmburi nu-s din „societate“, nu-s dintre „oameni cumsecade“ !...

Altminterea nu m-aș fi cufundat în vegetare pasivă, nu m-aș fi închis în chilia singuratică, n-aș fi fost ipocondric, nimic decât un observator ipocondric ! A, puteți să mă constrângeți la tăcere, însă nu mă veți face să falsific adevărul pentru liniștea tuturor paraziților patriotismului de paradă, deșert și sforăitor !

E un fapt foarte caracteristic această temere de străinătate: un doctor percepe dări nelegale, guvernamentalul strigă: trebuie pedepsit fiindcă: „ce va zice străinătatea ?“ Un ministru ia mită, opozanții zbiară: dați-l afară, fiindcă „ce va gîndi străinătatea ? !“; o bandă de hoți pradă pe locuitori și fură copiii, cu toții urlăm: prindeți-i, „ne compromitem în ochii străinătății !“

Nu corupția și hoția, ca atare, se pedepsesc și stârnesc proteste, nu răul în sine ne indignează, ci eventualitatea dezaprobării din partea străinătății ! Semănăm unui om ce n-are o picătură de conștiință a demnității sale (fiindcă cine poate ști mai bine valoarea sa morală ?) însă are toată grija ca „să nu-l vorbească lumea de rău“... Ce contrazicere între firea reală și aparența exterioară, între *das* și *Sein das Schein,* cum ar zice un filozof german ! Aceasta e altă față a decăderii morale a păturilor superpuse de la noi, pe care o voi explica la locul cuvenit.

Nu pot să nu citez aci însă un fapt neînsemnat, însă caracteristic, care arată cum procedăm noi „la noi, în familie“, cum tratăm pe acei puțini oameni de merit pe care îi avem, când lipsește frica că ochii indiscreți ai străinilor vor pătrunde în culisele vieții naționale.

Sunt acum două săptămâni, am fost la Iași, unde am tras la marele hotel „Traian“. Acolo privirea mea a fost surprinsă de a statuie de marmoră, expusă într-o fereastră a etajului inferior. Statuia reprezenta „Vanitatea“ (o femeie tânără, care abia – după cum se vede – s-a sculat din pat căci era dezbrăcată, și cu plăcere și mulțumire se uită în oglindă), operă necontestabilă a unui *artist-sculptor*, și nu a unui meseriaș ordinar. Am crezut că statuia a fost adusă din străinătate, și

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

în calitatea mea de ipocondric eram gata să formulez o filipică contra luxului nebun, ce ne ruinează și permite magazinelor de mobile a face comerț cu opere de adevărată artă din străinătate. Care însă nu fu mirarea mea când pe piedestalul statuii am descifrat: „Tronescu Iassy, 1893". Cum ? Iașul are artiști-sculptori originali, care se pot susținea, producând statui frumoase și originale de marmură ? Cine e Tronescu, cum de nu l-am știut ?

Durere ! În curând am aflat că și „Vanitatea" de marmură nu va dezminți ipocondria mea...

L-am găsit pe Tronescu într-o odăiță mică, întunecoasă și rece. Într-un colț ședea o copiliță de vreo zece ani și nu știu ce cosea; la singura fereastră a odăii artistul lucra bustul lui Cobălcescu. Din toate unghiurile se rânjea cea mai neagră mizerie: hainele lor mai mult, o ! mult mai mult decât modeste; lipsa aproape desăvârșită a mobilelor; fețele lor palide și istovite, părul cărunt al artistului erau de o elocvență ce-mi rupea inima. N-am putut să vorbesc cu el nimica, am ieșit în grabă fără să-i zic un cuvânt.

A crezut pe semne că nu-s decât un vizitator curios...

Mi s-a narat pe urmă o istorie foarte tristă, chiar tragică.

Omul acesta a fost înșelat mișelește. A fost trimis în Italia pentru ca să se perfecționeze acolo în arta sa, cu scopul de a i se da pe urmă o catedră la școala de artele frumoase din localitate. După ce a stat acolo mai mulți ani, s-a întors în țară, cu o dorință fierbinte de a servi în ramura activității sale, deși izbutise să-și creeze în Italia o poziție frumoasă, și aci... găsește locul său desființat.

Rămas fără nici un mijloc de trai, luptându-se cu cea mai înspăimântătoare sărăcie, el a cheltuit tot ce-a putut agonisi în Italia și a rămas pe stradă... Soția i-a murit, el a fost silit singur să taie lemne și să aducă apă, copilița pe care am văzut-o îi face de mâncare și-i spală rufele...

Focul inspirației artistice însă nu s-a stins în pieptul său; el lucrează cât poate rupând câte un moment de la ocupațiile necesare susținerii vieții. Ce produce, se vinde pe prețuri de nimic... Ultima sa operă, aceea care e expusă în fereastra otelului Traian, produsul muncii de opt ani, nu găsește cumpărători deși se vinde pe o sumă ridicolă..., e „necunoscut", uitat...

Nu știu dacă se va face ceva pentru omul acesta: doar dacă iar se vor teme de „ce va zice străinătatea"... O, patrioți de pâslă, care sunteți gata să încurajați și pe *falițiii naționali,* nu vă e rușine ? Nu, nu sunteți capabili de rușine...

Și aveți îndrăzneala să-mi aruncați învinuirea că sunt antipatriot și antinațional, pentru că am fost sincer și am spus adevărul asupra

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

acelora care fac gălăgie vânând banchete și petreceri, neoprindu-se înaintea scandalurilor rușinoase? Da, nu vreau să am nimic comun cu naționalitatea purceilor-hamletizători cu pofte bugetine. Însă mințiți când ziceți că nu iubesc poporul, din a cărui muncă trăiesc eu, cu toată ipocondria mea, ca și cei care cu conștiința liniștită rumegă budgetul, bând sângele și sudoarea celor ce îi plătesc; mințiți zicând că trădez interesele *maselor* națiunii române, dacă vestejesc purtarea rușinoasă a tuturor secăturilor ipocrite, stârpituri naționaliste.

Sunt felurite naționalisme.

Unii visează o Românie mare și liberă pentru ca cercul vămilor proteguitoare industriei naționale să fie mai larg.

Alții calculează că numărul îndoit al contribuabililor va înlesni de două ori pe atâta căpătuiala pe seama budgetului, jaful administrativ și constituțional. Cei de al treilea se gândesc la „gloria *națională*“ (?), dacă regele românesc se va numi *Regele Daciei* etc., etc.

Toate aceste soiuri de „sentimente naționale“ mă lasă rece, deoarece nu înțeleg întru cât asemenea scopuri vor putea înlesni fericirea și propășirea poporului nostru, întru cât ele vor mări într-adevăr puterea de expansiune culturală a neamului românesc.

Pentru ca o națiune oarecare să poată participa la progresul, omenirii, ea are neînlăturat nevoie de o dezvoltare neîmpiedicată a vieții sale naționale: asta e dreptul său. Nu se poate dezbrăca un popor de limba sa, de modul său particular de a gândi și de a simți, fără ca propășirea lui culturală și civilizatoare să fie lovită. Deoarece cât timp există diferite națiuni toate *comorile civilizației omenești generale* le pot fi accesibile numai întrucât sunt *asimilate de cultura națională*, întrucât sunt *naționalizate*.

Dintr-acest punct de vedere criza, prin care trec românii încorporați în imperiul austro-ungar [...], e de însemnătate capitală pentru viitorul progresului nostru și chestia națională e numai o *față a chestiei mari a culturii și propășirii generale a poporului românesc*.

Asta nu vreau și nu pot să înțeleagă toți stimabilii decemviri și decemviroformi, de aceea țipetele lor fățarnice în goana banchetelor și a lefurilor mi-au inspirat atâta scârbă și dispreț. Ei sunt adevărații antipatrioți și antinaționaliști, și nu eu, cu toată ipocondria mea.

Astfel am răspuns la toate insinuațiile *prietenești* ale purceilor-hamletizători.

În foiletoanele următoare vom vedea cauzele pentru care pătura „cultă“ la noi, fără vlagă, depravată și pesimistă, cu greu poate lua asupra-i misiunea culturală.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Să mă credeți că nu o zic din rea-voință, e lucru trist, însă adevărat; bucuros aș fi să fie altfel. Cuvintele mele, dacă sunt aspre, nu sunt efectul, ci cauza ipocondriei mele.

III

„Limba oase n-are“, zice poporul, condensând în aceste cuvinte tot disprețul pentru acea *desfrânare limbistică* a surtucarelor, care pun o prăpastie întreagă între *cuvânt* și *fapt*.

Orice observator nepărtinitor al vieții noastre sociale și politice – nu trebuie numaidecât să fie un ipocondric – va zice, desigur, că ăst proverb popular caracterizează minunat pe *pătura cultă română*.

Cetiți ziarele noastre, duceți-vă la întruniri publice, la banchete politice și la alte stupidități solemne, nu veți auzi acolo decât declamații arzătoare despre patriotism, naționalism, amor pentru popor, pentru țăran, care e „talpa casei“; veți afla că țara românească se poate felicita de mai numeroși „cetățeni mari, care au sacrificat totul pentru patrie“, decât sunt sfinți în biserica ortodoxă; vă veți încredința că oamenii de stat pierd nopțile, își sleiesc toate puterile îngrijindu-se de propășirea culturală și gloria, o ! mai ales gloria, acestei țări, care n-are ce invidia nici Arcadiei mitice !...

Însă fiecare pas de experiență dureroasă vă va arăta că toate acestea sunt o minciună cunoscută tuturora, că patriotul și naționalistul cel mai zgomot[os], ieșind de la vreo „întrunire de protestare contra mișeliilor“ ungurești poate bate fără mustrare de cuget pe „talpa țărei“ până la sânge; că poporul României libere, care stoarce atâtea toasturi patriotice, e „serac în țară seracă“, e amenințat cu exterminarea și degenerarea, morțile întrecând aproape nașterile, că „marii cetățeni“ au știut să s-asemene cu Dumnezeu creându-și din nimic averi colosale... prin sacrificiile nemărginite, desigur; iar „oamenii de stat“, călcând în fiecare zi toate legile, pe care ei înșiși le-au făcut, s-au îngrijit așa de bine de cultura și propășirea națională, încât acum noi, după Turcia, suntem țara cea mai incultă în Europa, mai incultă chiar decât Rusia țaristă !...

Și s-ar părea că tuturor ne e așa de scumpă cultura ! S-ar părea că surtucarii noștri sunt în niște condiții din cele mai favorabile pentru lucrarea pe tărâmul cultural: constituția „extraliberală“, (care dacă e un moft față cu mitocanii, e ceva foarte real pentru surtucarei ce se zic „pătura cultă“, de vreme ce își pun jobenul în cap și cravată albă la gât); deșteptarea națională într-un moment când bătrâna Europă e zguduită de curente tinere și umanizatoare; pe urmă chestia națională, care ne impune rolul Piemontului, rolul de a deveni centrul de atracție

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

pentru părțile răzlețite ale neamului românesc printr-o cultură superioară.

Cu toate acestea, dacă lăsăm de o parte vorbele, unde-i *activitatea* civilizatoare a păturii culte la noi ?

Cred că nicăieri în Europa nu se poate găsi o stare de lucruri mai revoltătoare în această privință decât la noi. Desigur că pătura cultă burgheză de pretutindeni nu poate servi ca model de umanitate; însă la noi ea își arată poftele în toată goliciunea lor scârboasă, neacoperindu-le măcar cu vreo viță, pe când aiurea condițiile istorice i-au impus o misiune civilizatoare și umanitară.

Nu vorbesc aci de rolul burgheziei ca factor revoluționar și progresist în modul de producere și condițiile sociale, ci de acele fenomene, în care pătura cultă burgheză iese din cadrele-i tradiționale, manifestând în activitatea-i adevărată culturală niște sentimente de justiție și de căință socială pentru care omenirea viitoare nu poate decât să-i fie recunoscătoare.

Ne vor servi ca ilustrație cele două țări ale Europei care seamănă cât se poate de puțin: Anglia și Rusia.

Într-o zi de primăvară neguroasă a Londrei, la o întrunire de muncitori, vorbea de pe tribună un tânăr bolnăvicios, palid, cu voce slabă și tremurătoare:

„- Veți întreba, cine sunt eu, care vă vorbesc de dreptate și frăție în relațiile sociale ? Nu-s decât un burghez, odraslă a multor generații de asupritori pe care aveți tot dreptul de a-i urî și de a-i disprețui. Ah, nu încrețiți fruntea ! Temerile și neîncrederea voastră sunt cât se poate de juste și bine întemeiate. Însă nu mă respingeți, nu ne respingeți pe noi toți cei care venim la voi cu cenușa în cap, plini de căință și de rușine, spre a vă servi și a vă restitui măcar ceva din cele ce le-am câștigat pe seama voastră ! Nu vă cerem nimic, nici plată, nici recunoștință nici măcar iertare, căci nu ni se poate ierta. Numai nu ne respingeți, cum n-a respins Cristos pe prostituata care a venit să-i șteargă picioarele cu părul ei, când venim la voi ca sluga rea ce își știe vina și vrea să o îndrepte prin stăruință și supunere. Nu uitați că nu noi personal am creat nedreptățile sociale, deși suntem produsul lor, deși ne-am folosit și ne folosim de ele, însă a venit acum vremea de nu mai putem, nu mai vrem a le suferi“...

Tânărul căzu jos leșinat, din gură-i curgea sânge. Peste câteva zile muri, în 9 martie 1883. Era un student al universității din Oxford, Arnold Toynbee.

Moartea lui fu încoronarea unei vieți pline de abnegație și de devotament pentru ideile ce le profesa. El nu era socialist în înțelesul

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

modern al cuvântului, adică nu admitea fatalitatea luptei de clase, nu credea că societatea viitoare va fi rezultatul biruinței, în lupta asta crâncenă a claselor muncitoare, ci spera că ea se va înființa ca urmare a pocăinței din partea asupritorilor și a împăcării lor cu muncitorimea. Gândul lui se îndrepta nu atât în viitor, cât în prezent, în lumea suferințelor nedrepte actuale, pe care el punea toată silința ca să le ușureze, pe cât îi îngăduiau puterile. Fiind de o constituție atât de slabă încât medicii îl opriseră să cetească pentru examenele de licență, el, cu toate opunerilor lor, și-a consacrat tot timpul și tot ce era viu în el, celor săraci și prigoniți.

Își stabilise în acest scop locuința în partea cea mai mizerabilă a Londrei, în Whitechapel, celebra arenă a isprăvilor lui Jack Spintecătorul. Aci petrecea vacanțele, făcând felurite cursuri pentru muncitori, organizându-i în felurite cluburi de instrucție sau petreceri, dându-le sfaturi de avocat etc. Și căzu jertfă a entuziasmului, rămânând la post până la ultimul moment...

Apelurile lui către tinerimea universitară n-au rămas glasul celui ce strigă în pustiu. După moartea lui, studenții au venit la ideea de a-i eterniza numele prin organizare a activității tinerimii culte în felul cum lucra Toynbee.

De aci cunoscuta *colonie universitară* (University Settlement), *Toynbee Hall*, în același trist cartier al Londrei unde lucrase și murise Toynbee. Cu cotizațiile studenților din Oxford s-a cumpărat o casă adaptată pentru douăzeci și doi de tineri, care ar dori să lucreze pentru propășirea celor ce, muncind și suferind, susțin pe spatele lor întregul edificiu social.

Toynbee Hall n-a rămas un fapt izolat; studenții feluritelor „colegii“, în care se împart universitățile englezești, se întrec în organizarea „coloniilor universitare“ de acest fel. Numai în Londra acum lucrează mai bine de 15 colonii de acestea, între care sunt și coloniile studentelor.

Fiecare student se simte dator de a petrece o parte a anului într-o colonie. Ei organizează biblioteci, școli pentru copiii săraci și pentru adulți, societăți de ajutor, diferite cluburi, servesc ca centre organizatoare în mișcarea pentru întinderea universității („University Estension Movement“), editează cărți, ziare și reviste populare, în fine, dau sărăcimii dimprejur tot ce poate da un om cult, un doctor, un avocat, un amic devotat. „Coloniile universitare“ au devenit instituții publice, în care muncitorii se simt ca *acasă*, ca și studenții; ele sunt un teren comun de activitate solidară pentru oamenii din diferite clase, care până acum se întâlneau numai ca vrăjmași politici și sociali.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Un fapt ne va lămuri ce însemnătate socială pot avea asemenea instituții. Când se formă „Uniunea nouă“ a muncitorilor la docuri, în 1889, *Toynbee Hall* a organizat în universitățile din Oxford și Cambridge mai multe meeting-uri foarte frecventate la care au vorbit Ben Tillet, care atunci era simplu hamal în portul Londrei, și vreo câțiva studenți din această colonie universitară; ei au explicat situația și au cerut simpatiile universităților. Rezultatele au arătat că acest apel n-a fost zadarnic; studenții și mai mulți profesori universitari din cei mai celebri au dat tot sprijinul lor moral și material...

Și, în genere, corpul profesoral englez a știut să fie și el la înălțimea entuziasmului tinerimii studioase. Celebrul profesor de estetică al Universității din Oxford, John Ruskin, se poate privi chiar ca unul din începătorii mișcării culturalo-sociale. Acest profesor „excentric“, propăvăduind *demnitatea muncii*, are obiceiul să se ducă împreună cu studenții în cele mai sărace comune vecine, pentru ca să dreagă drumurile comunale stricate, ușurând astfel această grea sarcină muncitorilor.

Desigur, profesorul ăsta de estetică înțelege mai bine ce e *frumosul* adevărat, decât acele stârpituri păcătoase, care se numesc „oameni cumsecade“ și care nu-l pot afla decât în țâțele goale ale nerușinatelor ce și le expun la teatre și prin baluri, decât acele ființe ușuratice care îl caută în desene și în lustrul mătăsurilor sau în strălucirea pietrelor scumpe, decât, în sfârșit, acești deștepți esteticieni de catedră, care sunt gata să declame de dimineață până în seară despre „arta pentru artă“, despre „frumusețea în sine“, care e în afară și mai sus de lumea reală a suferințelor și năzuințelor omenești. O, aramă sunătoare și cimbale zgomotoase !

O, secături eteree ! O, porci în sine !...

Însă iertați-mi această transportare: știți că sunt ipocondric...

Reviu la subiect.

Profesorii universitari au dat naștere unei mișcări culturale, care, dacă nu-i așa de sentimentală ca a studenților, e tot atât de însemnată și de roditoare. Ea e cunoscută sub numele de „mișcarea pentru întinderea universității“ („University Estensions Movement“) și are drept scop ca știința adevărată universitară să pătrundă în colibele țăranilor și în cazărmile muncitorilor din orașe și în ale minerilor. Din nefericire, locul nu-mi mai îngăduie să arăt cum s-a organizat „întinderea universității“ ca să-și poată ajunge scopul. Destul va fi, dacă voi zice că în Englitera acum lucrează mai *mult de 250 de centre universitare populare*. Următoarele cifre vor demonstra creșterea extraordinară a mișcării: în 1886 au fost numai 16.000 de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

auditori la cursurile „Estensiunei“ (cum în scurt se numește în Englitera această instituție), iar în 1890, 45.000. Acum numărul lor trece peste o sută de mii, sunt 40.000 de titrați academici, care și-au luat titlurile de la „Estensiune“ !

Un scriitor american (R. A. Woods: *English Social Movement)* a zis că englezii sunt o națiune de cetitori; se apropie timpul când se va zice că ei sunt o națiune de licențiați și doctori !...

Și luați seama că toate aceste rezultate s-au căpătat prin activitatea spontanee a societății, fără vreun sprijin din partea statului. Însă acum se agită chestia că statul trebuie să ia asupra-și îndatorirea de a sprijini materialicește aceste adevărate universități populare, pentru ca orice englez să poată urma cursurile lor. Astfel se desfășoară înaintea ochilor Europei surprinse în mijlocul înarmărilor sale fără sfârșit, ce au prefăcut-o într-o pădure de baionete, idealul măreț al unui popor întreg ce trece prin universitate !

Această activitate nobilă a păturii culte engleze ne zugrăvește caracterul național al poporului de negustori reci, care au creat proverbul „time is money“ și măsoară toate în aur și argint, cu niște trăsături cu totul nouă ce nu se pot acoperi cu clișee banale și învechite, pe care ni le spun majoritatea descriitorilor străini ai Engliterei.

Cât de departe e starea asta dar de vorbele umflate și late pe tema patriotismului și naționalismului, care se potrivesc atât de bine cu situația culturală a poporului nostru, asemenea cu a Africii Centrale !...

Însă, oricât de uimitoare ar fi pentru noi, în indiferentismul nostru destrăbălat, puterea de acțiune și de devotament, pe care o vedem la pătura cultă engleză, există o țară în care pătura cultă a putut da exemple de eroism și de sacrificii fără seamăn; în care tinerimea studioasă se ducea, mii și mii, la moarte, în ocne, în ghețurile malurilor Oceanului Înghețat, se ducea „pentru un dor de libertate“, pentru „amorul sfînt de țară“, se ducea fără nici o speranță de răsplată, fără chiar de speranța admirației contimporanilor și a urmașilor, deoarece numele lor rămâneau și vor rămâne necunoscute...

Aceasta e pătura cultă din Rusia, despre care vom vorbi data viitoare.

Nota bibliografică. Acei care ar dori să studieze mai pe larg mișcările cultural-sociale din Englitera, pot consulta următorii autori:

1 Dr. G. Schulze-Gaevernitz, *Zum socialen Trieden. Eine Darstellung der socialpolitischen Erziehung des englischen Volkes,* Leipzig, 1890, 2 vol.

2 R. A. Woods, *English Social Movement,* London, 1892.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

3 Arnold Toynbee, *The Industrial Revolution,* London, 1866. Biografia acestui interesant pionier al tinerimii culte se poate găsi în *Johns Hopscins University Studies in History and Political Science,* Seventh Series, I.

4 H. Mackinder and M. Sadler, *University Extension: Has Its Future,* London, 1890.

5 R. Roberts, *Eighteen Years of University Extension,* London. 1891.

IV

Un publicist englez (Belfort Bax, *Ethics of Socialism)* a declarat că omenirea trebuie să caute personificarea idealului moral nu în Palestina, la începutul erei noastre, ci în tinerimea cultă din Rusia contemporană. Asta o recunoaște un om ce face parte dintr-o pătură cultă, care ea însăși a dat mai multe exemple de umanitate și de pocăință socială, decât oricare alta în Europa apuseană. Și numai de mândrie națională, chiar excesivă, nu sunt lipsiți englezii !

Admirațiunea noastră o merită nu numai acea parte a tinerimii culte ruse care a participat *direct* la mișcarea revoluționară și a uimit lumea întreagă prin vitejia și devotamentul ei fără margini. (Am subliniat cuvântul „direct“, deoarece în Rusia toată pătura cultă a sprijinit mai mult sau mai puțin pe revoluționari și nici o linie de demarcație nu se poate trage aci.) Mișcarea revoluționară nu era decât o față, necesitată de condițiile politice ale unei mișcări social-culturale mult mai largi, cunoscute sub nume de *poporanism.*

Mișcarea aceasta era la început cu totul pacinică. Tinerimea studioasă, însuflețită de cele mai înalte idealuri care agitau lumea apuseană, își propunea ca scop ridicarea nivelului cultural al poporului, pentru ca dânsul să poată singur și conștient să-și cârmuiască destinele sale istorice. Deviza lor era: „totul pentru popor, nimica pentru noi înșine“.

Astfel s-a început celebra „mergere în popor“. Poziția între țărani a entuziaștilor „nobili în pocăință“, cum i-a numit un publicist rus, fu cât se poate de grea. Țăranii, pentru deșteptarea cărora ei doreau să se sacrifice, fuseseră robii părinților lor. Sentimentul de neîncredere în foștii stăpâni era atât de puternic, încât orice încercare din partea „boierilor“ de a căpăta oarecare influență între oamenii de rând era zadarnică. De aceea tinerii apostoli au renunțat la toate privilegiile și s-au făcut ei înșiși simpli muncitori de câmp, la fabrici, la docuri și căi ferate, pretutindeni unde s-adună muncitorimea. Ei sufereau cu

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

bucurie toate greutățile și lipsurile și se socoteau pe deplin răsplătiți pentru toată truda dacă vedeau că au izbutit să răspândească câtuși de puțin lumina în masele celor nefericiți și prigoniți.

Guvernul rusesc, deprins să vadă în orice lucrare neautorizată „manifestarea spiritului de revoltă", a luat măsuri severe pentru încetarea „acestei neorînduieli". Și tocmai rezultatul acestor măsuri ne arată cât de inocente au fost începuturile mișcării poporaniste. În anii 1873–74, o *mie cinci sute* de tineri, femei și bărbați, în 37 de provincii ale imperiului, au fost arestați și aruncați în închisori. Ei au fost ținuți în „arest preventiv" până la 1878 ! În acest răstimp, 83 din ei au murit sau au nebunit, și când judecata nu se mai putu amâna, guvernul n-a putut aduce înaintea tribunalului excepțional mai mult de 193, deoarece contra celorlalți nu s-a putut găsi nici o dovadă câtuși de puțin serioasă. Și din aceşti 193 tribunalul slugarnic a îndrăznit să condamne numai pe 94; restul a fost achitat... (Asta n-a împiedicat pe guvern să pedepsească și pe cei achitați de tribunalul excepțional și pe cei care n-au fost dați în judecată, trimițându-i în Siberia „pe cale administrativă".)

Puțina bună-credință din partea guvernului și a judecătorilor - senatori din tribunalul excepțional, se vede din faptul că numai unul, A. Mâșkin, a fost condamnat la muncă silnică, măcar că în Rusia s-a putut condamna la moarte un băiat de 18 ani pentru o carte oprită găsită la el; iar George Kennan în cartea sa *Siberia and the Exile System* citează un articol din codul penal rus, care pedepsește cu munca silnică pe oricine va păstra la sine o carte, în care se susține ideea „schimbării într-un timp mai mult sau mai puțin îndepărtat prin mijloace pașnice a ordinii politice stabilite"... Și cu toată dorința fierbinte a guvernului, din 1500 s-a putut osândi la munca silnică numai *unul* și s-au putut condamna numai 94 !... Însă toți au plătit entuziasmul lor pentru poporul muncitor cu ani de închisoare „preventivă" și de exil, mulți chiar cu viața și mintea...

Aceste persecutări barbare n-au oprit pe tinerimea rusă, în lucrarea-i grea de luminare și regenerare a poporului. Din contră, tocmai atunci s-a început acea campanie titanică în contra guvernului, care punea toate stavilele activității pașnice pentru propășirea politică, socială și culturală a țării: de la 1879, un an după „procesul celor 193", datează primele acte teroriste... Trei ani de zile Europa întreagă urmărea cu încordare extraordinară toate peripețiile acestei sângeroase tragedii. Însă alăturea cu mișcarea pur revoluționară și teroristă a urmat înainte lucrarea pașnică culturală. Aceasta ne și interesează mai mult aci, ca mai puțin cunoscută; dacă am vorbit despre faimosul

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

„proces al celor 193", am făcut-o numai pentru ca să vă arăt ce greutăți a trebuit să învingă tinerimea cultă în Rusia. Cu toate acestea ea a izbutit să se impună sălbatecului guvern și să capete în oarecare măsură recunoașterea din parte-i; a știut să creeze în Rusia un adevărat *cult al poporului* și să-l propage în întreaga pătură cultă, astfel că astăzi în Rusia întreaga literatură e *poporanistă*, începând de la oameni ca prințul A. Vasilcicoff, fiul răposatului președinte al consiliului de stat imperial, autorul lucrării monumentale: *Proprietatea agrară și agricultura în Rusia și în Europa apuseană*, ca celebrul romancier Leon Tolstoi și încheind cu cel din urmă redactor al vreunui ziar provincial. Guvernul cu mare greutate poate găsi colaboratori pentru foile oficioase, nici un literat care se respectă nu primește această sarcină...

Cu greu se pot descrie rezultatele acestei mișcări culturale, deoarece guvernul n-a îngăduit o organizare mai generală, fiecare individ sau cel mult grupuri mici locale sunt silite să lucreze independent unul de altul. Pe urmă, ca să se constituie o societate culturală, fondatorii sunt obligați să prezinte proiectul de statut la guvernator, care îl trimite spre autorizare în Petersburg Ministerului de Interne, în arhivele căruia proiectul așteaptă rezoluția câte doi-trei, sau chiar mai mulți ani ! Câtă statornicie și credință în însemnătatea cauzei trebuie să fie la fondatori pentru ca ei să nu se plictisească de această tărăgăneală și să nu se lase chiar înainte de a primi autorizarea !... Când, în sfârșit, autorizarea vine, proiectul totdeauna e modificat după planul ministrului, și activitatea societății se pune sub cea mai riguroasă supraveghere a poliției: conferințele trebuie să treacă prin îndoita cenzură a poliției și a agenților speciali ai Ministerului Cultelor; pentru fiecare pas e necesară autorizarea specială a guvernatorului chiar pentru publicarea dărilor de seamă pentru fiecare ședință în parte...

Pentru mine, o greutate foarte mare rezultă din neștiința limbii ruse fiindcă sunt silit să adun notițe care se strecoară din când în când în literatura apuseană. Cu toate acestea și ceea ce am putut afla mi-a inspirat „admirație" adâncă pentru acel entuziasm și perseverență despre care ne vorbesc rezultatele obținute, întreaga Rusie e acoperită cu o rețea de felurite societăți culturale care au pătruns chiar în fundul Siberiei. În orașele Tonguk, Irkuțk și Iacuțse. Ele au de scop întemeierea de școli pentru copii și adulți (acestea sunt de două feluri: școli duminicale și școli de seară, de biblioteci populare, editură de cărți științifice și literare ieftine și organizarea răspândirii lor: organizarea conferințelor cu ilustrații prin mijlocirea proiecțiilor și a

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

seratelor muzico-literare ieftine, care dau hrană intelectuală și estetică muncitorilor și în genere celor săraci și inculți.

În 1891 în serviciul *exclusiv al școlilor duminicale* au fost mai mult de 1000 de institutori și institutoare, care primesc leafă de la societățile respective.

Într-un ziar german am găsit o mică statistică luată din darea de seamă pentru anul 1891 a comisiei societății pentru organizarea de conferințe populare în Astrahan, din care reiese că în cei din urmă zece ani conferințele acestei societăți au fost vizitate de 125.000 de oameni, iar numărul anual al vizitatorilor a crescut de la 5.000 la 17.000 !

În Petersburg de vreo cinci ani lucrează o societate pentru editare de cărți populare *„Pos...“* (*Mijlocitorul*). Între colaboratorii acestei societăți se numără învățații și literații cei mai însemnați din Rusia. Sunt scoase o mulțime de cărți de astronomie, fizică, chimie (generală și aplicată), agronomie etc. De asemenea, scrierile lui Tolstoi, Turgheneff, Korolenko, Uspenski; în sfârșit, ale tuturor celebrităților bogatei literaturi ruse. Cărțile acestea se vând câte 1 copeici și 1/2 (mai puțin de patru bani) coala tipărită - adică o carte de 10 coli se poate avea pentru 37 de bani ! Și răspândesc pe an câte *două, trei milioane* exemplare !

Un fapt – foarte important și prin sine însuși – ne va arăta cât de bogată e această literatură poporană. În 1889, în timpul Expoziției Universale eram la Paris. Premiul întâi în departamentul instrucțiunei publice a fost obținut de o modestă institutoare sătească din provincia Harkov, d-ra Alcevski, pentru o carte intitulată *Ce să cetească poporul ?* Această carte, două volume groase de câte mai mult de 1000 pagini în două coloane, e compusă de recenzii a 1500 de cărți populare ! Modul cum s-au făcut aceste recenzii e foarte interesant.

D-ra Alcevski s-a înțeles cu vreo câteva alte institutoare ca să adune duminicile în satele lor respective pe țărani și țărance și să le cetească felurite cărți. Când una cetea, alta însemna pe hârtie orice mișcare în auditoriu, orice cuvânt rostit de vreun țăran sau țărancă. Aceste descrieri au *și* format recenzii în chestie. Am cetit vreo câteva din ele, traduse în limba franceză, și cred că lucrarea d-rei Alcevski ne dă un material bogat și unic în genul său, pentru psihologia și filozofia poporană. Am fost lovit de puterea critică a țăranilor, care nu știau a ceti, cum erau aceștia; în același timp, modul de e critica, punctul de vedere al criticilor, sunt așa de neobișnuite, că nu se poate da nici o idee despre aceasta în limitele foiletonului meu. Nu uitați că între cărțile ce s-au cetit erau și capodopere ale literaturii universale (se ceteau și traduceri, d.e. din V. Hugo) !

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Puteți închipui, scumpii mei cetitori, pe țăranii români, ascultând cetirea poeziilor de Eminescu, nuvelelor de Vlahuță sau Delavrancea, romanelor de Turgheneff ? !... [...]

O, patrioți români, urmați înainte, beți șampanie, faceți să se cutremure aerul cu discursurile voastre înflăcărate și stupide, semănați spanacul, și așteptați în liniște rodul culturii naționale ! O ! isprăvile voastre vor mări grozav puterea de rezistență a neamului românesc ! O, farisei fățarnici !...

Inteligența rusească, cu gura astupată, cu mâinile încatenate a știut să paralizeze reaua-voință a guvernului. Numai activității ei se datorează faptul că, în Rusia, cultura generală e mult mai răspândită decât la noi, deși comparativ, statul cheltuiește mult mai puțin acolo pentru instrucțiunea publică (abia 2% din budgetul general) și aceasta nu e acolo declarată *obligatorie:* în Rusia dintr-o sută de locuitori, după o statistică nouă, 30 știu carte, la noi abia 18 (?); în Odesa, comuna a cheltuit 250.000 de lei pentru localul conferințelor populare, la noi chiar în capitalele noastre școlile *statului* adesea se află în niște ruine; în Rusia se știu multe cazuri că profesori universitari, de bună voie, părăsesc catedrele lor pentru ca să se ducă la țară ca simpli institutori, având conștiință de datoria lor față cu poporul muncitor, la noi... ce fac profesorii noștri vom vedea în foiletonul viitor, acum nu ne dă voie locul.

Nu e dar de mirare că în muncitorime se naște o încredere și o dragoste pentru pătura cultă, despre care la noi greu se poate face o idee. Nu pot să nu citez aci două fapte, cu totul deosebite, însă caracteristice (deși văd că amicul Tony, furios, încrețește fruntea găsindu-mă prea vorbăreț): Anul trecut, într-un oraș din nordul Rusiei, Costroma, s-a dat un concert în folosul conferințelor populare. Muncitorii dintr-o fabrică vecină au strîns între ei 33 de ruble (aproape 85 lei) și au transmis această modestă sumă organizatorului concertului cu o scrisoare în care, arătând că le e cu neputință de a veni la concert, îi mulțumesc pentru inițiativa sa generoasă și-l roagă de a primi de la dânșii obolul, care-l dau, rupând din gură, spre a mări fondul conferințelor...

Recunoștința celor ce suferă e singura răsplată pentru pionierii progresului și dreptății în Rusia. Și iată ce cuvinte călduroase le adresează un simplu muncitor de pe banca acuzaților într-un proces politic din Kiev: „Tinerimea cultă singură n-a rămas surdă la gemetele poporului; da, numai această tinerime generoasă ne-a întins mâna. Dânsa ne va călăuzi până va veni ziua când ajungând să ne dăm sama de drepturile noastre, vom putea să lucrăm noi înșine la opera de

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

dezrobire generală, până va veni ziua când mâna puternică a milioanelor de muncitori se va ridica !..."

Într-un foileton viitor vom vedea și ce gândește poporul muncitor de surtucarii noștri...

Am văzut activitatea nobilă a studențimii și a profesorilor englezi, am văzut eroismul și devotamentul inteligenței rusești; am văzut în parte, și vom vedea încă neputința sufletească, pesimismul depravat și poftele brutale ale „păturei culte", la noi; vom încerca să ne dăm seama și de cauzele acestei triste deosebiri.

Nota bibliografică: Pentru amănunte vezi:

1 Leroy-Beaulieu, *L'empire du tzar* 3 vls.;

2 Thun, *Geschichte der Revolution. Bewegungen in Russland;*

3 Yohn-Rae, *Contemporary Socialism,* Ch. IX; 4 G. Kennan, *Siberia and the Exile System,* 2 vol. Acești patru autori – nefiind nici ruși, nici socialiști, nici revoluționari – pot inspira toată încrederea în nepărtinirea lor, mai ales Thun care, ca un fost profesor la universitatea din Dorpat (după rusificarea recentă *Iwiev)* e mai bine decât oricine în stare să cunoască chestia. Dintre autorii ruși, nerevoluționari și nesocialiști, vezi 5 Pierre Boborykin, *Le culte du peuple en Russie.* Dintre revoluționari, cel mai competent e Stepniak: 6 *La Russie souteraine* și *7 Russia under the Tzars* (a scris și numeroase articole la diferite reviste engleze și germane).

Din nefericire literatura rusească nu a fost accesibilă din cauza limbii.

V

După ce am cercetat activitatea culturală a tinerimii studioase în Anglia și Rusia, trebuie acum să vin la isprăvile „păturei culte" naționale. Inima-mi strânge același sentiment și dureros care e chinul deținuților când se trezesc la trista realitate dintr-un vis frumos și nălucitor, în care s-au văzut liberi, în sânul alor săi, iubiți de toți...

Tinerimea noastră ? ! O, Doamne, ce e tinerimea noastră !...

Ascultați ce zice despre fiii burghezimii noastre, care formează „țara legală", un profesor universitar, un înalt funcționar al Ministerului Instrucțiunii Publice care, desigur, e în stare mai bine decât oricine să vorbească în perfectă cunoștință de cauză, – ascultați cu atențiune, cu atât mai mare, cu cât noi nu suntem deprinși să auzim adevărul de la această specie de „bimani": „ei (adică generația nouă) ajung la vârsta primei tinereți sleiți de puteri, fără vlagă într-înșii,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

șubrezi, chirciți și incapabili... *marea majoritate* capătă pe băncile școlii numai o spoială de instrucțiune și de cultură care-i face înfumurați, îndrăzneți, pretențioși, într-un cuvânt *membri nefolositori, dacă nu primejdioși* și pentru dânșii și *pentru societate...* În ochii lor protecția, favoarea, hatârul, amăgirea, frauda, sunt singurele mijloace de care trebuie să se servească cineva în viață, singura cheie care deschide ușa tuturor funcțiilor, pozițiilor și demnităților"... (Vezi *Buletinul Ministerului Cultelor*, nr. 3, raportul d-lui Vîrgolici, pag. 98.) Mai departe: „Tinerimea noastră e demoralizată, ea a ajuns să creadă cu toată convingerea că pentru cei ce dispun de mijloace materiale nu mai există nici legi, nici regulamente, nici considerații de orice natură, că totul se poate cumpăra cu bani..." *(ibidem,* p. 104).

N-am așteptat într-un raport oficial al unui „înalt funcționar" din această țară atâta elocvență sobră, acest accent de sinceritate !...

Și e de mirat că astfel de tinerime a pângărit până și cele mai nobile idealuri ale dreptății și libertății în chestia națională ? E de mirat că în atâția amar de ani congresele studențești n-au produs nimica decât beția cea mai rușinoasă, decât scandalurile cele mai scârboase ? E de mirat că ei au băgat atâta frică în „comercianții naționali" că dânșii închid bufetele gărilor la trecerea hoardelor „tinerimii române", care li se anunță prin fir telegrafic ? ! Sărmanii bufetari naționali, câtă spaimă trebuie să producă în ei această veste, dacă le taie și pofta de a desface marfa ! Doar au avut ei experiența dureroasă și *costisitoare* a entuziasmului *arzător* al „junimei culte !" S-au fript !... Am citit într-o dare de seamă că cetățenii buzoieni au fost *mișcați până la lacrimi,* când, vara trecută, au venit la Buzău reprezentanții „studențimii noastre energice și patriotice" pentru ținerea Conferinței în chestia națională. O cred ! Nu degeaba acești cetățeni n-au mai voit pe urmă, în timpul congresului, să-i primească în gazdă... S-au temut, se vede, de emoții prea mișcătoare !...

O, ce să mai vorbesc mult ! Nu știm noi cum s-au spart ferestrele sinagogilor din Botoșani ? Nu știm cum au bătut un biet rândaș ungur, *supus român,* la gara Chitila (după *petrecerea* fraților de peste munți până la Predeal), adică cum s-a[u] comis barbarii de același soi împotriva cărora atât se zbiară când le săvârșesc idioții și „patrioții" ungurești, la fel cu ai noștri ? Nu știm cum casierii societăților studențești fură, iar „junimea entuziastă" îi patronează și se folosește de isprăvile lor ? Nu asistăm la vânătoarea sălbatecă după desfrânări, la cea mai sfruntată și scandaloasă delapidare de bani, storși de la patrioți de bună-credință ?

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

O, le știm, le știm destul !...

Un fapt proaspăt ne arată simțul moral al tinerimii noastre în toată strălucirea-i grețoasă.

Ministrul de război vrea ca bacalaureații militari să depună numaidecât examene pentru gradul de ofițer în rezervă, în caz contrar îi amenință că dânșii vor face serviciul complet de 3 ani. Doamne ! Câtă furie a provocat această intenție ! Studenții din capitală s-au adunat imediat să protesteze „sus și tare“ în numele culturii, democrației, libertății și al tuturor altor sacramentalități din dicționarul lui Rică Venturianu, celebrul student în drept... N-am nici o simpatie pentru pupilul pomădat al Juliei la Belle, însă nu pot să nu zic că aci e logic și are perfectă dreptate.[2]

A ! Cum voi protestați, *voi,* puișorii mamii ? ! Înțeleg când protestează un Anton Bacalbașa, el lovește chiar în principiul armatei, în sălbăticiile antropofagiei războinice. Însă voi, care vă mândriți cu „mica dar brava oștire națională“, voi, care vedeți „gloria națională“ în cuceriri și victorii militare, voi care visați să mânați pe toți ungurii și rușii cu sos de piper roș, *pe toți,* „să nu mai rămână pe pământ nici sămânța acestor neamuri spurcate“ ? !... Invocați interesele culturii ? Cum adicătelea cultura va fi periclitată, dacă Rică Venturianu va fi obligat să depună examen de ofițer în rezervă, sau să slujească trei ani ? ! Dacă ați ceti articolele lui Fr. Engels (doar nu sunteți mai democrați decât dânsul ? !...) în ziarul socialist german *Vorwärts,* no. 51-58, 1893, intitulate *Kann Europa abrüsten ? (Poate Europa să se dezarmeze ?),* ați afla că scutirea odraslelor burghezești și ciocoiești de termenul legal al serviciului militar e o măsură cât se poate de *nedemocratică,* însă dânsul recunoaște că în organizarea actuală a armatei, această măsură, *când are de efect crearea ofițerilor de rezervă,* e foarte potrivită, deoarece astăzi mobilizarea forțelor militare cere un număr de ofițeri-rezerviști cât se poate mai mare; că în toate războaiele, după primele ciocniri chiar, totdeauna s-a simțit o lipsă foarte periculoasă de ofițeri.

Vedeți, că Martele din opereta noastră națională (care însă a figurat și într-o tragedie sângeroasă: „răscoalele țărănești“) e mai bun „democrat“, decât voi, „junii cu educație“, el vă zice: „sau depuneți examen de ofițer, sau faceți stagiul legal, deoarece altfel nu-i nici un interes pentru apărarea națională ca să fiți scutiți de el“.

2 Luați seamă, că d-nii studenți nu s-au gândit că proiectele d-lui Jack sunt absolut nedrepte față cu bacalaureații săraci (care nu pot da 500 de lei) și cu străinii, care nu pot fi, chiar dacă ar voi, ofițeri. Dumnealor se îngrijesc numai de „cultură“, nevrând a depune un examen !... (N. Obs. Ipocondric.)

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

O, sunteți gata să cuceriți toată lumea cu sângele țăranilor, care din cauza indiferenței voastre criminale, din cauza prostrații voastre intelectuale și morale, sunt atât de ignoranți încât habar măcar n-au ce e Transilvania, iar când vi se cere un sacrificiu (un examen !...), „pentru idealul măreț ce-l urmărim cu toții", vă eschivați, umblați cu mâța în sac, că aveți „sentimente mai fine și conștiința mai fragedă !..." O, expectorație veninoasă a spanachismului !...

Iertați-mă, acei din cetitorii mei, care n-aveți pufușor pe botișor, însă și expresiile cele mai violente nu vor fi la nivelul greții și disprețul pe care îl inspiră și merită ăst soi de „juni cu educație"...

Și când încerci să raționezi cu asemenea indivizi, auzi că ei sunt decepționați, că la urma urmelor și poporul muncitor îi moft, și armata moft, și Transilvania, și dezarmarea, și pacea universală, și cultura națională, și toate idealele nobile și mari ale omenirii suferitoare, toate, toate îs niște mofturi, afară de căpătuiala proprie ! Și frazele, una mai sunătoare decât alta, se învăluiesc în ceața pesimismului neputincios și a porcăriei hamletizătoare...

Să mai vorbesc despre alt element al „păturei culte". Despre corpul profesoral, care, după cum am văzut, în Anglia e atât de pătruns de conștiința misiunii sale culturale și a datoriei față cu masele muncitoare ?

Adresați-vă mai bine la raportul menționat al d-lui inspector școlar, Vârgolici; veți afla acolo cât de depravat, destrăbălat, venal și corupt e corpul nostru didactic, în genere.

Locul nu-mi permite să insist mai mult, cum ar merita asupra constatărilor acestui raport oficial, care a provocat o furtună întreagă în presa opoziționistă. Însă presa s-a forțat mai mult să dezmintă afirmările întristătoare ale d-lui Vârgolici și în fundul acestor dezmințiri zăcea veșnicul „ce va zice străinătatea" ?

Nu înțeleg aceasta. Știm cu toții că cele constatate de d-sa ca *fapte* sunt adevărul pur. Și dacă ne-ar trebui o ilustrație pentru destăinuirile scandaloase ale d-lui Vârgolici, n-am putea ușor găsi un exemplu mai strălucit de lipsa de conștiință a datoriei, de lipsa independenței și demnității personale în corpul nostru didactic, decât însăși persoana d-lui Vârgolici, profesor și dânsul...

La Universitate acest domn plagiază cursuri franceze, la școala normală superioară – pune în locul său pe un suplinitor ignorant (pentru limba elenă). Și când din cauza asta ies din această școală, menită a forma contingentul didactic al școlilor secundare, profesori de limba elenă incapabili și ignoranți, tot el fulgeră în rapoartele sale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Ca inspector școlar, d. Vârgolici și-a făcut renume ca persecutor al „teoriilor subversive" și protector al tuturor stârpiturilor junimiste, iar pe d. Take Ionescu îl îndeamnă să „înlăture politica din școală" !... (p. 85). O, câtă moralitate și bună-credință ne trădează toate acestea ![3]

Însuși raportul, ca o producție *literară,* e o manifestare elocventă a descompunerii morale a profesorului nostru. D. Vârgolici scapă câte o vorbă, că una din plăgile cele mai hidoase ale învățământului nostru este favoritismul, că „hatârul e marele împărțitor de posturi în țara noastră" (p. 88), „că aspiranții la catedre n-au decât să găsească câte un protector influent, și acesta stăruiește să li se dea o catedră în învățământul secundar" (p. 94), etc. etc. Și totul ne vorbește în raportul d-sale că n-are alt scop decât să facă după placul lui Take Ionescu, pregătindu-i terenul pentru „reformele" trâmbițate, care țintesc tocmai să facă din profesori numai niște instrumente docile în mâinile miniștrilor. O, d. Vârgolici predică independența și demnitatea personală. Desigur, aceste reforme vor face să dispară hatârul din Ministerul Instrucțiunii Publice, vor înlătura politica și favoritismul din școală, deoarece ministrul va putea să facă din profesori tot ce-i va trăsni în cap: să-i mănânce cu cașcaval sau să-i bea cu un păhăruț de țuică...

Pe urmă într-un loc d. Vârgolici afirmă că școala trebuie „să deprindă pe elevi să nu se creadă superiori unii altora, din cauza poziției materiale sau sociale a părinților, și a sădi de timpuriu în fragedа lor minte sentimentul frăției și al egalității" (p. 102). Frumoase cuvinte ! D-sa se plânge că școala actuală creează o poziție privilegiată celor care pot plăti mai scump profesorilor (vezi elocventele pagini 105–106 ale raportului); și tot d. Vârgolici insinuează, cu două pagini mai înainte, că ar trebui să înceteze gratuitatea instrucțiunii secundare închizându-se astfel posibilitatea culturii superioare celor săraci ! D-sa dezvoltă vechea fabulă a lui Mennenius Agripa că în societate ca și într-un organism animal, unele organe trebuie numai să cugete, altele să mistuie, și celelalte să îndeplinească celelalte funcțiuni fiziologice !... (pag. 99–100) Vedeți cât de însuflețit e d. Vârgolici de „sfînta misiune a școalei" și cu câtă dreptate poate să ceară de la „profesorii secundari" un devotament și o abnegație fără margini !...

Da, profesorul Vârgolici are dreptate, el se știe pe sine și pe colegii săi; da, profesorii noștri sunt lipsiți de conștiința datoriei și misiunii lor, sunt lipsiți de independență și demnitate personală, sunt servili și imorali, venali... și corupți ca și toată pătura burghe-zo-ciocoiască, nu mai puțin și nu mai mult. Un Take Ionescu e la locul său în capul acestui corp putred...

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Poporul nostru l-a condamnat de mult formulând trista convingere că „muncitorul n-ar trebui să știe carte, deoarece școala ar avea ca intenție suprimarea muncii, școala ar îngusta sufletul și ar strica mintea"[3]. Cu asemenea servitori ai sacerdoțiului instrucțiunii publice nici nu s-a putut ajunge la altă concluzie precum ne mărturisește și raportul d-lui Vârgolici...

— Uiți, domnule ipocondric, îmi va zice vreun cetitor naiv, că și noi avem o „Societate pentru învățătura poporului român" care e o manifestare analogă cu activitatea descrisă a păturii culte din Anglia și Rusia... !

O, scumpul meu cetitor naiv, îți voi arăta îndată că activitatea culturală a acestei societăți nu e decât un miraj înșelător, deși în capu-i se află mitropolitul primat Mgr. Ghenadie...

Înaintea mea e „darea de seamă" asupra mersului Societății pe anul 1889–90, (n-am la îndemână dări de seamă pentru ceilalți ani, precum și pentru a societății analoge din Iași; însă vă pot încredința că nu veți găsi acolo ceva mai mângâietor), unde se găsește și bugetul societății pe anul viitor (1890–91).

Puteți afla de acolo că activitatea societății se rezumă la întreținerea unei școli normale și una primară și că în anul 1890–90 societatea a avut „venituri proprii" numai *5.402* lei, iar „subvențiuni" de la stat, comuna București și „burse" ale diferitelor județe (adică *din banii contribuabililor) 32.856* lei.

Dintr-acești bani s-au întrebuințat pentru *salarii 23.511* lei *70* bani, iar pentru celelalte cheltuieli numai *14.908* lei *08* bani, (nu mai vreau să mai critic și aceste cheltuieli, deși și aci se poate afla ceva interesant).

Iar în budgetul pentru anul viitor (1890–1891) s-au înscris: „venituri proprii" lei 5.900, și „subvențiuni" și „burse" tocmai *34.300* lei ! Cheltuieli pentru *salarii 23.840* și celelalte 15.287 ! Cu alte cuvinte:

„Societatea pentru învățătura poporului român" se susține aproape exclusiv din budgetul statului și cheltuiește din acești bani aproape îndoit mai mult pentru lefurile profesorale etc. ale societății (din membrii societății, bine înțeles), decât pentru celelalte „scopuri culturale".

Astfel această Societate nu e, în realitate, decât un mijloc de căpătuială pe seama plătitorilor de dări !...

3 Vezi în *Arhiva* din Iași, 1890—91, articolul *Credințele săteanului despre școală și efectul ei*, volumul II, pag. 326.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

În 1890, după 25 ani de existență, societatea a avut 284 membri și a dat ca rezultate ale activității lor 285 de absolvenți ai școlii normale; adică un membru al societății a produs în 25 ani un absolvent, însușindu-și anual pentru aceasta câte o bucățică din buget (ca director, profesor, econom etc.), pe lângă onoarea de a trece drept binefăcător al poporului român...

Rezultate *culturale* mai mult decât triste.

Dacă vom reduce din „veniturile proprii" ale societății donațiile câtorva puțini într-adevăr generoși și de bună-credință, rămâne un ce pur și simplu ridicol, bătaie de joc cinică de adevărata și binefăcătoarea activitate culturală. O, „pătură cultă română" !...

Nu e de mirare că țăranul „crede că toți surtucarei ne profităm de sărăcia lui și pentru aceasta suntem dușmanii lui de moarte"; nu e de mirare că unul din cei oropsiți a exclamat: „las' să dea D-zeu să moară toți săracii de holeră, dar toți, să nu mai rămână nici unul, să vedem ce au să mai facă bogații singuri !..."[4]

Și voi încă vă înveliți, spre a vă justifica, în mantia lui *Childe-Harold* și a lui *Hamlet ? !* O !...

VI

Nu un ipocondric ca mine va crede vreodată că deosebirea care există între manifestările de viață ale păturilor culte din Englitera și Rusia, dintr-o parte, și ale celei din România, dintr-alta – se explică *prin calitățile morale ale persoanelor* care alcătuiesc aceste pături, nici prin *calitățile morale și psihice ale popoarelor respective,* în genere.

Toate popoarele – de orice rasă și grupare etnică – au dat, în anumite condiții sociale și istorice, prea destule și strălucite exemple de dobitocie, în genere, și de porcărie, în particular – exemple din felul acelora i-au dat prilej lui Schopenhauer să spună că omul este un dobitoc *grav (eine ernsthafte Bestie),..*

Desigur că și acum chiar în Englitera oameni ca John Ruskin, ca Arnold Toynbee sau Edward Denison sunt niște excepții rare, d-aia pe cel dintâi toți „oamenii ca oamenii" îl consideră drept un nebun și excentric, iar ceilalți doi au murit jertfe focului ce-i încălzea. Aceste rare exemplare ale speciei omenești ne vin, ca razele luminii într-un beci obscur, ca să ne arate încă mai tare întunericul moral în care ne zvârcolim.

4 Sp. Popescu, *Considerațiuni psihologice din vieața țeranului român,* p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Însă dacă vom răsfoi puțin paginile istoriei – paginile proaspete, pe care nici cerneala nu s-a uscat încă – ale păturii culte engleze, vom afla că dânsa – n-au trecut 50 de ani de atunci – a putut foarte bine să înece în sânge mișcarea politică a muncitorimii, cunoscută sub nume de *Chartism*... O, atunci această nobilă pătură se ocupa cu *salvarea ordinii,* spărgând întrunirile pașnice ale muncitorilor, omorând sute și mii din ei cu forța armată, condamnând pe conducătorii lor la moarte și muncă silnică și închizându-i în „areste preventive", unde după cum *s-a constatat de pe tribuna parlamentului* – îi ucideau cu tratamente de o brutalitate fără seamăn; în timpul acestor lupte „eroice" contra năzuințelor muncitorimii, Englitera a văzut și „alegeri libere", care trebuie să ne ridice pofta de a ne mândri de sistemul electoral al lui c.c. Lascar cu toți Nicolaizii săi ca de o invenție națională... Ah, nimic nu e nou sub stele !...

Și ce era această *Chartă* a muncitorilor, care a provocat toate grozăveniile acestea ? Nimic decât un program politic democrat, care acum e și realizat în parte sau e pe cale de a fi realizat !...

„Pătura cultă" burgheză a și fost foarte conștientă de ticăloșia ei ! Dânsa a luat toate măsurile ca mișcarea chartiștilor să fie ponegrită și istoria să nu păstreze memoria despre isprăvile ei. În celebrul British Museum – unde se înregistrează până și toate schimbările de regi la zuluși și toate revoluțiile la vreo populadă sălbatică din insulele Polineziei – nu se poate găsi nici un exemplar al organului central al chartiștilor, *Northern Star (Steaua Nordului)*; în arhivele acestui muzeu, de care atât se mândrește Englitera, n-a putut găsi loc materialul despre cea mai măreață mișcare a muncitorimii engleze !...[5]

Au trecut numai vreo câteva decenii și s-a schimbat fața pământului ! Astăzi moștenitorul tronului Engliterei poate chiar să facă o declarație publică: „noi cu toții suntem acum socialiști" („We

5 Vezi Fr. Engels, *Die Chartistenbewegung in England,* Hottingen-Zürich, 1887. Literatura asupra chartismului e atât de săracă, că afară de scrierea arătată mai sus putem menționa numai celebra carte a aceluiași autor: *Die Lage der arbeitenden Klasse in England,* Leipzig, 1848 (traducerea engleză, London, 1848). Desigur, nici Fr. Engels n-ar fi putut scrie nimic despre chartism, din cauza lipsei materialelor, dacă n-ar fi fost martor ocular al celor petrecute pe atunci în Englitera. În literatura engleză, se poate zice, nu găsim nimic, deoarece în cartea lui T. Carlyle: *Chartism,* apărută în 1839 (prima ediție), lipsește baza științifică, ca și în toate scrierile dealtfel ale acestui excentric genial. Dacă, în sfârșit, vom spune că în marele catalog al științelor sociale și politice ale lui Otto Mühbrecht nu e arătată nici o *lucrare despre chartism,* apoi ne vom da bine seama de stăruințele păturii culte engleze de a-și ascunde păcatul istoric...

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

are all Socialists now", vezi Sidney Webb: *Socialism in England,* London 1890); primul ministru al cabinetului liberal, W. Gladstone, zice verde reprezentanților finanțelor Londrei: „fiecare om cuminte știe astăzi că nu se mai poate împăca interesele celor bogați cu ale celor săraci, ci trebuie să alegem între unele și altele, eu unul mi-am ales partea celor săraci..."; chiar și primul ministru al cabinetului precedent, *conservatorul* lord Salisbury, a declarat în plină ședință a Camerei lorzilor în ziua de 19 mai 1890, că „mare parte din cerințele socialiștilor *sunt drepte* și stau în legătură strânsă cu relele societății actuale, pe care numai cei absolut orbi le pot nega... datoria noastră este de a înlătura pe cât e cu putință aceste rele, chiar dacă ne vom atrage învinuirea că suntem socialiști, trebuie să ne împăcăm cu aceasta..." (Vezi revista engleză *Subjects of the day,* august 1890, nr. 2.) Când puterea a căzut iar în mâinile lui Gladstone, dânsul s-a sfătuit prin mijlocirea lui John Morley pentru alcătuirea cabinetului său cu președintele unei organizații socialiste „Fabian Society", d. Sidney Webb (vezi Woods: *English Social Movements,* London, 1892) !...

Iar în unul din foiletoanele precedente, am văzut cu ce ardoare pătura cultă engleză în genere s-a dat nobilei activități pentru cultura muncitorimei.

De unde vine atâta dragoste și atențiune pentru muncitorime, pentru suferințele și interesele ei, în aceeași pătură care s-a acoperit cu atâta infamie patriotică în „salvarea ordinii și păcii naționale" în contra chartiștilor și nu atât de mult ? Focul patriotismului burghezesc n-a putut de atunci încă să evaporeze măcar sângele sutelor și miilor de muncitori pacinici, vărsat la Manchester, Newport etc. sub loviturile sălbatice ale burghezimii înfuriate !...

O, o nimica toată a trebuit ca să se săvârșească această schimbare la față miraculoasă: un proletariat puternic și organizat, conștient de drepturile și nevoile sale ! Conștiința că tot viitorul ei pe zi ce merge tot mai mult atârnă de la aceste mase nenumărate ale celor ce-și mănâncă în sudoarea feței pâinea zilnică, a băgat frica în ciolanele și dragostea în inima păturii culte burgheze pentru toți cei apăsați și oropsiți... Când n-a mai putut merge cu salvarea ordinii și patriei prin baionete și furci, s-a scos la iveală umanitarismul înalt; popii și-au adus aminte de „adevăratele învățături ale creștinismului", iar pătura ocultă de datoriile morale ce dânsa le are față cu poporul muncitor și pe care până acum, în perfectă liniște sufletească, nici nu se gândea să le plătească... Când muncitorimea organizată și conștientă are la dispoziție dreptul de vot, cântecele dulci despre împăciuirea socială

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

și înlăturarea luptei de clase sunt numaidecât indicate, răspândirea culturii în masele celor ce vreau și pot să participe la legiferarea țării se impune...

În special mișcarea universitară (University Extension) își are explicația și în faptul dezvoltării colosale a proletariatului intelectual, ca rezultat al capitalizării și centralizării excesive a producției naționale. Acest proletariat intelectual apare în general în istorie ca un fel de prostituată ce se vinde cui îi plătește mai mult. Însă acum în Englitera concurența pentru diferitele forme ale cașcavalului budgetar, de care dispune și hotărăște burghezimea a devenit prea intensivă. O mulțime de juni cu educație rămâneau pe drumuri cu buzele umflate și poftele unei naturi „fine și delicate“ nesatisfăcute. Cursurile Extensiunii au descoperit o nouă piață pentru această marfă (lecții universitare): deși muncitorii plătesc puțin „de căciulă“ pentru aceste cursuri, însă – văzând numărul lor enorm – această ocupație se rentează foarte frumos. De aci avântul nemaipomenit pe care l-a luat „mișcarea pentru extinderea universității“ (University Extension Movement) în masele muncitorimii.

Tot prin aceasta se explică un fenomen foarte curios.

Se știe că după înăbușirea chartismului, organizațiile muncitorilor din Englitera s-au îndepărtat cu totul de politică, ele au rămas numai niște asociații pe bresle (Trades-Union) fără vreun alt scop decât oarecare îmbunătățire imediată în starea unei bresle anumite, fără nici un orizont mai larg, fără nici un ideal mai înalt. Aceste organizații de bresle au creat degrabă un fel de aristocrație a muncii specificate, care nu-și mai bătea capul cu suferințele fraților ei de muncă, a muncitorilor de rând (Unskilled labour), rămași în bătaia tuturor nesiguranțelor și mizeriilor producției capitaliste. În politică trades-unioanele mergeau pur și simplu în coada celor două „partide istorice“. În ultimii ani însă se observă un nou curent în viața muncitorimii engleze: „unskilled labour“ s-a pus în mișcare, formând așa-numitele „uniuni nouă“; și două date caracteristice ale acestei mișcări sunt greva muncitorilor la docuri în 1889 și rezoluția ultimului congres al trades-unioanelor engleze, prin care muncitorimea engleză intră definitiv în mișcarea socialistă a muncitorilor din alte țări, recunoscând însemnătatea organizației și luptei politice pentru rezolvarea chestiei sociale.

Și lucru ciudat, între alte înrâuriri tot în această direcțiune a lucrat și „Extensiunea Universității“, și acesta e meritul ei cel mai mare. Într-un foileton precedent am menționat în treacăt sprijinul direct dat muncitorilor de la docuri de către coloniile universitare

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

(Toynbee Hall) și de Universitățile din Cambridge și Oxford. Aci însă vreau să spun altceva.

Dacă urmărești cu atențiune mersul creșterii partidului socialist în Englitera și al dezvoltării cursurilor Extensiunii, apoi te lovește îndată faptul că foarte des organizarea de către muncitori a vreunui grup socialist urmează, după timp și localitate, după întemeierea unui cerc al cursurilor extensiunii... Acest fenomen se explică prin faptul că muncitorii pretutindeni doreau să urmeze mai ales cursurile de economie politică și de sociologie generală – ca tratând chestiile cele mai arzătoare pentru ei – iar interesul instinctiv de clasă, chiar atunci când auditoriul nu era deloc format din socialiști convinși, a avut de efect că tocmai acele dintre aceste cursuri erau mai frecventate care tratau materia lor din punctul de vedere cel mai favorabil intereselor muncitorilor, adică din cel socialist; muncitorii audienți cu toții erau nerăbdători ca să se lumineze în această privință. Asta făcea ca lecțiile Extensiunii din ce în ce să ia un caracter mai socialist sau cel puțin mai poporanist. Muncitorii luminându-se, deveneau socialiști conștienți, începeau agitația și se organizau. Aceasta la rândul său influența încă mai mult asupra cursurilor de economie politică și sociologie ale Extensiunii și numărul lectorilor-socialiști creștea cu o repeziciune vertiginoasă... Un fenomen de sugestie socială reciprocă, cum s-ar exprima filozoful francez G. Tarde *(Les lois de l'imitation,* Paris, 1890). Direcțiunea cursurilor Extensiunii a influențat în oarecare grad și economia politică a catedrelor universitare în genere; nu puțin datorăm tocmai acestei înrâuriri faptul despre care vorbește Sidney Webb *(Socialism in England),* că astăzi nu se află în universitățile engleze nici *un* profesor de economie politică, care să nu fie mai mult sau mai puțin boit în roș. Ceea ce turbează cu desăvârșire pe un filozof mare și ramolit, Herbert Spencer, ultimul metrican [?] al manchesterismului – el zbiară că toți și toate au devenit reacționari și au trădat interesele libertății individuale.

Toate cele zise în acest foileton despre pătura cultă engleză nu micșorează întru nimic meritul și dreptul ei la recunoștință din partea omenirii viitoare pentru umanitarismul ei, pentru activitatea-i entuziastă de răspândire a culturii în masele muncitorilor, pentru sentimentul viu de căință socială. Dacă am arătat condițiile materiale și economico-sociale care au determinat posibilitatea și chiar necesitatea unor asemenea fenomene – asta nu înseamnează că eu aș vrea să zic că fiecare individ în parte din pătura cultă engleză nu e decât un fățarnic, care a intrat în mișcarea „Extensiunii“ sau a „coloniilor universitare“, de exemplu, numai după un calcul interesat.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Nu, acest mod de a vedea ar fi cu totul neștiințific. Lucrurile niciodată nu se fac astfel. Pentru ca diferite idei și sentimente sociale să se poată naște și prinde rădăcini, sunt numaidecât necesare anumite condiții materiale și sociale. Însă odată ce aceste sentimente și idei sunt născute, ele capătă în oarecare grad o viață independentă, ele se impun și găsesc luptători și adepți mai mult sau mai puțin înfocați și sinceri.

Majoritatea, turma omenească, îi urmează cu oarecare circumspecție, dacă pot face acest lucru fără jertfe excesive (puțini au fost totdeauna acei care-s capabili de jertfirea de sine !), adică dacă iarăși permit condițiile economico-sociale, însă toate acestea deloc nu presupun numaidecât fățărnicia și calculul interesat. O, cât de ușor omul greșește – și cu toată sinceritatea și buna-credință, luați seamă – teorii compatibile cu interesele lui ! Ce să faci dacă până acum omul tot încă este un „biped fără pene" și nu un înger înaripat, pe care ni-l zugrăvesc basmele copilăriei noastre ? !

Tocmai pentru că ideile morale, filozofice etc. – după ce s-au dezvoltat pe baza unor condiții istorice și economico-sociale – dobândesc în oarecare măsură o *putere proprie*, ele pot dintr-o parte rămânea în vigoare încă chiar atunci când bazele materiale care determinaseră ivirea lor s-au schimbat, iar din altă parte, ele se pot transporta în alte țări, unde nu există încă acele condiții care le-au creat în patria lor, și se pot perfect altoi acolo. Ceea ce a și avut o înrâurire enormă asupra istoriei *poporanismului rusesc*, despre care acum, din nefericire, locul îmi permite să zic numai puține cuvinte.

Această mișcare s-a dezvoltat în Rusia cu totul altfel decât în Englitera. Acolo nu există un proletariat organizat și conștient. Masele poporului muncesc și sufăr în noaptea apăsării unui despotism brutal și crud. Însă și pătura cultă n-a jucat acolo niciodată vreun rol politic și *suferă* nu mai puțin decât masele muncitoare.

E greu pentru noi să înțelegem starea sufletească a inteligenței ruse: să poți ști și cugeta totul – deoarece și cea mai sălbatecă cenzură nu poate stăvili razele științei europene –, să poți spune dintr-aceea ce gândești foarte puțin și să nu poți face nimic ! Să fii totdeauna expus la cea mai crudă batjocură, la bătaie, la ani de închisoare și exil, după o denunțare falsă a primului sergent de jandarmi, și să nu poți măcar protesta, să nu poți prin nici o mișcare, prin nici un cuvânt să dai ieșire indignării și durerii tale ! Să vezi totdeauna asupra capului sabia lui Damocles, să te amenințe lanțuri în ghețurile Siberiei și furci pentru un cuvânt, „pentru un dor de *libertate" !*

Și rămâne totdeauna adevărat că noi putem perfect înțelege durerile altuia, numai când le suferim și noi înșine ! Această stare

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

socială anormală a creat în psihicul inteligenței ruse un fel de nevroză, un fel de fanatism și entuziasm religios, a făcut să se pătrundă fiecare fibră în ea de un sentiment adânc de compătimire și dragoste pentru masele suferitoare.

Tinerimea cultă, cu ardoarea unui martir din începutul creștinismului, căuta pretutindeni ieșire și pentru ei și pentru întreaga lume a oropsiților și prigoniților. În Apus dânsa a găsit o filozofie socială întreagă, o formulă care exprima năzuințele și idealurile maselor deșteptate la viața conștientă. Aceste idealuri au prins rădăcini adânci în inimile păturii culte în Rusia.

Astfel se explică în această pătură acel devotament arzător și sfânt, nemărginit, până la jertfire de sine, și acea înălțime de idealuri, care o călăuzesc în lupta-i titanică contra despotismului sălbatic. Și mișcarea *poporanistă* din Rusia va rămânea pentru totdeauna onoarea secolului al XIX-lea !...

Acum să vedem ce lumină aruncă aceste considerații istorice și sociologice asupra pesimismului debil și a prostrației morale a păturii culte române.

VII

Nici una din acele condiții – care au silit pătura cultă în Englitera și Rusia să-și însușească chipul și asemănarea mai omenești – nu există la noi.

Proletariatul nostru industrial e prea puțin numeros și muncitorimea română, în genere, prea slabă, neorganizată, prea departe de conștiința intereselor sale de clasă. Astfel această muncitorime nici n-a putut strânge pe pătura burgheză cu ușa, ca dânsa – de frica „stafiei roșii", cum se exprimă Schöfle – să se pătrundă de umanitarism și căință socială pentru a-și salva pielea fină și delicată de unghiile mitocanilor revoltați; nici n-a fost în stare să scutească pe proletariatul intelectual de goana după fărâmițele cașcavalului bugetar, asigurându-i plata pentru serviciile și devotamentul cauzei maselor suferitoare.

Dintr-altă parte, pătura noastră cultă deloc nu îndură suferințele celei din Rusia, pentru ca să poată găsi vreun răsunet în inima-i „tandră" țipetele și bocetele mulțimii; din contra, ea la noi poate să-și satisfacă toate poftele fiarei omenești, poate să se dedea fără nici un frâu tuturor năzuințelor naturii sale „fragede și nobile", poate în fine, „sans peur ni reproche", să cultive toate frumusețile spanachidismului național. Un fost „înalt demnitar" sub liberali mi-a zis o dată: „mă rog, dar la noi ești ca-n rai !"... A zis-o aceasta deși sub conservatori e silit să-și pună pofta-n cui...

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Şi ex-înaltul demnitar liberal are dreptate; pătura cultă burgheză română chefuieşte ca într-un rai !... Să vedem însă mai de aproape ce fel de rai este acesta şi cum s-a pogorât el din cerul burghez pe acel cârnat geografic ce e cunoscut sub numele de „România liberă".

Când studiem istoria României, un fapt ne loveşte, chiar la prima vedere, anume: înrâurirea enormă pe care au avut-o asupra relaţiilor noastre *interne* ingerinţele diferitelor puteri străine. Graţie acestui fenomen în mersul istoric al dezvoltării noastre naţionale, nu e cu putinţă să descurci, din complexul relaţiilor interne şi externe, ceea ce datorăm evoluţiei puterilor proprii ale ţării noastre şi ce i s-a impus din afară.[6]

Între cauzele principale, care ne pot explica aceasta, trebuie să menţionăm:

1. Starea prea înapoiată a poporului nostru din punctul de vedere cultural, ca şi economic; astfel nouă ni se impuneau forme economice şi sociale, în genere elaborate în ţările mai înaintate.

2. Poziţia noastră geografică în Orient, unde se inter-ciocneau interesele politice şi economice ale popoarelor puternice din Apus şi Nord, ceea ce le îndemna să pună mâna pe acest colţişor de pământ.

3. Faptul că suntem un popor mic ne lipsea şi de putinţa de a ne opune cu forţa amestecului direct în afacerile noastre interne.

Dacă astfel a fost totdeauna, iar clasele noastre superpuse au fost deprinse din vechime să închine ţara ba în stânga, ba în dreapta, prefăcând-o în arena luptei internaţionale, apoi în secolul al XIX-lea, când cu mersul triumfal al structurii sociale burgheze relaţiile internaţionale din ce în ce se dezvoltau şi se complicau, influenţa diferitelor curente politice, economice, sociale etc. din Apusul Europei devenea din ce în ce mai predominantă în România. (Nu e o simplă întâmplare că în tratatul din Paris, ca şi în acel din Berlin, puterile europene se ocupă atât de mult cu organizaţia internă a statului românesc !...)

Chiar datele celebre în istoria noastră, datele de care noi atât de mândrim, sau cel puţin despre care facem atâta gălăgie în ziare şi în întruniri politice: 1848 ! !... 1864 ! ! !... pot mai mult forma câte un capitol în istoria relaţiilor noastre externe, decât sunt un produs firesc al dezvoltării vieţii noastre naţionale, politice şi economico-sociale.[7]

---

6 Mai că fiecare pagină din *Istoria românilor* de D. A. D. Xenopol ne poate servi ca ilustraţie pentru acest adevăr. Vezi mai cu seamă cartea aceluiaşi autor: *Războaiele dintre ruşi şi turci*.

7 Vezi interesantele articole în *Critica socială* ale d-lui I. Vasiliu6, *Tactica liberală* (nr. 9) şi *Rolul păturei culte* (nr. 5).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Aceste date însemnau victoria câștigată de către Europa apuseană contra Rusiei, însemnau distrugerea forțată a formelor politico-sociale feudale și introducerea celor burgheze.

Burghezimea europeană, devenind stăpâna situației la sine acasă, n-a mai putut și n-a mai vrut să sufere o Românie orientalo-feudală; ea introduce acolo – deoarece *interesele* ei politice și economice o cereau – „civilizația" capitalistă, cum a introdus opiu în China, rachiu și sifilis în insulele Polineziei... *ad majorem gloriam* „progresului"... burtei și pungii burghezești...

Însă burgheziei apusene puțin îi păsa de interesele poporului român; ea l-a lăsat pradă apetiturilor nesățioase ale celor care au consimțit să fie instrumentele plecate ale ei, să joace rolul plămădelii burghezești în societatea feudală de până atunci...

Și s-a întâmplat un lucru foarte trist: industria casnică a fost nimicită de mărfurile ieftine europene, țărănimea pe zi ce merge, se ruinează de concurența americană și indiană, iar burghezimea română nou-născută n-a știut să organizeze producția națională[8] pe baze capitaliste, nici nu poate să o facă...

Cu toate acestea, deși producția se ruinează, concentrația bogățiilor face progrese uriașe, însă aceasta nu e un efect al capitalizării și centralizării producției, ci un rezultat al unor hoții și pungășii fără seamăn; hoții și pungășii *directe;* cercetați izvoarele averilor colosale, care au crescut ca ciupercile după ploaie, ale milionarilor noștri, rar nu veți găsi în fond cele mai ordinare escrocherii, falsuri, speculații scandaloase; hoții și pungășii *indirecte,* prin sfâșierea constituțională și administrativă a cașcavalului budgetar; observați viața noastră politică, ea mai că exclusiv se reduce la niște lupte crâncene pentru împărțirea spoliilor stoarse de la nenorociții contribuabili; partidele noastre istorice nu-s decât niște bande, organizate pentru... concentrarea bogățiilor naționale... În acest scop se săvârșesc zilnic toate crimele și fărădelegile posibile, cu o nerușinare sublimă, fără nici o teamă de pedeapsă... Ascultați numai câte încriminări din cele mai scârboase își aruncă de ordinar guvernul și opoziția (indiferent de ce partid) de pe tribuna parlamentului !... Și cred că învinuirile și unora și ale altora sunt bine fundate...

Dar ce i-ar putea împiedeca ? Acea fițuică de hârtie, pe care sunt scrise atâtea fraze splendide și deșerte și care poartă numele pompos de „Constituție" ? Masele muncitoare, calicite, neconștiente,

---

8 Vezi în *Gazeta săteanului*7 articolele foarte importante *Istoria agriculturei în România,* de I. N. și *Rolul petrolului în întemeierea industriei în România,* de I. N. 1892.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

dezorganizate ? O, „bărbații noștri de stat” bătându-și joc de Constituție, tot atâta bagă de seamă poporul muncitor, cât și „cucoanele din societate”, călcând a 7-a poruncă (pe care ele, de altfel, ca gardiste ale moralei burghezești, o „respectă” foarte conștiincios) la slugile lor !... Se poate avea rușine de vulgum pecus, ca de „oameni cumsecade” ? !

„Europa” ? Ah, Europa burghezească își pune prea des picioarele în strachina noastră națională și fiica-i adoptivă, burghezimea română, știe să o respecte. Da, „Europa” stă la straja cerințelor înalte ale progresului și ale civilizațiunei (zi: „avantajele națiunei cele mai favorizante”), însă dacă acolo i se dă fiecăruia ceea ce i se cuvine, „bărbații noștri de stat” au carte blanche, rămânând numai ca „aparențele să fie salvate”. (D-aci izvorăște eternul refren „ce va zice străinătatea” !)

Iată raiul în care se desfată burghezimea română !...

Dar „pătura cultă” ?

Dânsa e carne din carnea și os din oasele burghezimii; nu se pot despărți, responsabilitățile lor sunt aceleași, deoarece pătură cultă la noi nu e decât avangarda burtă-verzimei, ea îi procură avocați, magistrați, profesori, inspectori secundari, bărbați de stat; încovoindu-se pentru o bucățică de cașcaval bugetar, mai mult sau mai puțin grasă, ea comite și apără toate mârșăvenile, toate hoțiile și pungășiile directe și indirecte ale regimului burghezesc național.

Așa fiind lucrurile, să intrăm pentru un moment în cloaca sufletească a unui tânăr cult. E un fiu credincios al epocii noastre de amurg, e o emanație firească a becisniciei pungașo-burghezești naționale, e enervat, depravat, are o poftă nesățioasă în piept de a parveni, de a ocupa locul de onoare la prânzul vieței. Însă la noi cu „munca cinstită”, chiar în sensul burghezimii europene, nu merge; la noi prânzul vieței e prânzul escrocheriilor politico-sociale, e prânzul pungășiilor și hoțiilor directe și indirecte. El poate deveni tot, poate chiar ajunge un Schwalb, un Chitanță, un Anghelescu, însă pentru aceasta trebuie să dea mâna tuturor năzuințelor mârșave, trebuie să treacă prin toate înjosirile, prin toate lingușirile și reptilismele, prin focul și apa mizeriei morale.

Dar el nu le poate face toate acestea în liniștea conștiinței !... Prea multă apă a curs de atunci în mare, când burtă-verzimea franceză s-a pus pe lucru spre a realiza cu sfințenie porunca a XI-a, dată de către „regele-burghez”, Louis-Philippe: „Enrichissez-vous” !... El a mirosit ceva din izvoarele științei europene contemporane; poate și-a și făcut studiile în străinătate; el trăiește într-o epocă când acolo

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

zbuciumul valurilor indignării maselor muncitoare, deșteptate la viața conștientă, i-a silit chiar și pe moștenitorii tronurilor și pe depozitarii portofoliilor ministeriale să se declare socialiști... înaintea-i se înalță edificiul măreț al unei filozofii sociale nouă, crescută din rărunchii evoluției istorice a omenirei; această filozofie e așezată pe bazele atât de solide, ea și-a căpătat o putere intrinsecă atât de mare, că ea i se impune; el nu poate, dacă nu e un dobitoc absolut și definitiv, să nu recunoască adevărurile-i arzătoare, deși în jurul lui sunt alte împrejurări sociale, se aud alte cântece... El le recunoaște în adâncul sufletului său aceste adevăruri, el admite dreptatea reclamațiilor mulțimii apăsate, el vede mereu crescând furtuna revoluționară, el știe că zilele societății păcătoase de azi sunt numărate...

Recunoaște, admite, vede, știe, „știe toate”, înțelege tot, și... bicisnicia-i proprie îi apare într-o lumină orbitoare !...

Ce să facă el ? Inima-i e deșartă și rece, firea-i morală e sleită, poftele-i neastâmpărate — pe care nu le poate stăpâni, ci însuși e stăpânit de ele — îl silesc să intre în goana nebună după lefurile grase și veniturile nemuncite, ușoare, cu toate consecințele lor triste, distrugătoare... Să ia asupra-și meseria totdeauna grea, și mai ales la noi, de reformator social ? !... Să îndure prigonirea, ura, mizeria, sărăcia neagră... Nu, peste putință !...

Pătrundeți ceva în acest suflet devastat; gândiți-vă ce dispreț adânc pentru sine însuși trebuie să se nască în el !...

Și omul, orice s-ar zice, simte nevoia de a se respecta, iar dacă nu se poate aceasta, recurge la sforțări neomenești ca să o poată ascunde „de ochii lumei“. Să înșele pe alții și chiar pe sine însuși, dacă-i cu putință... Și-l vedem făcând *paradă de pesimism,* bătându-și joc cu un cinism îngrozitor de toți și toate, cufundându-se în noroi până în gât, sperând astfel a căpăta măcar o umbră de justificare a vânării sălbatice și nerușinate după „noroc“ !...

Înaintea noastră – un *purcel hamletizător...*

D. C. Dobrogeanu-Gherea ne-a dat o explicație admirabilă a pesimismului *fin de siècle*[9], cred că teoria d-sale e adevărată, mai ales complectată și combinată cu cele zise în aceeași chestie de d. C. Vraja.[10]

Însă, pare-mi-se, că ceea ce caracterizează viața psihică a păturii culte române nu e un pesimism adevărat și sincer, ci acea *paradă* mai mult sau mai puțin fățarnică *de pesimism,* pe care am numit-o *porcăria*

9 Vezi *Studii critice*, v. II, articolul *Cauza pesimismului in literatură și viață.*
10 Vezi Critica *socială*, nr. 8, *Darvinismul social.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

hamletizătoare.[11] Un pesimist adevărat poate să fie sincer, onest, el totdeauna e într-adevăr trist, melancolic, el poate să-şi păstreze conştiinţa demnităţii sale. Chiar mai mult ceva, el se simte, adesea, superior celorlalţi oameni, deoarece crede că a priceput deşertăciunea şi vanitatea lumii. Se ştie mania orgolioasă a lui Schopenhauer: când timp de 30 ani apariţia principalei lucrări a lui *(Die Welt als Wille* etc.) n-a fost băgată în seamă, el zicea cu trufie că astă carte a lui e mai presus de capacităţile contemporanilor, că omenirea numai peste câteva generaţii va fi în stare să o cetească şi să o înţeleagă...

Un purcel hamletizător însă în realitate simte un dor însetat de viaţă, el poate perfect gusta plăcerile ei, el nu cruţă nimica pentru ca să poată căpăta în cantitate mai mare şi mai variate, şi ceea ce-l roade pe el e tocmai faptul că nu o poate face fără ca să-şi calce conştiinţa proprie, fără ca să se dispreţuiască pe sine însuşi. Pesimismul său nu e decât o haină comodă, pe care i-a indicat-o egoismul lui depravat şi enervat; el nu-şi „încrucişează pe pieptu-i deşert mânile netrebuincioase", decât când îi vine la socoteală...

El vestejeşte de pe tribună în fraze sforăitoare „mişelia ungurească", şi tot *el* zice: „Spanac !... Dar vreau să fac carieră... Toate-s moft"... *El* intonează cântecele războinice şi ridică furtuna, când i se cere examen de ofiţer de rezervă... *El* e gata să patroneze un furt, pentru ca să-şi atragă favorurile prefectului... *El* poate să comită şi el însuşi un furt ordinar, în timpul chiar al unei manifestaţii patriotice, pentru ca numai să bea o sticlă de şampanie mai mult. *El* nu se sfiieşte în slugărnicia-i abjectă „înaintea superiorului", să arunce corpului profesoral întreg, că e corupt, că în sânu-i domneşte hatârul, că n-are independenţă şi demnitate personală, şi în acelaşi timp să insinueze că ar trebui să se reducă totul la hatârul ministerial, să se restrângă independenţa profesorilor şi poziţia lor socială să fie mai înjositoare... Tot *el* traduce tratate pesimiste şi demoralizează copilele de şcoală, abuzând de autoritatea sa de profesor... Iarăşi şi iarăşi *el* îşi dă aer de salvator al patriei de plaga socialismului şi se foloseşte de trecerea – pe care o are pe lângă guvern şi magistratură, ca unul din şefii politici – pentru ca să facă pe avocatul fără *greş* etc. etc... Şi toate acestea sub masca pesimismului şi a despreţului pentru viaţă şi oameni !...

Da, *porcăria hamletizătoare* e un simptom social mult mai trist şi mai îngrijitor decât pesimismul; ea ne trădează o stare socială şi morală în descompunere complectă, otrăvită chiar la *izvoarele vieţii*

11 Desigur, nu pot nega că există şi la noi pesimişti sinceri. Dealtfel, d. Gherea ne-a dat şi o caracteristică excelentă a unei specii de „purcei hamletizători" în celebrul *Pesimist[ul] de la Soleni.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

sociale, și umple întreaga atmosferă a societății cu miazme ne mai suferite...

Dar ce-i de făcut ? Unde-i scăparea ? Nu întrebați pe un *ipocondric* despre aceasta. El n-ar fi fost ipocondric dacă v-ar fi putut răspunde... Mai bine de zece ani am căutat acest răspuns, mai bine de zece ani am încercat tot ce-mi permiteau puterile slabe ale unui om ordinar, în zădar !...

Nu se poate aștepta de la o clasă o abnegație dezinteresată, un devotament pentru interese străine ei. Însă pătura cultă burgheză la noi e atât de decăzută, încât nu poate înțelege nici adevăratele ei interese de clasă. Nu se poate nega, de exemplu, că chestia națională atinge de aproape aceste interese. Cu toate acestea, naționalismul nostru se mărginește numai la semne de exclamație și interjecție la adresa „opiniei publice europene". Pătura cultă a noastră nu pricepe că „Europei" puțin îi pasă de interesele naționale ale românilor, că dânsa le va lua în considerație numai dacă după însele se vor ascunde forțele *reale* și *materiale* ale poporului întreg și nu numai niște țipete dezordonate ale unei mâini de oameni... Însă pătura cultă urmează înainte cu politica strămoșească, așteptând totul de la boscăriile diplomatice și de la „conflagrațiunea europeană", fără să se gândească câtuși de puțin la necesitatea de a îmbunătăți starea *materială, politică* și *culturală* a poporului, pentru ca astfel el să aibă o putere reală mai mare și să se intereseze direct și mai adânc de dezvoltarea liberă a culturii naționale.

Deși pătura cultă, dacă ar proceda astfel, n-ar lucra, deci, în interesul său propriu, însă dânsa ar avea alăturea și toate elementele sănătoase, care s-au mai păstrat încă în națiunea română și care mai sunt capabile de devotament sincer și dezinteresat.

Însă toate acestea sunt fleacuri pentru pătura cultă patriotică, ea crede că toată chestia e la cine să te alipești în *afară,* la tripla sau la dubla alianță !... Iar când e vorba despre votul universal și impozitul direct – reforme, care ar contribui enorm la îmbunătățirea stării economice, politice și culturale a poporului, la întărirea vieții sale naționale, în genere – atunci acei care se numesc *naționali* și *liberali* zbiară: *afară !* și tinerimea „cultă și entuziastă" le organizează ovații !...

O ! Câtă bună-credință e aici la mijloc și câtă credință sinceră în... puterea vitală a poporului nostru, în viitorul său !...

Înțelegeți acum, *onorabilii* mei cetitori, pentru ce sunt *ipocondric* și nu mai pot suferi „viața activă" ?... Dar, mă veți întreba, pătura cultă *socialistă,* nici ea nu merită simpatiile chiar ale unui ipocondric ?

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Ah, pătura cultă socialistă !... Veți vedea îndată ce e și aceasta și vă veți încredința că dânsa n-a putut contribui la vindecarea rănilor sufletului meu ipocondric. Cu asta voi și sfârși, pentru că mi-e silă să mai vorbesc în vânt, și știu că în vânt vorbesc.

VIII

Înainte de a vorbi despre pătura cultă socialistă, voi să rezum cele zise în foiletonul precedent, deoarece locul nu mi-a permis să o fac acolo.

Am văzut că toate florile vieții noastre politice și sociale – cu acel parfum, bătător la nas, specific și național, ce poate să asfixieze pe orice om proaspăt – au trebuit să răsară necesarmente pe „pământul nostru strămoșesc“ sub înrâurirea condițiilor de trai, impuse nouă de către burghezimea europeană, prin distrugerea alcătuirii „băștinești“.

Cu această distrugere, împreună cu dispariția giubeielor și a antereielor, a ajuns la cârma corăbiei noastre naționale o mână de „oameni noi“ care ar trebui să formeze sâmburele burgheziei pământene, dar care n-a știut, n-a vrut și n-a putut să organizeze producția noastră pe bazele capitaliste. Astfel s-a inaugurat la noi o stare socială, analogă cu ceea ce se cunoaște în sociologie sub numele de *faza de acumulare primitivă a bogățiilor* și ce se caracterizează prin niște crime și despoieri îngrozitoare, despre care nimeni în Europa apuseană modernă nu poate avea nici o închipuire (afară de aceia, se înțelege, care au avut fericita ocazie să cunoască de aproape „acțiunea civilizatoare“ a „Europei“ în Africa centrală și în alte colonii, locuite de „sălbatici...“[12]). În jurul izvorului de „apă vie“, ce țâșnește din opincile țăranului, unicul contribuabil și producător, s-au format partidele noastre „de guvernământ, care se luptă pentru vinele binefăcătoare ale ăstui izvor, cu înverșunare, patimă și îndârjire înspăimântătoare nemaiauzite în țările culte.

Clasele burgheze însă ale diferitelor state europene nu au mai puțin o parte însemnată din vină, amestecându-se direct în luptele noastre de partid, având fiecare din ele pe favoriții și protejații lor, conform intereselor lor particulare. Asta ne explică pentru ce atât de

12 Vezi: 1. I. Bibicescu: *Cât sufăr țăranii*, București, 1882; 2. N. Vrăbiescu: *Răscoala țăranilor*, București, 1888; 3. I. Vasiliu: *Chestiunea țărănească*, București, 1890; 4. I. Nădejde: *Cum s-au răşluit pădurile (Critica socială*, no. 10 și 11, 1893); 5. I. Nădejde: *Formarea marei proprietăți la noi (Literatură și știință*, no. 1, 1893) etc., etc.; o lume întreagă de orori și jafuri îngrozitoare...

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

des auzim pe șefii partidelor noastre aruncându-și reciproc epitetele frumoase de „trădător al patriei“ și de „vândut străinătății“... [...]

Altfel nici nu poate fi, deoarece partidele noastre politice au prea puține rădăcini în masa poporului și prea puțin își bat capul de întărirea puterilor vitale ale lui.[13] Toate aceste împrejurări au adus „societatea“ noastră burgheză la acea demoralizare, la acea putrefacție morală complectă, pe pare am studiat-o în aceste foiletoane și care a dat dreptul unui călător străin să definească pătura cultă română cu distihul:

Les hommes sans honneur,
Les femmes sans pudeur !...[14]

„Tînăra, dar putreda noastră burghezie“ întrunește, astfel toate viciile unei societăți în decădere și toate sălbăticiile barbariei; ea a vestejit chiar înainte de a înflori...

Dacă cei mai deștepți din această pătură putredă – speriindu-se la lumina idealurilor mărețe ale Europei viitoare de propria lor mizerie morală și pentru a o „justifica“ – fac paradă de pesimism, apoi ei, desigur, găsesc un teren foarte prielnic – pregătit admirabil de condițiile sociale, pe care m-am silit să le lămuresc – în mulțimea celor descreierați și becisnici, în a căror țeastă deșartă niciodată nu s-a agitat vreo idee, în a căror conștiință adormită niciodată nu s-a născut vreo umbră de rușine sau remușcare și care, cu toate acestea, își însușesc perfect gesticulația cinică a purceilor hamletizați !

Aceștia sunt stâlpii neclintiți ai „bunei ordini și ai păcii sociale“, idealurile omenirii nu-i pot atinge, ei nu le pot concepe măcar, sunt la adăpost de molipsire de orice „idei subversive“.

Să vedem acum ce sunt acei dintre „tinerii culți“ la care au străbătut aceste idei și idealuri.

Pătura cultă socialistă nu e la noi, în realitate, decât o ramificație neînsemnată a păturii culte *burgheze* și se deosebește – în ce privește

13 Să nu mi se spună că e greu de a se înțelege pentru o lucrare comună în chestiile politice și economice. Nimeni nu va îndrăzni, d.e., să tăgăduiască necesitatea răspândirii culturii în adâncimile poporului. Însă s-au gândit și se gândesc la așa ceva câtuși de puțin „bărbații noștri de stat“ ?

14 Am citit o protestație patriotică contra acestei definiții. Însă patriotul în chestie sau n-a fost sincer, vroind a apăra cu orice preț pătura noastră burgheză, sau e... naiv, crezând că aceste cuvinte se pot răsfrânge asupra adevăratului popor român, pe care călătorul susmenționat nici nu l-a putut observa. Dacă în cursul acestor foiletoane eu am vorbit mai mult de „partea bărbătească“, apoi asta nu înseamnă că n-aș putea să aduc sute de ilustrații prea bine documentate pentru dovada deșertăciunii și destrăbălării bestiale a așa-zisei „femei române“, ca să vă conving de perfectul adevăr al acestui distih.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

calitățile morale și intelectuale, caracterul politic și social — foarte puțin de aceasta din urmă...

Ea nu se alcătuiește din elementele viguroase, ieșite din sânul poporului muncitor, ca un Bebel, un Cavaignac[15], un Burns, un Tom Man etc., nici din burghezi entuziaști, care s-ar fi pătruns adânc de interesele muncitorimii și ar sta în fruntea revendicărilor populare, ca un Liebknecht, un Lafargue, un Sidney Webb etc. Socialismul pentru o parte din pătura cultă burgheză a noastră nu e decât o fierbere trecătoare de sânge în prima tinerețe, decât un fel de friguri de dentiție înaintea creșterii „măselelor de minte"...

Și cât de iute cresc aceste măsele, cu ce repeziciune „se cumințesc" la noi socialiștii cei mai teribili !...

Curriculum vitae al unui june cu educație, socialist, se poate face în puține cuvinte: În ultimele clase ale liceului sau în primii ani ai Universității, un „tînăr cult și mărinimos" citește vreo 2–3 numere ale *Muncei,* vreo două-trei broșuri socialiste — și s-aprinde.

I se pare că simte o ură implacabilă „contra alcătuirei sociale burgheze" și vede cu ochii „societatea viitoare"...

Bagajul său socialist se mărginește la două-trei elișeuri nerumegate: „lupta de clase...", „muncitori, uniți-vă !...", „burghezia infamă"... El nu prea pricepe ce înseamnă aceste cuvinte, nu prea cugetă, nu critică relațiile reale la care ar dori să le aplice... taie cu ele în carnea vie a „societăței capitaliste", fără să-și bată capul, dacă nimerește cu degetul în cer...

Dacă „logica lui de fier" îl face într-o zi a zice că „în România nu există o burghezie adevărată, deoarece nu există producție capitalistă", iar în altă zi, că „nu există muncitorime adevărată dintr-aceeași cauză, deoarece țăranii și meseriașii sunt mici burghezi, având unii pământ, alții „capital" (daltă, topor, pilă, foarfece !...)", apoi nu face nemic, el poate opera un socialism și fără burghezie și fără muncitori, numai cu „lupta de clase !..."

Ați suferit vreodată, cetitorii mei, acel sentiment neplăcut și grețos, când auzi un flașnetar ordinar intonând vreo operă mare, care altă dată, executată de artiști adevărați, v-a putut stoarce lacrimi de entuziasm ?

Cu toate acestea, în prima fază a evoluției lor, tinerii noștri socialiști-burghezi sau burghezi-socialiști, tot se mai silesc să cetească ceva, fac propagandă, scriu cum pot articole socialiste și își rup din banii, pe care sunt obișnuiți să-i dea la Fialcovsky sau la Capșa, pentru a cotiza la fondul partidului socialist.

15 În ziar Calvignac.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Însă se apropie examenele de licență; socialistul începe a se cuminți, își aduce aminte că e un băiat sărac și are nevoie de slujbușoară, el se liniștește, nu mai face gură, scrie articole mai rar și mereu schimbă pseudonimul, plătește mai puțin în casa partidului („trebuie să țină rang", „să producă impresie mai bună" asupra distribuitorilor bunurilor lumești), propagandă nu mai face deloc...

Iată-l și cu licența în buzunar, s-au dus zilele frumoase *ale* Aranjuezului !... Se începe goana după lefuri... Când are sute, îi trebuie mii; când are mii, îi trebuie „o poziție încă mai asigurată"... s-a cumințit mult !... În zadar redacția *Muncei* face apeluri disperate „către pătura cultă", în zadar Consiliul general al partidului social-democratic al muncitorilor din România declară că toți cei care nu-și vor plăti cotizațiile vor fi *excluși* din partid: *Munca* se umple cu articole de o actualitate atât de arzătoare, ca foiletoanele fanteziste despre *albine,* ca discursul lui Karl Marx despre *Liberul schimb* sau *Clasele la evrei* de Zetterbaum, iar casa Consiliului general rămâne deșartă...

Ce a mai rămas din aprigul socialist de odinioară ? Foarte puțin: un dispreț suveran pentru „burghezimea infamă" și criticarea de după colț a tuturor celor ce sunt în acțiune (*el* ar face totdeauna și toate mai bine, dacă etc.)...

În celelalte privințe nu-i nici o deosebire între el și orice derbedeu din pătura cultă burgheză: același mod de a trăi, același cinism și aceeași destrăbălare, aceeași lipsă de principii conducătoare în viața zilnică, aceleași pofte și aceleași mijloace pentru a le satisface...

Am văzut funcționari care se zic socialiști și pălmuiesc în *exercițiul funcției pe* țărani; am văzut socialiști la țară care abuzând de poziția lor socială trăiesc cu femeile și fetele din sat, ca un arendaș *incult* ordinar; am văzut socialiști care pot strica farfurii de capul servitorilor, ca orice băcan sau căpitan în retragere; am văzut pe socialiști în rolul de agenți electorali sub comanda vreunui Ghiță Pristanda, sau unui alt Sandu Rășcanu, Grecescu etc. ...

Ce vroiți ? El, ca socialist, stă mai presus de partidele burgheze, pentru el acestea sunt tot o apă, deci el poate chiar să vorbească la întrunirile polițienești *pentru* guvern și *contra* opoziției !... Dar, în cercul său intim, el tot socialist rămâne, tot își păstrează dreptul de a „închina acest pahar în sănătatea revoluției sociale"...

E comod, nu-i așa ? Se pare că eticheta socialistă n-are pentru acest soi de „tineri culți" alt rost decât ca dânșii să poată comite toate „ticăloșiile burghezești" în mai mare liniște sufletească decât un burghez ordinar... Iar dacă dânsa devine un obstacol oarecare pentru „avansare", apoi se poate fără mare jenă declara că ești „socialist numai după ideal, iar după partid – junimist și după acțiune politică – conservator (se înțelege, dacă aceștia sunt la guvern)"... Și dacă așa

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

nu merge și ții să ajungi un „bărbat de stat“ ? Apoi încă un pas numai: să te faci un purcel hamletizat, pur și simplu, tot ai încercat, ai luptat și te-ai convins că „în această țară păcătoasă nu se poate face nimic“, „socialismul nu poate da la noi nici o soluțiune practică“... deci ține-te, bugetule !... Măselele de minte au crescut mari de tot...

Și știți cum judecă, după această categorie de „socialiști culți“, cei simpli și umiliți pe partidul socialist întreg ?

Am avut odată o convorbire cu un biet factor poștal, când mi-a adus jurnalul:

– Cărui partid politic aparții – îl întrebai între altele – cu cine votezi ?

– De, cucoane, nici unuia, iar votez cum îmi poruncește d. diriginte...

– Pentru ce așa, frate, nu gândești că unii sunt mai buni și alții mai răi ?

– De, sărut mâna, liberalii parcă-s mai drăcoși decât guvernul; radicalii încă-s mai aprinși, socialiștii vor fi chiar și mai ceva ca radicalii... dar cu toții, sărut mâna, fură când îs la guvern și țipă în opoziție...

Cum așa, nene, dar când ai văzut pe socialiști furând ? Cunoști pe vreun socialist ?

– Nu fură, de vreme ce nu-s la guvern... Cunosc pe un socialist, stau chiar într-o ogradă cu d. X... Când îți vorbește, cum zice dumnealui, de burtă-verzime, cum despoaie lumea, apoi ți se face părul măciucă...

– Cine-i acest d. X ?

– Ia un profesor, trăiește cu femeia stăpânului caselor... hi-hi-hi... Dumnealui nu se pricepe nimic... dar numai dumnezeu știe câte parale toarnă dumneaei ibovnicului...

Mă rog, domnilor, să nu-mi vorbiți de „moralitate bizantică“, de fanatism și sectarism, nu-mi vorbiți de înrâurirea mediului, că în societatea actuală nu se poate trăi fără concesii, că trebuie să mâncați etc., etc. !...

Înțeleg că nu se poate cere de la nimeni să fie martir; dar să fiți modești, cel puțin dacă *sunteți sinceri*... Nu vorbiți cu îngâmfare de „rolul păturei culte în transformarea socială“, călcând în fiece zi în picioare *moralitatea omenească*, elementară, în goana după plăcerile vieții, după mii și mii de venituri ușoare !... Veniți înaintea maselor muncitoare cu cenușa în cap; un singur limbaj vă este permis față cu aceste mase: „Știm că suntem păcătoși, stricați, nu ne putem face toată datoria, nu putem renunța la dulcețile vieții boierești, dar... primiți-ne cum suntem, nu refuzați și obolul pe care vi-l dăm... credeți că și în fundul întunericului conștiinței noastre zace o scînteie de rușine și căință socială...“

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

O, aveți nas de ceară și nu vroiți să faceți nimic !...

Nu înțeleg pe un socialist dacă el nu simte un respect elementar pentru demnitatea omenească, dacă el nu are o umbră de iubire pentru oamenii concreți ce-l înconjoară; *nu cred* în sinceritatea unui luptător pentru forme sociale mai drepte și mai umane, dacă el îmi zice: „piară poporul român întreg, numai socialismul să învingă“, dacă el nu pricepe astfel adevărul clar, ca lumina soarelui, că nu oamenii sunt pentru socialism, ci socialismul pentru oameni, dacă el uită cuvintele sfinte spuse aproape 2000 de ani acum: „nu omul e pentru sîmbătă, ci sîmbăta pentru om“ și nici nu știe că prin asta el însuși nimicește dreptul de existență al idealurilor sale; *nu admit* confundarea *internaționalismului* cu *antinaționalismul,* când se scapă din vedere toate interesele vitale ale unui popor, cele *politice, economice și culturale; disprețuiesc* pe acei care oftează că nu s-au născut în altă țară mai civilizată; *urăsc* pe cei care în programele lor aruncă peste bord majoritatea covârșitoare a muncitorimii române, țărănimea, sub cuvânt că având o șuviță de pământ sunt mici-burghezi !...

O, pătură cultă română, voi toți, flașnetari și reformatori sociali, juni cu educație și patrioți, stârpituri esteticiane și bărbați de stat, purcei hamletizători și porci în sine, voi toți benchetuiți și trăiți din *„capitalul“ acestui „mic burghez“ !...*

Prost, zdrențăros, puturos cum e, el vă e singurul izvor al tuturor bunurilor și plăcerilor, de care vă folosiți !

Și costați grozav de scump ! Zvârcolindu-se în noaptea sărăciei negre și a ignoranței abjecte, el nu mai poate; i-ați sleit toata vlaga, l-ați stors ca pe o lămâie; pentru ca *voi* să puteți chefui și a vă juca în politica mare, *el* – statistica ne-o zice – degenerează ! *Și un popor care degenerează se stinge* ! !

Da, cifrele statisticei, cifrele moarte și crude ne zic că se stinge viața în poporul nostru, încet, încet, dar cu o continuitate îngrozitoare...

O, voi cântăreți ai societății viitoare, numai pentru ca să puteți poza mai frumos; voi naționaliști înfocați, ale căror fântâni de iubire de neam se seacă în discursuri înflăcărate la banchete luxoase; voi învățați celebri ce ați numărat timpul cât i-ar trebui unui scuipat pentru a ajunge la soare: voi, filozofi profunzi ce căutați a patra dimensiune, voi toți, ce vă numiți cu trufie „pătură cultă română“, ce sunteți „ca un oraș pe munte pentru ca să-l vadă toți“ – **voi cu toții asistați la înmormântarea poporului român ! !...**

Nu auziți, nu știți ? !

....

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Nu, nu vă mai pot suferi; mi-am istovit toată firea morală, silindu-mă să vă arăt calea datoriei; am ieșit din această încercare zdrobit, nimicit, fără putere vitală și vlagă, am devenit un ipocondric, un observator pasiv, cu conștiința dureroasă a unei vieți pierdute degeaba... Poate după mine vor veni alții, mai deștepți și mai puternici, care vor ști să nu arunce mărgăritarele înaintea... păturii culte române și vor merge în profunzimile maselor muncitoare și suferitoare ca să lucreze acolo pentru un viitor mai fericit și mai omenesc...

Eu unul nu mai pot să mă duc acolo, dar nici nu vreau să trăiesc în mijlocul vostru. Să știți, deci, când veți lua mâine ziarul vostru și veți citi, că un nenorocit s-a spânzurat, să știți, că e un biet Observator-Ipocondric.[16]

16 Prea se grăbește *Ipocondricul* nostru. Dracul nu e atât de negru cum îl zugrăvește el!... Un amic al nostru ne făgăduiește că-i va răspunde, arătând altă față a medaliei. Să-și amâne deci hotărârea fatală, măcar până la numărul viitor.
Nota Redacției

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Social-democratism sau poporanism?

„Socialiștii trebuie să țină bine seama «să nu dea ca oiștea socialistă în gardul» reacționar...“

C. Dobrogeanu-Gherea,
Din ideile fundamentale ale socialismului științific

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Introducere

Acum vreun an, actualul cancelar al Imperiului German, Prințul de Buelow, atacând în Reichstag politica partidului social-democrat, aducea laude simțului politic al socialiștilor francezi, și mărturisea că urmărește cu multă atențiune mișcarea de idei provocată, în sânul social-democrației germane prin criticile lui Ed. Bernstein...

M-au impresionat, atunci, mult cunoștințele serioase în sfera teoriei și a practicii partidelor socialiste, de care a dat dovadă acest reprezentant al celui mai conservator, poate, guvern din Europa, și nu fără melancolie mă gândeam la situația de la noi...

În timpul din urmă, în România, fără îndoială a reînviat mișcarea social-democratică: în mai multe orașe mai mari ale țării s-au format organizații destul de puternice, care fac întruniri, se adună în congrese, au un organ săptămânal pentru apărarea politicii lor, iar acuma scot, la Iași, și o revistă lunară pentru formularea și propagarea ideilor teoretice ale «socialismului științific».

Nu mai vorbesc despre organizațiile și ziarele social-democratice la românii de peste hotare.

Cum a fost primită această mișcare de «intelectualii» și de «bărbații noștri de stat» ?

Injurii grosolane, învinuiri de nepatriotism și „jidovism“, apel la măsuri represive....

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Știu că social-democratismul român nu e decât un palid reflex al uriașei mișcări din Apus, că adepții lui sunt mai ales niște tineri entuziaști, care, fermecați de rezultatele obținute și de perspectivele deschise *acolo,* caută să *contrafacă,* la noi, prin încercări naive și condamnate la sterilitate, organizațiile social-democratice din Europa...

Știu și mă gândesc cu durere la noile jertfe zadarnice de vieți tinere, la noile decepții și crize sufletești, ca urmare a acestei noi risipe de entuziasm în direcții greșite, – în țara aceasta atât de săracă în energie tânără, în entuziasm, în idealism...

Injurii și incriminări ?

Când tineretul nostru „social-democrat" are înaintea lui vie imaginea milioanelor adunate în jurul steagului roș, când el cunoaște măreața frământare de idei izvorâtă din mișcarea proletariatului european, când se crede și se simte nespus de fericit că face parte din avangarda omenirii în lupta pentru adevăr, dreptate și fericirea obștească, – ce pot însemna pentru el injuriile gazetarilor noștri sau învinuirile ce-i aduc sărmanii noștri „profeți" naționali ?...

Represiuni ?

Dar care e mijlocul cel mai eficace de a întări o mișcare născută din entuziasm și idealism tineresc, de a cimenta pe toți luptătorii ei într-un «bloc de granit», decât aureola de martiraj ?

Voi încerca, în seria de articole ce urmează, afirmând punctul de vedere al "Vieții Romînești", pe care l-am numit *poporanist,* să cercetez obiectiv, *sine ira et studio*, întrucât se poate justifica, din punctul de vedere al împrejurărilor concrete ale vieții noastre sociale, și *chiar în lumina concepției socialiste* organizația și activitatea unui partid *social democratic în* România.

Fiindcă trebuie să deosebim cu îngrijire concepția filosofică asupra lumii și vieții, care formează baza pur teoretică și pur abstractă a socialismului, și întruparea ei concretă într-un program politic și într-un partid politic determinat.

Nu vreau să vorbesc aici despre deosebirile atât de mari în *practica* socialistă din țările totuși atât de asemănătoare între ele ca împrejurări materiale ale vieții sociale, cum sunt Anglia, Franța sau Germania, nici măcar despre divergențele adânci, care despart adesea pe socialiștii aceleiași țări – în ce privește *politica concretă* de urmărire – cum de pildă sunt deosebirile de idei între un Guesde, Vaillant, Jaurès, Viviani, Briand sau Milerand în Franța, între social-democrați, social-revoluționari sau socialiștii poporali în Rusia, ori chiar între un K. Kautsky și Ed. Bernstein în ortodoxa social-democrație germană.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Că aceștia cu toții sunt *socialiști*, cu toată prăpastia ce adesea îi desparte, din punctul de vedere al *practicei politice*, mi se pare, nimeni încă nu s-a îndoit.

Dar situația social-democraților de astăzi e cu totul alta decât cea a părinților lor intelectuali din epoca "Manifestului comunist".

Aceștia din urmă aveau în fața lor numai pe oamenii de guvernământ vrăjmași ireductibili, care stăteau cu toții la straja „drepturilor sacre și inviolabile ale proprietății" și vedeau în toate tezele economiei politice «clasice» numai adevăruri sfinte și eterne, pe când astăzi fără ca să mai vorbesc de declarațiile analoage ale unui Gladstone, J. Morley sau W. Harcourt, sunt cu putință doi șefi de guvern, în țările cele mai civilizate ale Europei, cum sunt Clémenceau și Campbel-Bannermann, care nu numai revendică, chiar pentru ei înșiși numele de socialist, dar primesc să colaboreze, într-o operă pozitivă de guvernământ, cu niște conducători de decenii ai proletariatului organizat, ca Briand, Viviani, Millerand sau John Burns...

Cunoștința mai desăvârșită a trecutului nostru social, pătrunderea mai adâncă a procesului economic, „evoluționismul" atât de caracteristic epocii noastre, împreună, cu analiza mai riguroasă a condițiilor materiale ale societăților moderne, au creat mulți aderenți ai *concepției socialiste* între oamenii de guvernământ, dar, în același timp au făcut clar pentru oricine că a demonstra erorile economiei politice clasice, a descoperi toate bolile constituționale ale societății de astăzi, a stabili evoluția necesară, spre o formă socială superioară, într-un cuvânt, a legitima concepția socialistă, și chiar a justifica organizarea proletariatului într-un partid social-democrat într-o țară, încă nu înseamnă a dovedi necesitatea unui asemenea partid într-o altă țară determinată.

Pentru aceasta se cere încă ceva, dacă socialiștii nu vor – vorba d-lui Gherea – „să nimerească, cu oiștea în gard..."

Și argumentul decisiv ni-l dau chiar întemeietorii social-democrației[1] europene, – K. Marx și Fr. Engels.

După concepțiile lui K. Marx, partidele și programele politice ca și problemele sociale pe care ele sunt menite să le rezolve sunt determinate de împrejurările materiale ale vieții sociale.

Se cunoaște justificarea marxistă chiar a robiei, ca a unui fenomen de progres în condițiile concrete în care s-a născut.

1 Deși expresia aceasta nu se întrebuința pe atunci, o prefer pentru a desemna direcția dogmatică a „socialismului științific" numită mai mult ironic „ortodoxă".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Îmi voi permite să citez un pasagiu din acea celebră pagină din prefața «Criticei Economiei politice» de K. Marx, pe care a fost clădit tot edificiul cunoscutei *concepții materialiste a istoriei:*

„Nici o formațiune socială nu piere înainte de a se dezvolta toate forțele productive ce se pot cuprinde în ea. Și raporturi nouă de producțiune, superioare, nu se pot naște înainte de a se dezvolta condițiunile lor materiale în sânul vechii societăți. Din cauza aceasta, *omenirea își pune numai acele probleme, pe care ea le poate rezolvi,* fiindcă, privind mai de aproape, se poate constata, că însăși problema se pune numai atunci *când deja față condițiunile materiale pentru rezolvarea ei,* sau cel puțin când ele sunt în procesul de formațiune"[2].

Se pot multe spune – și am spus și eu în altă parte[3] – împotriva tonului pur afirmativ, exagerat și categoric al acestui pasagiu, și mai ales împotriva exagerărilor neînfrânate ale „discipolilor" care, din puținele rânduri scrise de Marx într-o prefață, au creat o schemă întreagă imuabilă a progresului omenesc.

Dar cu toate rezervele necesare – și K. Marx însuși a fost silit să le facă în urmă[4], – nu se poate tăgădui partea cea mare de adevăr, cuprinsă în aceste rânduri, și care rămâne nedespărțită de concepția filosofică socialistă, și anume, că transformările sociale nu se pot impune după fantezie, ci presupun anumite trepte de dezvoltare și anumite condiții materiale în viața socială, – fiindcă „nici o problemă socială nu se poate pune, dacă nu sunt față condițiile materiale pentru rezolvirea ei...."

Și desigur că K. Marx ar fi primit cu cel mai profund dispreț afirmația că un socialist, în orice țară s-ar fi găsit și în orice fază a dezvoltării ei, cel dintâi lucru pe care e dator să-l facă ar fi să traducă „Programul de la Erfurt" și să înființeze și acolo un „partid social-democratic", fără să țină seamă de *condițiile materiale* concrete ale acelei țări.

Și dacă, de pildă, un social-democrat german s-ar fi trezit în mijlocul antropofagilor din Africa Centrală, în fața vreunui "Junker" prusian sau a unui alt „burghez", în loc să-i dea mâna pentru ca împreună să impună aborigenilor alte gusturi culinare și întrebuințarea pantalonilor, ar fi fost dator să le predice „exproprierea expropriatorilor" ! ...

Am recurs la această „reductio ad absurdum" pentru a ilustra o idee foarte simplă, pe care un *alter-ego* al lui Karl Marx, colaboratorul și continuatorul operei sale, Fr. Engels a știut să o formuleze pe cât de concis, pe atât de puternic:

2 K., Marx – „Zar Kritik der Politischen Oekonomie", prefață.
3 C. Stere – „Evoluția individualității" p, 105 urm.
4 Cf. K. Marx – Kapital, vol. III.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

„Rezolvirea de către o societate *ce se află pe o treaptă inferioară de dezvoltare,* a acelor probleme, care se pun, și nici nu se pot pune decât *într-o societate cu mult mai dezvoltată,* – e o imposibilitate istorică... Orice formațiune economică trebuie să rezolve *problemele ei proprii,* ce se nasc în ea însăși. Dacă cineva ar tinde să rezolve niște probleme, *ce s-au născut într-o formațiune economică cu totul străină, aceasta ar constitui culmea absurdității“...*[5]

De aci rezultă că, după ideile lui K. Marx și Fr. Engels, un partid social-democratic s-ar prezenta ca o "imposibilitate istorică" și "culmea absurdității" într-o societate ce s-ar afla "pe o treaptă inferioară de dezvoltare", și în sânul căreia *însăși* nu s-au născut încă acele probleme sociale care s-au pus la ordinea zilei în societățile moderne, nu s-au impus adică „problemele *ei* proprii".

Și nici că se poate altfel, fiindcă nici un *partid politic* nu are rațiune de a fi decât dacă poate urmări cucerirea puterii politice, *prin forțele lui proprii,* pentru realizarea scopurilor sale, sau, cel puțin, dacă poate avea o înrâurire directă și pozitivă asupra mersului afacerilor publice.

Aceasta presupune, însă, că acest partid se poate *efectiv* răzima pe o anumită categorie de interese sociale, în numele cărora dă lupta politică, și deci, într-adevăr, urmărește „rezolvirea unor probleme sociale, născute în sânul societății, ca problemele *ei* proprii".

În afară de aceste condiții nu poate naște, trăi și crește un adevărat *partid politic,* ci, cel mult, o societate metafizică, un cenaclu literar, un cerc de admirație mutuală, un club de „desbateri", într-un cuvânt o grupare, poate, de suflete nobile, care însă se mulțumesc cu conștiința superiorității lor în mijlocul acestei lumi păcătoase, fără, să simtă nevoia unei acțiuni pozitive, – decât doar pentru manifestații de paradă, „impozante" și... sterile...

Aceste considerații generale, riguros științifice – și care nu numai nu sunt în contrazicere cu concepția socialistă, dar au fost, cum ați văzut, formulate prin cuvintele proprii ale întemeietorilor social-democrației europene, – ne vor permite acum cercetarea mai aprofundată a chestiunii, dacă împrejurările concrete din România pot justifica crearea unui *partid social-democratic,* chiar din punctul de vedere socialist, – față de caracterul social al populației sale, de gradul ei de dezvoltare economică, de situația ei națională, precum și față de raportul de puteri, din punctul de vedere internațional.

5 Fr. Engles – „Socialismus în Deutschland". Nachwort, în „Die Neue Zeit", 1892. Nr. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

I. Social-democratismul și țărănimea

Socialismul, după doctrina lui K. Marx, e un produs necesar al societății moderne, pe care el o numește "burgheză".

Această societate e caracterizată printr-un antagonism ireductibil în condițiile ei de producție, prin contradicția între caracterul *privat* al proprietății și caracterul *social* al felului de producție: mijloacele de producție aparțin câtorva capitaliști, care își însușesc toate foloasele producției, pe când producția însăși e o operațiune socială, întrucât producția în masă a mărfurilor, pentru piață, are la bază o diviziune socială a muncii și organizația ei sistematică înăuntrul fabricilor uriașe, în care se adună sute și mii de muncitori; iar această diviziune socială și organizația sistematică a muncii e, pe de altă parte, în antagonism cu vânzarea haotică, la întâmplare, a mărfurilor în piață.

În procesul de dezvoltare al societății moderne, mulțumită acestui antagonism *inerent* ei, creșterea însăși a forțelor ei productive duce, pe de o parte, la o centralizare tot mai mare a industriei și la concentrarea avuțiilor în mâini tot mai puține, iar pe de altă parte, la mărirea mizeriei maselor muncitoare; de aci: haosul și anarhia crescândă în raporturile economice, supra-producția, alături cu înspăimântătoarea creștere a „armatei de rezervă" a muncitorilor fără lucru, crizele economice tot mai întinse și mai intense – și, de aici, crahul final – „expropriatorii se expropriază"...

În preambulul aproape al tuturor programelor social-democratice din Europa, începând cu celebrul „Manifest comunist" al lui K. Marx și Fr. Engels, din 1848, veți găsi descris acest proces, cu accentuarea rolului claselor muncitoare, al *proletariatului,* în transformarea socială ce se impune prin însăși dezvoltarea fatală a societății moderne[6].

Dezvoltarea economică a societății moderne – „burgheze" – duce, natural și necesar, la pieire producția mică, a căreia bază o formează proprietatea privată a muncitorului asupra mijloacelor de producție. Ea desparte pe muncitor de mijloacele de producție și îl transformă într-un *proletar,* lipsit de orice avere, pe când, în același timp, mijloacele de producție ajung monopolul unui număr relativ mic al capitaliștilor și al marilor proprietari de pământ.

Mână în mână cu această monopolizare a mijloacelor de producție merge înlocuirea producției mici prin întreprinderi colosale, transformarea uneltelor în mașini, creșterea uriașă a productivității

6 Cf. Programul partidului social-democrat german, votat la congresul (Parteitag) din Erfurt în 1891.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

muncii omenești. Însă toate foloasele acestei transformări se monopolizează de capitaliști și de marii proprietari funciari. Pentru muncitorii industriali, pentru *proletariat,* ea înseamnă numai creșterea tot mai mare a nesiguranței vieții, a mizeriei, a apăsării și robirii, a umilirii, a exploatației.

Emanciparea muncitorilor nu poate rezulta decât din socializarea tuturor mijloacelor de producție, deci și a pământului, și această emancipare nu poate fi decât opera proletariatului însuși, față de care, – după cum spune programul din Gotha, repetând în această privință mai fidel *Manifestul comunist,* – „toate celelalte clase formează o singură masă reacționară“...

Aceasta e justificarea clasică a necesității organizării muncitorimii industriale, a proletariatului, într-un partid social-democratic.

Dacă însăși evoluția economică a societății duce fatal spre transformarea socială, *fără proletariat industrial însă, nu există, nu poate exista un partid social-democratic.*

Nedreptatea socială totdeauna a existat, precum au existat și suferințele claselor muncitoare; n-au lipsit nici voci de protestare, dar, pentru ce totuși – se întreabă Fr. Engels, – numai acum se poate da lupta pentru formele nouă de viață socială ?

„Pentru că – răspunde el – *marea industrie modernă* a creat, pe de o parte, *proletariatul – clasa,* care pentru prima oară în istorie poate să revendice desființarea nu a vreunui privilegiu de clasă, ci a claselor în genere, – clasa, care se află în astfel de situație, că trebue să realizeze aceasta, sub amenințarea de a se coborî astfel până la nivelul culiilor din China. Pe de altă parte, aceeași mare industrie a creat, în *burghezie,* clasa care are monopolul instrumentelor de producție și al mijloacelor de existența, dar care, – în fiecare perioadă de speculație, și prin crahul ce o urmează, – dovedește, că nu mai este capabilă să domineze forțele productive ce au crescut peste puterile ei; – clasa, sub conducerea căreia societatea merge spre pieire, ca și o locomotivă, al cărei mașinist nu mai poate manipula supapa de siguranță. Cu alte cuvinte, aceasta se explică prin faptul că atât forțele productive create prin felul capitalist modern de producțiune, cât și sistemul de distribuțiune al bunurilor, isvorât din el, au intrat într-o contrazicere strigătoare, într-un antagonism acut cu acest fel de producțiune, și în așa grad, încât, sub pedeapsa pieirii societății întregi, trebue neapărat să vie transformarea în felul de producțiune și distribuțiune. În acest vădit fapt material, care, mai mult sau mai puțin clar, pătrunde fatal în conștiința proletarilor exploatați, – și nu în închipuirile vreunui

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

învăţat de cabinet, asupra dreptăţii şi nedreptăţii, stă chezăşia triumfului neevitabil al socialismului modern"...[7]

„În săvîrşirea acestui mare act de emancipare consta *misiunea istorică a proletariatului industrial*"... Mai mult. Nu numai partidul social democratic nu poate fi decât organizaţia politicii a proletariatului industrial, dar chiar socialismul «ştiinţific» nu e decât "*expresiunea teoretică a mişcării proletariene*"[8].

Dar organizaţia *politică* a proletariatului neputând avea ca obiect decât *activitatea politică,* scopul unui partid social-democratic nu poate fi altul, decât cel urmărit de toate partidele politice, cum spun ritos toate programele social-democratice începând cu *«Manifestul comunist»,* şi anume: *«Cucerirea puterii politice»*[9] – sau, după expresia drastica a lui K. Marx – «dictatura proletariatului.»

Şi ţărănimea ?....

Ce rol social are, faţă de procesul economic descris, precum şi faţă de organizaţia politică a proletariatului, această clasă, clasa micilor proprietari de pământ, care îl muncesc în mare parte ei singuri cu membrii familiei ? De la început, părinţii social-democraţiei europene iau în această privinţă o atitudine foarte categorică (vom vedea îndată întrucât la *discipoli* aceasta atitudine a fost «îndulcită»). Iată ce cetim în «Manifestul comunist»:

«Clasele mijlocii: micul industriaş, micul negustor, meseriaşul şi *ţăranul* cu toţii luptă cu burghezia pentru ca să scape de pieire, ca clase mijlocii. Ei prin urmare nu sunt revoluţionari, ci *conservatori.* Mai mult, ei sunt *reacţionari:* ei tind *să întoarcă îndărăt roata istoriei.* Dacă ei sunt revoluţionari, apoi numai întrucât vor fi siliţi *să intre în rândurile proletariatului,* întrucât ei *nu-şi apără interesele lor actuale,* ci cele viitoare, – întrucât ei *îşi părăsesc propriul lor punct de vedere, pentru ca să se pună pe punctul de vedere al proletariatului....»*[10].

Aşa dar ţăranul e, ca mic proprietar de pământ, prin acest fapt însuşi, un *duşman* al proletariatului industrial, el nu poate fi prieten, de cât dacă se hotărăşte să se despartă de pământ, şi să intre în rîndurile proletariatului.

În vremurile „Manifestului Comunist" întemeietorii social-democratismului erau atât de convinşi de această duşmănie fatală a

7 Fr. Engles – Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft, (Ed. 3-a, 1894), p. 161-162.
8 Ibid. pag. 306.
9 K. Max şi Fr. Engels – „Das Kommunistische Manifest" – (Ed. 6-a 1903) p. 18.
10 Ibid., p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

țărănimii, încât ei se pregăteau chiar de război în toată regula împotriva ei. De curând «Neue Zeit» a publicat niște notițe scrise de Fr. Engels încă la 1848, cu prilejul revoluției franceze din acel an. Vorbind de atitudinea negativă a țărănimii franceze față de mișcarea revoluționară din Paris, Fr. Engels observa textual:

„Atitudinea țăranilor față de revoluția din 1848 nu este numai rezultatul greșelilor sau al unor neînțelegeri întâmplătoare, – ea este foarte naturală; ea decurge din însăși situațiunea lucrurilor, din rolul social al micii proprietăți funciare. Proletariatul francez înainte de a ajunge la revendicările sale, *va trebui să înăbușe un răsboiu țărănesc general,* – răsboiu pe care «chiar anularea datoriilor ipotecare poate să-l amâne numai pentru «un scurt termen“.... Și toate notițile acestea sunt presărate cu epitete ca „țăranul tâmpit și mărginit“, „barbarul în mijlocul civilizațiunii“, ce se năpustește asupra mișcării, pe care nu o înțelege, cu toată furia lăcomiei oarbe“...

Dacă aceste violențe de limbaj pot avea o explicare, dar nu justificare, în amărăciunea pricinuită de înfrângerea revoluției din 1848 – și desigur în urmă Fr. Engels însuși le-a regretat – totuși nu trebuie să uităm că punctul de vedere ce le-a inspirat este inerent doctrinei social-democratice timp de o jumătate de veac. Țărănimea nu e decât o «mică burghezime», și ca atare, o clasă reacționară și dușmană proletariatului. Din fericire, acesta din urmă are un aliat puternic: procesul economic, care – prin tendința fatală a capitalului – ruinează și mica proprietate rurală, ca și mica industrie, și țărănimea astfel se tot micșorează la număr, se „proletarizează“ și acest proces de ruină, prin urmare, trebuie privit ca un fenomen de progres, favorabil pentru lupta proletariatului: fiecare hectar, pe care capitalismul l-a smuls din mâinile țărănimii și l-a „concentrat“ în mâinile marii proprietăți, înseamnă că s-a micșorat și numărul dușmanilor firești ai proletariatului. Țăranul e condamnat la pieire, prin concentrarea proprietății funciare, și aceasta, ca și centralizarea industriei, e calea normală spre socialism, spre progres. ..

Elucidarea punctului de vedere social-democratic asupra proprietății țărănești și a rolului social al țărănimii are atâta însemnătate pentru concluziile pe care trebuie să le tragem în privința rostului social-democrației în România, încât îmi veți ierta abuzul de citații pentru a dovedi afirmarea de mai sus.

În marea lui operă despre „Capital“, K. Marx de mai multe ori atinge această chestiune și pretutindeni tratează proprietatea țărănească la fel cu mica industrie, și vede deopotrivă în dispariția lor, prin concentrare capitalistă, un proces «revoluționar» și singura

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

cale spre transformare socială, precum în țărani vede un element „reacționar", până ce nu se va „proletariza":

„Mica proprietate funciară, – spune el, de pildă, – prin firea ei *exclude* desvoltarea forții sociale productive a muncii, formele sociale ale muncii, concentrarea socială a capitalului, aplicarea progresivă a științii... Fărâmarea infinită a mijloacelor de producțiune și izolarea producătorilor înșiși: risipa extraordinară a forțelor omenești; înrăutățirea progresivă a condițiunilor de producțiune: sunt legea fatală a micii proprietăți. Pentru acest fel de producțiune anii de recoltă bună sunt o nenorocire"...[11] Și în altă parte:

„Acest fel de producțiune presupune fărămarea pământului și a altor mijloace de producțiune, el *exclude:* atât concentrarea mijloacelor de producțiune, cât și cooperațiunea, diviziunea muncii în procesul producțiunii, puterea socială asupra naturii, cârmuirea forțelor ei și desvoltarea neîmpiedicată a forțelor productive ale societății. Acest fel de producțiune este compatibil numai cu cadrele primitive, înguste, ale producțiunii și ale societății. Dorința de a-l eterniza arînsemna, după expresiunea justă, a lui Pequeur, să *decretăm, mediocritatea generală...*"[12]

E ușor să deducem ce caracter social poate avea în asemenea împrejurări țărănimea, ca purtătoarea intereselor micii proprietăți rurale:

„Mica proprietate asupra pământului presupune, că majoritatea covârșitoare a populațiunii țării o alcătuește populațiunea rurală și că predomină nu munca socială, ci munca izolată, că din cauza aceasta e cu neputință bogăția și desvoltarea producțiunii, a condițiunilor atât materiale, cât și intelectuale, în consecință și a condițiunilor culturii raționale... Dacă mica proprietate funciară creează astfel o *clasă de barbari* ce se află pe jumătate *în afară de societate,* – o clasă, în care se împreunează *toată grosolănia formelor sociale primitive cu toate chinurile și cu toate mizeriile țărilor civilizate,* – apoi marea proprietate funciară sdrobește puterea de muncă în ultima sferă, unde își caută scăpare energia ei naturală, și *unde ea se conservă pentru regenerarea puterii vitale a popoarelor* (Da ?) la țară. Marea industrie și organizația industrială a marii agriculturi lucrează împreună..."[13].

11 K. Marx – „Das Kapital. Kritik der Politischen Oekonomie", vol. III, p. 342.
12 Op. cit., vol. I, p. 789 (ed. 1883).
13 Op. cit., vol. III. p. 347-348.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Și totuși: „Industria mare în sfera agriculturii lucrează cu atât mai *revoluționar,* întrucât ea nimicește sprijinul *vechiului regim,* pe țăran (O !...), și-l înlocuește printr-un muncitor salariat...“[14].

K. Marx era o putere intelectuală prea mare și avea o prea adâncă pătrundere economică pentru a nu-și da seama nu numai de mizeria țăranului, ci și de faptul că situația acestui «mic burghez» față de puterea capitalului întrupată în «marea burghezie» e adesea mai rea decât a celui mai mizerabil «proletar»[15]. Însă odată ce țăranul ține la «parcela» lui, și odată ce această parcelă stă în calea concentrării avuțiilor, fază premergătoare și necesară a «socializării» lor, el nu poate fi *ca țăran,* tovarăș cu proletarul industrial în rândurile unui partid social-democratic.

„Istoria a dovedit destul, spune K. Marx, că această clasă, țărănimea, *nu este capabilă de nici o inițiativă revoluționară*“[16].

Una din cele mai puternice pagini ale lui K. Marx o găsim tocmai într-o altă scriere a lui, în care el, pentru a explica succesul loviturii de stat a lui Napoleon III, arată că «reacționarismul» politic al acestui «sprijin al vechiului regim», decurge necesar din condițiile intrinseci ale proprietății și vieții «țăranului parcelar».

„Țăranii parcelari, spune el, se prezintă (în Franța) ca o masă imensă ai cărei membri trăesc în condițiuni identice, fără însă să aibă între ei raporturi mai complicate. Felul lor de producțiune îi izolează pe unul de altul, iar nu creează între ei raporturi reciproce... Câmpul lor de producțiune – parcela – nu admite în cultivarea ei nici diviziunea muncii, nici aplicări științifice, și, prin urmare, nici desvoltarea intelectuală multilaterală, nici varietate de talente, nici complicațiune în raporturi sociale. Fiecare familie țărănească se satisface aproape singură.... O parcelă, un țăran, o familie: alături – altă parcelă, alt țăran, altă familie; mai multe din aceste parcele compun «un sat; mai multe sate compun un departament. Astfel, prin simpla însumare a mărimilor uninominale se formează cea mai mare parte din națiunea franceză, precum din cartofele turnate într-un sac se formează un sac de cartofe“[17].

Acest tablou parcă e anume făcut ca să contrasteze mai bine cu condițiile de muncă și de viață ale proletariatului industrial, care locuiește în orașe, centre de cultură, în mijlocul raporturilor sociale

14 Op. cit., vol. I, p. 518.
15 Vezi, de pildă: K. Marx – „Die Klassenkämpfe“ în Frankreich 1848 bis 1850, p. 89 urm.
16 K. Marx – „Die Klassenkämpfe în Frankreich“, p. 102.
17 K. Marx – „Der Achzehnte Brumaire des Louis Bonaparte“, p. 98, (ed. 3-a, 1885).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

animate și complicate; care se adună pentru munca lui „socializată" în fabrici imense, cu o extremă diviziune a muncii, cu aplicarea intensă a științei; care, prin toate aceste condiții de viață și de muncă, e împins a se organiza, politicește în scopul de a aduce acordul necesar între felul de producție și proprietatea mijloacelor de producție...

Astfel de atitudine față de țărănime nu prezintă vreun mare inconvenient practic câtă vreme socialiștii aveau credința în triumful foarte apropiat al proletariatului industrial și al revoluției sociale. După acest triumf, «dictatura proletariatului» va ști ea să reguleze într-un fel sau altul și chestiunea țărănească chiar dacă nu va duce războiul anunțat de Engels împotriva, „barbarilor tâmpiți" de la sate.

Și în timpurile «Manifestului Comunist», K. Marx și Fr. Engels erau convinși că sunt «în ajunul revoluțiunii sociale». În «Manifest» ei anunțau că «revoluțiunea burgheză în Germania (din 1848) poate fi numai un *prolog imediat* al revoluțiunii proletariene», – iar ceva mai târziu, cu prilejul Expoziției Universale din 1851, Fr. Engels scria:

„Burghezia își organizează solemn marea ei serbare tocmai în momentul când o așteaptă catastrofa, prăbușirea totală (der Zusammenbruch) a domniei ei, prăbușire, care îi va dovedi mai bine decât oricând, că forțele, cărora ea însăși le-a dat naștere, au crescut peste puterile ei tutelare. În timpul viitoarei expozițiuni universale domnii burgheji, probabil, n-au să mai figureze la ea în calitate de stăpâni ai acestor forțe productive, ci cel mult vor avea rolul de *cicerone* pe lângă vizitatorii ei"...[18]

De atunci, cum s-a sfârșit «prologul» revoluției burgheze din 1848 știm cu toții – și la câte expoziții universale publicul a trebuit să se lipsească de *ciceronatul* «domnilor burgheji» !... Proletariatul organizat a trebuit să se resemneze la lupta parlamentară, și momentul triumfului definitiv apare într-o perspectivă tot mai îndepărtată...

În asemenea împrejurări atitudinea hotărât ostilă, sau numai ignorarea disprețuitoare față de țărănime prezintă grave inconveniente.

O fi țăranul «mic burghez», și revoluția socială va trebui să treacă peste cadavrul proprietății lui «pitice», - însă, așa cum este, el constituie o mare putere socială, și mai ales *electorală,* pe care nu e numai inutil să o iriți, dar și primejdios.

Cei dintâi au simțit acest inconvenient, firește, social-democrații (Guesdiștii) din Franța, unde țăranii reprezintă încă un element social foarte însemnat.

18 „Aus dem literarischen Nachlass von K. Marx und Fr. Engles" vol. III, p. 457.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Decenii întregi programele social-democraților francezi ca și în celelalte țări, au ignorat chestiunea agrară, dar nevoia de a-și asigura succesele electorale îi silește – în sfârșit, la congresele din Marseille, în 1892, și Nantes, în 1894, să adaoge în coada vechiului program general și un deosebit «program agrar».

Nimic nu e mai caracteristic pentru psihologia social-democratismului decât acest program.

Social-democrația franceză după ce recunoaște, conform cu crezul ortodox, că «proprietatea țărănească e *fatal condamnată la dispariție»,* totuși pe neașteptate conchide că ea are datoria «de a *sprijini pe proprietarii* ce-și muncesc singuri pământul în *stăpânirea parcelelor* lor, împotriva statului, cămătarilor și impresurărilor de către noii feodali». ...

De a-i sprijini «să întoarcă îndărăt roata istoriei» ? ! !...

Mai mult, social-democrația franceză găsește oportun «de a întinde această apărare și asupra producătorilor, care, sub nume de fermieri sau dijmari (métayer), lucrează pământurile ce aparțin altora și care, *dacă exploatează și ei pe muncitorii salariați, sunt în oarecare măsură siliți la aceasta prin acea exploatațiune, căreia sunt și ei înșiși supuși»...*

Iată-ne în plină politică «mic burgheză» !..

Vom reveni îndată, asupra acestui sărman program agrar, și vom vedea la cât de puțin se reduce el în realitate. Dar această abatere de la dogma ortodoxă nu putea să rămână nerelevată.

Fr. Engels trăia încă, și în «Neue Zeit» (1894-1895) apare un studiu al lui, anume consacrat «Chestiunii țărănești în Franța și Germania» *(Zur Bauernfrage in Frankreich und Deutschland)* în care el arată neconsecvențele și confuziile programului francez și că acesta numai *înconjoară* greutățile problemei.

Aceasta e una din cele mai din urmă lucrări publicate de Fr. Engels, și analiza ei detaliată are cu atât mai multă însemnătate, cu cât ea se prezintă ca un testament lăsat social-democrației universale de unul dintre întemeietorii ei.

Care este punctul de vedere al lui Fr. Engels în 1895 ?

Renunța el la vechea credință în dispariția fatală a proprietății țărănești prin concentrarea capitalistă ?

Nu. El afirmă, din nou, că țăranul „se deosebește de proletar prin aceea că posedă încă, mijloacele proprii de producțiune, adică el este *o supraviețuire a vechiului fel de producțiune*". Însă „dările, recoltele rele, împărțelile, procesele îi gonesc pe țărani, unul câte unul, la cămătari; înglodarea în datorii ajunge un fenomen comun și e tot mai

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

grea pentru fiecare țăran în parte; într-un cuvânt micul nostru țăran, ca orice rămășiță a vechiului fel de producțiune, *e absolut condamnat la pieire. El este un viitor proletar"*...

Aceeași soartă o așteaptă și pe proprietatea țărănească mai întinsă: „Economicește este fatal, ca și țăranul bogătaș de astăzi și cel mijlociu să piară neapărat din cauza concurenței producțiunii mari și din cauza cerealelor ieftene de peste ocean, precum o dovedesc tot mai marea înglodare în datorii și decăderea și a acestor țărani, ce se poate observa pretutindeni".....

Dar dacă țăranul nu este decât un «viitor proletar», poate fi el câștigat pentru mișcarea social-democratică ?

„Ca atare (ca viitor proletar), răspunde Engels – el *ar fi trebuit* să fie accesibil propagandei socialiste, dar îl *împiedică simțul de proprietate, prea înrădăcinat în el.* Cu cât mai grea ajunge pentru el lupta pentru peticelul de pământ ce îi scapă din mâini, cu atât cu mai multă desperare se ține țăranul de dânsul; mai ales că el vede într-un social-democrat ce i-ar vorbi despre socializarea proprietății funciare un dușman tot atât de primejdios ca și cămătarul și advocatul"....

Și mai categoric:

„Să spunem drept: față de prejudecățile, create de însăși situațiunea economică, a țăranului, de educațiunea lui, de viața lui izolată – prejudecăți sprijinite și de către presa burgheză și marii proprietari – noi am putea numai în acel caz, chiar acum, să atragem în partea noastră masa țăranilor, dacă le vom făgădui ceea ce, în cunoștință de cauză, nu putem aduce la îndeplinire. Anume ar trebui să le făgăduim: nu numai să le apărăm avutul, în orice împrejurare, împotriva forțelor economice distrugătoare pentru ei, dar încă să-i liberăm de sarcinile ce-i apasă; să transformăm pe un arendaș în proprietar liber, iar unui proprietar, istovit de greutatea ipotecilor, să-i plătim datoriile... Dar nu e în interesul nostru să atragem pe țăran pentru astăzi, pentru ca, dacă nu ne vom putea ține de cuvânt, să-l pierdem pentru ziua de mâne. *Țăranul, care așteaptă de la noi, ca să-i eternizăm proprietatea lui pitică, nu ne poate fi tovarăș de partid,* ca și meseriașul, care vrea să rămână totdeauna maistru"...

Și Engels îi trimite pe acești țărani la «șarlatanii politici», care le făgăduiesc salvarea micii proprietăți, și doar când ei se vor vedea înșelați de aceștia, se vor convinge, poate, că tot social-democrații sunt mai de treabă.

Totuși interesul de a avea țărănimea de partea proletariatului revoluționar e atât de mare, încât acest adversar feroce al «ideologilor», al «fanteziștilor de cabinet», care își închipuie că pot

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

reforma lumea după noțiuni abstracte de «dreptate» și «nedreptate» și nu înțeleg că numai resortul intereselor materiale poate mișca masele, – ajunge să ne vorbească și de necesitatea de a *convinge* pe țărani că trebuie să dispară, în speranță că... se vor ghilotina prin persuasiune !

„Datoria partidului – spune el – este să tot explice, din nou și din nou, țăranilor că situația lor este absolut desperată, cât timp domnește capitalismul, și că e absolut cu neputință să fie păstrată proprietatea lor pitică, și că este absolut inevitabil ca producțiunea mare capitalistă să lese în urmă mica producțiune, învechită și neputincioasă, cu aceeași ușurință cu care trenul întrece un car. Făcând astfel, noi vom lucra în spiritul evoluțiunii economice fatale (această mângâiere era aici neapărată), care singură se va îngriji să pregătească capetele țărănești pentru discursurile noastre..."

Slăbiciunea speranțelor bazate pe astfel de discursuri, chiar cu ajutorul „evoluțiunii fatale", era prea vădită pentru o inteligență ca Engels. E vădit de asemeni că „desperarea cu care *viitorul proletar* ține la peticelul lui de pământ" poate să paralizeze acțiunea politică a adevăratului proletar; – și nici nu mai e cu putință, ca în 1848, a privi, cu ardoare juvenilă, eventualitatea unui război proletarian împotriva mojicului. Interesul electoral cere ca simpatiile țăranului, oricum este el, să fie câștigate cu orice preț, și bătrânul luptător ne spune franc: „Pentru ca partidul social-democrat *să poată cuceri puterea politică,* el trebue să meargă din orașe și la sate, trebue să ajungi o forță și la țară..."

Și iată, intransigentul teoretician al „socializării fatale", cu toate rezervele formale, face concesiuni foarte semnificative, care ne prevestesc deja încurcătura, în care în curând era menită să cadă social-democrația, din cauza „tâmpitului barbar" ce ține morțiș la parcelă. El începe să asigure pe țărani că proletarii, *după* ce vor cuceri puterea politică, nu vor expropria pe țărani, ci numai pe marii proprietari...

O paranteză: Mai întâi, cum se poate ca în momentul acela *să existe* încă țărani, cu toate că dispariția lor e fatală ? Va să zică, cel puțin în ce privește proprietatea pământului, socializarea mijloacelor de producție nu va mai fi un rezultat fatal al *prealabilei* lor concentrări prin evoluția firească a producției *capitaliste,* ca în industrie ?

Deocamdată, vă rog numai să rețineți această mărturisire.

Așadar, se întreabă Fr. Engels: „Ce va trebui să facem noi cu țăranii *după* ce vom pune mâna pe putere ?

Mai întâi, un punct din programul francez e cu desăvârșire exact: noi prevedem *pieirea inevitabilă a țăranului,* dar nici într-un caz nu

suntem chemați *să o grăbim* cu vreo intervenție din partea noastră (NB: programul francez vorbește chiar și despre *sprijinul* direct al micii proprietăți, chiar când «de nevoe» ea exploatează pe salariați !).

În al doilea rând, tot așa de vădit este că, atunci când noi vom cuceri puterea politică, *noi nu ne putem gândi la exproprierea silită a țăranilor*, cum vom fi siliți să facem cu marii proprietari. Problema noastră față de țărani va consta înainte de toate într-aceea, ca producțiunea și proprietatea lor private să le transformăm în cooperațiuni, *dar nu cu de-a sila,* ci prin exemple, și oferind ajutorul statului pentru aceasta....

Cum se va face aceasta în fiecare caz concret va atârna de împrejurările, în care noi vom ajunge stăpâni pe puterea politică. Așa se poate că noi vom fi în stare să dăm cooperațiunilor avantaje mari: să trecem toate datoriile ipotecare asupra statului cu reducere mare a dobânzilor, ajutor din partea statului pentru mărirea producțiunii, și alte foloase..."

Încă o paranteză: vă rog, iarăși, și rețineți – ca să putem trage la timp concluziile cuvenite – că aici se schițează pentru țărănime cu totul *altă cale* „spre societatea viitoare" deci: aceea a proletariatului industrial. Pe când pentru acesta din urmă „socializarea muncii" se face *de sus,* sub presiunea de fier a *evoluției capitaliste*, pentru țărani se prevede posibilitatea unei evoluții spontanee, plecând de la mica proprietate țărănească, prin cooperarea liberă, benevolă, deși cu ajutorul statului, „dar nu cu de-a sila..." (Și această evoluție se pregătește, cum vom vedea îndată, prin politica ce Engels, nu fără oarecare timiditate, o indica, pentru social-democrație și *înainte* de cucerirea puterii.)

Dar să continuăm.

Toate asigurările și promisiunile pentru vremea, ce pare tot mai îndepărtată, când social-democrația va fi la cârma statului, pot cel mult atrage indiferența mai mult sau mai puțin binevoitoare din partea țărănimii, nicidecum simpatiile ei active. Acestea nu pot fi câștigate decât în măsura sprijinului ce i s-ar fi dat la nevoile și durerile ei actuale. Clasa țărănească, ca și oricare alta, are anumite interese în privința cărora un partid politic trebuie să se pronunțe, să ia o atitudine în acel moment când ele sunt la ordinea zilei.

Pentru aceasta trebuie hotărât odată, dacă proletarul social-democrat e dușmanul sau aliatul țăranului – *al țăranului ca atare,* al micului proprietar.

Și unul din autorii „Manifestului comunist" din 1848 se hotărăște să scrie la 1895 o declarație, confuză în multe privințe, cu multe reticențe, dar extrem de caracteristică:

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

„Noi stăm hotărât în partea țăranului (und wir stehen ja entschieden auf Seite des Kleinbauern); noi vom face tot posibilul ca soarta lui să fie mai tolerabilă și să-i ușurăm trecerea la cooperațiune, *dacă el se va hotărî la aceasta,* și chiar – dacă el nu poate lua încă această hotărâre – *să-i dăm acolo, pe parcela lui, un termen să se gândească la aceasta* (!). Și facem aceasta nu numai pentru că îl considerăm pe țăranul ce muncește independent ca potențial fiind «de ai noștri», dar de asemenea și *din interesul direct de partid* (! !). Cu cât va fi mai mare numărul acelor țărani, pe care noi îi *vom scăpa de căderea efectivă în starea de proletari* (denen wir den wirklichen Absturz ins Proletariat ersparen), *pe care noi îi vom atrage în partea noastră,* în calitate de țărani încă, cu atât mai degrabă și mai ușor se va săvârși transformarea socială. Noi n-avem nici o nevoie să așteptăm până ce producțiunea capitalistă se va desvolta pretutindeni până la ultimele sale rezultate, până ce ultimul țăran și ultimul meseriaș vor cădea victime marii producțiuni capitaliste... "

Urmează justificarea întrebuințării mijloacelor publice pentru cooperație etc.

Vai, unde am ajuns ! Ce „oportunism": după ce declară că țăranul e condamnat fatal, inevitabil la pieire, că el este o «rămășiță a trecutului», că tendințele lui sociale sunt contrare evoluției economice necesare și, deci, el, *ca atare,* nu poate fi tovarăș al proletarului social-democrat – deodată, „din interes de partid" – „noi stăm hotărât în partea țăranului" și trebuie «să scăpăm cât mai mulți țărani de proletarizarea efectivă !...» Mult se deosebește această atitudine de acea a programului francez, care, pe deoparte, «recunoaște necesitatea dispariției țăranului», iar pe de altă parte se leagă să-l „sprijine" ?...

E un program practic atât de apropiat de al tuturor democrațiilor «burgheze», în ce privește proprietatea țărănească ! Și Fr. Engels se inspiră, cum însuși ne spune, de practica actuală a cooperațiilor la țărănimea Daneză[19] – și doar cooperațiile din Danemarca sunt operă aproape exclusiv «burgheză» !...

Mai mult. Într-o țară atât de înapoiată ca România, un guvern burghez prezintă camerelor burgheze o activitate energică pentru răspândirea la sate – cu *ajutorul bănesc al* legii pentru «Casa centrală a băncilor populare și a *cooperativelor sătești»* și desfășoară *statului* – a cooperațiilor de credit, de consumație, și – horribile dictu – *de producție !...* La aceasta să ajungă, din cauza „îndărătniciei desperate"

19 Asupra cooperațiunilor țărănești din Danemarca publicul român are la îndemână lucrarea conștiincioasă a d-lui Rădulescu.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

a mojicului tâmpit falnica și intransigenta social-democrație revoluționară !...

În ori ce caz, de la planul de «socializare» a țăranilor cu ajutorul tunurilor, din 1848, și până la intenția generoasă da a le «acorda un termen să se gândească, acolo pe parcela lor» la foloasele cooperației cu ajutorul statului, și până la hotărârea «de a scăpa de proletarizare cât mai mulți țărani» – ce cale imens de lungă e parcursă de această social-democrație !...

Până la întinarea desăvârșită, până la coborârea steagului social-democratic în fața «barbarului din mijlocul civilizației» nu rămânea decât un pas de făcut, și cruda realitate a «faptelor materiale», care impun atâta social-democrației, s-a însărcinat să o forțeze la acest pas.

Timp de o jumătate de veac doctrina social-democratică, față de țărănime, cum am văzut, afirma:

Procesul de centralizare a producției și de concentrare a avuțiilor e tot atât de fatal pentru agricultură ca și pentru industrie.

Procesul acesta duce necesar la dispariția țăranului, ca și a oricărui alt «mic burghez», – industriaș, negustor sau meseriaș...

Țăranul, *ca atare,* cramponându-se de mica lui proprietate, e necesarmente reacționar, ca tendință socială, adversar proletariatului, și nu poate interesa social democrația.

Iar după ce se «proletarizează», el se confundă în masa celorlalți proletari, adică *nu* mai este țăran.

Era firesc în tot timpul acesta, față de această doctrină, ca programele social-democratice să *ignoreze cu desăvârșire* chestiunea agrară, din punctul de vedere al micului proprietar, al țăranului.

În programul social-democrației germane, de pildă, votat la Erfurt în 1891, și care a servit de model aproape tuturor celorlalte, după ce se descrie procesul fatal al producției capitaliste rezumat mai sus, urmează: „pentru proletariat și straturile sociale mijlocii, *care pier* – mici burghezi, *țărani* – acest proces înseamnă creșterea mizeriei etc.“... și atâta ! În programul practic găsim numai cererea ca muncitorii agricoli *salariați* și servitorii să fie *egalizați* cu muncitorii industriali. Nici un cuvânt pentru țărani, *ca atari !...*

K. Kautsky, după moartea lui Fr. Engels teoreticianul cel mai autorizat al social-democrației, în celebrul lui comentariu asupra acestui program, sub titlul „Das Erfurter Programm“, care împreună cu „Manifestul Comunist“ și astăzi încă, formează, «sfânta scriptură» pentru masele social democratice, scrie:

„Cât timp meseriașul simte ca meseriaș, *țăranul ca țăran,* iar micul negustor ca negustor, atâta timp au ei o puternică conștiință de clasă,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

țin la proprietatea privată și sunt inaccesibili pentru socialism, *oricât de rău le-ar merge* lor“...[20]

Chiar nu mai departe decât la 1901, *după* studiul, analizat mai sus, al lui Fr. Engels și *după* ce începuse criza revizionistă în sânul social-democrației (provocată în mare parte de chestia agrară), se adună la Viena congresul partidului social-democrat austriac tocmai pentru revizuirea programului. Și, după o discuție în chestia agrară, autorul vechiului program și al proiectului celui nou, Dr. Adler, șeful recunoscut al social-democrației austriece, formulează hotărârea congresului în următoarea mândră declarație: „Social-democrația nu poate să meargă la țărani, nici la micii burgheji, ci trebue să aștepte până ce țăranii și micii burgheji singuri vor veni la ea !“...

Adică, iarăși, țăranul, ca atare, nu ne interesează, ca mic burghez și adversar; după «proletarizare», poftim, dar ne mai fiind țăran atunci, țărăniile lui de azi tot nu ne privesc câtuși de puțin...

În consecință, în preambulul programului găsim același vecinic cântec:

„Progresul tecnic, concentrația crescândă a producțiunii și a proprietății, centralizarea întregii puteri economice în mâinile capitaliștilor separați sau ale asociațiunilor de capitaliști lipsește de proprietate cercul tot mai larg al micilor industriași independenți și al *țăranilor,* și îi pune, ca lucrători salariați, slujbași sau debitori în atârnare, directă sau indirectă, de capitaliști. Numărul proletarilor tot crește” etc...

Și atâta ! Și în programul practic, iar nici un cuvânt pentru țărani ca atari... La 1901 !...

Încercarea programului francez a fost în această epocă, îndeobște, dezaprobată de pontificii social-democrației ca „burgheză“ în programul belgian însă, se observă puțin aceeași tendință, deși și „Guesdiștii“ recunoșteau „dispariția fatală a țărănimii“ și, în realitate, acest program a fost inspirat numai de considerațiile electorale, «de interesul de partid», ca și de concesiunile mai diluate și mai confuze ale lui Fr. Engels. Într-adevăr, cerințele agrare ale Guesdiștilor culminează în concesionarea către obștii sătești a moșiilor statului, comunelor etc. ... și în ajutorul statului pentru cooperații – măsuri, ce se apropie atât de mult de programul actual al guvernului burghez al României înapoiate !...

Și iată, după cincizeci de ani de siguranță trufașă, de încredere oarbă în efectele binefăcătoare ale „concentrațiunii avuțiilor și ale centralizării producțiunii în societatea burgheză“, deodată doctrina

20 K. Kautsky – „Erfurter Programm“, p. 180 (ed. 3-a, 1892).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

primește o groaznică lovitură, cel puțin în ce privește agricultura, din partea... cifrelor statistice !...

Se dovedește, pe neașteptate, că mica proprietate țărănească nu se supune legilor inexorabile ale procesului economic, și... nu vrea să moară !...

Și dovedește aceasta și un social-democrat autentic, care a avut însă curajul să privească adevărul în față, și, în fața faptelor, să ceară revizuirea doctrinei social-democrate.

Nu ne interesează deocamdată mișcarea revizionistă provocată de Ed. Bernstein, dar ne veți permite să utilizăm datele adunate de el pentru a urmări destinele chestiunii țărănești în sânul social democrației.

Pe când, constată Ed. Bernstein, peste tot în Europa, micile și mijlociile gospodării rurale cresc, și ca număr de proprietari, și ca întindere pe pământ, «marea agricultură *s-a oprit* în loc, sau chiar scade», cu toate că întinderea totală a terenurilor cultivabile a crescut[21].

În Germania, în 13 ani, între 1882-1895, întinderea pământurilor proprietății țărănești *mijlocii* (între 5 – 20 ha.) a crescut cu 9%, iar numărul gospodăriilor cu 8%; a proprietăților țărănești *mici* (2-5 ha.) întinderea a sporit cu 8%, iar numărul gospodăriilor cu 3½%; chiar proprietățile „pitice“ (mai puțin de 2 ha) au crescut în întindere cu 12% și numărul gospodăriilor cu aproape 6%. (Observați că numărul gospodăriilor crescând mai încet ca întinderea lor, fiecare gospodar în parte e, în mijlociu, mai bogat.) În același timp gospodăriile mai mari (între 20-100 ha) n-au crescut decât în *întreprinderile forestiere* și numai cu 1% ! Celelalte – sau au rămas staționare, sau chiar au scăzut.

Iată repartizarea proprietății în Germania, în 1895, ca întindere în hectare:

Gospodării		pitice (până la 2 ha.)	2. 4 15. 414
„	țărănești	mici (2 – 5 ha.)	4.142.071
„	„	mijlocii (5- 20 ha)	12.537.660
„	„	mari (20-100 ha.)	13.157.201
Mari gospodării capitaliste (de peste 100 ha)			11.031.896

Cu alte cuvinte, gospodăriile «pitice» și cele țărănești cuprind *peste trei pătrimi* din întinderea totală a pământului, iar gospodăriile

21 Ed. Bernstein – „Socialisme théorique et social-démocratie pratique“, 1900, p. 107 urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

mari, „capitaliste", nu ajung la o pătrime. În Prusia raportul e și mai defavorabil marilor gospodării.

De asemenea „în, Olanda marea gospodărie a scăzut direct, pe când gospodăriile țărănești, mici și mijlocii, au sporit de trei ori.

În Belgia, după Vandervelde, proprietatea funciară ca și «agricultura sunt supuse *unei descentralizări neîntrerupte.*

În Franța se constată o tot mai mare descentralizare a agriculturii"[22].

Autorul aduce cifre pentru a ilustra aceste constatări, însă îmi veți permite să reproduc aici numai datele relative la întinderea proprietăților în Anglia, socotită «ca țară clasică a marii proprietăți funciare și a agriculturii capitaliste», cum se exprimă Ed. Bernstein. În 1895[23] pământul se repartiza în Anglia cum urmează:

			în acre	% la întind. tot.
Gospodării	până la	2 ha	366.792	1.13
"	între	2- 5 ha.	1.667 647	5.12
"	"	5- 20 ha.	2.864.976	8 71)
"	"	20 - 40 ha.	4.885.203	15.
"	"	40 – 120 ha.	13.875914	42 59
"	"	120-200 ha.	5.113.945	15.70
"	"	200-400 ha.	3.001.184	9.21
"	"	peste 400 ha.	801.852	246
			32.577.643	100

Cu alte cuvinte, numai vreo 27% din întinderea totală a pământului în Anglia cade asupra marii agriculturi (de peste 120 ha. de gospodărie) și, dimpotrivă, 73% asupra agriculturii mici și mijlocii ![24]

La acestea putem adăogi că, în 41% din totalul gospodăriilor *nu se întrebuințează nici un salariat,* ci ele sunt muncite numai de familia țăranului; în 16% din gospodării se angajează, numai câte un muncitor salariat; în 11% – câte doi salariați care muncesc alături de familia țăranului. Adică în 68% din gospodării țăranul muncește singur, sau numai cu ajutorul unui, ori cel mult a doi salariați, și numai în 32% din ferme se găsesc mai mulți decât doi muncitori salariați !

Judecați dacă se poate vorbi despre „centralizarea" producțiunii agricole în Anglia !

22 Op. cit., p. 108-110.
23 Datele mai noi le puteți găsi în „Viața Romînească", Nr. 10, an I, „Cronica internă" p. 625 și 627 - 628.
24 Op. cit., p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Pentru Statele Unite un alt social-democrat, F. O. Hertz, aduce de asemenea date foarte complecte și ajunge la constatarea:

„În cea mai capitalistă țară din lume gospodăriile mai mici biruesc treptat pe cele mari și uriașe (latifundii)".

Așa că Ed. Bernstein s-a crezut în drept să conchidă: „Peste tot, în Europa occidentală, ca și în Statele Uniunii Americane, numărul gospodăriilor agricole mici și mijlocii tot crește, iar acela al gospodăriilor mari și uriașe tot scade".

Nădejdea în socializarea țăranului prin „concentrare" a trebuit să se stingă...

Asupra acestui fapt nu se mai putea tăcea. Și teoreticianul ex officio al partidului scrie o carte voluminoasă asupra „chestiunii agrare", care, în realitate, nu e decât o mărturisire a catastrofei suferite de doctrina social-democratică.

K. Kautsky e silit, abia câțiva ani după „Erfurter Programm", să recunoască: „acum trebue să admitem ca dovedit, că agricultura nu se desvoltă după același *processus* (faimosul proces „de concentrare și centralizare" !) ca industria, ca urmează legile ei proprii"...[25]

Cum se explică însă stăruința și siguranța cu care social-democrația timp de peste o jumătate de veac afirma contrariul „Social-democrația – mărturisește iarăși K. Kautsky, de la început *se îngrijea puțin de țăran.* Fiindcă ea nu este un partid democratic în sensul burghez al cuvântului, o bine-făcătoare pentru toată lumea, care să caute a da satisfacțiune intereselor tuturor claselor, oricât de opuse ar fi ele una alteia: ea este un partid de luptă de clasă (Dar pentru aceasta nu era nevoe ca *doctrina* ei să fie așezată pe un teren adevărat și solid ?). Ea *spera* că evoluțiunea economică îi va pregăti calea la sate, ca și în orașe, și că lupta între mica și marea gospodărie agricolă *va duce la suprimarea celei dintâiu,* așa că i-ar fi ușor atunci să câștige, și aici, ca partid pur proletarian, masa populațiunii agricole...

Astăzi însă, social-democrația a sporit atât de considerabil, încât orașele nu mai prezintă pentru ea un câmp îndestulător de activitate; dar îndată ce pășește la sate, *ea se ciocnește de acea putere misterioasă* care a pregătit deja atâtea surprize celorlalte partide democratice revoluționare. Ea vede că *mica gospodărie agricolă nu urmează de loc procesul de rapidă dispariție,* iar marile gospodării agricole nu câștigă teren decât prea încet, *pe alocurea chiar îl perd* (adică – *peste tot,* cum în urmă recunoaște K. Kautsky însuși)"...[26].

Kautsky e prea bun social-democrat ca să nu-și păstreze toate simpatiile pentru marea agricultură, el caută pe larg să-i arate

25 K. Kautsky – „La question agraire", p. 5.
26 Op. cit., p. 3-4.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

superioritatea față de gospodăria mică, pentru care nu găsește cuvinte destul de grele: ea răsipește numai degeaba, forțele, îl face pe țăran să muncească supra omenește și să fie vecinic flămând – și poftim, scandalul !

Din statistică rezultă „că proprietatea privată în toate țările de mică gospodărie e o *piedică puternică pentru desvoltarea marii exploatațiuni agricole, oricât de superioară este ea,* și (se mângâe imediat Kautsky) o piedică pe care industria nu o cunoaște“ !...[27].

Mai rău: „cu toată superioritatea sa tecnică, marea exploatațiune agricolă *nu reușește niciodată* să domnească singură într-o țară. Chiar dacă marea proprietate isgonește pe toți țăranii liberi, totuși rămîne măcar o parte, care totdeauna găsește mijlocul de a reînvia ca mici fermeri. Încât, chiar acolo unde proprietatea mare domină singură, marea exploatațiune tot nu poate să ajungă să domine singură (vom explica în urmă acest fenomen, care contrazice tabloul negru făcut de Kautsky despre mizeriile fatale ale gospodăriei țărănești)... Acolo unde mica exploatațiune chiar pierde prea mult teren, marea exploatațiune dă venituri tot mai mici, și *începe să dea îndărăt*“...[28].

„Nu ne mai putem gândi că mica proprietate funciară e pe cale de a dispărea în societatea modernă și de a fi înlocuită de marea proprietate...“[29]. Ce să faci !...

Remâne numai să te năpustești asupra marelui vinovat – țăranul:

„Mica proprietate fonciară – repetă Kautsky pe mai-marii săi – este un mijloc de a crea, aproape în afară de societate, o clasă de barbari, care unește toată grosolănia formelor sociale primitive cu toate mizeriile și toate nenorocirile țărilor civilizate“.[30]

Dar această proprietate stă „la adăpostul tendințelor centralizatoare, oricât de neraționalâ, oricât de răsipitoare de forțe ar fi această exploatațiune a parcelelor de pământ, țăranul îi rămâne credincios, cum și femeia lui rămâne credincioasă mizerabilei sale gospodării casnice, care, cu toate sforțările imaginabile, nu-i poate da decât rezultatele cele mai jalnice“...[31]

Foarte bine ! Dar ieșirea ?

Agricultura, singură, nu are nici o ieșire:

„Agricultura în timpul feodal a mai intrat într-un impas, din care n-a putut ieși prin propriile-i forțe“...“[32]

Așa și acum:

„În regiunile, care rămân pur agricole și din cauza configurațiunii geografice sau a caracterului locuitorilor sunt inaccesibile și rămân

27 Op. cit., p. 219.
28 Op. cit., p. 242-213.
29 Op. cit., p. 248.
30 Op. cit., p. 170.
31 Op. cit., p. 251.
32 Op. cit., p. 448.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

închise industriei, populaţiunea decade din punctul de vedere al numărului, al forţei, al inteligenţii, al buneistări; şi în acelaşi timp pământul se săcătueşte, exploataţiunea agricolă decade. *Agricultura pură încetează, în societatea capitalistă de a forma un element de bunăstare;* dar, în acelaşi timp, dispare pentru clasa ţărănească posibilitatea *de a regăsi vreo dată prosperitatea.* Ca şi populaţiunea agricolă din timpul feodal, *ţăranii au ajuns într-un impas,* din care ei nu sunt în stare să iasă prin sine înşişi, în care ei se strâng, tot mai îngrijiţi şi mai desperaţi"...[33]

De n-ar fi evoluţiunea industrială, n-ar mai vedea ţăranii zile bune. Dar evoluţiunea industrială, prin procesul ei fatal, aducând triumful proletariatului şi socializarea industriei, atunci... mai departe uşor se pot deduce consecinţele.

Dar, o recunosc şi social-democraţii înşişi, triumful proletariatului şi socializarea industriei se vor lăsa încă multă vreme de aşteptat – cum biata agricultură şi ţăranii vor sta aşa, atâta timp, în «impasul» lor ?

Care trebuie să fie politica social-democraţiei faţă de dânşii ?

K. Kautsky persistă, cu aceeaşi energie, să se opună „protecţiunii ţăranului" care l-ar conserva artificial pe micul gospodar independent, dar propune... «neutralizarea ţăranului» (sic !)... ca sălbatecul ăsta să nu aducă vreo încurcătură, în mersul triumfal al proletariatului !

Şi „neutralizarea" asta seamănă totuşi foarte mult cu vechea reţetă „burgheză" a programului francez: ajutor pentru cooperaţiuni, trecerea moşiilor publice obştilor săteşti, un program comunal democratic etc.

Să lăsăm pe un socialist să judece acest program:

„De fapt, programul lui Kautsky nu e – în principal, şi tocmai în punctele pe care el le consideră ca cele mai însemnate – *decât punerea în practică a revendicărilor democraţiei burgheze relativ la chestia agrară"*...[34] .

Fatalitate !...

Dar cetitorii, cred, vor admite că aceasta dovedeşte, numai că a nimerit într-un „impas" nu agricultura, ci doctrina social-democratică, socialdemocratismul în faţa ţărănimii...

Mai mult de cincizeci de ani hipnotizezi lumea cu o formulă magică, care ar deschide toate lăcăţile, mai mult de cincizeci de ani de poze marţiale şi despreţuitoare, de declaraţii mândre, („social-democraţia nu va merge la ţărani, ci îi va aştepta să vie ei la dânsa după proletarizarea fatală") – şi când, „din interes de partid", te

33 Op. cit., p. 450-451.
34 Ed. Bernstein, op. cit., p. 263.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

hotărăşti în sfârşit să mergi la Canossa mojicilor, să te înfunzi înaintea «puterii misterioase», să constaţi că formula nu se aplică la agricultură (la majoritatea omenirii !), că agricultura nu poate «evolua» singură după regulă, că ea merge dintr-un „impas" într-altul, dă în gropi... Să afirmi că ţările pur agricole sunt condamnate la stagnaţiune, că progresul social este peste putinţă pentru ele, fiindcă n-au de unde veni salvatorii, iar că ţăranii din celelalte ţări trebuie să rămână, cine ştie cât, în «impasul» lor, mizerabili, goi şi flămânzi, istoviţi de munca excesivă, până la triumful definitiv al proletariatului industrial, care până atunci nu-i poate, decât «neutraliza» prin măsuri, în esenţa lor, pur «burgheze» !...

Poate fi un spectacol mai jalnic ?...

Câtă confuziune a adus această constatare în sânul social-democraţiei se poate vedea în primul program adoptat, după catastrofă, de partidul social-democratic elveţian, în Zürich, acum trei ani, în 1904.

Despre evoluţia agrară programul vorbeşte acum deosebit de cea industrială, şi, trebuie să o spunem, în doi peri:

„În agricultură marea producţiune; n-a *dovedit* superioritatea sa asupra micii producţiuni *în aceeaşi măsură* ca în industrie. *Dar* situaţiunea ţăranilor, după trecerea de la forma naturală a gospodăriei la acea modernă, *de asemenea* a ajuns *tot mai grea şi mai şubredă.* Numărul agricultorilor independenţi *scade continuu* (o neexactitate constatată chiar de K. Kautsky şi contrazisă mai jos de însuşi programul !), o parte emigrează, o parte trece în rândurile proletariatului".

Apoi parcă un răsunet din vechea trâmbiţă glorioasă:

Social-democraţia „luptă împotriva oricărei încercări de a sprijini formele înapoiate de producţiune"...

Totuşi:

„În agricultura elveţiană domină, *aproape exclusiv,* mica producţiune (şi mai sus spunea că «numărul lor scade» etc...). Pentru ţăran proprietatea funciară nu este un mijloc de a-şi însuşi munca altuia, ci un mijloc de a-şi câştiga hrana, adesea neîndestulătoare. El, ca şi muncitorul salariat, aparţine claselor exploatate ale poporului. Însă fiindcă *aci nu se aflu condiţiuni prealabile pentru producţiune socială,* apoi scopul politicei agrare, care tinde să armonizeze interesele ţărănimii cu interesele societăţii întregi, trebue să constee într-aceea ca *să ridice productivitatea muncii agricole* şi, în acelaşi timp, să *asigure ţăranului venitul muncii lui şi să-l apere,* ca îmbunătăţirea producţiunii să nu atragă după sine numai o mai mare

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

înglodare în datorii și creșterea dobânzilor (dar aceasta nu înseamnă, în fond, să sprijini *o formă învechită de producțiune ?...).*

Urmează apoi cunoscutul program de «neutralizare», ajutorul statului pentru cooperațiuni de tot felul, întrebuințare de mașini, asigurare, trecerea ipotecelor în mâinile statului – program, care n-are prin ce speria pe orice «burtă verde», și pe care și l-ar putea însuși orice democrație «burgheză» înaintată.

De pe acum am putea trage oarecare concluziuni, dar în capitolul următor...

II. Social-democratismul și țările agricole. Caracterul social al țărănimii

E ușor de înțeles că rezultatele neașteptate, la care a ajuns cercetarea obiectivă a condițiilor dezvoltării agriculturii – expuse în capitolul precedent – au născut chiar în sânul lumii socialiste *din Apus* multe probleme grave, ce se vor resimți, fatal, și asupra doctrinei și asupra practicei social-democrației Europene.

Cunoscutul profesor din Breslau, W. Sombart – pe care d. Gherea îl numește, cu drept cuvânt, „unul din cei mai mari cunoscători ai mișcărilor sociale“[1] – rezuma astfel situația din acest punct de vedere:

„Atât cât pot judeca eu – aici (în chestia agrară) se află, în genere vorbind, *limitele sistemului lui K. Marx;* atât cât pot judeca eu, deducțiunile lui K. Marx *nu pot fi transportate,* tale quale, *în domeniul agriculturii.* Desigur și asupra chestiunilor de ordine agrară, el a putut să exprime unele idei de mare valoare, însă teoria lui asupra evoluțiunii, care presupune creșterea marii exploatațiuni, proletarizarea maselor, și care deduce din această evoluțiune, ca rezultat necesar, socialismul – *această teorie nu este lămurită, decât pentru evoluția industrială,* dar *nu pentru evoluțiunea agrară;* și mi se pare, că numai o cercetare științifică poate umplea această, lacună, care, desigur, există“.[2]

Vreau să fiu bine înțeles: obiectul studiului de față nu este critica doctrinei social-democratice *în sine.* Poate voi reveni altă dată asupra acestei chestiuni și atunci voi arăta că doctrina social-democratică e departe de a fi unica compatibilă, cu concepția socialistă, și, cu atât

1 C. Dobrogeanu-Gherea – „Din ideile fundamentale ale socialismului științific“. p. 4.
2 W. Sombart – „Socialismus und sociale Bewegung im 19 Iahrhundert“, p. 111. (Iena, 1897).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

mai puțin, unica în drept să-și revendice exclusiv calificativul de „științifică". Dar nu aceasta ne interesează acum.

Nici măcar *practica* politicei social-democratice din Apus nu ne privește aici în mod direct.

Mai mult. O doctrină, care a putut, timp de o jumătate de veac, să servească de bază teoretică, pentru una din cele mai grandioase mișcări, pentru una din cele mai puternice organizații politice cunoscute în istorie, care a putut să revoluționeze nu numai raporturile politice, dar chiar felul de a gândi și de a simți al „claselor burgheze" în domeniul politicei și al economiei politice: care a știut să impună îndrumări nouă chiar *legislației pozitive* a tuturor țărilor civilizate: pun însăși faptul că ea într-o anumită epocă, și în țările cele mai civilizate din lume, a găsit răsunet în milioane și milioane de inimi – în clasa cea mai însemnată și numericește, și din punctul de vedere al progresului social –, că ea le-a dat nădejde într-un viitor mai omenesc și tărie pentru luptă, *conștientă* și *pacinică,* această doctrină – oricâte *greșeli ar fi cuprinse în ea* – va păstra totdeauna în istoria socială a lumii, precum și în istoria gândirii omenești, un loc de onoare. Ce a rămas din ideile filosofice franceze ale veacului XVIII – ce a rămas, de pildă, din concepțiile „contractului social" al lui J. J. Rousseau ? Dar cine va putea tăgădui însemnătatea epocală a acestor idei ? Cine le va putea refuza lor respectul datorit sforțărilor slabei minți omenești în calea spre adevăr ?

Chiar dacă conștiința și judecata impun, în anumite împrejurări, lupta împotriva acestor idei, numai minți înguste și inimi seci își pot permite injurii triviale și calomnii josnice – aceste argumente ale slăbiciunii intelectuale și morale.

Dar însemnătatea doctrinei social-democratice, ca și a tuturor lucrurilor omenești, e *relativă:* e relativă *în sine,* întrucât, ea este numai *unul* din factorii progreselor realizate în direcțiile indicate (e destul de amintit, de pildă, rolul modest ce l-a avut întotdeauna doctrina și politica social-democratică în mișcarea proletariatului industrial din Anglia, fără să mai vorbesc despre inaplicabilitatea ei, afirmată de Sombart, în sfera agrară); e relativă *în timp* (mișcarea revizionistă și evoluția ce se constată în *toate* partidele socialiste din Apus arată că ea este, cel puțin, în ajunul unei remanieri serioase, fiindcă nu mai poate satisface necesitățile sociale și politice chiar ale proletariatului industrial din țările ei de baștină); e relativă și în *spațiu,* întrucât nici doctrina, nici practica social-democratică n-a fost, și nu este *aplicabilă* peste tot.

A arăta aceste limite *în spațiu,* a dovedi neaplicabilitatea doctrinei social-democratice în România, prin esența ei, și, în mare parte, chiar

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

în virtutea principiilor fundamentale ale social-democratismului – este tocmai obiectul restrâns al studiului de față. Spre cinstea conducătorilor social-democrației europene, trebuie să spunem că ei înșiși de multe ori au recunoscut acest relativism.

Aceasta rezultă, mai ales, din discuțiile asupra *tacticei* pe care trebuie să o urmeze partidele social democratice. Nimic nu e mai instructiv în această privință decât procesele-verbale, „protocoalele" ("Protocoll des Parteitages") asupra dezbaterilor în congresele partidului social democrat german – atât de vestit, prin „ortodoxismul" și „intransigența" sa.

Așa, se știe că în programul din Erfurt (1891) a fost ștearsă fraza programului vechi (din Gotha) asupra „masei reacționare", pe care o formează toate celelalte elemente sociale, afară de proletariatul industrial; – aceasta e chiar modificarea cea mai însemnată suferită atunci de program. Și bătrânul Liebknecht, care nu poate fi învinuit de prea mare flexibilitate, a motivat astfel această inovație semnificativă:

„...Nu este exact, că toate celelalte partide formează o *singură masă reacționară*... Noi trebue *să mergem împreună cu democrația burgheză încă o lungă cale*.... În multe chestiuni de libertăți publice, o parte din burghezie e, până la un punct, de acord cu noi... În Germania *nu se poate evita,* până la un punct, *această cale comună cu partidele burgheze*...

Asupra proletariatului a căzut sarcina să lupte, alături de revendicările noastre socialiste, pentru revendicările democrației burgheze – situațiune care complică lucrarea noastră".....

De aici, e firească concluzia lui Liebknecht, că partidul social-democrat, prin tactica lui politică, trebuie să fie „un *partid oportunist" !*...

Nu mai vorbesc despre Vollmar, care în congresul din Drezda, 1903, pentru a ilustra această idee, arată toate concesiunile, pe care a trebuit să le facă, sub presiunea realității, social-democratismul rigid de altădată.

Dar însuși Bebel, intransigentul Bebel, nu de mult, a scris într-un articol („Die Neue Zeit", 1905, Nr. 37):

„Tactica politică a unui partid constă în aplicarea mijloacelor potrivite; el trebue să cerceteze, dacă aceste mijloace duc la realizarea scopului, și trebue să răspingă tot ce îl îndepărtează de scopul principal, tot ce îl împiedică sau îi întunecă calea... partidul nostru este astfel *un partid oportunist*... Însă orice om, *care nu vrea să spargă zidul cu capul, e un oportunist,* și orice partid, care în luptă pentru scopul său *nu ține seamă de împrejurări și de piedicile ce i se prezintă*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

– ar fi pierdut. Din această cauză, deosebirea între *radicalism și oportunism* e foarte *șubredă*, și adesea nici *nu corespunde adevărului...*"

Aceasta ne dă dreptul să credem, împreună cu profesorul Sombart, că social-democrația europeană va fi destul de „oportunistă" ca să iasă cu cinste și din încurcătura în care se zbate de vreo zece ani, în chestia agrară, și va găsi o soluție potrivită, dictată de împrejurări.

Dar și cu o mai mare siguranță putem spune, de pe acum, că oricare ar fi această soluție, ea *nu poate fi potrivită pentru România.*

Și nu numai din acele motive pentru care, de pildă, K. Kautsky nici n-a voit să traducă în limba franceză acea parte din lucrarea sa asupra chestiei agrare, care e relativă la *programul agrar:*

„Politica practică – spune el în prefața edițiunii franceze – *trebue să plece de la starea particulară de lucruri,* în fața căreia ea se află. Tendințele evoluțiunii sociale, prin urmare, și calea evoluțiunii agricole, sunt în toate *țările civilizate* (deci și aci o *restricțiune !)* în esență aceleași, însă *stările de lucruri,* pe care aceste tendinți le creează, *sunt extrem de deosebite* în diferite țări (și chiar în diferitele părți ale aceleiași țări), din cauza deosebirilor situațiunii geografice, a climei, a configurațiunii solului, a trecutului istoric și, prin urmare, din cauza și a *deosebirilor în ce privește puterea diferitelor clase sociale* etc. ... și dacă e cu putință de a da o teorie universal adevărată a evoluțiunii agrare (și *încă !* Vom vedea întrucât aceasta este adevărat) – nu însă, în orice caz, *un program agrar internațional...*"[3].

Aceasta, cum vedeți, după părerea lui Kautsky, este adevărat chiar pentru acele țări, în care evoluția *industrială* este în linii generale identică, ca și situația, rolul și însemnătatea, în mecanismul economic, al proletariatului industrial; chiar pentru Franța nu găsește el potrivit programul agrar ce l-a schițat pentru Germania !

Dar e vădit că – chiar din punctul de vedere al doctrinei social-democratice – deosebirea în *raportul și însemnătatea relativă* în economia națională, *a proletariatului industrial, față de țărănime* și mica agricultură, trebuie să ducă la concluzii și mai radicale în această privință.

Și presupunem, într-adevăr, pentru moment, că toate teoriile social-democratismului european și toate constatările lui Kautsky, de pildă, în privința evoluției agrare sunt exacte.

Dar, după doctrina social-democratică, baza materială, toată puterea politicei sale constă în proletariatul industrial, în rolul lui

3 K. Kautsky – „La question agraire" – Préface de la traduction française.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

social. Fr. Engels spune, cum am văzut, că socialismul nu este decât „expresiunea teoretică a mişcării proletariatului industrial".

Să vedem dar, mai întâi, cum stau, din *acest* punct de vedere, ţările cele mai înaintate din Apus, în comparaţie cu România.

După Mulhall, din totalitatea persoanelor *efectiv ocupate* în diferite ramuri de activitate (adică bărbaţi, femei şi *copii în putere de a munci*, şi lăsând la o parte „clasele neocupate") *agricultorii* în Anglia formează abia 10%, în Germania 34% şi în Franţa 41 %[4].

O parte însă din persoanele ocupate în agricultură lucrează ca *muncitori salariaţi* în gospodăriile mari şi mijlocii, şi fac parte deci din proletariatul agricol. Făcând deducţiile necesare, după întinderea relativă a întreprinderilor şi după numărul de braţe întrebuinţate în ele, rezultă că agricultorii ce muncesc singuri, ei şi familia lor, pământurile lor, adică „ţăranii", în faţa celorlalte categorii productive, adică a celorlalte categorii de interese sociale, nu sunt decât: în Anglia – vreo 5%, în Germania 15% şi chiar în Franţa, maximum 25% !...

Datele lui Mulhall sunt vechi, pentru Anglia şi Franţa de 16 ani (1891), şi pentru Germania de 12 ani (1895), şi de atunci multe s-au schimbat.

Din nenorocire date mai noi găsesc numai pentru Anglia, unde, după Statesman's Year-book, în 1901, abia adică după zece ani de la data de mai sus, în afară de *„clasele neocupate"* (de sigur foarte numeroase în ţara lui Plutos – aproape 11 milioane de suflete) cele 14.328.727 de persoane *efectiv ocupate*, (bărbaţi, femei, copii mari) se repartizează după diferitele ramuri de activitate, după număr, în ordinea următoare:[5]

Ramuri de activitate	**Nr. de persoane**	**Raportul % din total**
Industrie	**8.350.176**	**59**
Servitori	1.994.917	13,7
Comerţ	1.858.454	12,7
Agricultură şi *pescărie*	**1.152.495**	**8**
Diverse profesii	972.685	6,6
Total	**14.328.727**	**100**

Aşa dar, *numai în zece ani* proporţia agricultorilor a scăzut de la 10% la 8% (cu toate că între agricultori sunt socotiţi aici şi *pescarii* – care formează 0,5%), – şi „ţăranii" nu mai reprezintă decât 4% din totalitatea intereselor profesionale.

4 M. G. Mulhall – „Dictionary of Statistics", p. 782-783 (ed. 1903).
5 Statesman's Year-book (1907), p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Din tabela aceasta se poate face comparația interesantă între numărul muncitorilor *industriali* de 8.350.176 și al *agricultorilor* (cu pescarii) de 1.152.495 – adică chiar din numărul *total al muncitorimii,* stricto sensu, agricultorii formează numai 10%, iar țăranii, față de întreg *proletariatul,* industrial și agricol, maximum 5% !..

Acesta este rezultatul procesului de industrializare a țării, una din manifestările căruia este *emigrarea de la țară în orașe.* Deci o indicațiune asupra acestui proces ne poate da mișcarea relativă a populațiunii urbane și rurale, deși trebuie ținut seama că populațiunea rurală nu reprezintă numai pe țărani, nici măcar numai pe agricultori, fiindcă și *în afară de orașe* sunt multe întreprinderi industriale, forestiere, miniere, pescării etc.

În această privință[6] vă pot pune la dispoziție următoarele date semnificative:

În 1891, în Anglia, populația urbană reprezintă 75%, iar cea rurală numai 25%. Peste zece ani, în 1901 – procesul se accentuează încă: populația urbană ajunge la 77%, iar cea rurală scade la numai 23%.

În Germania încă în 1890 populația urbană era de 47%, peste cinci ani, în 1895, se urca la 50,2%, și încă peste cinci, în 1900 la 54,3% ! (Date mai noi nu am la dispoziție, dar după această progresie, astăzi populația urbană ar trebui să formeze peste 60%.)

Încă mai interesantă pentru noi e situația în Franța "țărănească".

Aci găsim, mai întâi, datele relative la mișcarea populațiunii urbane și celei rurale, începând cu anul 1891, în tabela următoare:

ANUL	Pop. urbană	%	Pop. rurală	%	TOTAL
1891	14.311.292	37,4	24.031.900	62,2	38.343.192
1896	15.025.812	39	23.491.520	61	38.517.332
diferența între 1891 și 1896	+ 714.520	+ 1,6	- 340.380	- 1,6	+ 174.140
1901	15.957.190	41	23.004.755	59	38.961.945
diferența între 1986 și 1901	+ 931.378	+ 2	- 486.765	- 2	+ 444.613
diferența totală în zece ani	+ 1.645.898	+ 3,6	- 1.027.445	- 36	+ 618.753

Cu alte cuvinte, din an în an, populațiunea urbană crește, iar cea rurală scade, nu numai relativ, *ci și absolut*: în zece ani, numai – de la 1891 până la 1901 – pe când populațiunea urbană a crescut cu 1.645.898 de suflete, cea rurală a scăzut, absolut, cu 1.027.145 de suflete !

6 Statesman's Year-book (1907), p. 20, 887 și 978.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Pentru a învedera regularitatea și continuitatea acestui proces, completăm tabela de mai sus cu datele, după Foville[7], relative la mișcarea populațiunii urbane și rurale, din cinci în cinci ani, începând cu anul 1846. Populația se repartiza în aceste perioade în următoarele proporții la sută:

Anul recensământului	Populația urb. %	Populația rurală %
1846	24,4	75,6
1851	25,5	74,5
1856	27,3	72,7
1861	28.9	71,1
1866	30,5	69,5
1871	31	69
1876	32,5	67,5
1881	35	65
1886	36	64
1891	37,4	62,6
1896	39	61
1901	41	59

Așadar însemnătatea relativă a populațiunii urbane a crescut de la 24% în 1846 la 41% în 1901, ultimul an pentru care avem date precise, și această progresie rapidă dovedește că și în Franța, în curând, populația urbană va reprezenta majoritatea națiunii, cum reprezintă deja în Anglia și Germania.

Și, în același timp, aceste fapte ne dau dreptul să conchidem că de la epoca datelor lui Mulhall, precum am văzut că s-a întâmplat în Anglia, însemnătatea relativă a țărănimii a căzut încă în fața celorlalte categorii de muncă, adică *sub 15%* în Germania și *sub 25%* în Franța.

În aceste împrejurări, e firesc, ca social-democratismul să considere proletariatul nu numai ca elementul social cel mai numeros, ca cea mai însemnată, cantitativ și calitativ, categorie de interese sociale, dar să afirme că proletariatul industrial, înainte de toate, reprezintă *viitorul* și al clasei muncitoare, și al națiunii întregi, întrucât interesele lui se identifică cu prosperitatea generală a națiunii.

Și să nu scăpăm din vedere că ideile lui Karl Marx au fost influențate tocmai de *situația din Anglia,* iar programele și tactica social-democrației s-au dezvoltat mai ales sub presiunea împrejurărilor și a condițiunilor luptei politice din *Germania* și *Franța.*

7 Alf. de Foville – „La France économique", p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Astfel se explică, pentru ce social-democrația a putut mai bine de jumătate de veac să ignoreze aproape cu desăvârșire chestia agrară, și „să aștepte ca țăranii înșiși să vie la social-democratism"; pentru ce chiar atunci, când, acum vreo zece ani, această chestie totuși prin forța lucrurilor a fost în sfârșit pusă la ordinea zilei – social-democrația a putut să se încurce în discuțiuni nesfârșite (ajunsese doar vorba până la „limitele sistemului lui Marx") și, sau să lase toată chestia „baltă", sau să formuleze numai niște programe „în esența lor burgheze", contradictorii și confuze, lipsite de preciziune și sistem – fără ca totuși aceasta să oprească în loc, ori măcar să creeze dificultăți insurmontabile în mersul partidului. În împrejurările concrete ale Apusului nu e încă prea mare lucru dacă țărănimea va mai sta încă ceva în „impasul" ci, „neutralizată", sau chiar lăsată cu totul pe seama democrației burgheze[8].

Câtă însemnătate a avut în ochii întemeietorilor social-democrației moderne acest raport între diferitele elemente sociale, preponderența proletariatului, se poate vedea din acel pasagiu al *Manifestului comunist,* în care K. Marx și Fr. Engels ne spun:

„Toate mișcările sociale anterioare au fost niște mișcări ale *minorității,* sau *în interesul minorității.* Mișcarea proletariatului este însă mișcarea independentă a *majorității covârșitoare, în interesul majorității covârșitoare...*"[9]

O privire cât de superficială asupra raporturilor concrete din România ne arată cât de enorm se deosebește aici situația.

După recensământul oficial din 1905, în România se numără 1.015.302 capi de familii țărănești, *proprietari de pământ* (până la 10 ha).

La acest număr, după dl. Creangă[10], trebuie să adăugăm încă cel puțin un număr de 200.000 de capi de familii țărănești, care nu se ocupă decât cu agricultura, arendând, într-o formă sau alta, pământurile necesare (situația analoagă întrucâtva cu a fermierilor mici din Anglia).

Așa dar avem, în cifră rotundă, cel puțin 1.200.000 de gospodării țărănești.

În fața acestora, după ancheta Ministerului Domeniilor din 1902, avem 39.746, mai puțin de 40.000, de „persoane ocupate în *industria mare",* în cele 625 fabrici.

8 Aceasta ne explică, pentru ce anume tocmai social-democrația din Franța, mulțumită însemnătății relativ mai mari a populațiunii țărănești, cea dintâi a ridicat chestiunea – am văzut în ce fel.

9 „Communistische Manifest", p. 41.

10 G. Creangă – Proprietatea rurală în România, p. LI.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Cât de „mare" este câteodată această industrie se poate vedea din faptul că, în 119 „fabrici", aproape 20% din numărul total, sunt ocupate *mai puțin de zece persoane* (adică, cu stăpâni cu tot, în mijlociu câte vreo patru „persoane" de fabrică !). Pe lângă aceasta se poate ușor dovedi că în multe cazuri aceste mari industrii nu se prezintă decât ca o exploatare pe o scara mai întinsă a muncii *meseriașilor* – în cazurile acestea nici întreprinderile nu se înfățișează ca „organizația socializată a producțiunii" din adevărata mare industrie modernă, nici muncitorii lor nu pot avea caracterul și rolul social al *proletariatului industrial.*

Adevărate întreprinderi mari, care întrebuințează un număr de lucrători de la 100 în sus, nu sunt decât 83 în totul, cu un număr de 21.000 de „persoane ocupate".[11]

Mai mult. O parte însemnată din acești lucrători formează o masă flotantă de nemți, unguri, polonezi etc. veniți pentru un timp mai mult sau mai puțin scurt în țară (sunt întreprinderi în care majoritatea lucrătorilor sunt străini), spre a se întoarce apoi acasă, după ce vor agonisi ceva economii. Aceștia, vădit nu-și leagă în mod *permanent* interesele lor cu viitorul acestei țări, și nici nu pot constitui elemente *utilizabile* politicește: – nu dintre dânșii își pot recruta partizanii un partid politic românesc, care urmărește rezolvirea vreunei probleme sociale *în țară.*

Socot, astfel, că cifra de 25.000 muncitori industriali, de care se poate ținea seama politicește, într-un fel sau altul, e chiar foarte exagerată – și aceasta ar reprezenta abia ceva mai mult de 2% față de numărul *gospodăriilor țărănești.*

E vădit, însă, că nu aceasta poate să fie comparația justă, întrucât în cifra muncitorilor industriali figurează toți aceia care efectiv muncesc în industrie: adică, în afară de bărbați, și femeile, și copiii (avem chiar ramuri de industrie unde de predilecție se întrebuințează munca femeilor și a copiilor), pe când numărul gospodăriilor țărănești reprezintă numai pe *capii de familie:* și dacă vom ținea seamă de brațele femeilor și ale copiilor mai mari, ocupate în agricultura țărănească, cum am făcut pentru Anglia, Germania și Franța – atunci numărul *muncitorilor* efectivi în aceste gospodării se urcă la cel puțin 3½ milioane.

Ce reprezintă, atunci, la noi, față de această categorie de interese sociale, muncitorimea industrială – oricum veți socoti numărul ei ? ½ *sau în orice caz mai puțin de* 1% !... De aceste proporțiuni microscopice ale proletariatului industrial în România, în comparație

11 „Anuarul statistic al României", 1904, p. 238.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

cu țărănimea, precum și de faptul, relevat de mine în altă parte,[12] că aceasta din urmă reprezintă 96% din numărul total de *contribuabili,* nu poate să nu țină seama oricare partid politic serios.

Ce rol poate avea social-democratismul în asemenea împrejurări, chiar *numai* din acest, punct de vedere ?

*

Dar socot că pentru a trage concluziunile cuvenite, e bine să recapitulăm aici premisele, așa cum au fost ele formulate de înșiși teoreticienii de frunte ai social-democrației, Marx, Engles, Kautsky:

Într-o societate, nici o problemă nu se poate pune decât atunci când sunt prezente *condițiile materiale pentru rezolvarea ei* (K. Marx).

E o imposibilitate istorică și culmea absurdității ca un partid politic să urmărească nu rezolvirea problemelor ce se nasc într-o societate determinată cu *problemele ei proprii,* ci a acelora ce izvorăsc dintr-o *altă formațiune socială* într-o societate ce se află într-o fază de dezvoltare socială superioară, sau cu totul deosebită (Fr. Engels).

Social-democrația urmărește rezolvarea problemelor impuse prin antagonismul inerent evoluției industriale a societăților moderne, care are drept rezultat, pe de o parte, concentrarea, monopolizarea mijloacelor de producțiune și a avuțiilor, iar, pe de altă parte, nașterea proletariatului industrial, clasă de o însemnătate tot mai predominantă, mai covârșitoare în sânul societății. (K. Marx, Fr. Engels, „Manifestul comunist". Programul din Erfurt etc.)

Pentru rezolvarea acestor probleme, pentru revoluționarea condițiilor de producție, proletariatul se organizează într-un partid politic, în partidul social-domocratic, care - ca orice partid politic — în vederea acestui scop tinde la cucerirea puterii politice ("Manifestul comunist", Programul din Erfurt etc.).

Social-democratismul nici nu este altceva decât un reflex al acestei mișcări politice a proletariatului industrial (Fr. Engels).

Dar întrucât privește rezolvirea problemei sociale, față de caracterul ei revoluționar, proletariatul industrial nu poate considera, de tovarăș de luptă pe țărani, ca atari, fiindcă aceștia, prin caracterul și rolul lor social, țin la proprietatea lor privată, oricât de mizerabilă ar fi condițiunea lor socială și oricât de exploatați ar fi și ei de capital – și istoria a dovedit destul, că această clasă, țărănimea, nu este capabilă de nici o inițiativă revoluționară (K. Marx, Fr. Engels).

Mai mult. Evoluțiunea producțiunii agricole nu urmează legile evoluțiunii industriale, ea nu duce, în mod firesc și necesar, nici la

12 "Viața Romînească" Nr. 10, I, Cronica Internă: „Țară de latifundii" p. 629.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

concentrarea, proprietății și centralizarea producțiunii, nici la proletarizarea țăranilor (K. Kautsky).

În țările, în care predomină, producțiunea și evoluțiunea industrială, din cauza aceasta chestia agrară rămâne fatal subordonată rezolvirii problemei industriale, socializarea producțiunii agricole aici nu poate rezulta decât din revoluționarea condițiunilor de producțiune în industrie, care va atrage după sine, necesar, *după* cucerirea puterii de către proletariat, și transformarea producțiunii agricole. Până atunci, în aceste țări, partidul social-democrat poate urmări, cel mult, „neutralizarea“ țăranului, printr-o serie de măsuri „în esența lor burgheze“, și care, necesar, vor varia chiar în diferitele țări industriale, după împrejurările fiecăreia, „după puterea relativă a claselor sociale“ etc. (K. Kautsky).

Dar în țările pur agricole sau în care producțiunea agricolă e covârșitoare, evoluțiunea producțiunii, din punctul de vedere al revoluționării condițiunilor ei, duce într-un „impas“, întrucât ea nu numai nu creează condițiunea prealabilă necesară pentru socializarea producțiunii prin concentrarea și centralizarea producțiunii, precum și proletarizarea țărănimii, dar, dimpotrivă, însăși nevoile marii agriculturi creează condițiunile prielnice pentru păstrarea micii proprietăți funciare și a gospodăriei țărănești (K. Kautsky).

Prin urmare:

În aceste țări, problemele ce se impun societăților moderne prin evoluția industrială *nici nu se pot pune, întrucât* lipsesc condițiile materiale pentru aceasta. Și, deci, un partid politic care ar urmări rezolvarea acestor probleme, ar urmări, prin aceasta, o imposibilitate istorică și culmea absurdității.

În consecință, în țările agricole, programul social-democratic e o imposibilitate și un non-sens. Și pe lângă aceasta, în ele lipsește chiar baza materială indispensabilă pentru un partid social-democratic – proletariatul industrial, a cărui organizare și luptă politică singură poate duce *la cucerirea puterii politice* în scopul de a revoluționa producțiunea.

Mai mult. În țările industriale elementul care duce lupta politică și socială, singurul element activ, fiind proletariatul industrial, chestiunea agrară poate fi subordonată acolo rezolvirii problemei industriale și țărănimea poate juca un rol, mai mult sau mai puțin pasiv, până ce proletariatul va ajunge la „dictatură“ și va impune transformarea socială.

Pe când în țările agricole, clasele muncitoare fiind reprezentate în majoritate covârșitoare prin țărănime – acesta este singurul element

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

social, pe care se poate răzima un partid politic, ce urmărește cucerirea puterii politice, sau, cel puțin, o înrâurire pozitivă asupra mersului afacerilor publice, în scop de a apăra interesele maselor populare. În asemenea condiții, țărănimea, nu numai nu poate juca un rol pasiv, ca în țările industrializate, dar *ea*, tendințele sociale *ale ei*, trebuie fatal să coloreze acțiunea oricărui partid democratic; și chestiunea agrară nu numai nu poate să fie aici subordonată oricărei alte probleme, dar această chestiune este *singura problemă proprie* ce se impune, în aceste împrejurări, pentru a fi rezolvată de către societate – și rezolvată, conform cu tendințele sociale ale *țărănimii*, conform cu interesele *ei* și în sensul evoluțiunii *proprii* a producțiunii agricole.

Și numai o mișcare, după caracterul ei, *țărănească* poate fi aici „nu o mișcare a minorității în interesul unei minorități, ci *mișcarea majorității covârșitoare în interesul majorității covârșitoare*", după cum se exprimă *Manifestul Comunist*.

Dar însăși doctrina social-democratică recunoaște că tendințele sociale ale țărănimii, precum și caracterul evoluțiunii agrare, sunt foarte deosebite de tendințele proletariatului industrial și de caracterul evoluțiunii industriale.

Concluzia finală, deci, din înseși premisele acestei doctrine, că într-o țară aproape exclusiv agricolă, cum este România, nu pot avea nici un rost nici programul, nici partidul social-democrat, e atât de riguroasă, încât însuși bătrânul Engels, întâlnindu-se la congresul internațional din Zürich cu unul din fruntașii social-democratismului român, nu s-a putut stăpâni să nu răcească entuziasmul acestuia, exprimându-și neîncrederea în seriozitatea mișcării din România...

Și într-adevăr, dacă – pentru idei nefiind granițe – apar, prin înrâurirea directă a mișcării Apusene, câțiva social-democrați într-o țară ca România, unde chlorotica „industrie mare" poate dispărea, cu puține excepțiuni, ca prin farmec, printr-o singură trăsătură de condeiu, prin retragerea „avantajelor" sau modificarea tarifului vamal;[13] ce pot face ei aici, dacă vor să respecte litera doctrinei lor ?

Să se închidă, în fața milioanelor de muncitori țărani, într-un cerc de câteva sute sau câteva mii de proletari industriali, chiar dacă vor gratifica cu titlul de „proletari" pe calfele de bărbieri sau cismari (cetățeni onorabili, fără îndoială, dar care n-au nici în clin, nici în mânecă cu *proletariatul* industrial) ? Și să aștepte, mândri, până ce „țăranii vor veni la ei", sau să le acorde mărinimos un termen să mai

13 Sunt puține industrii la noi pentru care aceasta nu e adevărat, de pildă industriile extractive (petrolul etc.) sau forestiere, care exploatează bogățiile naturale, și pot exporta. Voi reveni.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

stea acolo, în „impas“ până... până când ? Și delectându-se cu gândul că reprezintă *elita* social-democratică a țării (o nouă boierie !...), să se înșele pe sine însuși prin sgomotul discursurilor „revoluționare“ împotriva capitalismului... European ? – că doar ei nu pot crede serios că vor reuși, ei singuri, să „socializeze“ măcar nenorocitele cele 83 de întreprinderi mari industriale, întreținute din contribuțiile țăranilor !...

Dar atunci, vom fi întrebați, să ne resemnăm la stagnațiune desăvârșită, să renunțăm la orice idee de progres social ?

Desigur că nu.

Până acuma însă am tratat subiectul nostru dintr-un singur punct de vedere, al chestiunii agrare – și am acceptat toate premisele doctrinei social-democratice *ortodoxe*.

Pentru a putea merge mai departe ni se impune, chiar în privința chestiunii agrare, să rectificăm și să completăm analiza evoluțiunii agricole făcută de teoreticienii social-democratismului, și în special de K. Kautsky.

*

Dacă K. Kautsky a putut să ajungă la o concluzie atât de pesimistă, că evoluția producțiunii agricole duce într-un impas, motivul principal este faptul dovedit că din această evoluție rezultă necesar persistența – alături de marea proprietate funciară – și a micii proprietăți țărănești, *cu toată inferioritatea acesteia* din toate punctele de vedere, cu toate că ea nu poate duce decât la munca excesivă, „supraomenească“, și viața mizerabilă, vecinic flămândă a țăranului, și *e incompatibilă cu o cultură rațională.*

Este exactă această afirmare ?

Că țărănimea poate ajunge la cea mai neagră mizerie și ticăloșie, nu noi, românii, putem tăgădui. Am plătit prea scump experiența în această privință...

Dar este această stare *inerentă* proprietății țărănești, ca atare ? Pentru *orice* proprietate țărănească, și *oricând,* în *orice condiții ?*

Pentru a răspunde la această întrebare mă voi folosi de datele culese tot de un socialist,[14] spre a nu le expune la bănuiala de „optimism trandafiriu al unui învățat burghez“, de care le place atât de mult social-democraților să-și bată joc.

De obiceiu, pentru a găsi soluțiunea în nesfârșita discuțiune asupra avantajelor relative ale marii și micii agriculturii soluțiune, pentru

14 Fr. O. Hertz — „Die agrarischen Fragen im Verhältniss zum Socialismus“ (Wien, 1899), p. 47-70, passim.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

care încă în veacul al XVIII-lea Academia din Arras oferise un premiu, și tot fără nici un rezultat – se fac comparații între Anglia și Franța.

O procedare ce absolut nu se poate admite, din punctul de vedere științific, și care nici într-un caz nu poate da rezultate juste.

Mai întâi Anglia, deși țară de mare proprietate funciară, nu este nici ea, în realitate, o țară de mare agricultură, ci, cum am văzut, și în ea predomină tot cultura mică și, mai ales, cea mijlocie – apoi, mulțumită caracterului industrial al țării, emigrării populațiunii în orașe, deosebirii de prețuri etc., în Anglia nu se cultivă decât pământurile de *cea mai bună calitate,* pe când în Franța se cultivă și pământurile inferioare, din punctul de vedere al fertilității.

Într-adevăr, din întinderea totală de 31.000.000 ha., în cifre rotunde, în Anglia nu se aflau sub cultura cerealelor, în 1905, decât 2.800.000 ha. – adică numai 9% din întindere – pe când în același an în Franța, sub cultura cerealelor, din întinderea totală de 53.000.000 ha., erau ocupate 13.500.000 – adică *peste* 25%. Ceea ce înseamnă, că în Franța, *relativ cu întinderea,* cultura cerealelor e aproape *de trei ori* mai întinsă decât în Anglia. Chiar pentru *orice fel de culturi* în Anglia nu se ară în total decât 7.500.000 ha. – ceea ce face numai 24,5% din toată întinderea țării – pe când în Franța se ară 37.000.000 ha. – adică 70%.[15] Cum vedeți, cam, aceeași proporție.

Comparația întotdeauna se face între productivitatea relativă în cultura cerealelor în aceste țări. Dar și din descrierile călătorilor cunoaștem ce întinderi colosale sunt lăsate în Anglia nu numai pentru pășuni, dar părăginite, cu burueni și spini, pentru vânătoarea de potârnichi a landlorzilor – e natural, deci, ca media producțiunii, întrebuințându-se pentru cultură, numai terenurile de cea mai bună calitate, să fie atât de urcată. Iar în Franța, unde se cultivă tot pământul ce se poate cultiva, este de asemenea firesc, ca producțiunea terenurilor mai proaste *să scadă* simțitor *media* generală a productivității pe hectar.

Dar în împrejurările arătate, vădit, deosebirea în productivitate nu poate atârna și *nu atârnă de întinderea relativă a gospodăriilor agricole, ci de calitatea mijlocie a pământurilor cultivate.*

Dacă vom compara însă productivitatea *tuturor* țărilor din Europa, găsim că Franța este întrecută numai de cinci țări, care, în afară de Anglia, *toate sunt țări de mică proprietate și de mică cultură agricolă,* par excellence !

Ele se înșiră, în ordinea productivității relative, după cum urmează:

15 Statesman's Year-book for 1907, p. 71 și 911-912. Am socotit un „acru" egal cu 40 are (1 hectar=2,47 acre).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Anglia	- cu 31,1 hectolitri	la hectar
Belgia	- cu 30,2 "	"
Danemarca	- cu 30 "	"
Olanda	- cu 28,5 "	"
Suedia	- cu 24,7 "	"
în sfârșit :		
Franța	- cu 18,1 "	"

În Belgia **84,2%** din totalul gospodăriilor nu întrec trei hectare, iar **95,4%** *au mai puțin de 10 hectare.* Totuși productivitatea ei este egală cu cea din Anglia.

În Olanda peste 70% din gospodării au o întindere între 1-10 ha. (Cele mai mici de un hectar nu sunt socotite, cu toate că ocupă aproape 10% din terenul cultivabil); în Danemarca 99% din gospodării sunt atât de mici, încât produc mai puțin de un vagon de cereale; – în Suedia 58% din gospodării au mai puțin de 5 ha. și 94% – mai puțin de 20 ha.

Astfel în cele patru țări din urmă proprietatea și cultura agricolă e cu mult mai măruntă ca în Franța, unde gospodăriile până la 10 ha. alcătuiesc numai 46% și cu toate acestea *productivitatea lor cedează pasul numai celei engleze !*

Așa dar, cele cinci țări din Europa care, după Anglia, stau în fruntea agriculturii europene – sunt tocmai *țările de mică cultură.*

Și, de pildă, Germania, țară de mare agricultură, stă la un nivel mult mai jos decât aceste țări de mică cultură: în ea productivitatea abia ajunge la 12,7 hectolitri pe hectar !

Încă mai concludentă este comparația între gospodăriile *aceleiași* țări, când nu se mai pot invoca deosebirile condițiunilor naturale (clima, solul etc).

În Anglia, specialiștii afirmă că „recolta de grâu de 32 *busheli* pe *acru*[16] se poate strânge numai în acele ferme, în care și calitatea pământului și sistemul de cultură sunt superioare nivelului actual din Anglia“ (W. T. Thornton).

Totuși în insula Jersey unde pământul este foarte împărțit și unde predomină gospodăriile foarte mici (până la 5-6 ha.) productivitatea mijlocie e de 40 busheli de acru. Iar în Guernesey, unde pământul și cultura sunt și mai împărțite, recoltele ajung la 76 și 80 busheli pe acru: – productivitate fantastică de 68 până la 72 hectolitri pe hectar, adică – *un vagon la o falce* moldovenească !...

16 “Acru“=10 acri și 1 “bushel“=36 litri

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Și mai sugestive sunt rezultatele unui studiu amănunțit, datorit economistului german Auhagen, care a comparat două gospodării din Clauen lângă Hildesheim în provincia Hanovra – una de 4,6 hectare (însemnată în tabela de mai jos cu I) și alta de 26,5 hectare (însemnată cu II). Amândouă gospodăriile lucrează pământul – care e de aceeași calitate – după sistemele cele mai raționale. Însă, bineînțeles, în cea mai mică nu muncește decât familia țăranului – el însuși, nevastă-sa și o fiică a lor – pe când în cea mai mare muncesc salariați (în cultura intensivă 26½ hectare constitue deja o întreprindere capitalistă).

Iată datele complecte relativ la productivitatea lor, arătată în *centneri*[17] pe hectar:

PRODUSUL	**Recolta pe ha. în centneri**		**Diferența în plus pentru gosp. I**	
	Gosp. I	**Gosp. II**	**in centn.**	**%**
Boabe	66	56	10	15
Secara	64	56	8	12,5
Grâu	80	64	16	20
Orz	60	56	4	6,7
Ovăz	nu seamănă	68	–	–
Sfecle de zahăr	816	714	102	12,5
Sfecle	3200	nu seamănă	–	–
Cartofi	320	320	0	0
Trifoi (uscat)	260	210	50	19,2

Și notați că chiar gospodăria II nu este încă o gospodărie tocmai „mare“, și productivitatea ei e cu mult mai mare, aproape îndoit, decât productivitatea mijlocie în adevăratele gospodării mari din provincia Hanovrei !

Cu toate acestea, „pitica“ gospodărie de 4 hectare, muncită numai de membrii unei familii țărănești, produce în *toate* culturile (afară de cartofe, care este egală) mai mult, de la aproape 7% în cultura orzului până la 20% pentru grâu !

Chiar vacile în gospodăria mică (I) produc mai mult: o vacă în gospodăria mai mare (II) produce numai 3200 litri de lapte pe an, pe când în cealaltă (I) – 3500 litri, adică 300 litri – 8,6% – mai mult.

Fapte de această natură l-au îndreptățit altă dată pe J. St. Mill să susțină superioritatea agriculturii mici.

17 1 centner=50 kgr.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Și ținând seama și de faptul relevat încă de K. Marx, că în țările de mică agricultură produsele agricole sunt mai ieftine[18], e lesne de înțeles, pentru ce agricultura țărănească poate lupta cu succes împotriva „agriculturii capitaliste".

Aceasta ne explică și faptul, care revoltă atâta pe K. Kautsky, pentru ce marii proprietari preferă, adesea să-și parceleze moșiile în arenzi țărănești. Cum arată anchetele agrare din Germania de sud, arenzile pentru bucățile mici de pământ aici s-au urcat până într-atât, încât nici cea mai rațională gospodărie mare nu poate da nici a treia parte din venitul ce se poate obține prin arendarea pământului în parcele – și obținea mai comod, mai sigur și fără griji.

Dar se săcătuește pământul!

Deja K. Marx aducea această învinuire agriculturii țărănești, și în special celei franceze[19], și K. Kautsky o repetă.

Dar cifrele o răstoarnă. „Statistica agricolă a Franței", publicată de Ministerul de Agricultură, dovedește că productivitatea mijlocie crește regulat și constant, socotind pe perioade decenale, și, de pildă, producțiunea mijlocie a grâului a crescut de la 10 hectolitri pe hectar în 1820 până la aproape 19 hectolitri pe hectar în 1901.

Toate aceste date se pot rezuma în scurt astfel: din statistică rezultă că agricultura mică nu numai nu are a se teme de concurența marii agriculturi, ci dimpotrivă, în condițiuni egale, gospodăriile mici și mijlocii se dovedesc mai rezistente decât cele mari.

Și analiza teoretică confirmă datele statisticii, cum dovedește F. Hertz[20].

În afară de însușirile naturale ale solului etc, (care, neapărat, în unele regiuni pot să fie mai avantajoase pentru marea cultură), în agricultură se pot deosebi două categorii de condițiuni favorabile: avantaje *tehnice*, izvorâte din întrebuințarea mijloacelor de producțiune mai perfecționate, și avantaje de ordine pur *economică*.

K. Kautsky exagerează însemnătatea avantajelor *tehnice* ale gospodăriei mari. Acestea într-adevăr sunt covârșitoare *în industrie*, dar nu în agricultură (cum recunoaște, de altfel, în parte Kautsky însăși). Forța mecanică, de pildă, aici are mai puțină însemnătate decât puterea animalelor de muncă; din cauza aceasta dispare posibilitatea de a iefteni *unitatea de forță* lărgind producțiunea, ca în industrie. Pe de altă parte, cooperațiunea producătorilor independenți creează posibilitatea întrebuințării mașinilor celor mai perfecționate și mai scumpe și în gospodăriile cele mai mici, precum

18 K. Marx – Kapital, vol. III, partea 2, p. 340.
19 Op. cit, vol. III, part. 2, p. 341 urm.
20 Fr. O. Hertz – op. cit., p. 80 urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

tot cooperațiunea face cu putință cumpărarea în cantități mari, și deci ieftin, a materialelor și a uneltelor necesare, și organizarea vânzării produselor în comun (de altfel în gospodăriile mici o parte însemnată din produse se consumă în ele înseși, încât ele sufăr mai puțin de capriciile pieții, decât cele mari). Apoi în agricultură nu se poate grăbi *circulația capitalului,* fiindcă durata procesului de producțiune e determinată de natură.

De toate aceste avantaje tehnice ale întreprinderilor mari industriale, cum vedeți, în agricultură se pot folosi deopotrivă și gospodăriile mici, ca și cele mari, dacă nu și mai mult în unele privinți.

Iar avantajele *economice* sunt hotărât din partea gospodăriei mici; aceasta nu aleargă după rentă, nici după dobânda capitalului, și deci produce mai ieftin, gospodăria mică dispune de puterea de muncă mai intensivă a omului ce muncește pentru dânsul; ea face cu putință utilizarea mai potrivită cu natura ei a fiecărei bucățele de pământ etc.

Iar pentru agricultura mare, însuși Kautsky relevează dezavantajele ce cresc odată cu distanțele de la curte, lipsa de brațe, un control tot mai greu și mai costisitor etc.

Așa dar, nu e tocmai așa de groaznic „impasul“ țăranilor, cum îl descrie Kautsky.

Dar ceea ce e și mai important – „barbarii din mijlocul civilizației“ nu voesc să aștepte până ce „dictatura proletariatului“ îi va scoate la lumină, ci cu de la sine putere, și cu mult înainte de a se fi gândit cineva la „neutralizarea“ lor, au și început, „fără să aștepte măcar permisiunea lui Kautsky“, observă cu răutate F. Hertz – o mișcare, care ne deschide orizonturi largi. Ca pârghie în această mișcare apar *asociațiunile agricole.*

Pe când cooperațiunile în industrie, pe care un moment se clădeau atâtea speranțe, n-au dat în genere rezultatele așteptate, cooperațiunile sătești, deși cu mult mai recente, merg din succes în succes și înfloresc tot mai mult.

Datele adunate în această privință de F. Hertz sunt învechite, din 1897, și în zece ani strecurați de atunci mișcarea a luat un avânt vertiginos. Dar socot că e nimerit de a reproduce și aceste date:[21]

În 1897, în toată Germania erau în *industrie* numai 66 de asociațiuni pentru cumpărarea de materii prime – iar numărul cooperațiunilor *sătești* în acest scop se urcă în același timp la 1128 (de 17 *ori* mai multe !); cooperațiuni pentru cumpărarea sau arendarea de unelte sau mașini, în industrie erau 23 – cooperațiuni sătești în același scop – 377 (de *16 ori* mai multe); cooperațiuni de *producțiune:*

21 Op. cit., p. 111. urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

industriale – 172 – agricole – 1765 (peste *zece ori* mai multe). Numai societăți cooperative de credit („bănci populare") erau încă în 1896 peste 5,500 – iar numărul total al cooperativelor sătești ajungea în 1897 la *12.000 !...*

„E ușor de constatat – spune un economist francez – că asociațiunile pentru vânzarea în comun și cooperațiunile de producțiune sunt răspândite *aproape exclusiv* în regiunile de proprietate mică și mijlocie; asociațiuni de cumpărături se pot naște chiar acolo unde *pământul este împărțit până la extrem...* "[22].

Și mișcarea aceasta se dezvolta cu multă putere în toate țările de agricultură țărănească, în Franța, Olanda, Belgia etc. Iar în Danemarca, ea a revoluționat condițiunile economice, a transformat o țară prăpădită de săracă într-o țară bogată și plină de viață.

Voi cita aici, după date mai recente, numai unele din rezultatele obținute până acum în Danemarca.[23]

Mai întâi în ce privește cooperativele țărănești de *producție:*

„În Danemarca – spune un economist francez – transformațiunea în comun a produselor pământului a luat o adevărată importanță, după datele secțiunii daneze de la expoziția din 1900 adunate de d. Schou, în 1899 valoarea produselor exportate de *lăptăriile cooperative* daneze se urca la 112 milioane kr.; de *abatoarele cooperative* la 34 milioane kr.; exportul cooperativelor de ouă se urca la 3 milioane kr.; adică în total 150,25 milioane kr. *din exportul total de 235 milioane al agriculturii daneze* (adică – exportul cooperativelor țărănești *de producțiune* în Dania *forma la acea epocă* **64%**, aproape 2/3, *din exportul național !...)* Am văzut în altă parte că din 75 milioane kilograme de unt, produs în 1898 în Dania, *59 milioane de kilograme* (**78,7%**, *aproape* 4/5 !) *au fost produse de cooperativele țărănești...* În sfârșit industria cărnurilor sărate de porc (cârnățărie, șuncărie etc.) *este în întregime sub dominațiunea abatoarelor cooperative...*

Astfel – conchide autorul – în țara aceasta unele din industriile de transformarea produselor agricole au ieșit aproape cu desăvârșire *din domeniul exploatării individuale, intrând în acela al exploatațiunii colective de către producătorii înșiși".*[24]

În ce privește asociațiunile cooperative pentru vânzarea în comun, același autor spune:

„În Dania, societatea pentru exportul untului a fost creată în 1887.

---

22 Blondel – „Etudes sur les populations rurales de l'Allemagne" p. 320.
23 Vom reveni în „Viața Romînească" asupra mișcării cooperative țărănești, într-un studiu special, în care vom publica datele cele mai complete.
24 André Colliez – „Les Associations agricoles", Paris 1905, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Ea cuprinde astăzi 84 lăptarii cooperative... Lăptăriile participă proporțional la cheltueli și beneficii. Cifra afacerilor în 1899 se urca la 9,75 milioane kr... *Smorpakkeriet* întemeiat în 1895 la Esbjerg grupează 24 de lăptarii din Iutlanda și are de scop excluziv exportul în Anglia, unde a vândut în 1899 unt pentru 4,25 milioane kr... Societatea agricultorilor din Fionia meridională pentru exportul untului, întemeiată în 1895, cu 24 de lăptarii, și cifra afacerilor de 3 milioane kr.; societatea pentru exportul untului din Iutlanda apuseană, cu 10 lăptarii, și suma afacerilor de 1 1/3 milion de kr..." etc. etc...[25] „În 1870 Dania exporta ouă pentru 1 milion de coroane; în 1875 pentru 3-4 milioane; în 1894 pentru 7 milioane... La 27 febr. 1895 se întemeiază societatea daneză pentru exportul ouălor... Țara e împărțită în circumscripții exploatate fiecare de o societate locală, ai căreia membri se obligă de a livra numai ouăle proaspete *proprii.* Astăzi sunt 465 de aceste societăți, care se aprovizionează numai de la membrii lor, și trimit ouăle în centrele de recepțiune (9 la număr) ale Uniunii Centrale, care cuprinde toată Danemarca..."[26]. S-au format și alte societăți de aceeași natură... De la 1897 (începutul acestei mișcări cooperative), exportul danez al ouălor s-a dezvoltat în următoarea progresiune:

1894	134	milioane	de ouă
1895	178	„	„
1896	218	„	„
1899	280	„	„[27]
1903	465	„	„

Adică numai în 9 ani acest export a crescut aproape de patru ori !...

Dacă în alte țări mișcarea aceasta nu a luat încă proporțiile din Dania, pretutindeni însă ea se dezvoltă cu o repeziciune uimitoare; pretutindeni țăranii se asociază, pe baze cooperative, pentru a crea lăptării, beciuri pentru industrii vinicole, mori și brutării (în care se fabrică pâinea din cerealele membrilor pentru anumite piețe orășănești), pentru creșterea vitelor, fabricațiunea conservelor alimentare, distilerii, fabrici de zahăr etc... Iar societățile pentru vânzarea în comun cuprind toate produsele gospodăriilor țărănești. Notez numai că în Germania, după crearea magazinelor publice – *Kornhäuser* – prin legea din 1896, de care, pe vremuri, oficiosul socialist *Varwaerts* își bătea joc ca de o „jucărie agrariană", în opt

25 Ibid. p. 53.
26 Ibid. p. 65.
27 Ibid, p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

ani s-au născut 144 de societăți cooperative pentru vânzarea în comun a *cerealelor*[28]. De asemenea în Austria sunt pentru cereale 40 de magazii cooperative, care obligă pe membri de a le livra *toată producția* lor ce nu se consumă în însăși gospodărie[29].

Ce rol începe să joace mișcarea cooperativă țărănească în *economia națională,* se poate vedea din faptul că fostul președinte al Camerei franceze, Paul Deschanel, vede în ea singurul mijloc pentru Franța de a-și menține rangul în exportul agricol. În prefața la scrierea citată a lui Colliez, el scrie:

„Pe cele două piețe mari ale produselor agricole, Anglia și Germania, vecine nouă, noi suntem puternic combătuți... Din 315.000 de tone de legume și fructe proaspete, cumpărate în 1901 de Germania în străinătate, partea Franței nu e decât 43.600... În Anglia, acum douăzeci de ani, noi ocupam locul întâiu în ce privește importul untului; acum ne-am coborât până la locul al treilea, dar și acesta ne este cu putere discutat de către Rusia (unde s-au dezvoltat lăptării cooperative țărănești până în fundal Siberiei !...); noi nu mai vindem decât pentru 59 milioane de franci acest produs, din cele 525 milioane, cumpărate de consumațiunea engleză...

Dania, a cărei suprafață e mai puțin întinsă, decât provinciile noastre Bretania și Normandia reunite, Dania care este cu mult mai îndepărtată de piața engleză decât aceste provincii, reușește să desfacă acolo anual pentru 400 milioane din produsele pământului său — adică pentru o sumă *ce întrece importul acestor produse din Franța întreagă....*"[30]

Dacă *cooperativele țărănești* pot produce asemenea efecte, ușor vă puteți da seama de puterea lor economică, de viitorul lor, precum și de viitorul micii agriculturi, care abia a pășit pe această cale...

Și rolul esențial al cooperativelor sătești constă într-aceea că, ele păstrând mica proprietate țărănească, dau acesteia posibilitatea de a *se folosi de toate avantajele marii producții.* În mica gospodărie, de pildă, descrisă de Auhagen și despre care am vorbit mai sus, una din cauzele superiorității sale față de gospodăria mare e că ea, mulțumită cooperațiunii, întrebuințează *mașini mai perfecționate.*

Dar !...

Dar... noi vedem, spune E.J. Bernstein: „ce avânt extraordinar au luat asociațiunile cooperative agricole în toate țările moderne. Însă

28 Ibid., p. 60.
29 Ibid., p. 61.
30 Ibid. p. 2-3.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

în Germania aceste asociațiuni sunt asociațiuni de țărani ce reprezintă la sate mișcarea *„mică-burgheză"*. E vădit că aceste asociațiuni au contribuit mult să sprijine întreprinderile țărănești în lupta lor împotriva concurenții marii agriculturi; – dar ele sunt în deobște un loc de întâlnire de elemente antisocialiste, mici burgheze" etc....[31]

„Mică burgheză !..."

Trebuie să ne oprim aici un moment.

*

În toată literatura social-democratică, țăranul e caracterizat când ca „mic burghez", cu toate tendințele sociale ale burgheziei, cum am văzut de atâtea ori în citațiile ce am făcut din teoreticienii și programele politice ale social democrației – când însă ca „aproape proletar", sau chiar e identificat cu proletarii.

Așa încă K. Marx scrie :

„Sub regimul parcelării, pământul pentru proprietarul lui nu e decât un instrument, un mijloc de muncă... În forma dobânzilor pentru datoria ipotecară ce grevează pământul, în forma dobânzilor pentru datoriile neipotecare la cămătari, țăranul francez dă capitaliștilor nu numai renta pământului, nu numai profitul întreprinzătorului, nu numai întregul venit net, dar chiar o parte din salar, din plata pentru munca lui... Cum vedeți, exploatarea țăranilor numai după *formă* se deosebește de exploatarea lucrătorilor salariați. Exploatatorul unora și al altora este același – capitalul. Capitaliștii individuali exploatează pe țărani prin ipoteci și cămătărie, iar toată clasa capitaliștilor în întregime exploatează țărănimea în forma dărilor către stat..."[32]

Țăranul, privit din punctul de vedere al proprietății private asupra mijloacelor de producție, e considerat astfel ca *mic burghez* și același țăran, din punctul de vedere al exploatării de către clasele superioare, apare în același timp ca *proletar.*

Acest dualism în aprecierea *caracterului* social al țărănimii nu este una din cele mai neînsemnate cauze, care au întunecat doctrina social-democratică și *rolul social* al țărănimii, și a dus-o în „impasul" lui Kautsky.

E ușor, însă, de văzut că țăranul, în realitate, nu este nici proletar, nici burghez, ci o categorie socială, distinctă, pe spinarea căreia s-au ridicat toate celelalte clase sociale, neexceptând în mare parte, nici proletariatul industrial.

Exploatațiunea singură nu creează încă pe proletar. Sclavul antic precum și iobagul medieval au fost și mai exploatați încă decât

31 Ed. Bernstein – Socialisme théoretique etc., p. 265-266.
32 K. Marx – „Die Klassenkämpfe in Frankreich", p. 89-90.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

proletarul industrial și decât țăranul; exploatați au fost în evul mediu și ucenicul și calfa de meseriaș; exploatați sunt și astăzi și meseriașul independent, și chiar micul prăvăliaș detailist, și tot de către capital – dar aceasta nu-i transformă încă în proletari, ca o categorie socială cu anumit *caracter* social.

Țăranul nu este proletar, nu numai fiindcă este un adevărat *proprietar*, oricât de exploatat ar fi, dar și mai ales, fiindcă el nu este exploatat *necesar* în însuși *procesul producțiunii* la care participă, ci din alte împrejurări.

Și nu este *„burghez"*, fiindcă el, cu familia lui, singur reprezintă munca în procesul de producțiune, și nu exploatează pe nimene, dar *nu* reprezintă *numai* munca.

Clasele sociale în societatea modernă sunt determinate prin diferențierea *în procesul de producțiune*. Din cauza acestei *diferențieri*, venitul național urmând a fi împărțit între cele trei categorii sociale, care reprezintă factorii producțiunii munca, capitalul, pământul – se naște lupta între ele pentru partea lor din venitul social – și exploatarea proletariatului, care nu reprezintă, în procesul producțiunii decât *munca*.

Orice diferențiere de această natură lipsește în mica gospodărie a țăranului; nu este măcar exact să spunem că aici munca, capitalul și pământul sunt *întrunite* în aceleași mâini, fiindcă în procesul de producțiune al acestei gospodării mici *nu s-a născut încă* diferențierea însăși a elementelor producțiunii, ca în gospodăria capitalistă. Și nediferențierea aceasta reprezintă, cum voi arăta îndată, o *formațiune socială* cu totul alta, după *natura ei*, decât în societatea industrială (bineînțeles, vorbesc aici numai despre tipul *curat* al gospodăriei țărănești).

De aceea, de pildă, dacă proletarul este exploatat, el totuși, atât prin situația lui economică, prin rolul lui în producțiune, cât și *juridicește*, nici nu are dreptul să reclame în societatea modernă (cât timp producțiunea nu este *socializată*) decât salarul lui. Altfel, *în societatea capitalistă* s-ar fi oprit în loc procesul însuși de producțiune. Pe când țăranul, chiar prin situațiunea lui economică, cât și *juridicește*, are dreptul și *acum* să revendice produsul integral al gospodăriei lui, și procesul de producțiune nu numai nu ar suferi, dar ar căpăta o vitalitate și mai mare... Nu e nevoie de *revoluționarea* producțiunii înseși pentru ca țăranul să poată avea *produsul integral* al muncii sale, ca pentru proletariatul industrial.

Dacă, în aceste condițiuni, țăranul este exploatat, și e silit să înstrăineze, ca dobânzi și dări, o parte din produsul gospodăriei sale,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

care întrece partea ce s-ar fi cuvenit pentru rentă și profit într-o gospodărie capitalistă, aceasta se întâmplă sub presiunea unor împrejurări sociale străine de procesul producțiunii *în* gospodăria lui.

Pierderea pe care o sufere aici țăranul este analoagă, în fond, de pildă, unui *tribut* pe care ar fi fost silit să-l plătească un popor învins în răsboi; – și chiar mai mult: situațiunea *economică* a țăranului ar fi fost aceeași dacă partea din venit, egală cu dobânzile și dările ce plătește el, ar fi fost dăruită *de bună voie,* de pildă, pentru scopuri religioase.

Și istoria, într-adevăr, ne dovedește că această exploatare e atât de puțin *inerentă* formei de gospodărie țărănească, încât în *aceeași epocă,* în diferite țări și chiar în diferitele regiuni ale aceleiași țări, situațiunea țăranului, din acest punct de vedere, poate varia până la extrem. (Comparați, de pildă, Danemarca și România de astăzi.) Fiindcă într-o gospodărie țărănească, prin *firea ei,* țăranul e un adevărat proprietar al mijloacelor și stăpân al procesului de producțiune.

Care, deci, e *caracterul* lui social, și ce împrejurări pot determina aceste deosebiri în soarta lui ?

Am spus mai sus că într-o gospodărie țărănească nu s-a născut încă diferențierea elementelor de producțiune, încât ea se prezintă ca o *formațiune* socială deosebită. Aici e cheia chestiunii întregi.

Din cauza aceasta, țărănimea a fost numită „reziduul social nediferențiat“ (P. Mokiewsky) – eu aș prefera termenul de „*bază socială* nediferențiată.“

Să mă explic.

După cercetările lui Morgan (“Ancient Society“), despre care am avut ocazia de multe ori să vorbesc[33], a ajuns curentă caracteristica societăților primitive ca lipsite de diferențiere *înlăuntrul* grupurilor sociale.

Societatea primitivă nu numai în faza de vânătorie sau păstorie, dar și la începutul vieții agricole, se prezintă ca o masă uniformă, împărțită în *grupuri omogene,* în care se pot observa doar prea mici distincțiuni rudimentare între membrii societății, fără nici o înrâurire mai adâncă asupra rolului în producțiune.

Diferențierea în *clase* sociale distincte nici n-ar fi putut rezulta din evoluțiunea pur *internă* a societății, plecând de la aceste mici deosebiri.

Morgan ne arată, bazat pe o experiență bogată din viața popoarelor primitive ale Americii, cum la începuturile vieții sociale,

33 Vezi C. Stere – „Evoluția individualității“, p. 73 urm., 124 urm. și „Introducerea în studiul dreptului Constituțional“, p. 43 urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

chiar un răsboi victorios poate duce numai la izgonirea, sau la exterminarea tribului învins, nu la robire, fiindcă societatea în această epocă nu suferă distincțiuni de clasă în sânul ei. Numai târziu, când se creează posibilitatea de a exploata puterea de muncă a altuia, se nasc și clase sociale, și se nasc din răsboiu, prin subjugarea violentă a învinșilor (în loc de izgonire sau exterminare, ca mai înainte).

Când un trib victorios supune, astfel, un trib învins, se naște cea dintâi diferențiere socială, în clasa de stăpâni și clasa de supuși, mai mult sau mai puțin robită, și de aici decurg raporturile deosebite față de producțiune.

Însă, ceea ce e caracteristic pentru această diferențiere, ea nu atinge atâta pe cei învinși, cât pe biruitor.

Tribul învins rămîne aceeași masă uniformă, împărțită în grupuri omogene așezate pe pământ, care pot avea mai multă sau mai puțină libertate, pot da o parte mai mare sau mai mică din produsul muncii lor stăpînilor, dar în linii generale păstrează același fel de a fi și au același rol în procesul de producțiune, ca și înainte. Dacă într-un moment dat ar dispărea întreaga clasă de stăpâni – pentru masa supusă aceasta *n-ar avea de rezultat decât mai multă libertate și păstrarea produsului integral al muncii* – dar, reparând cu ușurință leziunile organismului social provocate de starea de supunere, ele și-ar putea continua în liniște felul străvechi de a fi, ar putea să-și reia firul dezvoltării sale de mai înainte, ca și cum n-ar fi fost niciodată întrerupt.

Pe când, cu totul altul este efectul acestei prime diferențieri asupra tribului biruitor: ne mai luând nici o parte directă la procesul de producțiune, *tot felul lui de a fi se schimbă radical,* toată viața lui, ca și structura socială fatal se transformă, spre a se adapta condițiunilor noi de viață.

și în sânul clasei de stăpâni, procesul de diferențiere odată început, își urmează mersul fatal înainte, ea se împarte în guvernanți și cetățeni de rând, în oameni de știință, preoți, artiști, negustori etc.; apar distincțiuni de nobleță de diferite grade, ca și deosebiri de avere; clasele stăpânitoare pot să mai rupă unele elemente de acolo de jos, din masa nediferențiată de la *baza societății,* sau să le aducă din afară, spre a le transforma în clasa parazitară de slugi, sau în meseriași care să le satisfacă anumite nevoi – dar restul, acolo la *bază* – își urmează tot același străvechi fel de a fi, în masă uniforma împărțită în grupuri omogene așezate pe pământ, cu același rol în procesul de producțiune...

Dar dacă această bază ar fi dispărut deodată, sau dacă masa supusă s-ar fi emancipat prin răzvrătire fericită, toate clasele suprapuse ar fi

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

fost condamnate la pieire: născute din tribul biruitor, ele și-au schimbat într-atâta tot felul de a fi, s-au depărtat atâta de pământ, și-au schimbat și sufletul, și-au creat nevoi noi, s-au rafinat, s-au specializat, încât întoarcerea la viața de altă dată a tribului omogen, dinainte de biruință, este cu desăvârșire peste putință...

Să vă gândiți la cetățile antice ale Eladei: Un orășel de câteva mii de cetățeni, și în jur – o câmpie cu sute de mii de robi tăcuți ai pământului.

În zidurile cetății – toate frământările vieții politice, toate luptele aprige de clase, dezvoltarea comerțului, înflorirea artelor, progresul științelor, înălțarea gândirii omenești până la culmi amețitoare, toată istoria bogată spre care până azi e ațintită admirația lumii...

Și ce ar fi ajuns aceste cetăți fără robii lor din câmpie ?... Dar au pierit cetățile falnice, s-a stins arta și filosofia lor, au căzut în ruini templele și palatele lor, și câte valuri n-au trecut peste vechea Eladă ?

Robii, însă, ai câmpiei tăcute, când mai liberi, când mai oprimați; când în liniștea și tihna păcii, când în zbuciumul răsboaielor, în vâltoarea năvălirilor; când mai fericiți, când înăbușiți de groaznică mizerie, au urmat prin milenii să-și toarcă firul vieții sociale, din întunericul nestrăbătut de lumina științei al obârșiei libere până în ziua de azi, sub un prinț Danez și o plutocrație coruptă – plecați spre pământ, în masă amorfă, împărțiți în grupuri omogene, ca și sub glorioșii cetățeni ai Atenei de altă dată, despre care le vorbesc azi numai cântecele...

Aceasta-i țărănimea...

Desigur, procesul e cu mult mai complicat, nu atât de simplu cum l-am descris aici schematic, pentru claritate.

Dar esența lui e exactă. Asupra acestui proces avem mărturii documentare, începând de la năvălirea Germanilor în provinciile romane.

Aici vedem cum se înalță întâi în mijlocul câmpiei țărănești castelele baronilor răsboinici, cum în jurul acestora se naște comerțul, meseria, arta și știința; cum marile reședințe domnești se transformă în orașe, și în sânul acestora se diferențiază familiile patriciene de bresle, cum din bresle se desprind ucenicii și calfele, cum se transformă industria, se naște capitalul și proletariatul, cum orașele cresc, aspirând, ca o pompă, tot mai mult pe fiii țăranilor din câmpie...

Dar restul – cât rămâne acolo, la temelie – colon, serv, țăran liber, cetățean al unui stat, democratic de astăzi – redus la proporții microscopice ca în Anglia, sau în majoritate covârșitoare ca în România, își duce rostul tot învinsul de obârșie, tot aceeași masă uniformă, împărțită în grupuri omogene de trib agricol primitiv,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

desigur mai bogat, mai cult, mai înălțat... sau mai lipit pământului și robit... Se schimbă decorul social, se înmulțesc bogățiile și cunoștințele, se transformă sistemele de cultură, se împletesc mii de înrâuriri istorice...

Dar se schimbă oare atât de mult *fondul ?...*

„Gospodăria țărănească din Tirol (Austriac) – ne spune un învățat – în veacul de mijloc, se conducea în linii generale desigur ca și astăzi... Unele localități ne dau tabloul destul de fidel al gospodăriei alpine, cum era ea dusă acum o mie de ani de Tirolejii ce vorbeau pe atunci limba romanică sau – cu două mii înainte – de anticii Rhetieni"...[34]

Și de câte ori mi se întâmplă să trec prin satele din văile mai înfundate ale Carpaților Moldovei, mă gândesc, ca-și Alecu Russo: – trăiau oare altfel strămoșii daci ?...

Nu, aceștia nu sunt nici proletari, nici „burgeji" !...

Și K. Marx avea dreptate, când afirma, că în țărănime „se conservă ultimul izvor de energie naturală pentru regenerarea forței vitale a popoarelor"...

Da, domnilor, dacă nu ne-am neurastenizat încă până la istov, dacă n-am turbat de rafinare și surescitare – în mare parte o datorim acestor „barbari din mijlocul civilizației", așa lihniți și ticăloșiți cum sunt... de „diferențierile" noastre succesive...

*

Așa dar, am avut dreptul să afirm că țărănimea, ca baza nediferențiată a societății, constitue o categorie socială deosebită, pe spinarea căreia s-au ridicat toate celelalte clase sociale, neexceptând nici proletariatul industrial.

Și aceasta nu o spun numai despre proletariatul nostru românesc, care – trăind dintr-o industrie, în mare parte factice, susținută din budgetul alimentat de contribuțiunile țărănești – formează astfel în realitate o excrescență parazitară pe corpul țărănimii.

Dar și în Apus producțiunea industrială, distrugând industria casnică a țăranului și îngreuându-i astfel sarcinile vieții, proletariatul industrial european s-a ridicat pe această ruină parțială a gospodăriei țărănești.

Cu atât mai puțin justificată este poza disprețuitoare a teoreticienilor proletariatului împotriva „burghezismului" țărănesc.

Acum putem relua firul argumentării noastre.

La întrebarea dacă, față de direcția cu totul deosebită a evoluțiunii agricole de cea industrială, cum au constatat-o și teoreticienii social-

34 Cf. M. Wilckens – „Alpenwirtschaft der Schweiz" etc., p. 364.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

democrației, este cu putință progresul social pentru țările pur agricole și covârșitor țărănești, cum e țara noastră, cu toată inaplicabilitatea programului social-democratic, sau ele sunt condamnate la stagnațiune, cum crede Kautsky – la această întrebare am arătat, ca răspuns, îndrumarea luată de însăși țărănimea din Apus, care cu ajutorul cooperațiunii ajunge să asigure proprietății țărănești toate avantajele marii agriculturi.

Caracterul social al țărănimii, ca baza nediferențiată a societății, nu numai că nu dă un caracter „burghez" acestei îndrumări, și nu se prezintă ca o piedică a progresului social, ci îi asigură, dimpotrivă, o dezvoltare lipsită de multe neajunsuri și suferinți inutile.

Într-adevăr, în ce constă, la urma urmelor, socialismul?

Îl putem defini, în ultima analiză, ca o mișcare spre o organizație socială superioară, în care putem desluși trei elemente distincte:

Dispariția luptei de clase, prin desființarea claselor sociale. Înlăturarea separațiunii mijloacelor de producțiune de muncitor.

Organizarea producțiunii pe baza principiului de asociațiune.

În combinațiunea acestor elemente se află toată esența socialismului, baza comună a *tuturor* școalelor socialiste, oricât de deosebite ar fi ele în alte privinți.

Am văzut care este calea spre acest ideal, după doctrina social-democratică, pentru societățile industriale, și fazele prin care ele trebue se treacă prin procesul fatal de dezvoltare a producțiunii.

Dar țările pur agricole, cărora – *ca atari* – această cale, după aceeași doctrină, le este închisă? Kautsky ne invită să avem „puțintică răbdare", că trebuie să stăm în „impasul" nostru până la... a doua înviere (vom vedea în capitolul următor ce perspective... infinite ni se deschid astfel), sau să ne înjugăm, într-un fel sau altul, la carul celor câteva sute sau câteva mii de salariați ai industriei noastre bugetivore – ceea ce, în fond, e același lucru.

Dar, lucru ciudat – nu există nici o clasă socială, care, *prin firea ei,* să întrupeze atâtea elemente ale progresului social – oricât de paradoxal ar părea aceasta la prima vedere – ca tocmai țărănimea, ca bază nediferențiată a societății.

Lucrul e atât de adevărat, încât un socialist *modern* (ca să nu vorbesc de vechii utopiști), ca William Morris, când ne zugrăvește societatea ideală visată de el, ne zugrăvește, în realitate, o societate de... țărani – de țărani, este adevărat, fericiți, liberi, culți, bogați – *fiindcă s-au scuturat de apăsarea întregii suprastructuri de clase diferențiate* ce s-au ridicat deasupra lor – dar totuși țărani – o masă socialmente uniformă, împărțită în grupuri omogene, cu același rol în procesul producțiunii.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Într-adevăr, într-o societate *țărănească,* ca atare, nu poate fi luptă de clase, întrucât elementele producțiunii nefiind diferențiate, nu sunt nici clase; exploatarea, prin firea lucrurilor, aici nu poate veni, decât cum a și venit, *din afară,* sau prin amestecul altor elemente, tocmai prin ridicarea deasupra țărănimii, acestei baze sociale nediferențiate, a suprastructurii claselor diferențiate.

Deasemenea, a doua condițiune, înlăturarea separațiunii între muncitor și mijloacele de producțiune, e realizată în orice gospodărie țărănească.

Rămâne al treilea element: organizarea producțiunii pe baza principiilor de asociațiune.

Dar mișcarea cooperativă, despre care am vorbit, începută de țărănimea însăși, această mișcare „burgheză" are de efect, pe lângă asigurarea avantajelor marii culturi pentru proprietatea țărănească, tocmai și *îndrumarea spre această organizare a producțiunii* pe baza principiilor de asociație, în care este exclusă exploatarea omului de către om.

Recunosc că aici suntem încă departe de acea „socializare" pe care o visează social-democrația.

Dar pe lângă faptul că oamenii serioși, chiar din sânul social-democrației, nu-și mai pierd astăzi timpul exercitîndu-se în picturi fantastice asupra „statului viitor", și recunosc că socialismul poate da mai mult o *directivă* în luptele actuale pentru apărarea intereselor proletariatului, reprezentând o *tendință* în procesul evolutiv al societății – n-am avut alt scop decât: să dovedesc că, dacă evoluția agriculturii este supusă altor legi decât cea industrială, aceasta *nu exclude* progresul social pentru țările pur agricole; să arăt *în ce direcție* trebuie căutat acest progres, precum și ce vaste *perspective* ne deschide el, să indic *directiva* luptei pentru interesele țărănimii.

Progresul social însă, *în această* direcție, nu numai că este cu putință, dar este *singurul* posibil pentru noi.

Vă aduceți aminte că din afirmările chiar ale lui Fr. Engels rezultă că și el a fost silit să admită pentru țărănime o *altă cale* spre formele superioare de viață socială, decât calea cea... ortodoxă a proletariatului industrial – și anume: o evoluție spontanee *de jos,* plecând de la proprietatea individuală țărănească, prin cooperațiune tot mai cuprinzătoare; și aceasta începând *chiar în sânul societăților industriale,* și urmând și *după* realizarea visului de „dictatură a proletariatului" !

Vom reveni încă asupra evoluțiunii *societăților înapoiate;* aici chestiunea ne interesează numai din punctul de vedere *agrar.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Aici trebuie să spun însă că „socializarea producțiunii" *de sus,* după, tipicul închipuit de social-democrație, în agricultură e mai puțin posibilă decât oriunde, cel puțin cât putem străbate viitorul.

Organizarea centralizată a gospodăriei, după „un singur plan", cum se exprima *Manifestul comunist* s-a dovedit întotdeauna inaplicabilă în agricultură, fiindcă aici e de o importanță covârșitoare inițiativa liberă unită cu *dragostea pentru pământ,* cu acea cunoștință a fiecărei bucățele de pământ, cu îngrijirea de *animale,* atentă și delicată; apoi munca nu se face aici în ateliere sub ochii controlului, ci în câmpuri împrăștiate; schimbări bruște de timp impun hotărâri imediate pe loc etc.

În asemenea condițiuni centralizarea prezintă atâtea dezavantaje, încât pretutindeni s-a dovedit, de pildă, că arendarea domeniilor sale e cel mai rațional mijloc de exploatațiune pentru stat.

Un socialist, un *social-democrat,* pentru aceste motive, ajunge la următoarea concluzie:

„Problema de a organiza producțiunea în toată gospodăria națională, pentru ca fiecare să muncească după principiul economic fundamental – (maximum de productivitate cu o minimală cheltuială de forță) – problema aceasta în agricultură este *irealizabilă prin organizarea centralizată...* În agricultură încă nu ne putem lipsi de *stimulul interesului personal imediat"...*[35]

Și iată cum judecă el rezultatele mișcării cooperative:

„Noi credem că mișcarea cooperativă e destul de puternică, pentru ca, pas cu pas, în direcția rezistenței celei mai mici, *să se apropie de idealul modern, al producțiunii,* fără intervenția imediată a statului în regularea generală a condițiunilor de producțiune"...[36]

Vom arăta că, întrucât în calea progresului social al țărănimii stă mai ales presiunea, cum am numit-o, a suprastructurii claselor diferențiate – *singurul* mijloc de a ne apropia de realizarea acestui progres constă: în *întărirea economică* a țărănimii, ca atare; în *ridicarea culturii* sale generale; în îndepărtarea tuturor piedecilor din calea *dezvoltării sale libere;* – într-un cuvânt, calea progresului social nu poate fi deschisă pentru noi decât prin realizarea unei adevărate *democrații rurale românești.*

Prevăd însă o întrebare: dar dacă se va dezvolta și la noi o industrie mare, după tipul celei europene, „capitalismul european" ? Este inevitabilă această „industrializare" – sau cel puțin este ea cu putință în România ?

35 F. O. Hertz,, op. cit., p. 92 și 95, passim.
36 Ibid., p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Și dacă România, prin aceasta, va pierde caracterul de țară agricolă și *țărănească,* cum rămâne cu toată această argumentație împotriva „social-democratismului“ ?

III. Industrializare? Termenul evoluției sociale. Capitalul „vagabond"

Calea spre progresul social, evoluția socială *nu poate fi identică* pentru toate țările și pentru toate popoarele rotundului pământesc.

Aceasta e clar.

De la comunismul primitiv, în care trăiesc încă, de pildă, eschimoșii din Nordul Americii, și până la o țară ideală a capitalismului modern ca Anglia, înaintea noastră se desfășoară *în spațiu* toată istoria socială a omenirii, cu toate fazele-i intermediare. Și însuși acest fapt de coexistență a unor stări sociale atât de deosebite, într-o epocă ca a noastră, când în același timp rapiditatea și frecvența comunicațiilor fac cu neputință izolarea îndelungată de feluritele înrâuriri dinafară pentru orice popor, ne arată cât de absurdă este credința că un popor rămas în urmă trebuie să trecă prin toate fazele de dezvoltare a înaintașilor săi.

Dacă n-ar fi decât saltul săvârșit sub ochii noștri de Japonia, încă ar fi de ajuns pentru a dovedi că, în situația actuală a raporturilor mondiale, pentru o țară determinată se pot suprima multe stări intermediare, care erau inevitabile în progresul popoarelor din Apusul European, și astfel se poate modifica adânc, până la infinit – după infinită varietate a stărilor sociale, – mersul însuși al evoluției sociale.

Dacă, de pildă, progresul economic al țărilor civilizate, după doctrina social-democrată, duce fatal la transformarea ordinei sociale de astăzi, pentru ce ar trebui ca eschimoșii americani, părăsind comunismul lor, să repete numai decât evoluția europeană, și încă veacuri sau milenii întregi să-și ducă crucea evoluției economice spre Golgota capitalistă, pentru a ajunge apoi la împărăția cerului societății socialiste, pășind credincios pe urmele mai marilor lor întru civilizație ?

E vădit, prin urmare, și fără multă filosofie, că nu există, nu poate exista o evoluție socială *unică*, identică, pentru toate țările, ci fiecare țară urmează o evoluție proprie. Aceasta e adevărat chiar pentru țările cele mai înaintate în industrialism – Anglia, Germania, Franța – cum ne arată profesorul W. Sombart.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Aceasta o afirmă chiar și autorii schemei evoluției economice a Apusului, K. Marx și Fr. Engels, și nu pentru eschimoși, ci pentru o țară ca Rusia.

În edițiile mai noi ale „Manifestului comunist" se reproduce prefața scrisă de K. Marx și Fr. Engels pentru traducerea rusească din 1882:

„În Rusia – cetim acolo – alături de organizația capitalistă, ce se dezvoltă repede, și de marea proprietate burgheză, ce este pe cale de a se forma, mai bine de jumătate din pământul țării constitue proprietatea comună a țăranilor. Se naște atunci întrebarea, dacă comunitatea țărănească din Rusia, această formă deja foarte descompusă a proprietății comuniste primitive, va trece direct la o formă comunistă superioară a proprietății funciare, sau dacă și *ea trebuie întîi să treacă prin același proces de disoluțiune, pe care ea l-a suferit în dezvoltarea istorică a Apusului ?*

Singurul răspuns cu putință, astăzi, la această întrebare este următorul. Dacă revoluțiunea rusească va da semnalul revoluțiunii muncitorilor din Apus, și amândouă aceste revoluțiuni se vor completa reciproc, proprietatea comunistă actuală a țărănimii ruse *va putea servi ca punct de plecare a unei revoluțiuni comuniste*".[1]

Iată deci, după K. Marx și Fr. Engels, posibilitatea unor împrejurări, când pentru o țară imensă ca Rusia, mai bine de jumătate din întinderea Europei, și care se află abia la începutul dezvoltării industriale, *se poate suprima cu totul, în evoluția ei socială, calea spinoasă a industrialismului capitalist*, întreaga fază socială, care în Apus a dat naștere civilizației moderne !...

De aici rezultă, că fiecare țară, pentru a-și croi calea spre progresul social, trebuie să studieze condițiile *ei* proprii. Numai *acest* studiu poate servi drept *bază științifică* solidă pentru programele și organizațiile politice.

Și dacă s-ar întâmpla, de pildă, ca un eschimos din nordul Americii să aibă fericirea să-și treacă anii de studii prin Berlin sau Paris, și să se pătrundă acolo de adevărurile doctrinei social-democratice, și dacă s-ar întoarce apoi în țara lui, spre a face acolo „politică", – ar putea rezulta ca el, tocmai *ca socialist*, să fie dator să urmeze acolo o politică de rezistență, *o politică conservatoare* prin esența ei, în așteptare până ce va răsări în sfârșit soarele în Apusul european.

Fiindcă, o fi creat industria modernă toată civilizația apuseană, o fi pregătit ea toate condițiile pentru progresul social al omenirii, pentru triumful adevărului și al dreptății, dar până atunci, cum trebuie

1 K. Marx et Fr. Engels – „Manifeste du parti communiste", trad. de L. Lafargue, p. 7 (ed. 1901, G. Jaques et Co., Paris).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

să știe și socialistul nostru eschimos, capitalismul european, în numele „civilizației", distruge fără milă toate popoarele primitive cu care vine în contact.

Și tot „progresul omenirii", pentru el și pentru *neamul* lui, nu e decât un cuvânt gol și plin de amăgire, dacă atunci când odată și odată, va răsări soarele, razele lui blânde nu vor mai lumina nici un colț al pământului, în care să se fi păstrat acest neam...

Și socialistul din Eschimosia va căuta să ridice în jurul țării sale „ziduri chinezești", care să stăvilească mersul triumfal al „civilizației europene" ! Căci altfel ce rost ar mai avea viața și activitatea lui, dacă această civilizație va distruge prin alcoolism, boală și mizerie tocmai acel organism social din care el face parte ?

Această „politică conservatoare" i se impune, mai mult decât oricui, mai mult decât acelora ce cred în veșnicia formelor actuale ale civilizației, tocmai fiindcă socialismul i-a inspirat credința în vremuri mai bune, când „civilizația" pentru popoarele rămase în urmă nu va fi un sinonim cu mizerie, alcoolism și alte boli... „civilizate"...

Bineînțeles, dacă el ține să rămână eschimos și să trăiască în mijlocul eschimoșilor – și dacă – pentru a nu se „infecta de politica... conservatoare", nu preferă să formeze un cenaclu de „elită social-democratică" sau să se retragă în preocupările senine ale vreunui laborator, întreținut de ticăloșii de eschimoși din mijloacele comunismului lor primitiv, sau chiar să plece în Europa să lucreze acolo „pentru știință", ori să lupte pe bulevardurile Parisului pentru „progresul omenirii", mângâindu-se de pieirea neamului său, prin conștiința curățeniei și a superiorității sale de... „proletar intelectual"...

*

Aceste considerațiuni dovedesc că în ciuda progresului triumfător al industrializării societăților moderne din Apusul european, e foarte legitimă întrebarea ce am pus-o la sfârșitul capitolului precedent: dacă industrializarea, după tipul celei europene, e inevitabilă, sau chiar dacă ea este măcar cu putință și în România ?

Pentru nașterea unei industrii mari, se cere o condiție indispensabilă – asigurarea *debușeului*.

Și, fără să facem chiar multă teorie, e clar că România nu poate prezenta o piață îndestulătoare pentru industria mare, după tipul european.

România, de pildă, consumă anual, în total mai puțin de 700 vagoane de fire de bumbac, *de tot felul* (între anii 1901-1906 s-au

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

importat între 5.500-6.800 de tone pe an).[2] Dar o singură fabrică din Manchester poate produce o cantitate mai mare de fire, de *un singur fel* !

Nu mai vorbesc de întreprinderi industriale ca fabrica lui Armstrong din Newcastel, care întrebuințează 27.000 de lucrători, sau cea a lui Krupp din Essen cu 24.000 de lucrători, pentru care piața internă a oricărei țări din lume n-ar fi îndestulătoare.

Dar spre acest ideal de „centralizare" tinde în mod necesar industria mare europeană. (De altfel, industria textilă și cea metalurgică, luate ca exemplu mai sus, sunt ramurile ei cele mai însemnate.)

Din cauza aceasta, abia se nasc la noi două trei fabrici mai mari, de pildă cele de zahăr sau de hârtie, cum și sunt silite să încheie un cartel, *spre a limita producția* și a „înflori", astfel – la... adăpostul tarifelor vamale și altor „încurajări". Și totuși, fabricile de hârtie, de pildă, în care au fost plasate milioane, nici nu pot lucra *pentru piață*, propriu zis, ci ca și meseriile medievale, *după comandă*, începând cu comanda de 500 kilograme ! Cine cunoaște condițiile acestei industrii, își poate da seama cât de profitabilă poate fi ea în asemenea împrejurări.

Dar, industria mare, prin condițiile ei *intrinseci* de funcționare, *nici nu se poate naște și dezvolta fără piața externă.*

Într-adevăr, majoritatea covârșitoare a oricărei țări o formează muncitorimea, țăranii sau lucrătorii industriali, consumația lor, adică nu puterea lor de consumație, ci puterea lor de cumpărare determină pentru industrie limitele pieții interne (consumația minorității avute, fatal, e foarte restrânsă).

Și primul efect al marii industrii e de a ruina industria casnică a țărănimii și, prin urmare, de a-i restrânge și mai mult puterea de cumpărare. Ruina țărănimii, despărțirea ei, în parte cel puțin, de pământ, este chiar necesară și pentru a asigura „brațele" de care are nevoie industria.

Însă și lucrătorii industriali primind, în forma salariului, numai o parte neînsemnată din produsul național anual, vădit, că nu-l pot consuma întreg. (Dacă ei n-ar produce *mai mult* decât primesc ca salariu, fabricantul nu ar avea nici un motiv de a-și crea industria).

Mai mult, industria mare, prin firea ei, trebuie să producă tot mai ieftin, altfel va fi distrusă prin concurență, și pentru aceasta nu e alt mijloc decât mărirea productivității, adică, mulțumită mașinăriilor

2 Fiindcă nu avem nici o filatură de bumbac, întreaga cantitate de fire de bumbac de care avem nevoie se importă și, deci, e ușor de constatat.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

mai perfecționate, intensității mai mari a muncii etc., să producă cu un număr determinat de lucrători cantități tot mai mari de marfă. Ca rezultat, partea muncitorilor în produsul național (chiar dacă ei primesc salarii mai mari) e *relativ* tot mai mică, și deci și puterea lor de consumație tot mai restrânsă față de cantitatea de marfă aruncată în piață. Dacă fabricantul, pentru a limita producția, ar reduce numărul lucrătorilor, aceștia rămânând pe drumuri, puterea lor de cumpărare e redusă la zero, și piața se restrânge și mai mult („supraproducție" specifică, alături de mulțimea flămânzilor). Singura ieșire, și pentru fabricanți și pentru muncitori, este lărgirea debușeurilor, piața externă.

Aceste fenomene se pot observa zilnic în țările industriale, sunt la baza însăși doctrinei social-democratice, în toate teoriile asupra procesului economic de concentrare a avuțiilor și centralizare a producției, asupra supraproducției și suprapopulației aparente, a „armatei de rezervă" a muncitorilor fără lucru, inerente industrialismului modern, asupra crizelor etc.

Așa, de pildă, d. Gherea ne spune: „muncitorul *produce mai mult decât primește*, deci cu salarul, cu echivalentul pe care îl primește el, *nu poate să răscumpere tot productul pe care l-a produs*, ci numai o parte. Și întreaga muncitorime proletară, care lucrează în aceste condiții iarăși nu poate să răscumpere întreg productul național produs de ea, ci numai o parte. Dar poporul muncitor, formând imensa majoritate a națiunii, și deci pe cel mai important cumpărător, e natural ca societatea capitalistă să aibă totdeauna o mulțime de mărfuri, pe care n-are cui să le vândă, să aibă, cum se zice, o supraproducție de mărfuri... Care este deci leacul împotriva acestei boli ? *Exportul*. Trebuie exportată... marfă cât se poate de multă, nu numai pentru câștig, aceasta se pricepe de la sine, dar și pentru a scăpa de supraproducție, de grămădire de mărfuri, sub greutatea cărora sunt amenințate să fie strivite societățile capitaliste. De aceea lupta pentru piața de desfacere, pentru convenții de export, pentru tarif, de aicea, mai ales, lupta pentru colonii, unde se poate exporta mai cu siguranță și de unde poate să fie înlăturat exportul oricărei alte țări concurente"...[3].

Dacă întrebuințarea, pe care o fac din aceste cuvinte ale amicului meu Gherea nu-i prea convine, îl voi pune într-o societate ce nu-l poate supăra, în societatea lui K. Marx și Fr. Engels.

Încă în „Manifestul comunist" citim:

„Împinsă de *nevoea de a avea noi debușeuri tot mai largi*, burghezia invadează globul întreg. Ea trebuie să pătrundă pretutindeni, să se stabilească pretutindeni, să creeze pretutindeni

3 C. Dobrogeanu-Gherea – „Din ideile fundamentale" etc., p. 21-23.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

mijloace de comunicațiune. Exploatând piața mondială, burghezia dă un caracter cosmopolit producțiunii tuturor țărilor. Spre desperarea reacționarilor, ea a *lipsit industria de baza ei națională*... burghezia luptă împotriva crizelor *cucerind noi piețe*"...[4]

Dar aceasta este și una din ideile fundamentale ce reies cu putere din întreaga operă, de care mai ales va rămâne legat numele lui Marx în istoria științei, din „Capitalul", și spre a pară orice obiecție din partea „ortodocșilor", voi reproduce pe larg textele relative, cu toate că celor nedeprinși cu „dialectica" specific marxistă li se va cere oarecare sforțare pentru a și le însuși.

K. Marx descrie cum se împarte produsul anual al muncii sociale. În acest produs, spune el, trebuie mai întâi să deosebim acea parte care nu reprezintă decât echivalentul materiilor prime, intrate în procesul de producție, al uzajului mașinilor etc. (capital constant); scăzând numai această parte rămâne adevăratul produs al muncii acestui an.

„Întreaga reproducțiune anuală, tot produsul anului curent este produsul muncii utile a acestui an. Dar valoarea acestui produs integral (Gesammtproduct), este mai mare decât acea parte a acestei valori, în care este întrupată munca anuală, adică puterea de muncă cheltuită în cursul acestui an. *Valoarea produsă* (Werthproduct) a anului curent, acea valoare care este din nou creată în cursul acestui an în formă de marfă, e mai mică decât *valoarea produselor* (Productenwerth), decât valoarea integrală (Gesammtwerth) a maselor de mărfuri create în cursul anului întreg. Diferența, pe care noi o vom obține, scăzând din valoarea integrală a produsului anual acea valoare ce i-a fost efectiv adăogită prin munca anului curent, această diferență nu reprezintă o valoare efectiv produsă în acest an, ci numai o valoare ce din nou apare într-o formă nouă (nur in neuer Daseinsform wiedererscheinender Werth), adică valoare ce a fost transportată asupra produsului anual de la o valoare preexistentă (partea capitalului constant ce a contribuit la producțiune)."[5]

Afară de acea parte din produsul anual, ce reprezintă valoarea „capitalului constant", transportată asupra lui, trebuie să deosebim în el partea ce reprezintă echivalentul salariului plătit lucrătorilor („capitalul variabil") – restul este „plus-valoarea" care reprezintă, cum spune Marx, „munca neplătită":

„Suma amânduror acestor părți ale valoarei produse nu alcătuește încă întreaga valoare a mărfurilor. Mai rămâne o rămășiță (a produsului

4 „Manifeste du parti communiste", p. 19 și 23, passim.
5 K. Marx – „Das Kapital", vol. II, p. 413 (ed. 2-a, 1893).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

anual) pe deasupra uneia și a alteia: plus-valoarea. Această parte a valoarei, ca și acea partea ei care înlocuiește (reprezintă) capitalul variabil cheltuit pentru salarul lucrătorilor, este o valoare nou creată de către muncitori în procesul producțiunii, aceasta este munca solidificată (festgeronnene Arbeit). Însă pe proprietarul întregului produs, pe capitalist, ea nu-l costă nimic... tocmai această împrejurare a fost motivul pentru care capitalistul nostru se ocupă cu producțiunea mărfurilor. Dar asupra plus-valoarei, ca atare, nu are nici o înrâurire nici binecuvântata lui țintă de a pune mâna pe supra-valoare, nici cheltuiala ei ulterioară, ca venit, de către el sau alții. Toate aceste împrejurări nu pot schimba întru nimic faptul că plus-valoarea este munca solidificată *neplătită*, precum nu schimbăm nici mărimea ei, care e determinată de cu totul de alte condițiuni"[6].

„Salariul lucrătorilor formează venitul lor precum și plus-valoarea, împărțită între capitaliști și proprietarii funciari, ca profit și rentă, formează venitul acestora. Aceste clase sociale împart între ele venitul integral (Gesammtrevenue) al societății, și fiecare din ele își consumă partea sa ca venit, formând astfel *cererea*, bazată pe cheltuiala venitului"[7].

Puterea de consumație a lucrătorilor, a majorității populațiunii, fiind, astfel, limitată la partea lor din venitul social, crizele de supraproducție aparentă sunt fatale, cu atât mai mult, cu cât creșterea productivității e însoțită de aruncarea afară din procesul producțiunii a maselor de muncitori:

„Puterea de consumație a lucrătorilor este mărginită în parte prin legile care cârmuiesc salariul, iar în parte prin faptul că ei sunt întrebuințați pentru muncă numai câtă vreme pot fi întrebuințați cu profit pentru clasa capitaliștilor. *Ultima cauză a crizelor reale rămâne sărăcia și mărginirea consumațiunii maselor* față de tendința producțiunii capitaliste de a dezvolta astfel forțele productive, ca și cum ea n-ar avea alte limite decât puterea absolută de consumație a societății întregi"[8].

Această nepotrivire, tot mai strigătoare cu dezvoltarea marii industrii, între puterea de consumație a maselor ce relativ scade tot mai mult, pe de o parte, și creșterea uriașă a avuției produse, pe de altă parte, a fost relevată de „marele bătrân" Gladstone pentru Anglia încă în 1843:

„Una din trăsăturile cele mai melancolice în starea socială a țării noastre – spunea el în Camera Comunelor – constă în faptul ce nu se

6 K. Marx – op. cit., vol. II, p. 362.
7 K. Marx – op. cit., vol. III, 1, p. 174-175.
8 Ibid., vol. III, 2, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

mai poate contesta că scăderea puterii de consumațiune a poporului și mărirea privațiunilor și a mizeriei claselor muncitoare are loc în același timp cu acumularea bogățiilor în mânile claselor superioare și cu creșterea constantă a capitalului..."[9].

Acestei constatări K. Marx, după firea lui revoluționară, îi dă o expresie violentă. Analizând în primul volum al „Capitalului" legile ce guvernează acumularea capitalului, el arată că dezvoltarea marii industrii duce fatal la crearea unei supra-producții artificiale, alături de o suprapopulație artificială, la creșterea avuțiilor odată cu scăderea relativă a părții lucrătorului în produsul anual, și cu formarea unei groaznice „armate de rezervă" a muncitorilor fără lucru:

„Producând astfel acumularea capitalului, muncitorimea produce în același timp, și în măsură tot mai mare, un prisos relativ al muncitorilor înșiși (die Mittel ihrer eignen relativen Ueberzähligmachung). Aceasta este legea populațiunii, caracteristică felului capitalist de producțiune... Această lege condiționează acumularea mizeriei corespunzătoare acumulării capitalului. Acumularea bogăției la un pol corespunde la celălalt pol, adică în partea clasei ce creează produsul ei propriu în forma de capital, acumulării mizeriei, tuturor greutăților muncii, robiei ignoranței, brutalității și a degradării morale"...[10]

Acesta este rezultatul *contrazicerii interne* în dezvoltarea industrială, contrazicere care decurge din faptul că odată cu mărirea productivității industriale, partea claselor muncitoare în produsul național ajunge *relativ* tot mai mică (chiar dacă salariile cresc) și deci puterea ei de cumpărare e *relativ* mai restrânsă. Supra-populația relativă, cu toate mizeriile ce se nasc din ea, nu este decât o altă față a supra-producției relative:

„Fiindcă scopul capitalului nu constă în satisfacerea trebuințelor, ci în crearea profitului, și fiindcă el ajunge la acest scop numai prin acele mijloace, care cantitate a produselor o determină după dimensiunile producțiunii, și nu dimpotrivă, apoi fatal se produce continuu o nepotrivire între dimensiunile consumațiunii, întemeiate pe felul de producțiune capitalist, pe de o parte, și o producțiune *ce mereu tinde să treacă peste limite inerente ei*, pe de altă parte... Dacă ni se va spune că supraproducția e numai relativă, aceasta e cu desăvârșire just, însă întreg felul de producțiune capitalist se prezintă ca un fel relativ de producțiune, ale cărui limite nu sunt absolute, însă pentru el, avându-l la bază, ele sunt absolute. Cum ar putea altfel

9 Citat în K. Marx, op. cit., vol. I, p. 616-617 (ed. 4-a, 1890).
10 Op. cit., vol. I, p. 596 și 611.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

să lipsească cererea tocmai pentru acele mărfuri, de care au nevoie masele poporului, și cum s-ar putea altfel întâmpla ca să fie nevoiți capitaliștii să caute pentru aceste mărfuri *piețe îndepărtate, pentru ca să fie în stare să plătească, înăuntrul țării lucrătorilor* cantitatea mijlocie a mijloacelor necesare pentru existență ?... Într-un cuvânt, toate obiecțiunile împotriva fenomenelor vădite de supraproducțiune (fenomene ce nu se îngrijesc de aceste obiecțiuni), se reduc la aceea că limitele producțiunii *capitaliste* nu sunt limite pentru *producțiunea în sine*, și deci nu ar fi nici limite pentru acest specific, capitalist, fel de producțiune. Dar contazicerea acestui fel capitalist de producere constă tocmai în tendința lui spre dezvoltarea absolută *a forțelor* productive, care mereu intră în conflict cu *condițiunile* specifice ale producțiunii, în cercul cărora circulă capitalul, și numai în cercul cărora el se și poate mișca:

Nu se produc prea multe *mijloace de existență* în raport cu populațiunea existentă. Dimpotrivă. Se produce prea puțin pentru ca masele populare să fie satisfăcute cuviincios și omenește.

Nu se produc prea multe *mijloace de producțiune*, pentru ca să poată găsi de lucru partea populațiunii în stare de a munci. Dimpotrivă... Nu se produc destule mijloace de producțiune pentru ca toată populația capabilă de muncă să poată munci în condițiunile cele mai productive...

Nu se produce prea multă bogăție. Dar se produce, periodic, prea multă bogăție, *în formele ei capitaliste contrazicătoare*"...[11]

În aceste condiții, inerente industriei mari, ea se înăbușă în limitele înguste ale pieții interne.

„Din cauza aceasta, piața trebuie să fie mereu tot mai largă... Contrazicerea internă caută să fie rezolvată prin lărgirea câmpului extern al producțiunii"...[12] „Comerțul exterior lucrează, în genere, în acest sens, întrucât el permite lărgirea producțiunii... Astfel, în măsura dezvoltării producțiunii capitaliste, din cauza necesității inerente acestui fel de producțiune, prin nevoea ce are el de o piață tot mai largă, dezvoltarea comerțului exterior este rezultatul propriu al acestui fel de producțiune."[13]

Concluzia:

„Producțiunea capitalistă în genere nu există fără comerțul exterior" (Kapitalistische Production existirt überhaupt nicht ohne auswärtigen Handel)...[14]

11 Op. cit., vol. III, 1, p. 239-240.
12 Op. cit., vol. III, 1, p. 226.
13 Op. cit., vol. III, 1, p. 218.
14 Op. cit., vol. II, p. 446.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Am recurs la atâtea citate din Marx nu pentru că aș fi avut nevoie aici de critica sistemului capitalist în sine, cuprinsă în ele, care direct nu ne interesează aici. Dar am voit prin cuvintele însești ale magistrului, puțin cunoscut în țară chiar de social-democrați, și poate, chiar... *mai ales* de social-democrați, să arăt cât de intimă e legătura între sistemul lui Marx și concluzia că marea industrie, prin firea ei, este supusă unei necesități inexorabile de a tinde mereu să treacă peste limitele pieții interne, și nici nu poate exista fără piața externă. Această concluzie reiese luminos din toată argumentarea lui Marx, și mulțumită lui, rămâne dobândită pentru știință.

Cele „trei *fapte principale* (Hauptthatsachen) ale producțiunii capitaliste" pentru K. Marx sunt tocmai:

1. „Concentrarea mijloacelor de producțiune în mâinile unei minorități tot mai restrânse.

2. Organizarea socială a muncii, înăuntrul fabricei (prin diviziunea muncii, cooperație, aplicarea științei) și

3. Crearea pieții mondiale".

Iar aceasta din urmă este motivată de condițiile inerente producției industriale: „extraordinara putere productivă în comparație cu populația, contrazicerea între rapida ei dezvoltare și creșterea populațiunii, ce formează o bază tot mai îngustă pentru producțiune" etc.[15]

Prin urmare, aici nu avem a face cu un detaliu de ordin secundar, ci cu un principiu fundamental al marxismului teoretic.

Din nenorocire, „Capitalul" a rămas neisprăvit, și ultimul volum e întrerupt tocmai la începutul secțiunii, care trebuia să trateze despre venituri, distribuirea lor între clasele sociale și consumarea de către acestea, și în care urma să fie tratată sistematic toată chestiunea piețelor, după obiceiul lui K. Marx, după ce toate elementele au fost pregătite cu toate datele statistice, probe istorice etc.

Dar de câte ori K. Marx a avut ocazia să atingă această chestiune, în totdeauna a afirmat aceeași idee.

Așa, de pildă, în „Klassenkämpfe" cetim:

„Burghezia industrială poate să domine numai acolo, unde industria modernă a transformat toate raporturile de proprietate în conformitate cu trebuințele sale, iar această putere *industria poate să o capete* numai acolo, unde ea a cucerit piața mondială, *fiindcă limitele naționale sunt îndestulătoare pentru desvoltarea ei*"...[16]

15 Op. cit., vol. III, 1, p. 249.
16 K. Marx – „Klassenkäampfe in Frankreich 1848 bis 1850", p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Și așa a fost înțeles lucrul de către *toți* marxiștii de frunte din Apus, așa a fost înțeles, cum ați văzut, și de d. Gherea, la noi.

Aș putea să dovedesc această afirmare prin citate nesfârșite din toți teoreticienii mai însemnați ai social-democrației, începând cu Fr. Engels, dar mă voi mărgini aici numai la cel mai „ortodox" dintre toți, și cel mai autorizat astăzi de a vorbi în numele doctrinei, K. Kautsky.

În polemica lui recentă împotriva lui Ed. Bernstein, el scrie:

„O lărgire constantă a întreprinderilor și a producțiunii este, în societatea capitalistă, o condițiune vitală nu numai pentru salariați, dar și pentru clasa capitaliștilor.

Dar prima condițiune pentru lărgirea producțiunii este *lărgirea corespunzătoare a pieții*, mărirea cererii pentru produsele producțiunii capitaliste, care tinde mereu să coboare valoarea singurului lucru pe care muncitorii îl pot da în schimb, adică a forței lor de muncă, încât *muncitorii pot cumpăra cantități din ce în ce mai mici din ceea ce au produs ei înșiși.*

Prin urmare, întinderea constantă a pieții e una din problemele cele mai importante ale capitalismului industrial...

E clar că modul capitalist de producțiune *ajunge imposibil* din moment ce piața nu se mai lărgește în aceeași măsură ca și producțiunea, adică îndată ce supra-producțiunea ajunge cronică"...[17]

E adevărat că tot K. Kautsky arată că în oarecare măsură se poate lărgi și piața *internă*, de pildă „prin suprimarea industriei primitive la domiciliu" etc. Dar însuși Kautsky recunoaște că limita acestei posibilități e foarte îngustă. Într-adevăr, în ce privește suprimarea industriei casnice, întrucât aceasta privește pe meseriaș, distrugerea meseriilor are ca efect proletarizarea meseriașilor și, dacă ei nu găsesc loc în industria mare, scăderea puterii lor de consumație; iar în ce privește distrugerea industriei casnice a țăranilor, ea *întotdeauna scade puterea lor de cumpărare* și deci această distrugere are nevoie să fie compensată prin lărgirea pieții în altă parte.

K. Kautsky chiar deduce, din necesitatea inexorabilă pentru industria modernă de a trece peste limitele pieții interne, triumful necesar al socialismului, întrucât dacă marea industrie va acapara tot pământul, aceasta, economicește, nu va mai forma decât o singură piață „internă":

„Iată, spune el, o situație din care, dacă ea se va prezenta, va rezulta inevitabil triumful socialismului.

17 K. Kautsky – „Le marxisme et son critique Bernstein", p. 262-263 și 266.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Și va trebui să ajungem la această situațiune, dacă evoluțiunea economică își va urma progresul ei de până acum, pentru că *piața externă ca și cea internă au limitele lor*, pe când creșterea producțiunii este, practicește, nelimitată”...[18]

Las deocamdată la o parte perspectivele infinite ce ne deschid acest pasaj asupra momentului când socialismul ar trebui să învingă *necesar*.

Dar socot că am dreptul să conchid că sunt de acord cu marxismul cel mai patentat, afirmând că *fără piața externă nu poate fi mare industrie modernă*, nu poate urma *industrializarea societății* și, deci, nici nu se poate naște și dezvolta *proletariatul industrial*, cu caracterul lui social specific, cu rolul lui politic și economic determinat.

Prin urmare, viitorul industriei mari în România atârnă de posibilitatea pentru ea de a avea debușeuri străine, de a-și asigura piața externă.

Poate găsi industria românească o piață externă pentru mărfurile ei ?

Piețe străine nu se pot deschide pentru industria nici unei țări decât pe două căi:

1. Prin forță: prin cucerirea de colonii, prin asigurarea, cu ajutorul tratatelor internaționale – totdeauna încheiate pe baza raporturile reale de putere – a „zonelor de interese“, de „protectorate“ etc.

2. Prin superioritatea economică, care să permită biruința pacinică, prin concurență liberă, a produselor altor țări.

E clar că, mai ales la începutul dezvoltării industriale, o țară își poate asigura un debușeu extern cu mult mai ușor pe calea întâia.

Cea dintâi țară din Europa, în care s-a produs acea rezoluție industrială ce a dat naștere industriei moderne, este Anglia. Ea, se poate spune, n-a avut până în veacul XIX, și încă târziu, concurenți pe piața mondială, în ce privește produsele industriale. Totuși dacă în urma evoluțiunii din veacul XVII, flota ei nu i-ar fi asigurat dominația mărilor, dacă ea nu și-ar fi creat un imens imperiu colonial, încă dezvoltarea industrială a Angliei nu ar fi avut acel mers triumfal în toate cele cinci continente.

După Anglia, industria modernă a început să se dezvolte în Franța. Și concurența care amenința, prin aceasta, pe Anglia ne explică mai ales războaiele ce le ducea Marea Britanie împotriva Franței, în epoca revoluționară și a primului Imperiu. De n-ar fi decât „blocul continental” al lui Napoleon I, încă ar fi îndeajuns pentru ca resortul adânc al acestor războaie să fie dezvelit: e lupta unei țări mai industrializate împotriva unei concurente, la începutul dezvoltării

18 Ibid., p. 267.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

industriale. Și în Franța nici nu s-a putut dezvolta industria, mai ales, în prima fază, decât în acele ramuri, care dintr-un motiv sau altul au fost părăsite de Anglia. Și totuși, Franța are un domeniu colonial de zece ori mai întins decât teritoriul metropolei, și cu o populație dublă.

În Germania, deși în partea ei apuseană sunt țări de o veche cultură, în care industria se născuse încă de pe vremea când Anglia producea numai grâne și lână (care se transporta și se transforma în Țările-de-Jos și în provinciile renane ale Germaniei) totuși industria modernă nu s-a putut dezvolta în ea decât în urma războiului franco-german, care i-a creat o situație predominantă în lume, și i-a dat putința de a-și croi colonii, protectorate și „zone de influență".

Sub ochii noștri, Japonia, apucând calea dezvoltării industriale, a trebuit să ducă două războaie crâncene, pentru a-și îngrădi un debușeu, iarăși în colonii, protectorate și zone de influență.

În sfârșit, chiar Statele-Unite, cu tot teritoriul lor întins, și cu o situație excepțională față de statele Americii Centrale și ale celei de Sud, încă, sub imboldul dezvoltării industriale, a trebuit să ducă războaie, să facă, rupând cu o tradiție seculară, politică „imperialistă" tot pentru colonii, protectorate și zone de influență...

Și, în măsura în care se ridică noi state industriale, e interesant de constatat, cum aceasta stânjenește falnica industrie engleză, și Anglia, cum vom vedea îndată, începe să-și transforme capitalul industrial în capital comercial și de bancă, deși coloniile ei acoperă a șasea parte a globului și au o populație de aproape jumătate de miliard !...

Socot că nimeni nu va tăgădui că această cale, „mai ușoară", deschiderea debușeurilor prin forța armată, ne este închisă cu desăvârșire.

Rămâne cealaltă: *superioritatea economică !...* Mărturisesc că simt oarecare jenă să discut serios șansele industriei române de a învinge, din acest punct de vedere, țările ce au secole de cultură înaintea noastră...

Și să nu uitați că nici superioritatea economică nu te poate scuti, în lupta pentru debușeuri, de necesitatea de a te rezema și pe forța materială.

Credeți că dacă am reuși, de pildă, să primejduim în mod serios exportul într-o regiune determinată din Orient (unde ne-ar veni mai ușor să luptăm) al vreunuia din titanii industriei moderne, nu s-ar găsi pretexte plauzibile pentru a ne închide ușa ?... De a inventa vreo „zonă de influență sau de interese" împotriva noastră ?

Aduceți-vă aminte numai de comerțul nostru de vite, cum a fost distrus, împotriva tuturor tratatelor, prin abuzul de forță, fără nici o jenă...

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Dar să admitem că în industrie nu vom suferi astfel de accidente, deși în deceniile din urmă mai ales interesele acestea au motivat cele mai multe conflicte internaționale și țara care intră în lupta, chiar *pacinică*, pentru debușeuri, trebuie să fie gata să o sprijine și altfel.

Să trecem...

Superioritatea economică este determinată și de condiții generale de cultură și de energia poporului.

În această privință, cu cele 80% de analfabeți și cu veacuri de stăpânire orientală în spate, mi se pare că nu vom ridica prea multe pretenții.

Cunoscutul miliardar american, Carnegie, explică superioritatea rasei anglo-saxone prin instituțiile ei politice, prin faptul că poporul englez e deprins de veacuri să-și guverneze singur toate interesele; începând cu administrația unui sat și sfârșind cu guvernul central, nimic nu se mișcă fără controlul sau fără intervenția directă a cetățenilor.

Un popor, care în durerile lui, nu găsește cale intermediară între o răscoală și votul după porunca d-lui subprefect, nici în această privință nu poate fi prea pretențios...

Să ne mărginim la condițiile pur tehnice.

Dintre acestea, însemnătatea cea mai mare o au: îndemânarea și puterea de muncă a lucrătorilor și utilajul bogat și perfecționat.

Și într-o privință și în alta, o țară înapoiată economicește, prin faptul chiar al înapoierii sale, se află fatal într-o stare de inferioritate dureroasă.

Se cer generații de activitate intensă industrială, pentru ca această inferioritate nu să dispară, dar, cel puțin, să fie mai puțin simțitoare. Și cu cât o țară ar porni mai târziu în această direcție, cu atât e mai greu pentru ea să se ia la întrecere cu țările înaintașe.

Din această cauză, simplul fapt că dezvoltarea industrială a unei țări a întârziat, apare prin sine însuși ca o piedică în lupta pentru debușeuri.

Să vă ilustrez greutățile pe care le-am avea de învins, prin câteva date.

Pentru a compara calitățile lucrătorilor din diferite țări, Mulhall recurge la un mijloc foarte ingenios.

Fiindcă în agricultură produsele variază mai puțin și pot fi mai ușor comparate după un element obiectiv, greutatea, și fiindcă aici și deosebirea de utilaj joacă un rol mai mic, el face socoteală câtă greutate mijlocie *pe muncitor agricol* are produsul anual al agriculturii în diferite țări.

Și iată rezultatele la care ajunge:

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Un lucrător din Statele Unite, unde s-au selecționat elementele cele mai energice ale rasei anglo-saxone, produce o greutate de *două ori* mai mare ca cel din Anglia, de *trei ori* mai mare decât cea produsă de un lucrător din Germania, de *cinci ori* față de cel din Austria și de *șapte ori* de cel din Rusia, țară „eminamente agricolă" ! Numărul lucrătorilor agricoli (țărani și salariați) este în toată Europa *de nouă ori* mai mare decât în Statele Unite, însă produsul lor e numai de *două ori* mai greu decât produsul integral al agriculturii americane.

Cu alte cuvinte, 22 de americani produc cât 100 de europeni !

Un economist observă că un fermier american, chiar când taie lemne, produce o impresie estetică puternică: poza, gestul, fiecare mișcare parcă sunt studiate anume astfel încât cu o minimală cheltuială de forță să producă maximum de rezultate.

În industrie are însemnătate mai mare utilajul. Totuși comparația e interesantă și aici (cu cât mai mult că și utilajul e, cum am spus, un factor în lupta economică): valoarea mijlocie produsă de un lucrător industrial pe an e în Statele Unite de 8.250 de franci, pe când în Europa numai de 1.950 de franci, aproape 4½ mai puțin ! (Și încă media europeană e urcată mulțumită muncitorului englez, care produce tot atât de mult).[19]

Din nenorocire, nu sunt date pentru România, iar în cele pe care le avem nu ne putem încrede. Dar socot că nimeni nu va avea prezumția să creadă că noi *am ridica* media europeană...

Să trecem la utilaj.

Un mijloc foarte sigur de a compara utilajul este de a socoti numărul de „cai-vapori" pe 1000 locuitori din diferite țări. Iată datele ce se pot găsi tot la Mulhall.[20] În 1897 se aflau:

În Anglia	- 323 cai-vapori pe 1000 locuitori
În Statele Unite	- 291 „ „
În Franța	- 155 „ „
În Germania	- 156 „ „

România iarăși este cuprinsă în peninsula Balcanică, și să presupunem că media celor vreo 10 cai-vapori de o mie de locuitori se datorează numai faptului că înapoierea vecinilor noștri ar scădea-o prea jos.

Dar Austria, care pentru noi în privința dezvoltării industriale e un ideal ce nu ne-ar fi ușor să ajungem, are numai 59 cai-vapori de 1000 locuitori. Cât poate avea România ? 20 sau 30 ? Cât i-ar trebui

19 Mulhall – Dictionary of Statistics, p. 613 și 767.
20 Ibid., p. 807 combinată cu p. 787.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

să ajungă, nu zic pe Anglia cu 323, dar cel puțin pe Franța cu 155 cai-vapori ?...

Un literat francez, foarte inteligent, d. Jule Huret, călătorind prin America, s-a întâlnit acolo cu un mare industriaș francez, d. Clément, fabricant de automobile, care se dusese anume în Statele Unite ca să studieze condițiile industriei americane.

Față de entuziasmul industriașului francez *pentru muncitorii americani*, d. Huret îl întreabă:

„- Dar în ce constă superioritatea acestor lucrători ?

„- Sunt admirabili (răspunde industrișul). Ei nu se gândesc numai la aceasta, înțelegeți. Ei adaptează, perfecționeză. Fiecare lucrător se întreabă mereu ce s-ar putea face ca mașina lui să producă mai bine și mai repede. Fiecare nu se ocupă decât de treaba lui, pentru care e responsabil. Ei sunt extraordinar de atenți... Simțul lor de datorie e real și serios. Datoresc ei opt ore de muncă, ei îți dau opt ore de muncă efectivă, nu șapte ore și trei sferturi, dar nici un minut mai mult de opt ore. Cum intră în fabrică, îndată se apucă de lucru; la noi în Franța, dimpotrivă, intrăm cât se poate mai încet, și vreo zece minute ne întindem înainte de a începe munca. Înmulțiți 10 minute prin 1000 lucrători ai unei fabrici – aceasta face 10.000 de minute, sau 166 de ore pierdute dimineața și seara: 332 de ore pe zi ! Socotiți pierderea pe lună. Când intru în vreo fabrică în America, un singur lucrător nu-și ridică nasul de la lucrul lui. La mine, când vizitez fabrica mea, știu dinainte că vor fi ceasuri întregi de muncă pierdute. Și așa în toate, o ordine minunată, o metodă simplă și practică pentru tot felul de operațiuni. La Hart-Ford, de pildă, bilanțul unei fabrici cu 900 lucrători se poate face *în două ore*. În Franța e nevoie de *cincisprezece zile* !,... *Noi suntem cu două generații în urmă* față de America, din punctul de vedere mecanic. Trebuie să recunoaștem aceasta și să facem toate sforțările. Pentru aceasta e indispensabil să-i trimitem în America pe copiii de lucrători cei mai bine înzestrați să învețe, *să învețe să muncească...*"

„- Ați uitat să-mi spuneți, observai, că aici lucrătorii sunt plătiți cu 15 și 20 franci pe zi, și chiar mai mult."

- Iată, îmi răspunse d. Clément, un aforism economic, pe care-l voi duce de aici acasă: lucrătorul cel mai scump este Bretonul abrutizat care e plătit cu 1,50 fr. pe zi. Fiindcă el nu merită nici acest salar mizer. *Aici lucrătorii în opt ore produc mai mult decât cei de la noi în zece ore.* Ăstora li se poate plăti"...[21]

21 J. Huret – „En Amerique, De New-York à la Nouvelle-Orléans", p. 118, 122, 124, passim.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Băgați de seamă că se face comparație cu *francezii* !...

Dacă francezii sunt cu *două generații* în urma americanilor, câte ne-ar trebui *nouă* ca să-i ajungem ?...

Dacă am forma o scară, în vârful căreia am pune, în odinea îndemânării relative a lucrătorilor, pe americani, englezi, francezi, germani etc., pe ce treaptă ar fi căzut locul românilor ?

Puteți afla de la orice antreprenor de construcții, că oricât de patriot ar fi el, preferă să plătească unui lucrător italian șapte lei pe zi, decât unui român trei lei...

Să nu uitați că aici nu e vorba de *individualități*, ci de *masă*. Într-un popor ce nu este încă iremediabil degenerat, totdeauna se vor găsi individualități ce pot căpăta cea mai mare iscusință în orice ramură de activitate, dar cât de greu se poate răspândi o superioritate tehnică în *masa populației*, puteți judeca din cazul grădinarilor bulgari. Mare lucru e grădinăria lor ? Și cât de greu e să-i înlocuim prin munca țăranilor noștri !

Și industria are nevoie tocmai de *mase* de lucrători cu anume însușiri.

În ce privește utilajul, de asemenea, v-aș sfătui să citiți cartea lui Huret. Uimirea unui francez înaintea minunățiilor văzute vă va convinge, în mod intuitiv, mai bine decât orice cifre de distanța ce ne desparte.

Acest utilaj nu cere numai o cultură tehnică (care presupune și o cultură generală) de un nivel atât de înalt, încât ne-ar trebui multe decenii pentru a-l ajunge, dar și o imensă bogăție acumulată.

Diferența între cei 20-30 cai-vapori pe 1000 locuitori în România și 200-300 în Anglia, Statele-Unite sau Germania, reprezintă *multe miliarde*.

Ce șanse dar putem avea de a învinge în piața mondială prin *superioritate economică* (că doar nici ceilalți nu vor sta pe loc) ?

Dar mai este o considerație mai puternică decât toate.

Dacă industria mare, cum am dovedit, nu se poate dezvolta fără piață externă, asta înseamnă că însuși faptul că există state industriale, presupune necesar, ca o *condiție indispensabilă*, și existența acestor *neindustriale*, în care se exportează produsul industriei.

Cu alte cuvinte, marea industrie ea însăși formează o *piedică pentru dezvoltarea industrială a țărilor înapoiate* și presupune împărțirea pământului în țări de mare industrie și în țări, în care nu poate înflori decât agricultura și, cel mult, cu o politică economică sănătoasă, industria mică de tot felul (aceasta se deosebește de cea mare nu numai *cantitativ*, ci și *calitativ*, prin însușirile ei intrinseci).

Într-adevăr, unde s-ar mai putea exporta, dacă *toate* țările s-ar industrializa ?

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

La această concluzie ajunge K. Marx însuși:

„...Odată ce s-au stabilit condițiunile generale de producțiune, care corespund *cerinților marii industrii*, acest fel de producțiune capătă o elasticitate, o facultată de rapidă lărgire, ale cărei limite sunt determinate prin cantitatea de materii prime și mărirea debușeului... Eftinătatea produsului mașinilor și transformarea mijloacelor de comunicație și transport slujesc ca arme *pentru cucerirea piețelor străine*. Ruinând produsul meseriilor, marea industrie transformă *cu de-a sila* (zwangsweise) aceste piețe în *câmpuri de producțiune a materiilor prime de care are nevoie*. Așa Marea Britanie a *forțat* India de est să producă pentru ea bumbac, lână, cânepă, in, indigo etc.... se creează o nouă împărțeală a muncii internaționale, după locurile de principală așezare a producțiunii prin mașini, – împărțeală, care *transformă o parte a globului într-un câmp de producțiune agricolă precumpănitoare, iar cealaltă parte în câmp de producțiune al marii industrii*"...[22]

Același lucru, în fond, îl afirmă încă „Manifestul comunist", când ne spune:

„Precum ea a subordonat satele orașelor, națiunile barbare și semi-civilizate, tot așa burghezia a *subordonat țările agricole celor industriale, orientul occidentului*"...[23]

Dacă, prin urmare, pe lângă țările ce domină astăzi piața mondială, cu timpul se mai pot alătura și altele, care ar reuși să forțeze ușa pieții mondiale, aceasta nu poate merge până la infinit. Și fiecare țară nouă, a cărei mare industrie apare în piața mondială, este o nouă piedică, o nouă greutate de învins pentru toate celelalte rămase în urmă, în „câmpul de producțiune primitivă", cum spune K. Marx.

Și avem înaintea noastră țări a căror dezvoltare industrială e abia la începutul ei, ca Spania, Italia, Austro-Ungaria, Rusia, țări de o cultură mai înaintată și de o putere materială mai însemnată, care le dă putința, mai mult sau mai puțin, de a lupta și de a-și asigura, într-o măsură oarecare, „zonă de influență" și „protectorate".

România nu le poate opune decât bunele ei intenții de a se „industrializa".

Dacă în aceste condiții, chiar pentru Rusia se poate discuta posibilitatea de industrializare, cu toată puterea ei militară, cu imensa ei populație de „optzeci de limbi", cu întinderea ei nemărginită, cu condiții atât de deosebite de climă, relief, caracter al solului etc.; (și o contestă chiar economiști de frunte ai Rusiei, să citez numai pe Nicolason, a cărui carte fundamentală e tradusă și în limbile franceză

22 K. Marx – „Kapital", vol. I, p. 416-417.
23 K. Marx et Fr. Engels – „Manifeste" etc., p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

și germană, o contestă cu argumente foarte serioase, pe baza datelor statistice sugestive) chiar dacă pentru Rusia, zic, se poate discuta aceasta, numai interesul, ignoranța, sau o idee fixă de maniac, poate explica visul industrializării României...

Pentru u n o m ce nu și-a pierdut simțul realității, aș fi putut înlocui toată argumentația de până acum cu o simplă indicație: *nicăieri* în lume și *niciodată* industria mare nu s-a dezvoltat fără piața externă.

E vădit, atunci, că doar pronia cerească ar fi putut face o excepție anume pentru România.

Iar încât privește posibilitatea de a cuceri oricum piața externă, sunt suficiente o privire asupra hărții geografice și cunoștințele de istorie din liceu.

Dar proba cea mai hotărâtoare pentru orice om neorbit de patimă sau interes, sunt rezultatele obținute în treizeci de ani de politică protecționistă și de regim excepțional de „încurajări" de tot felul ale industriei de către stat.

Până unde poatre ajunge acest sistem am arătat altădată în Cameră.[24]

Defunctul G. Palade, pe atunci ministru de finanțe, arătase în expunerea de motive a unui proiect de lege, că avantajele acordate fabricilor de zahăr se urcă la o sumă care, după ce acoperă costul materiilor prime întrebuințate de ele, mai lasă un surplus de 20% asupra capitalului lor de instalație !

E destul de frumos.

Am dovedit însă imediat, pe baza datelor oficiale, că situația este și mai bună. Dacă socotim toate avantajele ce le au fabricile de zahăr, obținem următorul rezultat:

Statul dă fabricilor de zahăr materia primă *gratuit*.

24 Discuția la Mesaj, ședința din 2 decembrie 1901. Am dat atunci datele detaliate relative la rezultatele protecționismului nostru. Repet însă încă o dată, cum de altfel am și spus atunci în Cameră, că n-am în vedere industria extractivă, petrolul etc., bazată pe o situație excepțională și care poate avea un viitor în țară. Însă din punctul de vedere ce ne interesează aici, crearea unui proletariat industrial ca factor politic și economic, această industrie poate avea puțină însemnătate: suntem acum a treia țară în lume, ca producție de petrol, totuși în această industrie sunt ocupați numai 5-6000 de lucrători propriu-ziși ! De asemenea nu am în vedere așa numita „industrie" forestieră, bazată pe exploatația unei bogății naturale, care de altfel la noi se rezumă în devastarea vandalică a acesteia. Nu pot vorbi aici de rezultatele economice ale unei astfel de „mari industri" care sunt, de altminteri, „grandioase", dar care reprezintă fenomene de altă natură decât cele ce ne interesează aici.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Statul mai plătește *tot salariul* pentru muncitorii întrebuințați în aceste fabrici.

Și, pe deasupra, *le mai dă fabricanților anual 20% asupra capitalului lor de instalație* !

Și cu toate acestea, fabricile acestea, ca să poată trăi, sunt silite să încheie un „cartel", cu toate că noi plătim peste un franc kilogramul de zahăr, pe când bulgarilor le vindem același zahăr cu mai puțin de 50 de bani !...

Mi se pare că „încurajarea" industriei mari nu poate fi dusă mai departe.

Și care sunt rezultatele obținute în treizeci de ani de astfel de sacrificii ?

Statisticienii noștri, din „patriotism", spre a dovedi că România înflorește și în privința industrială, ne arată cu mândrie cifra din „ancheta industrială" a Ministerului de domenii, după care valoarea produsului anual al „marii industrii" se urcă la 229.795.801 lei.[25]

Și e picant că autorul anonim al broșurii jubiliare editate de „România muncitoare", tot dintr-un patriotism *sui generis*, pentru a arăta progresele industrialismului, ne citează această cifră ![26]

Dar această „valoare" se reduce la prețul produselor *definitive* în piața noastră.

Cu această metodă se poate ajunge, de pildă, la următorul scandal fără nume.

În prețul tutunului produs de fabricile noastre intră pe trei pătrimi și *impozitul* impus prin monopol consumatorilor, din care 80% sunt țărani.

Nu e o ironie feroce, de a considera ca *valoare propusă de fabricile de tutun* tocmai *valoarea sustrasă* prin mecanismul financiar din punga țăranului, din produsul micii lui agriculturi „sălbatice" ? !...

Dar „valoarea produsă" de fabricile de zahăr în prețul mai mult decât dublu pe care îl plătim față de bulgari, nu este de aceeași natură ? Ca și toată „valoarea" ce reprezintă numai diferența de preț mulțumită „încurajărilor" și întregului sistem de protecție al industriei naționale ?

Dacă vom socoti numai 30% din prețul mărfurilor produse de „marea" noastră industrie, ca rezultat al protecționismului vamal, al „avantajelor" de tot felul acordate de stat, cred că n-am exagerat, dimpotrivă.

---

25 „Anuarul statistic" din 1904, p. 237. Toate datele ulterioare la industria noastră sunt luate din acest Anuar, p. 225-238.

26 „40 ani de sărăcie, de robie și rușine", p. 5. După ce acest capitol fusese scris (Iulie a. c.), constat același fel de „patriotism" în „Viitorul social" nr. 1, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Dar aceasta ar însemna că din „valoarea” integrală de mai sus trebuie să scădem 68.938.740 lei !

Această valoare *nu* e produsă în industrie, ci e *sustrasă* de la contribuabili prin monopol, „protecțiune” și „avantaje”.

Mai mult. Trebuie să scădem toate întrebuințările multiple ale *aceleiași valori.*

Să vă închipuiți că într-o localitate se produc, să spunem, piei crude în valoare de 1000 lei.

Aceleași piei, după ce trec prin tăbăcărie, costă să presupunem 1500 lei.

Aceleași piei transformate în ghete ajung la un preț de 2500 lei.

Ce ați zice o statistică care, pentru a arăta „valoarea” produsă în această localitate, ar face următoarea socoteală:

Piei crude..........1000 lei
Piei tăbăcite......1500 lei
Ghete.................2500 lei
Total...................5000 !

Dar în acest total valoarea de o mie lei a pieilor crude figurează de *trei ori* (și prin urmare de două ori, 2000 lei, trebuie scăzută) și valoarea, *adăugată* în tăbăcărie, de 500 lei figurează de *două ori* (iarăși trebuie o dată scăzută), va să zică valoarea *reală* produsă în acea localitate ar fi numai de 2500 lei, adică numai o jumătate din „Totalul” socotit de statisticianul nostru.

Acest exemplu schematic vă arată că, același produs suferind un șir de operații industriale consecutive, adesea foarte numeroase, dacă nu vom ține seamă de acestea, putem ajunge la rezultate feerice cu o valoare de nimic.

Dar în valoarea „produsă” în țesătoriile noastre de bumbac, este cuprinsă și valoarea firelor de bumbac aduse din străinătate, pe care nu ele l-au produs. De asemenea și fabricile noastre de postav nu au produs lâna luată din agricultura noastră etc.

Nu am la dispoziție datele necesare ca să pot urmări toate întrebuințările multiple ale aceleiași valori în produsul integral al industriei noastre.

Dar *să luăm de bună* valoarea arătată în ancheta ministerului a *materiilor prime* întrebuințate în marea industrie – ea este 120.927.709 lei. Și această sumă trebuie scăzută, prin urmare, din „valoarea” ce a încântat pe autorul broșurii „României muncitoare”, ca nefiind produsă în această industrie.

Mai departe.

În această „valoare”, este întrupată și amortizarea capitalului de instalație care reprezintă uzajul mașinilor, clădirilor etc., tot valori, care n-au fost create în această industrie, ci aduse din străinătate etc.;

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

tot în ea este cuprins și costul combustibilului, pe care de asemenea nu ea l-a produs etc.

Toate acestea reprezintă acea parte a „capitalului constant", care, după cum spunea K. Marx, reprezintă o valoare *preexistentă* ce *se transportă* asupra produsului industrial, fără să fi fost în realitate *creată* în producția curentă.

La cât se urcă „condeele" din urmă ?

Capitalul de instalație (clădiri, mașini etc.) al celor 625 întreprinderi „mari", despre care este vorba aici, se urcă tot după ancheta oficială, la 247.338.890 lei. Dacă vom socoti amortizarea obișnuită de 10%, aceasta reprezintă o sumă de 24.733.889 lei, ce de asemenea trebuie scăzută din „valoarea *produsă*".

Mai adăugați spre scădere încă prețul combustibilului, arătat în statistica oficială în suma de 9.137.230 lei.

Și acum putem face o socoteală foarte simplă:

229.795.801 lei „valoarea produsă".

68.938.740 lei – diferența de preț datorită numai monopolului, „protecțiunii" și „încurajărilor";

120.927.709 lei – materii prime;

9.137.230 lei – combustibil;

24.733.889 lei – amortizarea capitalului, „transportată" asupra produsului;

223.737.568 lei – total de scădere;

6.058.233 lei – produsul real.

Adică lei șase milioane rotunde rămâne din grandioasa cifră, de aproape 250 milioane. Și încă ! Dacă am putea face socoteală completă, poate am ajunge la zero, sau chiar la deficit, tot pe socoteala celor 69 milioane sustrase de la contribuabili.

Pentru că, notați bine, aici nu e vorba de însemnătatea relativă a industriei față de agricultură. Puteți dubla, tripla, chiar înzeci suma aceasta, ea tot va părea microscopică față de aproape miliardul produs în agricultură.[27]

Dar am voit numai să arăt caracterul unei astfel de industrii anemice, ca manipulare savantă de a scoate din punga contribuabilului, prin produsul agriculturii țărănești, suma de 69 milioane, cel puțin, care să ne fie prezentată apoi ca o „valoare produsă" în această industrie !

În unele industrii, această operație apare chiar într-o goliciune edemică. Avem „industrii", care se mărginesc de a găuri nasturii, sau, abia răsucind câteva fire de bumbac aduse din străinătate, de a le

27 G. L. Colescu – „Progresele economice" etc., p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

transforma astfel în „fitiluri", și iată o „fabrică de nasturi" și alta de „fitiluri" !

Vezi bine, nasturele găurit este o „materie primă" scutită de vamă, iar după ce l-ai găurit înseamnă că *ai produs valoarea* nasturelui de sidef sau de fildeș, și pe lângă că ai încasat echivalentul vămii pentru fildeș și sidef, precum și al vămii pentru nasturii fabricați, te mai folosești de tariful de transport redus până la ridicol și pentru „materia primă" de la graniță, și pentru „valoarea produsă" până la locul de desfacere, plus scutirea de impozite etc. și „mare fabricant" !...

Dar nici caracterul acesta parazitar al „marii" noastre industrii nu ne interesează atâta aici.

Cu oarecare ingeniozitate se pot găsi argumente că e bine să avem măcar o industrie de aceasta.

Fie !... Dar atâta !

Cu o asemenea industrie, după treizeci de ani de sforțări și sacrificii nespuse, nu putem avea pretenția de a cuceri piața mondială prin *superioritate economică* și, deci, nu putem avea nici nădejde în industrializarea țării și în nașterea unui proletariat industrial, care să poată avea rolul revoluționar al proletariatului european.[28]

Aceasta, cred, nici un om cu judecată nu o va mai putea tăgădui.

Așa dar, și din deducțiunile teoretice confirmate de însăși critica sistemului capitalist făcută de K. Marx, și din experiența jalnică a protecționismului nostru industrial, ajungem la concluziunea că România *nu poate urma* dezvoltarea industrială a Europei apusene.

Prin urmare evoluția socială a României, fatal, va avea cu totul alt caracter decât în Apus, nu numai fiindcă evoluția agrară, după K. Kautsky, urmează alte norme, dar fiindcă, după K. Marx, țările ce sunt forțate să rămână în „câmpul de producție primitivă", e vădit nu pot trece la formele sociale superioare prin industrialism.

În asemenea împrejurări, un partid social-democratic, întemeiat pe un proletariat extrem de slab numericește, întreținut de o industrie

28 În momentul de față, de fapt, în exportul nostru integral de vreo 350-400 milioane pe an, în mijlociu, istoria noastră e reprezentată foarte jalnic. S-ar părea că pentru o țară agricolă cel mai simplu lucru, de pildă, ar fi să exporte, în loc de cereale brute, făina ! Totuși nu exportăm făină decât în valoare de vreo 5-6 milioane ! Iar exportul fabricațiilor celorlalte industrii (bineînțeles, iarăși fără industria extractivă și forestieră, pentru motivele semnalate) nu se urcă nici la un milion, și acesta se datorează în mare parte așa numitului comerț de fruntarie, sau numai de tranzit, și are de obiect tot fabricațiunile străine (de pildă, în exportul nostru figurează pentru câteva zeci de mii de lei și cărți tipărite în limbi străine. Dar nu le „producem" și pe acestea !). Repet: aceasta după treizeci de ani de protecționism extrem.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

factice și slăbănoagă (completat chiar prin proletarii falsificați dintre meseriași), ce rol poate avea, ca *partid politic*, și, mai ales, ce *scop practic*, fiindcă un partid politic nu se înființează doar decât în vederea unei activități pozitive ?

Ni se spune că oricum ar fi proletariatul nostru, partidul social-democratic din România trebuie să stea „la straja idealului" până ce proletariatul european va transforma acolo ordinea socială etc... Să așteptăm dar până ce ne va veni... „dezlegarea" din Apus !...

Lăsăm deocamdată la o parte întrebarea, dacă aceasta e o justificare îndestulătoare pentru obținerea de la luptă și munca pozitivă, în condițiile concrete ce ne impune realitatea vieții noastre sociale.

Dar să vedem câtă vreme avem șanse să așteptăm, în „turnul de fildeș" al social-democratismului purist, ziua dezlegării.

Și după norma, ce mi-am impus aici, voi recurge iarăși întâi la înșiși teoreticienii social-democrați.

În primul capitol al acestui studiu am arătat că în vremurile „Manifestului comunist" (1847), K. Marx și Fr. Engels aveau credința în apropiatul triumf al proletariatului. Și în urmă, mai ales Fr. Engels, vestea din când în când această biruință „peste 8-10 ani".

Această credință izvora în parte din unele generalizări, poate, juste pentru epoca lor, dar pe care faptele ulterioare le-au dovedit pripite, iar în parte din faptul că pe atunci încă nu se manifestase un fenomen economic de cea mai mare însemnătate pe care autorii doctrinei social-democratice, prin urmare, nici nu l-au putut prevedea.

După concepția lui K. Marx, transformarea socială trebuie să rezulte, mai ales, sub presiunea *necesității materiale*; proletariatul organizat într-un partid politic avea mai mult sarcina de a ajuta acest proces necesar, și chiar numai de a-i *utiliza*, de a-i *exploata* rezultatele fatale.

Așa, de pildă, în prefața la traducerea germană a uneia dintre lucrările lui K. Marx, „Misère de la philosophie", Fr. Engels afirmă că revendicările sociale ale lui K. Marx nu sunt întemeiate pe *motive de dreptate* sau de moralitate superioară, ci decurg, pur și simplu, din catastrofa fatală ce așteaptă societatea capitalistă:

„Conform cu legile gospodăriei burgheze – scrie el – cea mai mare parte a produsului creat de lucrători nu le aparține. Dacă se zice că aceasta nu e drept, că nu trebuie să fie aceasta, apoi economiei nici nu-i pasă de toate acestea. Noi exprimăm *numai* că acest fapt economic se află în contrazicere cu simțământul nostru moral. Marx își întemeiază însă revendicările sale sociale nu pe aceasta, ci pe

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

ruina necesară a organizațiunii capitaliste, care se săvârșește, cu o putere tot mai crescândă, chiar sub ochii noștri"...[29]

Această necesitate materială se naște mai întâi din crize economice periodice, fatale și din ce în ce mai violente, până ce ele în sfârșit, nu distrug însăși societatea burgheză !

Astfel citim „Manifestul comunist":

„Societatea burgheză modernă, care a pus în mișcare mijloace de producțiune și de schimb atât de puternice, se aseamănă cu un vrăjitor ce nu mai poate domina puterile infernale pe care le-a evocat. De trei zeci de ani, cel puțin, istoria industriei și a comerțului nu este decât istoria revoltei forțelor productive împotriva raporturilor de proprietate, care formează condițiunile de existență însăși a burgheziei și a domniei sale... Crizele comerciale, prin întoarcerea lor periodică, *pun tot mai mult în joc chiar existența societății burgheze.* Fiecare criză distruge regulat nu numai o mulțime de producte create, dar încă și o mare parte din forțele productive însele... Societatea se găsește odată aruncată într-o stare de barbarie momentană; parcă o foamete, un războі de exterminațiune îi taie toate mijloacele de subzistență; industria și comerțul par a fi nimicite... (Prin mijloacele cu care se încearcă să remedieze răul) burghezia prepară crize *și mai generale și mai formidabile* și micșorează mijloacele de a le preveni"...[30]

În „Capital" K. Marx cercetează pe larg condițiile de manifestare a crizelor și stabilește „ciclul decenal", în care ele se reînnoiesc.

„Precum corpurile cerești, fiind puse o dată într-o anumită mișcare o repetă, invariabil tot așa și producțiunea socială, odată ce este aruncată în această mișcare de intermitentă extensiune și contracțiune, de asemenea o repetă mereu"... Până acum periodul acestor cicluri este de 10-11 ani, însă nu avem nici un temei de a socoti acest termen constant. Dimpotrivă, pe baza legilor producțiunii capitaliste, trebuie să presupunem că el se schimbă și că *durata ciclurilor se va tot scurta treptat*"...[31]

Dar faptele n-au justificat aceste preziceri, crizele devin tot mai slabe, mai rare și mai puțin generale.

În 1894, publicând vol. III din „Capital", Fr. Engels e silit să observe într-o notă, față de teoria „ciclului" că „după ultima criză generală s-a produs o schimbare. Forma acută a procesului periodic cu ciclul lui decenal pare a ceda locul unuia mai cronic, mai lung, care în diferite țări industriale se transformă într-o îmbunătățire slabă

29 În K. Marx – „Das Elend der Philosophie (ed. 2-a din 1892) – prefață de Fr. Engels.
30 K. Marx et Fr. Engels – „Manifeste" etc., p. 22-23.
31 K. Marx – „Kapital", vol. I, p. 593.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

a afacerilor, intermitentă, relativ scurtă, și înlocuită printr-o stare de apăsare nehotărâtă, relativ mai lungă. Se poate că se prelungește numai ciclul"...[32]

S-a dus „barabaria momentană" catastrofală, cu „distrugerea de forțe productive" etc. ?

E adevărat că Fr. Engels prezice o catastrofă groaznică. Au trecut încă vreo cinci ani. Nimic. Kautsky prezice și el o criză peste vreo 2-3 ani. Au trecut zece. Nimic.

Iată că Ed. Bernstein începe să se îndoiască cu totul de inevitabilitatea crizelor *generale*...

Nu ne interesează aici cum a reușit burghezia să supravegheze mai din scurt și să diriguiască forțele „dezlănțuite" de ea. Ne-ar lua prea mult loc analiza cauzelor. Voi menționa numai că acum se formează mari sindicate industriale *anume pentru a preveni crizele*, și nu numai între industriașii *aceleiași* țări, ci, de pildă, în 1905, în Londra s-a adunat „Federația *internațională* a industriei textile" pentru a preveni criza de bumbac.

Când a apărut „Manifestul comunist" (1847), și chiar când K. Marx scria „Capitalul" (pe la 1865), el avea dreptul să vorbească despre crize *generale* și *periodice*. Cum arată Fr. Engels în nota de mai sus, ele, la început, „în copilăria comerțului internațional", reveneau la fiecare cinci ani, apoi la fiecare zece ani, iar acum iată ce constată chiar K. Kautsky:

„Noi am avut mari crize industriale în 1815, 1825, 1836, 1847, 1857... *De atunci legea empirică și aproximativă a ciclului decenal este în defect*. Marea criză generală revine în 1873 (adică deja numai peste 16 ani) și i-a urmat o depresiune de o durată neobicinuită". Iar de atunci, în 34 ani, crize *generale* n-au mai fost, deși au avut loc două-trei crize *parțiale* și tot mai neînsemnate, pentru o singură țară, și într-o ramură sau alta de industrie.[33]

Și *ortodoxismul* K. Kautsky, polemizând cu Ed. Bernstein, e silit să facă concesiuni semnificative:

„În comparație cu teoria concentrării capitalului și a accentuării contrastelor sociale, teoria crizelor economice periodice *este de natură secundară*... Rezultatul final al evoluțiunii nu s-ar schimba, *chiar dacă crizele periodice n-ar fi numai decât în relațiune intimă cu modul capitalist de producțiune*"...[34]

Și mai departe:

32 În „Kapital", vol. III, 1, p. 27.
33 K. Kautsky – „Le Marxisme" etc., p. 256-257.
34 ibid., p. 255.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

„Supraproducțiunea cronică poate va fi un proces foarte tardiv (în ediția germană: Kann ein langsam sich hinschleppender sein). Noi nu știm nici când, nici cum ea va veni. Sunt gata chiar să concedez că *ne putem îndoi de realizarea ei*, cu atât mai lesne, cu cât ne închipuim mai rapid *mersul mișcării sociale*... Am văzut cum concepția materialistă, alături de *necesitatea* economică, admite și alți factori ai evoluțiunii sociale, factori ce se explică prin condițiunile economice, dar care *sunt totuși de natură morală și spirituală*(! ?...), și pe care noi îi grupăm sub formula „luptei de clasă"... Însă Bernstein nu se ocupă tocmai de toate aceste puncte, ci se mărginește la a combate *fantazia absolut fără nici o importanță a crizei universale*" ![35]

*

Ziua dezlegării se arată într-o perspectivă mai îndepărtată și nedeslușită...

Dar să vedem și teoria „concentrațiunii capitalului", mai importantă, după K. Kautsky, și care e a doua generalizare, ce îndreptățea altă dată pe K. Marx și Fr. Engels să se aștepte la o grabnică și necesară transformare socială.

Într-un celebru pasaj al „Capitalului", K. Marx scrie despre „exproprierea" capitaliștilor mici de către cei mari:

„Această expropriare se săvârșește prin jocul legilor imanente ale producțiunii capitaliste însăși, prin centralizarea capitalurilor. *Un capitalist distruge pe mulți alții* (Je ein Kapitalist schlägt viele todt). Mână în mână cu această centralizare sau *exproprierea multor capitaliști prin puțini*... Odată *cu numărul mereu tot mai scăzut al magnaților capitalului* (mit der *beständing abnehmenden Zahl* der Kapitalmagnaten), care *uzurpează și monopolizează* toate avantajele acestui proces de transformare, crește masa de *mizerie, apăsare, robire, înjosire, exploatație*, dar și revolta clasei muncitoare, care se tot înmulțește și se dresează, se unește și se organizează prin mecanismul însuși al procesului capitalist de producțiune. Monopolul capitalului ajunge să fie o piedică pentru acel fel de producțiune, care a înflorit cu el și sub regimul lui. Centralizarea mijloacelor de producțiune și socializarea muncii ajung la un punct în care *ele nu mai sunt compatibile cu învălitoarea lor capitalistă*. Ea crapă. Bate ceasul proprietății private capitaliste. Expropriatorii sunt expropriați"...[36]

Acestei descrieri a procesului de concentrare corespund în „Manifestul comunist" rândurile următoare:

35 ibid., p. 272 și 273.
36 K. Marx – „Kapital", vol. I, p. 728.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

„Lucrătorul modern, în loc de a se ridica cu progresul industriei, se coboară tot mai jos, *mai jos chiar decât nivelul condițiunilor propriei sale clase.* Lucrătorul cade în *pauperism*, și *pauperismul crește încă mai repede decât populațiunea și bogăția.* Este, deci, vădit că *burghezia este incapabilă de a îndeplini rolul de clasă dominantă* și de a impune societății, ca o lege supremă, condițiunile de existență a clasei sale... Societatea *nu mai poate trăi* sub dominațiunea ei, ceea ce înseamnă că existența ei *nu mai este compatibilă cu existența societății*"[37].

Cititorii își vor aduce aminte și de acea afirmare a lui K. Marx, reprodusă la începutul acestui capitol spre a ilustra teoria supraproducției și a suprapopulației relative, după care „acumularea bogățiilor la un pol corespunde la celălalt pol *acumulării mizeriei, robiei, ignoranței, brutalității și a degradării morale*".

Înțelesul tuturor acestor teze e sigur: evoluția economică aduce necesar acumularea avuțiilor, în vârful piramidei sociale, *în mâini tot mai puține*, iar la baza ei, creșterea mizeriei, a *pauperismului*; aceasta duce la o catastrofă inevitabilă.

W. Liebknecht, care după moartea lui F. Lasalle, timp de treizeci de ani, a condus acțiunea politică a proletariatului în Germania, care era, cum se zice la noi, „șeful" partidului social-democrat german (Marx și Engels nu intră în cadrele luptei politice dintr-o singură țară), și a cărui ortodoxie nu poate fi pusă la îndoială (profesorul Sombart îl caracterizează chiar ca „emisar al lui Marx pentru Germania"), formulează astfel *rezultatul final*, idealul acestei evoluții:

„*Ca rezultat final* al proprietății private asupra pământului și a producțiunii capitaliste apare concentrarea proprietății, a bogățiilor și puterii *într-o singură mână. Unicul landlord*, proprietarul *tuturor pământurilor* și stăpân al *tuturor fabricilor*, care *a monopolizat toată agricultura și toată industria*, care tocmește ca *salariați pe toți ceilalți cetățeni* și care stabilește arbitrar prețurile tuturor mijloacelor de existență și ale altor produse, un singur păstor și o singură turmă, care scoate cu biciul la muncă pe toți robii săi din orașe și de la sate; într-un cuvânt, o așa atârnare politică și economică, în comparație cu care chiar situațiunea vechilor egipteni sub faraoni ar părea ca arhi-democratică. Iată apogeul, iată *scopul final și idealul culturii capitaliste moderne*"...[38].

E vădit că, într-adevăr, înainte de a ajunge la acest apogeu „învălitoarea capitalistă" a societății ar fi trebuit să crape de la sine !

37 K. Marx et Fr. Engels – „Manifeste" etc., p. 31.
38 W. Liebknecht – „Zur Grund und Bodenfrage", p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Şi cu cât avuţia se va concentra *în mâini mai puţine*, pe de o parte, şi cu cât mai mare va fi numărul celor „căzuţi în mizerie şi degradare morală”, şi cu cât mai despuiaţi ei vor fi de toate bunurile vieţii, pe de altă parte, cu atât moartea societăţii burgheze apare mai firească şi mai necesară, ca rezultat fatal al evoluţiei economice şi, în acelaşi timp, cu atât mai inevitabilă e revolta mulţimii strivite, de la baza edificiului social. Dar faptele au desminţit şi această caracteristică a evoluţiei economice.

Pentru agricultură, o ramură de activitate, care cuprinde o *majoritate covârşitoare a omenirii* (După Mulhall numai în Europa ar fi fost pe la 1890 peste 80 milioane de „ţărani”, iar ţinând seama numai de Rusia, ei trebuie să fie astăzi cu mult mai numeroşi), cum aţi văzut înşişi teoreticienii social-democratismului au recunoscut că *evoluţia ei urmează alte norme*. Aşa că „unicul landlord” al lui Liebknecht, chiar numai din *acest* punct de vedere, dispare definitiv în lumea himerelor.

Dar şi pentru industrie se dovedeşte că, deşi nu se poate tăgădui procesul de *centralizare a producţiunii*, precum nici faptul că partea ce revine proletarului din produsul muncii sale e *relativ* tot mai mică faţă de produsul integral, dar odată cu acestea (în parte mulţumită asociaţiilor, societăţilor acţionare) *nu se* produce şi *concentrarea avuţiilor*, numărul capitaliştilor *se înmulţeşte*, iar pe alocurea chiar numărul proletarilor începe relativ să scadă; şi, în acelaşi timp, peste tot, starea acestora *se îmbunătăţeşte*.

Şi aceasta nu o mai afirmă numai „ideologii burgheji” sau vreun răzvrătit împotriva ortodoxiei ca Ed. Bernstein, care afimă că numărul celor avuţi creşte nu numai absolut, ci *şi* relativ !

Aceştia ar putea fi bănuiţi. Deci, spre a înlătura orice bănuială, şi spre a nu mări încă proporţiile acestui capitol, ce a întrecut orice măsură, prin coloane de cifre, mă voi referi numai la mărturii ce sunt la adăpostul oricărei învinuiri de „optimism burghezesc”.

Din cele două fenomene paralele, în care se descompune procesul descris, concentrarea avuţiilor şi creşterea mizeriei proletariatului, încep cu aceasta din urmă.

Încă din 1885 Fr. Engels scrie despre muncitorimea engleză (groaznicei mizerii a acestora îi fuseseră altă dată consacrate nu numai paginile cele mai impresionante din „Capital”, dar şi o lucrare specială a lui Engels din 1848):

„Un progres durabil (el datează de la 1848) nu se poate constata decât din două fracţiuni privilegiate ale clasei muncitoare. Prima cuprinde pe *lucrătorii de fabrică* (Dar aceştia formează adevăratul proletariat *industrial* !). Determinarea legală a zilei de lucru raţionale,

cel puțin relativ, a permis *o îmbunătățire a condițiunii lor fizice* și le-a dat *o superioritate morală*, pe care a întărit-o mai mult concentrația lor locală. Situațiunea lor este *necontestabil superioară celei dinainte de 1848.*

Al doilea mare grup îl formează marile *Trades-Unions.* (Dar acestea cuprind o pătrime din toată muncitorimea engleză.) Organizațiile acestea au loc în acele industrii în care nu se poate utiliza decât munca oamenilor adulți. Concurența femilor, a copiilor, a mașinii n-a putut încă zdrobi forțele lor organizate.

Situațiunea acestora, *desigur, s-a îmbunătățit considerabil* de la 1848. Proba cea mai bună este că, de mai bine de 15 ani, nu numai șefii lor sunt mulțumiți de ei, *dar și ei sunt mulțumiți de șefii lor.* Ei formează o *aristocrație* în clasa muncitorilor; ei au reușit să-și creeze o situațiune destul de confortabilă, *și această situațiune ei o primesc ca definitivă...*

Dar, pentru marea masă de lucrători, mizeria lor, puțina lor siguranță, sunt tot atât de mari, *dacă nu* și mai mari ca înainte"...[39]

Las la aprecierea cititorilor, dacă această sciziune în două a clasei muncitorilor, constatată de Engels, și, mai ales, când o parte foarte numeroasă a lucrătorilor (toți lucrătorii de fabrică și toți cei sindicați în „Trades-Unions") formează o *aristocrație* mulțumită de patroni și de situația lor, pe care o consideră ca *definitivă*, este de natură de a grăbi „crăparea învălitoarei capitaliste", de a apropia triumful socialismului, și, mai ales, când ceilalați lucrători sunt și în afară de fabrică și *neorganizați* !... (Și, mai ales, dacă o organizare în sindicat ajunge ca și ei să fie „mulțumiți". De altfel, după 1885, când a scris aceste rânduri Fr. Engels, John Burns, actualul ministru în cabinetul Campbel-Bannerman, a și reușit să organizeze în „noile" *Trades-Unions* clasele cele mai degradate ale muncitorimii din Londra; și spiritul ce le însuflețește se caracterizează îndeajuns prin prezența *alesului lor* în minister).

Și, în prefața din 1892 la „Situația muncitorilor", Fr. Engels subliniază anume, că această schimbare se datorează *„desvoltării însăși a producțiunii capitaliste"* !

În Anglia !

Dar iată că și inflexibilul Kautsky se *mlădiază* și el în polemica cu Bernstein:

„Se poate, spune el, ca unele fracțiuni ale clasei mucitoare, deosebit favorizate de soartă, să ajungă a scăpa de mizerie și să se

39 Fr. Engels - „Lage der arbeitenden Klassen in England", în prefața la ediția din 1892, reprodus din „Neue Zeit", 1885, iunie, nr. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

ridice la condițiuni de viață, care să poată susținea *comparațiunea cu condițiunile vieții burgheze*... Teoria marxistă nu implică ca o parte din bogăția crescândă *să nu cadă și asupra claselor lucrătoare*. Desigur, producțiunea capitalistă are întotdeauna tendința de a înjosi proletariatul, ca și întreaga masă a proletariatului și ea creează astfel continuu o nouă mizerie, dar ea creează de asemenea și forțele care *tind a limita această mizerie. Nu mizeria fizică*, ci mizeria socială crește mereu (vă rog să aveți în minte afirmările lui Marx de mai sus despre mizerie, abrutizare, robie, degradare morală, pauperism !), adică opoziția între trebuințele, ce rezultă din nivelul civilizațiunii, și mijloacele de care dispune lucrătorul pentru a le satisface; într-un cuvânt, *cantitatea* produselor ce revin fiecărui lucrător *poate să crească*, dar *partea* ce-i revine din produsele create de el (adică, partea *relativă*, față de totalitatea produsului) scade"...[40]

Dar față de Anglia numai „mlădiare" nu ajunge, acolo chiar numărul *relativ* al proletarilor față de numărul celor *avuți* scade, proletarul se *burghezește* !

Și Kautsky e *nevoit* să conchidă:

„Admițând că cifrele relative la Anglia dovedesc o înmulțire a numărului celor avuți, aceasta n-ar fi încă o dovadă că aceasta e legea generală a felului producțiunii capitaliste, pentru că se pare că *Anglia încetează de a reprezenta tipul industrialismului capitalist*".[41]

Anglia lui K. Marx, țara clasică a capitalismului, care i-a dat tot materialul pentru legile stabilite în „Capital" !

Vom vedea îndată ce înseamnă aceasta.

Dar în ce privește înmulțirea numărului de capitaliști, nici o tergiversare nu mai este cu putință. Rămâne, față de afirmațiile categorice citate de noi mai sus despre „numărul tot mai restrâns al magnaților capitalului", care omoară pe ceilalți capitaliști etc., de a le reduce, ca și crizele periodice, la o „importanță secundară", sau chiar, cum spune Ed. Bernstein, a le înțelege „în sensul Pickwickian al cuvântului".

„Dar Marx și Engels – cetim în Kautsky – n-au negat că numărul capitaliștilor se înmulțește. (Bun !) Această înmulțire este mai curând o consecință naturală a extensiunii felului capitalist de producțiune. Se poate deduce că înmulțirea capitaliștilor nu se produce pe socoteala proletarilor, ci pe socoteala altor pături populare, adică a *micilor burgheji și a țăranilor*. (Cum ? Va să zică, procesul economic nu-i mai aruncă pe aceștia în rândurile proletarilor, ci îi ridică în Olimpul „magnaților capitalului" ?) Teoria lui Marx înseamnă, *simplu*, că

40 ibid., p. 240-242, passim.
41 ibid., p. 177.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

salariatul și marea burghezie cresc, numericește, mai repede, iar păturile intermediare relativ se micșorează"...[42]

Repet: „păturile intermediare" *se distrug* ridicându-se până la marea burghezie, iar numărul „magnaților capitalului" mereu *scade...* înmulțindu-se. Simplu !

Dar în Anglia, am văzut, numărul celor avuți crește și absolut, *și* relativ, față de totalitatea populației ?

Și mai simplu:

„Dacă se constată în Anglia, răspunde K. Kautsky, o creștere mai rapidă a celor avuți, față de populațiunea totală, aceasta n-ar fi dovadă că legile marxiste a felului capitalist de producțiune sunt false, dar numai că *sporesc piedicile pentru biruința socialismului în Anglia*".[43]

A ! Va să zică, procesul economic nu numai nu duce fatal la triumful socialismului, dar „legile marxiste" ale dezvoltării industriale sunt compatibile cu „*sporirea piedicilor* pentru biruința socialismului" ? Dar ce ne garantează, atunci, că aceste piedici nu vor spori și în alte părți ?

Termenul trimfului *necesar* al socialismului fuge spre marginile orizontului, lărgit de „sporirea piedicilor".

Aici am ajuns la o problemă de o extremă însemnătate, care abia a putut fi întrezărită în vremea când K. Marx își scria „Capitalul".

Încă acum șapte ani, în cuvântarea amintită mai sus, am arătat în Cameră că în țările civilizate ale Apusului s-a format un imens capital comercial și capital de bancă, pe care l-am numit atunci „capital vagabond", întrucât acest capital cutreieră lumea în căutarea unei plasări avantajoase și întrucât câmpul lui de operațiune îl constituie mai ales țările înapoiate economicește.

Am arătat atunci că în Anglia acest capital, *efectiv* plasat în străinătate, ajunsese în 1895 până la cifra fabuloasă de 53 miliarde de franci; că Franța, Germania, Statele-Unite merg cu repeziciune pe aceeași cale; chiar mica Olandă a plasat atâtea împrumuturi în străinătate, încât – dacă și-ar fi împărțit dobânzile ce încasează între toți cetățenii – ar fi putut realiza idealul lui „Conu Leonida", al unui stat în care toți cetățenii primesc leafă și nu plătesc dări.

Am arătat de asemenea că acest capital produce în țările, în care operează, toate efectele întunecate ale capitalismului, fără compensația binefacerilor datorite lui în Apus, întrucât în țările înapoiate el are de efect numai *capitalizarea veniturilor*, nicidecum a felului de producțiune (pe care e neputincios să-l organizeze acolo).

42 ibid., p. 159, 160 și 161, passim.
43 ibid., p. 180.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Mulțumită acestui fapt, acolo se nasc toate fenomenele „acumulării primitive", descrise cu atâta putere de K. Marx, dar fără să se nască, din cauza aceasta, *o avuție națională*, care a fost o justificare istorică a acestei faze în Apus, ci „capitalul vagabond" servește ca o imensă pompă, care aspiră avuția astfel acumulată peste graniță.

Fenomenele relative la repartizarea avuției în Anglia, despre care am vorbit mai sus, au servit lui Kautsky să atingă chestiunea efectului ce produce acest capital plasat în străinătate *asupra evoluției sociale în țara lui de origine.*

„Nu capitalul în general, spune el cu drept cuvânt, are din punctul de vedere marxist forța revoluționară în societatea modernă, ci numai *capitalul industrial*; aceasta din urmă constitue forța, care creează condițiunile pentru dezvoltarea producțiunii socialiste și care dă naștere proletariatului, a cărui misiune istorică este de a introduce felul socialist de producțiune.

Dimpotrivă, capitalul comercial și capitalul de bancă nu constitue forțe revoluționare; ele nu creează un proletariat revoluționar"...[44]

Fenomenele semnalate în Anglia se datoresc faptului că această țară își transformă acum capitalul său în capital comercial și în cel de bancă, care operează în străinătate; „din fabrica lumii, afirmă Kautsky, ea se transformă în lada ei de fier".

„Posesiunile ei coloniale se întind din ce în ce mai mult... Dar încă mai mult crește numărul întreprinderilor economice întemeiate în străinătate cu capitalurile engleze, bănci, case de comerț, drumuri de fier, fabrici („protejate" acolo ca și fabricile noastre de zahăr), ai căror directori și acționari locuiesc în Anglia și acumulează și consumă acolo *plus-valore produsă în afară*. Nu mai puțin crește suma plasată de capitaliștii englezi în împrumuturile statelor străine... În 15 ani, între 1882 și 1897, capitalul plasat în străinătate s-a *îndoit* (astăzi el întrece suma de 70 miliarde !)"[45].

Acestui fapt se datorează că în Anglia – „numărul celor avuți crește mai repede decât populațiunea luată în total".

Rezultatul asupra evoluției sociale în Anglia ?

„Astfel e cu putință – spune Kautsky – ca *antagonismul social să se atenueze*, pentru că *evoluția socială se oprește* în comparație cu țările mai pronunțat industriale, cum sunt Germania și Statele-Unite. Dar ceea ce e sigur, e că *socialismul va ieși din fabrică, și nu din lada de fier*"...[46].

44 ibid., p. 180.
45 ibid., p. 178-179, passim.
46 ibid., p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Din nenorocire, tendința de „a se transforma în ladă de fier" s-a născut tocmai *din evoluția capitalistă*, și Anglia numai a precedat și în această privință pe celelalte țări civilizate, cum le precedase altă dată în dezvoltarea industrială; Germania și Statele-Unite încep și ele să creeze un „capital vagabond" imens și, *în măsura în care aceste țări își vor întinde mai mult câmpul de operațiune în țările înapoiate*, în aceeași măsură și acolo se vor ridica piedicile evoluției sociale...

Dar să nu anticipăm argumentația noastră.

Așa dar, pentru Anglia, faptul e recunoscut de ortodoxia social-democratică, *că exploatarea țărilor înapoiate* duce la *întârzierea* transformării sociale în Anglia însăși. Mai mult, acolo proletariatul însuși începe a se „burghezi", ajunge mulțumit de sine, de patronii săi și de această „cea mai bună din toate lumile posibile", unde sunt atâtea țări barbare, în care se poate plasa profitabil capitalul, capital ce, notați, „n-are forță revoluționară".

Supărându-se, însă, pe Ed. Bernstein, pentru că acesta argumentează pe baza cifrelor relative la Anglia (pe baza cărora își clădise altă dată tot edificiul teoretic și Marx însuși !), această „ladă de fier" a lumii pe care Kautsky chiar o compară cu Monte-Carlo și cartierul Thiergarten din Berlin, unde e firesc ca să se găsească bogătașii în mare proporție, port-drapelul ortodoxiei social-democratice, asupra căreia suntem datori să ne oprim.

„E clar, afirmă el, că ar fi ridicul de a deduce creșterea numărului celor avuți, ca o lege a felului capitalist de producțiune - din simpla mișcare a proprietății sau chiar a veniturilor într-o țară care servește de domiciliu celor avuți... Pentru a studia legile felului de producțiune, trebuie să luăm în considerație *domeniul întreg al acestei producțiuni*, și nu numai o parte din acest domeniu... Dacă Bernstein voia să deducă legea relativă la înmulțirea numărului celor avuți în condițiunile producțiunii capitaliste, el ar fi trebuit să compare această înmulțire cu *înmulțirea proletarilor nu numai în Anglia*, dar și *în tot domeniul exploatațiunii britanice*"...[47].

Dar acest domeniu pentru Anglia, ca și pentru orice țară capitalistă, este astăzi *rotundul pământesc întreg* !

Și dacă procesul economic de concentrare a bogățiilor la un pol și de creștere a proletariatului la celălalt, ca și *condițiune necesară prealabilă a transformării sociale*, nu se mai desfășoară *în sânul țării capitaliste înseși*, ci trece peste limitele ei, iar în ea, dimpotrivă,

47 ibid., p. 178 și 180.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

poate rezulta *înmulțirea* „magnaților capitalului", alături de *scăderea* numărului de proletari, care și ei se transformă într-o *aristocrație*, – atunci, vădit, această transformare socială nu se mai poate realiza în sânul unui stat, ci *numai* în proporțile unei *revoluții mondiale* !...

Astfel se poate explica și această afirmare a lui Kautsky, că „limita extremă, la care poate ajunge regimul capitalist, este supra-producțiunea cronică iremediabilă", când forțele productive vor întrece puterea de consumație a pieții internaționale, adică atunci când întreg pământul va forma o singură „piață internă", pentru industria capitalistă ![48]

Revoluția socială, ca rezultat al unui proces ce se desfășoară pe suprafața globului întreg, China, Tibetul, Africa centrală, tot domeniul de exploatațiune al țărilor capitaliste !

„Triumful necesar" se confundă în zările albastre ale unui proces social mondial...

Nu ! Nu pot merge atât de departe !

Dar aceste fapte ne explică, pentru ce, spre sfârșitul vieții sale, scriind o prefață nouă la „Klassekämpfe", Fr. Engels, cu franchețea care face cinste caracterului și nobleței sale intelectuale, a fost nevoit să recunoască *greșeala*, atât a lui cât și a lui K. Marx, în evaluarea timpului necesar pentru evoluția socială. (Cei mai tineri dintre socialiștii de astăzi cu greu își pot da seama de tot tragismul cuprins în astfel de constatări, după ce atâta timp ai crezut că «la expoziția viitoare domnii burgheji vor servi numai de *cicerone* pentru vizitatorii ei»...)

Într-adevăr, dacă *crizele* periodice dispar sau dacă numai „ciclul" lor se tot lărgește și se slăbește violența lor; dacă dezvoltarea producției nu duce la concentrarea avuției în mâinile unui număr tot mai restrâns al „magnaților capitalului" și nici la creșterea mizeriei intolerabile a proletariatului, atunci, vădit, procesul economic nu ne-a adus încă la pragul formelor superioare de viață socială.

În asemenea împrejurări, rolul proletariatului nu se mai poate mărgini numai în a *ajuta* procesul economic și a-i *utiliza* rezultatele necesare, ci – în loc să joace numai un rol secundar – acei „factori morali și spirituali ai luptei de clasă", despre care ne vorbește K. Kautsky, tocmai ei capătă o *însemnătate precumpănitoare* în lupta socială[49].

48 ibid., p. 272.
49 Aceasta este astăzi, în fond, ideea lui K. Kautsky. Dacă el, totuși, ne vorbește despre „posibilitatea biruinței proletariatului peste 30

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

În același timp, dacă burghezia capitalistă nu mai apare, ca „un vrăjitor ce nu mai poate stăpâni forțele infernale evocate de el”, și nu numai că nu scade numericește, ci se înmulțește ea însăși odată cu creșterea neînchipuită și a bogăției sale, atunci, vădit, crește și puterea ei politică și socială, deci și *puterea ei de rezistență* față de loviturile proletariatului organizat.

Mai mult. Transformarea capitalului industrial în capital comercial și de bancă, ce „nu mai are forța revoluționară” și care operează în țări străine, înapoiate economicește, *sporește imens bogăția și puterea socială a burgheziei capitaliste în țara lui de origine*, dar în același timp, capitalul pierzând forța-i revoluționară, nu numai că nu crește în aceeași proporție puterea proletariatului, dar se poate întâmpla, ca în Anglia, ca proletariatul să scadă chiar, relativ, numericește, și nu numai să-și piardă avântul revoluționar, dar, prin „aristocrația muncitoare”, „mulțumită”, burghezia să poată pătrunde în cetatea dușmană însăși, a armatei revoluționare, dezbinându-i forțele...

Dacă această situație a silit astăzi pe marxiștii cei mai ortodocși să vorbească cu dispreț despre „politica de catastrofe”, care ar putea să aducă triumful socialismului printr-o schimbare bruscă, apoi aceasta înseamnă, orice s-ar zice, că Ed. Bernstein are dreptate și că partidul social-democrat, în Europa Apuseană chiar, nu mai poate fi, și nici nu mai este, în realitate, decât un partid de *reforme sociale și democratice.*

Socialismul ajunge în această fază numai un *ideal social*, izvorât din tendințele evoluției economice, e adevărat, dar care poate numai servi de *directivă* în luptele proletariatului organizat pentru interesele clasei sale, bineînțeles, după *împrejurări concrete ale timpului și ale locului...* Triumful *necesar* al socialismului se reduce la un „façon de parler”...

Până când, dar, să așteptăm „deslegarea” ? Decenii, veacuri ?

Dar din toate acestea rezultă încă un fapt de însemnătate capitală pentru noi:

„Capitalul vagabond”, *capitalul străin* din țările înapoiate, nu e altul decât capitalul comercial și de bancă, *capitalul anti-revoluționar* din țara *lui* de origine.

---

de ani”, aceasta nu o deduce din evoluția economică necesară, ci nădăjduiește că luminarea și organizarea proletariatului, față de raportul real de putere dintre diferitele clase sociale, îi va putea asigura această biruință (cf. Kautsky – „Le Marxisme” etc., p. 353, urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Acest capital, operând în țări ce-i sunt subjugate economicește, *în țara lui* întărește burghezia capitalistă, slăbește proletariatul, „sporește piedicile" progresului social...

Luptând prin urmare împotriva *capitalului străin*, ridicând împotriva-i „zidurile chinezești" spre a-i restrânge câmpul de operațiune, țările exploatate de acest capital *luptă direct împotriva capitalismului* și, împiedicând astfel transformarea capitalului industrial în capital de bancă, luptă, în același timp, *pentru progresul social al lor și al lumii întregi...*

Și acesta, poate, e singurul mijloc, pentru ele, de a se alătura proletariatului european, pentru o luptă *directă* pentru *progresul universal...* De aici mai rezultă că *politica de rezistență* pentru asigurarea triumfului dreptății sociale nu se impune numai în țara eschimosului meu fantastic...

Dar vom reveni asupra acestor considerații.

Până acum n-am analizat problema social-democratismului în România decât din punctul de vedere *pur economic*.

Dar rolul și situația unui partid nu se mărginește numai la sfera economică; el trebuie să țină seama și de problemele culturale, politice, naționale, ce se pot impune unei țări într-un moment istoric determinat.

Ca să putem ajunge la o concluzie definitivă, trebuie, prin urmare, să lărgim cadrul studiului nostru, să cercetăm ce rol poate avea social-democratismul român în fața problemelor de ordine națională, culturală și politică, pentru care poporul nostru e nevoit să găsească o soluție potrivită cu împrejurările concrete ale vieții sale în *acest* moment istoric, sub pedeapsa de pieire, sau cel puțin de regres la o adevărată stare de barbarie.

IV. Problema națională și social-democratismul. Antisemitismul

Marele întemeietor al filosofiei pozitiviste din Franța, care avea un cult pentru *omenire*, pentru „umanitate", și care în opera lui fundamentală „Cours de philosophie positive" nu urmărește decât a stabili legile generale ale *progresului omenesc*, spre a servi de bază pozitivă *civilizației omenești*, accentuează, totuși, că această „humanité" nu există decât ca o familie de *națiuni distincte*, fiecare cu *geniul ei național propriu*, și că progresul general omenesc,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

civilizația omenirii, nu poate fi decât un rezultat al colaborării spontane între toate națiunile, după însușirile lor specifice, după geniul lor propriu.

Astfel, marea lui operă, Auguste Comte, o încheie cu următoarele cuvinte:

„Această elaborațiune pozitivă (a spiritului modern de progres, a „spiritului pozitiv"), dominată de același principiu fundamental, va duce prin urmare omenirea, sigur, la un regim universal, cel mai conform naturii sale, în care toate atributele noastre caracteristice vor găsi în mod normal în același timp cea mai perfectă consolidare respectivă, cea mai complectă *armonie* reciprocă și *cel mai liber avânt* comun. Imediat destinată totalității (à l'ensemble) Apusului european, cele cinci elemente esențiale ale acestei nobile elite a speciei noastre îi vor aduce fiecare *indispensabila* participare continuă a *geniului său propriu*, anunțând astfel, chiar prin acest *concurs*, combinațiunea lor intimă ulterioară. Sub o salutară preponderență, deopotrivă filozofică și politică, asigurată spiritului francez prin împrejurările stării actuale de tranziție, spiritul englez va imprima cu putere predilecția sa caracteristică pentru realitate și utilitate, spiritul german îi va aplica aptitudinea sa firească pentru generalizările sistematice, spiritul italian va face să pătrundă în măsură necesară admirabila-i spontaneitate estetică, în sfârșit, spiritul spaniol va introduce naturalul său sentiment îndoit de demnitate personală și de fraternizare universală"...[1]

E indiferent, dacă această caracteristică, fatal prea sumară, corespunde în toate realității, e indiferent, de asemenea, dacă enumerarea făcută de A. Comte e completă, dar nu se poate mai bine caracteriza, de un om atât de străin de orice năzuință șovinistă ca genialul creator al filosofiei pozitive, progresul universal omenesc, ca un rezultat necesar al colaborării între caracterele naționale specifice, care tocmai prin diversitatea și varietatea lor apar ca o condițiune *indispensabilă* pentru progresul general.

Dacă „omenirea" se prezintă astfel numai ca o noțiune abstractă ce nu are ființă reală decât în diversitatea de națiuni concrete, fiecare cu geniul ei propriu, pentru A. Comte, ca și pentru știința modernă, n-au atâta însemnătate în aceste distincții caracterele *antropologice*, ci mai ales *culturale*, adică pentru el naționalitatea nu reprezintă atât o categorie antropologică, ci cât o categorie culturală, și națiunile nu se deosebesc atât prin tipul lor antropologic, prin forma craniului, culoarea ochilor sau a părului etc. – cât prin *tipul cultural* determinat.

1 A. Comte - „Cours de philosophie positive", vol. VI, p. 836-837, (ed. 5-a, 1894).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Din aceste motive, A. Comte pretutindeni sub denumirea de Anglia, cuprinde de pildă nu numai (afară de Englezii propriu-ziși) pe Scoțieni și Irlandezi, ci și pe Americanii Statelor-Unite, iar sub denumirea de Germania, nu numai (pe lângă totalitatea grupului etnic nemțesc) Olanda, Dania, țările scandinave, ci chiar și *Polonia* etc.[2]

Cu toate acestea, pentru nici o grupare etnică nu e cu putință un rol activ în progresul omenesc, o contribuție la tezaurul civilizației omenești, decât dacă ea se constituie ca *națiune*, dezvoltându-și însușirile spiritului său propriu, geniul său național; astfel, ea rămâne condamnată la sterilitate, la o imitație de „forme goale" fără reală viață intelectuală, fără putere creatoare.

Am spus că ideile lui A. Comte, în această privință, sunt confirmate de cercetările antropologilor moderni.

„Dacă rasele omenirii spune de pildă P. Topinard (care de altfel acordă încă multă însemnătate caracterelor antopologice) – dacă rasele ar fi curate, ne-ar fi îndeajuns să însumăm deosebirile și asemănările lor, ținând seamă de variațiunile individuale și deviațiunile patologice, și să ajungem la cea mai naturală clasificare a lor ? Dar aici ne aflăm pe un teren cu totul altul: aici lipsește unitatea; rasele se desbinau, se împrăștiau, se amestecau, se încrucișau în diferite proporțiuni, și în toate direcțiunile, în curs de mii de veacuri; cele mai multe și-au perdut limba, pentru a-și însuși limba cuceritorilor, apoi au lăsat-o și pe aceasta spre a-și însuși o a treia, câte o dată și a patra; masele principale au dispărut, și acum nu mai avem a face cu *rase*, ci cu *popoare*"...

Și în altă parte:

„Altă dată, când apele și pădurile izolau mai mult diferitele grupări omenești, caracterele distincte se întăreau într-o rasă, conturele ei se fixau. Dar acum, după ce migrațiunile au luat dimensiunile cele mai întinse, caracterele se amestecă. Încrucișarea apare ca un agent principal pentru amestecul raselor, precum ereditatea și împrejurările externe sunt agenții principali ai separațiunii lor. Diversitatea și varietatea din trecut, prin încrucișări, se transformă în unitatea neamului"...[3]

În baza acestor fapte, un antropolog însemnat ca A. Hovelacque tăgăduiește chiar orice valoare reală clasificărilor antropologice:

„La urma urmelor, spune el, clasificațiunile *nu au existență reală* și nu corespund unor categorii exacte; desigur, e foarte comod să vorbești despre rasele albe, galbene sau negre sau brahicefalice și

2 cf. A. Comte, op. cit., vol. VI, p. 26 urm.
3 Paul Topinard - „L'Antropologie" (1884, ed. A 4-a), p. 456-457 și 390.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

dohilocefacile etc.: sunt rase care au unele sau altele din aceste caractere. Însă încercarea de a sistematiza totalitatea caracterelor apare ca o himeră și un joc de copii"...[4]

Astfel, în ultimele decenii se numărau mai multe duzini de „sisteme antropologice", în care numărul subdiviziunilor *„fundamentale"* ale speței românești variază de la 2 până la 63, și chiar mai multe !

Să urmăriți numai elementele care, din timpul Romanilor, au contribuit la formarea actualului popor italian. Romanii primitivi s-au amestecat întâi cu atâtea populații cucerite din peninsula Italică, din care unele foarte deosebite, ca misterioșii Etrusci din Nord, și mai misterioșii Iapygi din Sud, în care Mommsen vedea rasa autohtonă a Italiei[5]; apoi Grecii antici din Sud și Celții din Nord (Galia Cisalpină), care, începând cu vreo patru veacuri înainte Crist, pătrund tot mai mult spre sud, până ce se *italizează* cu totul; pe urmă, atâtea stratificări de sclavi din toate provinciile cucerite, din toate rasele lumii romane, care sub Imperiu au ajuns să formeze în Italia o masă de 14 milioane, față de vreo 6 milioane de cetățeni liberi,[6]; apoi vin năvălirile barbarilor, în atâtea valuri; Vandalii și Burgunzii; Vizigoții și Ostrogoții; Longobarzii; Arabii; Normanzii; Spaniolii: toate neamurile nu numai din Europa, ci și din Africa de Nord și din Asia au lăsat aici semne mai mult sau mai puțin adânci...

Și din această amalgamă inextricabilă de rase, ce *tip cultural* puternic și caracteristic a rezultat !

Sau să comparați, din punctul de vedere al originilor etnice, pe Englezi și Francezi: o bază celtică, o fază de stăpânire romană, o năvălire a triburilor teutonice, o infuziune normandă... Aceleași elemente etnice constitutive (și se deosebesc mult în această privință și Spaniolii ?), dar la ce *tipuri culturale* radical deosebite au dat naștere ele ?

De asemenea ce enormă deosebire, ca tip cultural, găsim între Români și Bulgari !

Totuși, într-un caz și altul, putem spune că avem a face cu aproape același complex de elemente primitive etnice: pe rădăcina dacă sau tracă, o populație romanică slavizată sau o populație slavă romanizată...

Dacă la Bulgari se poate vorbi de infuziunea sângelui mongol al neamului ce le-a dat numele, apoi Cumanii, și atâtea alte valuri

4 A. Hovelacque - „Races actuelles" în Dictionnaire des Sciences anthropologiques, p. 949.
5 Th. Mommesen - „Histoire romaine" (ed. 1882), vol. I, p. 11 urm.
6 cf., op. cit., vol. VII (ed. 1868), p. 266 urm. și la cuvântul – „Unfreiheit", în Handnörterbuch der Staatsnissenschsften, vol. VI, p. 331.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

mongole ce au trecut prin șesurile noastre, n-au lăsat urme și în sângele românesc, cum ne-au transmis atâtea elemente în limba noastră, după cum rezultă din lucrările d-lui Al. Philippide ?

Milenii întregi în valea Dunării, pe țărmul stâng, ca și pe cel drept, vedem clocotind și mistuindu-se, rând de rând, nenumăratele neamuri, pe care le atrăgeau bogățiile acumulate de două mari civilizații; și nici unul din aceste neamuri n-a putut răzbate peste Dunăre decât prin șesurile noastre; și din sfărâmăturile lor s-au putut încheaga două popoare atât de puțin asemănătoare !...

În aceste condiții, e, vădit, absurd să vorbim despre deosebiri de rasă, din punctul de vedere antropologic, cel puțin în Europa.

Dar dacă nu avem înaintea noastră *rase*, cum spune P. Topinard, ci numai *popoare* și dacă această idee de națiune, de popor, nu este o noțiune antropologică sau, dacă voiți, zoologică, ci o noțiune *culturală* și *istorică*, cu atât mai puternic reiese caracterul vieții naționale ca o condiție indispensabilă pentru viața sufletească a omului, pentru bogăția și variația ei, pentru puterea ei creatoare – într-un cuvânt, pentru toată dezvoltarea sufletului omenesc.

Într-adevăr, psihologia modernă nu mai suferă concepția *atomistică*, de altă dată, a vieții psihice, după care procesul psihic, toată viața sufletească, este un proces ce se desfășoară în sfera psihică a unui individ izolat.

Pentru ca să poată spune „eu“, omul a trebuit întâi să spună „noi“ , zice W. Wundt[7].

Viața sufletească este procesul unei *conviețuiri*, unui contact intim între mai multe organizațiuni psihice, ea nu s-ar fi putut naște și dezvolta într-un individ izolat.

De aici rezultă că și tot *cuprinsul* vieții sufletești este rezultatul acestei conviețuiri, acestui *contact* psihic.

Dar conviețuirea, *contactul psihic*, fiind limitate, după împrejurările de timp și de loc, la grupări omenești mai mici sau mai mari, începând cu ginții le sau triburile primitive, aici este izvorul formațiunilor naționale care apar ca ființe colective, ca individualități sau, dacă voiți, ca persoane morale de ordine superioară, caracterizate prin comunitatea vieții sufletești, mai mult sau mai puțin intensă și intimă.

Primul produs al acestei vieți comune sufletești este *limba națională*. Limba unui popor nu este un număr de sunete sau de semne convenționale, ca cele întrebuințate în telegrafie, de care un

7 Vezi mai pe larg în C. Stere - „Evoluția individualității“, p. 82 urm., unde se lămurește, după Wundt, baza socială a dezvoltării sufletești.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

grup de oameni s-ar fi înțeles să se folosească pentru a desemna anume lucruri sau reprezentații; un cuvânt al limbii sale nu este pentru un neam ca o etichetă ce servește pentru a desemna cuprinsul saltarelor dintr-o spiterie, ci precum stările sufletești se formează, se dezvoltă și se combină, după anume legi, prin viața sufletească comună, tot așa, odată și paralel cu ele, fiecare cuvânt din limba națională e *chinuit, e trăit de neamul întreg*, în viața lui sufletească comună de veacuri și milenii.

Astfel fiecare cuvânt al limbii naționale evocă la toți fiii unui neam un convoi întreg de simțiri și reprezentații, cu toate nuanțele, vibrațiile, în care răsună bucuriile și durerile vieții sufletești comune a atâtor șiruri de generații ce s-au stins înainte de ei; *în fiecare* cuvânt se rezumă *toată istoria* neamului, așa cum ea a fost simțită și trăită *împreună*; acest cuvânt, care astăzi este legat de o idee sau o reprezentație, s-a născut în întunericul vremurilor odată cu zămislirea acestei idei însăși sau a reprezentării în sufletul comun, a crescut și s-a dezvoltat împreună cu ele, a crescut și s-a dezvoltat *împreună cu tot neamul.*

De aceea limba apare ca cea mai puternică legătură socială, de aceea un cuvânt e *înțeles și simțit* de tot poporul, fiindcă pune în mișcare toată firea lui morală.

De aceea nici nu se poate traduce dintr-o limbă străină *tot* ce e cuprins într-un cuvânt pentru popor: cuvântul străin va părea mai șters în colorit, mai sărac în cuprins, el nu este *așa* înțeles, nu este *așa* simțit, nu evocă *tot* ce vibrează în celălalt.

Puteți traduce în vreo limbă din lume: „mioară, mioriță“ ?

„Ma brebis, ma petite brebis“, parcă-i dintr-un cântec pentru copii sau evocă statuetele de porțelan ale unor „berjere“, stil „rococo“, alături de un mielușel alb, legat la gât cu o cordeluță roz sau albastră...

„Mein Schaf, Schaflein“ ? E un sentimentalism dulceag al unei Gretchen de mahala...

Iar pentru „lac, bucălac“ în zadar veți stoarce zece mii de dicționare.

Pentru ce ?

Pentru că în aceste cuvinte ne vorbește sufletul unui popor, gonit de năvălirile vrăjmașe în văile ascunse ale Carpaților, silit să rupă cu tot trecutul lui și să ducă viața de păstor înconjurat veacuri îndelungate de noaptea groaznicei singurătăți sufletești; în aceste cuvinte răsună toată jalea, toată durerea acestei rupturi, toată nostalgia vieții de altă dată, toată melancolia, toată tragedia unui neam izolat, în mijlocul munților săi, de tot restul omenirii, veacuri, milenii, în care valurile dușmane se izbeau de stâncile Carpaților, neîngăduindu-i

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

nici un contact cu semenii săi din lumea cea largă (aceste veacuri nu ne-au lăsat alte urme documentare, decât viersul cântecelor lor).

În aceste condiții, de viață solitară pe sânul naturii mărețe, în mijlocul munților, ce-l apărau de loviturile din afară și-i străjuiau comorile sufletești („*preoți* – munții mari" !), pentru el oaia n-a mai fost un animal banal și folositor al gospodăriei așezate țărănești a Neamțului, ci un *suflet* înrudit, un tovarăș intim în întunericul singurătății lui sufletești:

„Mioriță lae,
Lae bucălae...
Mioriță, mioară"...

De aceea accentul tragic, pentru noi, al acestor cuvinte nu poate fi redat nici într-o limbă; „la brebis", „Schaf" nu e pentru noi decât un sunet ce e legat de noțiunea abstractă a unei anumite spețe animale.

Ca și creația limbii, viața sufletească comună creează, dă naștere unor anumite însușiri morale și intelectuale, dă un anumit caracter geniului național, formează o *individualitate* națională, care se manifestă, mai întâi, în cântecele, în baladele, în credințele, în obiceiurile populare, în toate creațiile anonime ale maselor care, ca pe valuri, merg de la un capăt la celălalt al neamului, crescând și dezvoltându-se odată cu el, închegându-l într-o unitate tot mai restrânsă; apoi vin operele de artă, gândirea științifică și fiozofică a fiilor aceluiași neam, în care se concentrează puterea creatoare a geniului național.

Și *alt izvor* de putere creatoare, *altă cale* spre progres, *alt mijloc* de a participa la îmbogățirea comorii civilizației omenești, spiritul omenesc nu are.

Poemele lui Homer sunt un produs al vieții naționale elene, ca și statuile lui Praxitel sau Phidias, ca și filozofia lui Platon sau Aristotel, toate creațile acestea poartă ștampila indelibilă a acestei nobile individualități naționale; dreptul roman este produs al geniului național al Romanilor; tragediile lui Shakespeare și dreptul constituțional Englez sunt deopotrivă un produs al spiritului caracteristic Englez.

Totuși, toate aceste creațiuni naționale fac parte din comoara comună a civilizației omenești, *tocmai* fiindcă sunt creațiuni ale geniului național.

Oamenii mari ai istoriei universale: un George Washington și un Mirabeau; un Descartes sau A. Comte, un David Hume, J. St. Mill sau H. Spencer, un Kant sau un Schopenhauer; un Gladstone, un Bismarck

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

sau Cavour (aici sunt opuși, în fiecare ramură de activitate, oameni cam din aceeași epocă), nu se deosebesc atâta între ei, în caracterul geniului lor, mulțumită vremii în care ar fi trăit sau geniului de ocupațiuni, ci fiindcă fiecare din ei întrupează anumite însușiri ale geniului național, -- și *tocmai* din această cauză ocupă locul lor în istoria omenirii întregi...

Să vă gândiți, pentru ce ori de câte ori o literatură ajunge la formele „clasice", sufletul creator din ea se stinge, și o nouă viață ea nu poate căpăta decât prin *întoarcere* la izvorul puterii creatoare, la creația populară ?

Să vă gândiți pentru ce *neologismele* nu sunt suferite în poezie ?[8] Pentru ce, deși omenirea are poeți mai mari decât un Eminescu, Vlahuță, Goga sau Coșbuc, în anumite stări sufletești, numai *aceștia* pot găsi răsunet în inimile noastre ?

Să vă gândiți, care este taina impresiunii de măreție aproape mistică, ce ne-o face figura lui Dante, care începe să scrie în limba neamului, în mijlocul unei lumi ce-și sterilizase inspirația și gândirea prin exerciții în limba latină ?

A împiedica, în asemenea condiții, dezvoltarea liberă a unui popor, în direcția geniului său național, nu înseamnă numai a omorî o individualitate națională, a opri pe loc propășirea unei mase omenești, dar și a adăuga o greutate moartă în mersul spre progres al omenirii întregi.

Un popor nu poate fi cu ușurință transformat – cum grăuntele la moară se macină în făină – într-un *alt popor*; se cer multe veacuri, până ce procesul de *asimilare* se poate săvârși, până ce formele noi de viață sufletească să se *înrudească* cu sufletul lui, în tot cursul acestor veacuri e ucisă puterea lui de creație, e o vreme pierdută înaintea omenirii întregi.

8 Neologismele sunt indispensabile într-o epocă de lărgire bruscă a orizonturilor vieții intelectuale, dar ele au, într-adevăr, caracterul unor semne convenționale, ca mijloc de comunicare. Totuși, ele nu pot dispare decât sau prin asimilare când, mulțumită unei vieți sufletești mai largi și mai intense a poporului întreg, ele intră în limbă, sunt însușite de poporul întreg, sau dacă din sânul poporului se ridică un mare geniu, în care se concentrează puterea creatoare a neamului, și care astfel îmbogățește limba cu noi comori. Din cauza aceasta sunt atât de ridicole încercările de a ieși din această stare de tranziție prin ticluirea arbitrară de cuvinte „naționale" de cel dintâi chimist, veterinar sau profesor de caligrafie, sau chiar prin legiferarea codurilor de procedură.Trebuie să ne resemnăm, deci, sau până la vremea, când tot poporul va participa mai activ la viața noastră culturală sau până nașterea unui... Dante român.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Dacă după prăbușirea Imperiului roman și așezarea valurilor provocate de migrațiunea popoarelor, o noapte atât de lungă a cuprins gândirea europeană, cauza principală este că, sub valul acestei nopți, trebuia să se săvârșească taina de închegare a noilor individualități naționale, din amalgama tuturor *raselor* să se diferențieze *popoarele* cele noi care, numai odată ce sunt constituite, reiau firul progresului universal, agonisesc din nou comorile culturii și ale civilizației omenești...

Că aici avem a face cu formațiunea unor noi *tipuri culturale, o diferențiere* independentă de caracterele antropologice, puteți vedea din faptul că între un Gal și un Brit sau un Plet, între un Franc sau un Sax din veacul al V-lea, de sigur e o deosebire cu mult mai mică decât între Francezii și Englezii culți de astăzi.

Nici un popor, oricât de bogat și de puternic ar fi, nu e în stare să dezvolte armonios toate însușirile și caracterele spiritului omenesc – armonia și plenitudinea dezvoltării sufletești a omenirii nu se poate asigura decât prin colaborarea mai multor individualități naționale, cât mai puternice și originale.

De aceea un popor vrednic de acest nume ține la caracterul său propriu național mai presus de toate, și luptând pentru el, luptă nu numai pentru dreptul său la libertate, la viața culturală proprie, la propășirea națională, dar luptă pentru condițiile indispensabile ale civilizației omenești. Un popor subjugat altei culturi, e numai un material pasiv în istoria lumii, și e nu numai silit la o imitațiune moartă care îi ucide puterea de creație, dar el înseamnă totdeauna o pierdere neprețuită pentru civilizația omenească în genere.

Acesta este izvorul *naționalismului* sănătos și adevărat.

„Caracteristica lumii moderne, spune Michelet, constă în aceea că, păstrând și mărind solidaritatea între popoare, ea întărește totuși caracterul fiecărui popor, determină naționalitatea lui, până ce fiecare neam va ajunge la o unitate desăvârșită, până ce va apare ca o *singură individualitate*, un singur suflet...

Individualitatea națională e un lucru sfânt. În măsura în care un neam ia caracterul de individualitate, ajunge un suflet, proporțional crește și individualitatea lui. Un atentat împotriva unei individualități naționale e cea mai mare din toate crimele"[9]...

*

9 Michelet - „Histoire de la Révolution Française", vol. IV, p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Am desfăşurat toate consideraţiile de mai sus, nu fiindcă aş împărtăşi acele învinuiri de „anti-naţionalism" sau „anti-patriotism", ce se aduc social-democratismului european.

Astfel de învinuiri nu se explică decât prin patimă sau ignoranţă.

Dacă încă în „Manifestul comunist", în ajunul revoluţiei germane din 1848, al cărei scop principal a fost *crearea unităţii naţionale*, K. Marx spune că „în Germania partidul comunist va lupta *de acord cu burghezia*, câtă vreme ea va fi revoluţionară"[10], din alte acte ale lui se precizează şi mai bine caracterul acestei colaborări.

După izbucnirea revoluţiei în Germania, K. Marx adresează lucrătorilor mai multe apeluri, în care îi îndeamnă să lupte alături cu burghezia, în sforţările ei de a realiza *unitatea naţională*, deşi la început „lucrătorii nu pot face, fireşte, nici o propunere comunistă". K. Marx chiar accentuează această tendinţă spre unitatea naţională, de teamă că democraţia burgheză se va opri la jumătatea drumului:

„Democraţii, spune el lucrătorilor, vor lupta direct pentru crearea unei *republice federative*... În opoziţie cu acest plan, lucrătorii trebuie să lupte nu numai pentru *una şi indivizibilă republica germană*, dar şi în sensul centralizării puterilor în sânul ei, în mânile statului" etc....[11]

Dar în calea unităţii Germaniei, care pe atunci cuprindea şi pe Austria, sau Cehii şi ceilalţi Slavi din Imperiul Habsburgic şi, după înfrângerea revoluţiei germane, autorul „Manifestului comunist", abia vreo trei-patru ani după apariţia acestuia, printr-o amară şi crudă ironie a Istoriei, se încearcă să dovedească, că aceste popoare *nu au dreptul la o viaţă naţională independentă*, fiindcă... Germania are nevoie de teritoriul lor !... Nu fără tristeţe constatăm la acest *internaţionalist*, la acest întemeietor al social-democratismului modern că, odată ce se ating interesele Germaniei, el vorbeşte nu ca *naţionalist*, ci ca cel mai patentat *şovinist*, bătându-şi joc de popoarele oprimate:

„Moravii şi Slovacii – argumentează K. Marx – de mult, de mult au pierdut orice urmă de simţ naţional şi de vitalitate, deşi şi-au păstrat limba. Boemia e înconjurată din trei părţi de ţări cu totul germane: elementul german a făcut mari progrese pe teritoriul ei propriu; chiar în Praga, capitala, amândouă naţionalităţile sunt egale la număr; iar capitalurile, comerţul, industria şi mijloacele culturii intelectuale au fost pretutindeni în mânile Germanilor. Luptătorul principal al naţionalităţii Cehe, profesorul Palacky, el însuşi e un

10 „Manifeste" etc., p. 62.

11 K. Marx - „Enthüllungen über Kommunisten Process zu Köln" 1885, p. 81 (în Supliment).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

învățat venetic, care nici nu poate vorbi corect limba cehă, fără accent străin. Dar, cum adesea se întâmplă, muribunda naționalitate cehă, muribundă, judecând după toate faptele cunoscute ale istoriei celor din urmă cu patru veacuri, în 1848 a făcut ultima sforțare să-și recapete vitalitatea de altădată, sforțare, a cărei prăbușire, independent de orice considerații revoluționare, a trebuit să dovedească faptul că de azi înainte *Bohemia poate ființa numai ca o parte a Germaniei, deși o parte din populația ei, poate, va mai continua să vorbească încă câteva veacuri o limbă ne-germană*" (! !)...[12]

Ce dureroasă impresie produce voluptatea cu care vorbește *revoluționarul* K. Marx despre împrăștierea violentă a congresului slav din Praga de către armata lui Windischgraetz, „acest adevărat congres slav alcătuit, sub comanda lui Windischgraetz, din ulanii galițieni, grenadierii slovaci și croați, artileriștii și chirasierii cehi, care, în mai puțin de 24 de ore, a gonit pe întemeietorii închipuitei supremații (?) slave și i-a împrăștiat în toate părțile..."[13]

Să nu mi se spună că e firesc ca un Marx să combată fanteziile *panslaviste*, fiindcă el luptă nu numai împotriva „panslavismului", ci împotriva *oricărei independențe culturale și naționale a Slavilor* din Austria, și luptă *în numele germanismului*. Următorul pasaj va împrăștia orice îndoială în această privință. După ce ne povestește cum a fost înfrântă mișcarea Slavilor din Austria, K. Marx continuă:

„Astfel s-au isprăvit, și probabil pentru totdeauna, încercările Slavilor din Germania de a-și recăpăta *existența națională independentă*. Rămășițele împrăștiate ale neamurilor numeroase, ale căror naționalitate și vitalitate politică s-au stins demult și care, din cauza aceasta, au fost silite aproape o mie de ani (?) să meargă la remorca unui popor mai viguros, biruitorul lor... – aceste neamuri muribunde, Cehii, Corintienii, Dalmațienii etc. au căutat să se folosească de tulburarea generală din 1848 spre a restabili un *status quo* al anului de grație 800 (sic !). Istoria milenară a trebuit să le arate că această întoarcere îndărăt nu e cu putință, că dacă toată regiunea de la răsărit de Elba și Saala a fost odată ocupată de neamurile slave, apoi acest fapt dovedește numai o tendință istorică și, în același timp, *puterea fizică și intelectuală a poporului german de a-și supune, absorbi și asimila pe vechii săi vecini din Răsărit*; că această tendință spre absorbire din partea Germanilor a fost totdeauna și *rămâne până acum* unul din mijloacele cele mai putenice pentru răspândirea civilizațiunii apusene în Orient: că ea se va opri numai atunci, când

12 K. Marx - „Revolution und Kontre-Revolution in Deutschland" (ed. 2, 1907), p. 61-62.
13 ibid., p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

procesul de *germanizare* va ajunge la granițele unor națiuni mari și compacte, apte pentru viața națională independentă, cum sunt Maghiarii și *în oarecare măsură* Polonejii; și că, prin urmare, soarta firească și inevitabilă a acestor naționalități muribunde este de a *permite să se desăvârșească acest proces de descompunere a lor și de absorbire de către vecinii mai puternici*. Desigur aceasta nu este o perspectivă măgulitoare pentru amorul propriu național...

Dar cine se poate aștepta că istoria se va întoarce cu o mie de ani îndărăt pentru bunul plac al câtorva neamuri debile care, în toate părțile teritoriului ocupat de ele, sunt amestecate cu Germanii sau înconjurate de aceștia; care din timpuri aproape imemoriale, pentru toate scopurile civilizațiunii, s-au folosit numai de limba germană (!)... ? După decepția din 1848 și după lecția ce le-a dat guvernul Austriac, nu e verosimil ca ele să mai facă altă dată o nouă încercare. Dar dacă vor încerca din nou, *sub pretexte de această natură* (viața națională !), să se unească cu forțele contra-revoluționare (!), *datoria Germaniei este clară*" !...[14]

Adică, iar baionetele unui Windischgraetz vor fi chemate, în numele... *forțelor revoluționare* !...

E vădit că nu putem imputa internaționalistului Marx lipsa de sentiment național german, că tocmai că acest sentiment e dus aici până la acele exagerări (fără să mai vorbesc de tendențioasa expunere

14 K. Marx - Op. cit., p. 98-100, passim. Lucrarea citată a fost scrisă de K. Marx în 1852 în engleză pentru „New-York Tribune" – și pentru prima oară a fost tradusă în limba germană în 1896 de K. Kautsky. Ironia sorții a voit astfel, ca aceste accese de șovinism german ale lui Marx, îndreptate în primul rând împotriva cehilor, să fie cunoscute cititorilor germani mulțumită unui ceh. Și aici nu mă pot lipsi de plăcerea, recunosc nu tocmai creștinească, de a releva felul în care a reacționat K. Kautsky față de aceste atacuri ale magistrului, în numele căruia e atâta deprins să jure. În prefața cu care însoțește traducerea sa, acest discipol credincios ne spune că furia (Zoru) revoluționară îl face pe Marx să se „ambaleze" prea mult (sich zu sehr fortreissen), și că realitatea l-a dezmințit ! Dacă în 1848 Cehii au sprijinit reacțiunea, de vină este numai „mica burghezime" și mai ales (se înțelege !) acea țărănime, care este izvorul tuturor răutăților pentru un bun social-democrat. Dar de atunci s-au schimbat lucrurile: „Națiunea cehă n-a produs numai un proletariat numeros și energic, ea se află acuma în situația fericită de a avea și o burghezie capitalistă proprie; și chiar o parte a nobilimii s-a alăturat acestei națiuni, cu toată originea ei germană... Națiunea cehă posedă astfel astăzi toate elementele constitutive ale unui modern popor cultural (Kulturvolk)... Toate acestea favorizează vitalitatea și puterea de rezistență a naționalității cehe față de cea germană. Departe de a fi cotropită de această din urmă, ea mai curând a început să câștige teren de la Nemți ..." (p. XXI-XXIX, passim)

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

istorică), care dacă sunt explicabile la șovinii maghiari, sunt extrem de ciudate sub pana unui socialist...

Dacă K. Marx așteaptă realizarea unității germane dela „republica germană, una și indivizibilă", în numele căreia, cum ați văzut, e gata să slăvească milioanele de Slavi din Austria, care sub „pretextul" independenței lor naționale, îngreunează această problemă, bătrânul Fr. Engels, după realizarea unității naționale sub egida Prusiei, cu toată ura ce o simte împotriva formelor de stat din Prusia cu „junkerii" ei, se împacă și cu aceștia, fiindcă „aceasta, ca formă unică cu putință astăzi a unității naționale e, vădit, inevitabilă"...[15].

În sfârșit, chiar în momentul, în care scriu aceste rânduri, la Stuttgart e întrunit congresul internațional al socialiștilor, în care s-au rostit cuvântări foarte semnificative, din acest punct de vedere, de către conducătorii de frunte ai socialismului european ale căror declarații sunt cu atât mai prețioase, cu cât sunt mai lipsite de exagerările șovinismului. Citez din ziarele noastre, care reproduc aceste dezbateri după cele germane, următoarele cuvinte ale lui J. Jaurès:

„Nu voim să nimicim patria, ci să o socializăm. Căci nația e visteria progresului omenirii, și ar fi rău de proletariat, dacă ar sdrobi acest *prețios vas al culturii omenești*"...

La aceasta Vollmar adaugă:

„Nu e adevărat că internaționalismul înseamnă antinaționalism, nu e adevărat că nu avem patrie. Iubirea către omenire nu ne poate nici o clipă împiedica de a fi Germani mai buni. Deși ne luptăm împotriva acelora care ațâță popoarele unele împotriva altora, nu

---

Pentru cine cunoaște supunerea oarbă cu care primește K. Kautsky orice afirmare a lui Marx, ca un cuvânt de Evanghelie, această răzvrătire, când e atins la „cehie", e foarte semnificativă...

Pentru caracteristica lui Marx mai e interesantă și scrisoarea către el a directorului jurnalului „New-York Tribune", în care întemeietorul social-democratismului european și-a publicat această lucrare - scrisoare citată de K. Kautsky în aceeași prefață, și din care reproducem câteva rânduri:„Am avut numai un singur lucru de imputat articolelor D-tale: că pentru un jurnal american d-ta câteodată prea afirmai punctul de vedere german... d-ta manifestai prea mult interes și îngrijire pentru unitatea și independența Germaniei... În chestia războiului italian, nu cred că Germania să fi avut atâta temeiu de a fi îngrijită precum presupuneai d-ta, împreună cu ceilalți patrioți germani ..." (p. XVIII-XIX). Dacă putem recomanda unor social-democrați să reflecteze mai adânc asupra acestor incidente, nu mai puțin putem da același sfat și celor din lagărul advers ce se cred în drept să interpreteze „internaționalismul" proletariatului ca o negațiune a ideii naționale înseși.

15 Fr. Engels, - „Zur Bauernfrage" etc., în „Neue Zeit" 1895.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

putem admite că ar fi de dorit ca *națiile să piară și să se facă un amestec* fără nici o formă din ele. Asta ar fi caricatura internaționalismului"[16]...

Inter-naționalismul socialiștilor europeni, nu e dar *anti*-naționalist, el nu cuprinde decât solidaritatea claselor muncitoare din toate țările în lupta lor *economică*, analoagă solidarității și a altor categorii sociale în aceste vremuri, când raporturile economice între diferitele țări sunt așa de strânse, și când această solidaritate se manifestă în nașterea atâtor asociații internaționale de tot felul, începând cu „trusturile" internaționale pentru diferite ramuri ale industriei și ale comerțului, și sfârșind cu societăți literare.

Dacă în diferite scrieri de luptă, în „Manifestul comunist" de pildă, găsim vorbe ca „lucrătorii n-au patrie", în ele nu se cuprinde decât o *critică* amară și justificată, de atâtea ori, a unei stări de fapt, în care lucrătorilor adesea li se refuză în țara lor ocrotirea intereselor celor mai însemnate.

Pentru cei ce cunosc literatura socialistă, începând cu F. Lassale, foarte naționalist, acest fapt nu poate fi contestat (dacă facem abstracție de câțiva exaltați, de cele mai multe ori anarhiști, nu socialiști).

Dar... există aici un mare „dar"...

Înaintea socialiștilor din Apus *nu se pune* de loc o problemă, care pentru noi este de o însemnătate capitală – problema însăși ființei naționale. (Chiar chestiunea unității germane, nu privește direct *ființa națională* a poporului german.)

E firesc ca doctrina social-democratică și programele partidelor socialiste din Apus să fi ignorat cu desăvârșire această problemă, ce *nu există* pentru ele, fără să fie prin aceasta, antinaționaliste.

Dar noi ?

Masa poporului nostru, de peste 12 milioane, e împărțită între *patru* state, și o parte e supusă încercărilor de maghiarizare, alta se rutenizează sau se germanizează, a treia parte se rusifică...

Suntem gata să facem toate confesiunile, să recunoaștem nu numai superioritatea netăgăduită a culturii germane, în numele căreia a

16 După „Die Zeit" și „N. Fr. Presse", în „Voința Națională" din 14 august 1907. Și mai caracteristică este atitudinea lui Bebel în adunarea partidului german la Essen, unde a declarat, între altele: „Avem nevoe de țara, în care ne-am născut, de pământul, pe care trăim, și de limba, pe care o vorbim, spre a face din patria noastră, țara cea mai frumoasă, care să nu aibă seamăn în lume"... Congresul de la Essen a votat apoi o moțiune aprobând declarațiile deputatului socialist Noske, care a declarat în Reichstag că, în caz de război, socialiștii germani vor lua pușca în mână, pentru apărarea patriei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

vorbit K. Marx, dar și a celei rusești, și chiar, dacă voiți, a celei maghiare și rutene.

Dar pentru noi *nu există* cultură decât în forma *noastră* națională, nu există *viață* chiar decât în acestă formă... Putem să ne supunem pustiirii sufletului nostru ?...

Când, în 1807-1808, Fichte a adresat poporului său, dintre baionetele franceze, celebrele lui „Discursuri către națiunea Germană" (*Reden an die Deutsche Nation*), acest popor, ce dăduse până atunci omenirii pe Kant, Schiller, Goethe, Lessing, era gata să se prosterneze înaintea superiorității recunoscute a Franței, ce aruncase popoarelor o nouă Evanghelie, și vedem pe literați, învățați, oameni de stat, prinți și regi trecând în partea Francezilor din admirație pentru „ideile fanceze"...

Dacă ideea pe care o reprezintă Fichte ar fi rămas învinsă de „umanitarismul", cum se spunea atunci, care făcea pe elita germană să se plece înaintea geniului francez, ar fi câștigat omenirea, civilizația, din sterilizarea, prin secarea puterii creatoare, a geniului național german ?

Românii nu sunt nici ei un popor „mic": Anglia propriu-zisă e cu mult mai puțin întinsă decât teritoriul locuit de Români (ea este aproape egală numai cu Regatul Român: 150.000 de kilometri pătrați față de 130.000 ai României); în timpul marii revoluții din veacul al XVII englezii nu erau decât un popor de țărani în număr de maxim 5½ milioane[17], mai puțin de jumătate din numărul total al Românilor, mai puțin chiar decât numărul locuitorilor din Regat[18].

Cine poate mărgini de pe acum rolul ce poate avea românimea în istoria culturii, în istoria civilizației omenești ? Cine e în drept să ne lipsească de putința unei vieți naționale bogate, de năzuința de a contribui din parte-ne la îmbogățirea tezaurului comun al omenirii prin creațiunile geniului nostru național ?

Ce răspuns poate da la aceste întrebări social-democratismul român ?

Că *după* triumful socialismului în Austria, în Ungaria, în Rusia proletariatul biruitor ne va face dreptate ?

17 „Până la sfârșitul veacului XVI populațiunea Angliei și a Țării Galilor nu întrecea 2½ milioane de locuitori, și se cobora chiar mai jos. Spre sfârșitul veacului XVII ea ajungea între 5 și 5½ milioane": - Th. Rogers, „Interpretation economique de l'histoire", p. 143. Cf. Mulhall, Dictionary of Statistics, p. 441, care dă – pentru anul 1680 – cifra de 5½ milioane.

18 Pe atunci Scoția era numai în uniune personală cu Anglia: una din învinuirile aduse de către Regele Carol I „lungului parlament" a fost că s-a sprijinit pe o armată străină, cea scoțiană.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Iar să așteptăm, după cuvântul Sf. Scripturi, „mișcarea apei" ? Iar să ne vie „deslegarea" din afară ?... Fie !...

Dar până atunci nu e nici o acțiune *pozitivă* de întreprins (am văzut în capitolul precedent câtă vreme ar fi trebuit să așteptăm) ? Un partid politic în România poate ignora această problemă, poate să nu țină seamă de *factorii sociali și politici* indispensabili pentru o acțiune în această direcție ?

Dacă N. Iorga a putut să aibă un timp rolul de apostol, cu toată lipsa de claritate și consecvență în idei și a unei baze științifice solide în acțiunea sa; cu tot amestecul de elemente străine ideii pure naționale; cu toate că îl vedem adesea înconjurat de personaje de operetă sau adânc reacționare, ce nu respiră decât ambițiuni neputincioase și ură, aceasta se datorează numai faptului că a reușit să-și asocieze numele de o reacțiune necesară, în momentul istoric prin care trecem.

Din cauza aceasta, cu toate greșelile și scăderile acțiunii sale, d. N. Iorga va rămâne în istoria culturii noastre *și* din acest punct de vedere...

Vremea va alege grăunțele de neghină, va înlătura exagerările, va îndrepta greșelile, dar va rămâne ce trebuie să rămână: lupta pentru caracterul național al culturii, ca factor al civilizațiunii universale.

*

Aici am ajuns la o față a problemei în care, în jurul unui conflict real și penibil de interese, s-a năclăit atâta patimă oarbă, dintr-o parte și dintr-alta, încât nimic nu e mai greu decât ca glasul rațiunii și al dreptății să fie auzit.

Vreau să vorbesc despre chestiunea evreiască, în care, cum am spus, într-un conflict real de interese, o luptă necesară și legitimă a fost cu desăvârșire denaturată de iudofagia vulgară și feroce a antisemiților noștri, care, astfel, nu numai că ne compromit în fața lumii civilizate, îngreunând o soluție rațională și dreaptă, dar o transportă, dintr-o poziție inatacabilă, pe un teren unde suntem de mai înainte condamnați la o înfrângere pe atât de inevitabilă, pe cât de fatală pentru noi.

Arătând caracterul adevărat al conflictului și atât limitele necesare ale luptei, cât și cele permise unui popor civilizat, imi voi face numai datoria, resemnându-mă de mai înainte la atacurile fanaticilor dintr-o parte și alta.

Dar mai întâi trebuie să mă delimitez, hotărât și lămurit din partea antisemiților.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

E ușor de văzut că, precum nu avem înaintea noastră o chestiune religioasă, tot atât de puțin avem vreo chestiune „de rasă".

Fiindcă:

1. Evreii nu constituie nici ei o „rasă" în înțelesul antropologic al cuvântului.

2. Dacă am avea în fața noastră, în condițiile concrete ale țării noastre, nu pe Evrei, ci pe cea mai superbă rasă de pe pământ, cea Anglo-saxonă, de pildă, situația n-ar fi primejduită mai puțin, ci încă și mai mult decât astăzi.

3. Pentru că nu atât caracterul național al Evreilor, cât poate mai ales calitățile lor, constituie o piedică pentru dezvoltarea noastră normală, întrucât Evreii, ca și orice popor, au anumite defecte și calități naționale.

Împotriva afirmării că Evreii nu constituie o „rasă", se vor ridica, desigur, atât Evreii înșiși, cărora le place să se creadă același popor ales de Dumnezeu, ce altă dată suspinea în Palestina, cât și dușmanii lor, care atribuie unor caractere *organice* deosebite ale acestei *rase* o putere specifică dizolvantă pentru popoarele în mijlocul cărora trăiesc Evreii.

Dar știința nu poate ține seamă nici de prezumția sau amorul propriu al unora, nici de urile neîmpăcate ale celorlalți.

Într-adevăr, cunoscutul antropolog W. Ripley ne spune:

„Aproape *nouă zecimi* din Evreii de astăzi se deosebesc atât de mult prin forma craniului de trunchiul fundamental al rasei semite, cât numai se poate închipui. Vestita puritate a originii Evreilor apare astfel ca un mit. Renan avea la urma urmelor dreptate, afirmând că numele de Evreu, cel puțin pentru ramura *rusească* și cea *dunăreană* a rasei, de mult a pierdut *orice înțeles etnografic*. Cu alte cuvinte evreii de astăzi din punct de vedere *fizic*, sunt mai curând niște *arieni*, decât *semiți*"...[19]

Și ce anume spunea E. Renan, pe care îl citează W. Ripley ?

Desigur – afirmă el – că judaismul reprezintă la început tradiția unei rase deosebite. Fără îndoială, de asemenea, că în formațiunea rasei actuale din europa a participat în oarecare doză și sângele Evreilor vechi din Palestina; însă în totalitatea poporului evreesc de astăzi se constată un amestec însemnat al sângelui nesemit, încât această rasă, ce se consideră ca ideal al *etnității pure*, conservate în cursul veacurilor mulțumită opririi căsătoriilor mixte, în realitate e foarte mult pătruns de elemente străine, ca și toate rasele celelalte... Prea

19 W. Z. Ripley - "The Racial Geography of Europe", în "Appleton 's Popular Science Monthly", ianuarie 1899, p. 343.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

însemnate aglomerațiuni de orgine neevreească au primit judaismul, încât înțelesul acestui cuvânt, din punctul de vedere etnografic, a ajuns extrem de dubios".[20]

E. Renan chiar contestă existența *unui singur tip* evreesc ("il n'y a pas un type juif, mais il y a *des type* juifs), iar Karl Vogt, celebrul învățat german, stabilește cel puțin *trei* tipuri evreești foarte deosebite.[21]

Un antopolog însă ca De Quatrefages tăgăduiește chiar orice *tip antropologic* Evreilor, și le recunoaște numai o anumită *fizionomie*, o *figură* caracteristică: „Această împrejurare – spune el în cursul său – nu trebuie să vă mire, fiindcă știți că fizionomia nu atârnă de trăsăturile feței, ci de deprinderi, de felul vieții, de mediul moral și intelectual. Dar Evreii au trăit pretutindeni, veacuri întregi, și trăesc și astăzi aproape pretutindeni în aceleași condițiuni politice și sociale. Pretutindeni duc aproape același fel de viață, totdeauna mai mult sau mai puțin izolați și uniți între ei"...[22]

Adică felul special de viață pe care îl duce de atâta vreme acest popor, ocupațiile lui caracteristice, și raporturile specifice cu mediul, le-ar fi dat Evreilor un anumit *aer*, ca și oamenilor de diferite profesiuni etc.

Aceste păreri ale unui istoric specialist în chestie ca E. Renan, și a trei antropologi din țările cele mai civilizate, un Eglez, un German și un Francez, ar fi putut convinge singure pe orice om neprevenit, dar ele se confirmă prin datele istorice necontestabile relative la amestecul Evreilor cu alte popoare, în cursul multor veacuri, printr-un prozelitism energic.

Nu mai vorbesc că acest amestec s-a început încă în Palestina, mai ales după captivitatea babiloniană (în Biblie se găsesc multe dovezi în această privință), nici despre timpul Romanilor, când patima de prozelitism a Evreilor e biciuită în satirele lui Horațiu și Juvenal, dar în tot cursul evului mediu prozelitismul la Evrei e foarte intens. În veacul al VI-lea trec la iudaism chiar mulți membri ai clerului creștin, dintre care și episcopi. Papii au fost siliți să lanseze bule speciale împotriva convertirii creștinilor la iudaism, așa, de pildă, papa Clement VI prin bula din 1255 și Honoriu IV în 1288; mai târziu regele Filip cel Frumos ordonă judecătorilor „să pedepsească pe Evreii care convertesc pe creștini la legea lor prin daruri"; în Spania un șir

20 E. Renan - "Le judaisme comme race et comme religion", în Discours et Conferences, p. 368.
21 C. Vogt - "Vorlesungen über den Menschen", vol. II, p. 238.
22 De Quatrefages - "Cours d'Anthropologie", p. 731-732.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

de consilii bisericești condamnă prozelitismul Evreilor încă din veacul al VI-lea; în veacul al XIII un arhiepiscop ungur se plânge că creștinii se convertesc la iudaism cu miile; în veacul XIV găsim în Elveția un decret special împotriva convertirii creștinilor la iudaism; în Polonia se constată multe convertiri până în veacul XVI, cu toate decretele regelui Sigismond; în regiunile Rusiei actuale încrucișarea Evreilor, mai ales, cu diferite triburi mongolice, se începe încă înainte de era creștină, dar continuă cu energie și în urmă; în veacul VII se convertește la iudaism un popor întreg, al Khazarilor, ce locuia în bazinele Volgăi, Donului și Niprului; în aceeași epocă se convertesc și multe elemente slave; în veacul XII triburi tătărești întregi trec la legea mozaică în Caucazia (trăiesc acolo și astăzi). „Începând cu veacul VIII – spune E. Renan – în Crimea se găsesc inscripțiuni vechi, ebraice, cu nume tătărești sau turcești, ca Tohtamiș. Un Evreu de origine palestină și-ar fi putut oare lua un nume ca Tohtamiș în loc de Abraham, Lewi ori Iacob ? Desigur, nu ! Acest Tohtamiș a fost un tătar convertit la judaism, sau un fiu de convertit",[23] și așa mai departe.

Numai când sub presiunea din afară, în urma persecuțiunilor pentru prozelitism, înșiși Evreii încep să-l condamne, acesta încetează în masă. Dar ar trebui să nu ținem seama cu desăvârșire de firea omenească, dacă am presupune că, odată cu oprirea prozelitismului și a căsătoriilor mixte, cu toate că Evreii trăiesc în grupuri neînsemnate în mijlocul maselor compacte de neamuri străine, veacuri întregi, – a încetat și infuziunea de sânge străin pe altă căi !

Față, dar, de faptele istorice ce nu se pot tăgădui, E. Renan e în drept să conchidă că mai ales pentru Evreii din Rusia și „regiunea dunăreană" cuvântul de „Evreu" nu mai are nici un înțeles *etnografic*, oricât ar displăcea această concluzie și Evreilor și antisemiților...

Cu toate acestea, bineînțeles, Evreii formează un *popor*, un caracteristic *tip cultural*: Or fi Evreii de astăzi un amestec din toate neamurile, pe jumătate ariene, pe jumătate mongole, încât elementul pur semitic e înăbușit aproape cu totul, dar să vă gândiți numai că atâtea milenii toți Evreii, în fiecare an, în aceeași zi și în același ceas, cântă, într-o limbă sfântă ce n-o mai cântă nimeni... cântecul captivității din Babilonia, pe care l-au adus în zilele noastre din mijlocul tuturor acelor Fenicieni, Asirieni, Babilonieni, ce de mult au dispărut în neant și au rămas numai ca o nomenclatură spre tortura copiilor de școală !...

Și pentru ce acest neam nenorocit stârnește, netăgăduit, atâta ură împotrivă-i la toate populațiunile în mijlocul cărora trăiește ?

23 E. Renan - Op. cit., p. 337.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Vom vedea, îndată, că problema evreiască la noi n-are nimic comun cu antisemitismul din alte părți (nici deci cu antisemitismul de imitație din România), dar tocmai pentru elucidarea acestei probleme trebuie să răspund și la acestă întrebare.

Evreii sunt porniți să explice această ură numai prin netoleranță religioasă sau prejudecăți învechite, iar antisemiții prin însușirile *organice* ale „rasei", și au inventat chiar o mulțime de romane „antropologice" *adhoc* asupra raselor „arice"și „semite" (aceasta când în știință începe a fi tăgăduită însăși existența unei „rase arice"[24], iar antisemiții nu se ridică împotriva unei rase semite, cu mult mai curate, a Arabilor, ci numai împotriva Evreilor !)

Însușirile „organice" ale rasei, le vom lăsa la o parte, întrucât am văzut că Evreii nici nu constituie o „rasă" în sensul antropologic al cuvântului, și că nici explicarea dintâi nu poate fi îndestulătoare.

Voi cita, spre a mă pune la adăpostul oricărei bănuieli, pe un Evreu de origine, Bernard Lazare, a cărui imparțialitate Evreii nu o pot contesta[25].

B. Lazare enumeră: intoleranța națională și religioasă a Evreilor înșiși; solidaritatea care, pe baza națională și religioasă, leagă toate comunitățile evreiești într-o puternică organizație, ce le dă avantaje considerabile în această epocă de concurență și lupte economice aprige; faptul că Evreii au format o clasă industrială și comercială, și au ocupat astfel situații preponderente, mai ales, în țările înapoiate economicește; pe lângă aceasta, biserica în evul mediu oprind camăta creștinilor, această funcție, economicește indispensabilă, era fatal îndeplinită de Evrei, imprimându-le astfel acel caracter odios de exploatatori ai nevoii, pe care îl are întotdeauna această funcție socială; în sfârșit, un întreg șir de măsuri legislative și administrative, creând un regim special pentru Evrei, a accentuat izolarea lor în mijlocul popoarelor, formând din ei un fel de op străin în organismul social, provoacă în Evrei, ca o reacțiune fatală, un fanatism exclusivist, o grandomanie națională *sui generis*, caracteristică națiunilor prigonite, pe de o parte, și căreia îi corespunde necesar, în aceste condiții, antipatia, disprețul și ura populațiilor, în mijlocul cărora ei trăiesc, pe de altă parte...

Dar pe lângă această explicație istorică, pe care o dă B. Lazare, și care poate fi justă în linii generale, mai există o cauză, mai adâncă, a situațiunii excepționale a Evreilor în mijlocul popoarelor.

24 Cf. J. Deniker - „Les races et le peuples de la terre", 1900, p. 377-378.
25 B. Lazare - „L'antisèmitisme, son histoire et ses causes" 1894, p. 292-3, 366 urm., 381 urm., 396 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Dacă Evreii constituie, cum am spus, un *popor*, un *tip cultural* distinct, la baza acestui tip cultural nu este o *limbă comună*, care să servească drept punct de plecare pentru o creație filosofică, științifică, literară proprie, prin care ei să contribuie, ca *națiune*, la îmbogățirea culturii generale omenești.

Ei de mult au pierdut limba comună: un Evreu din Spania, Franța, Caucazia, Crimeea sau Polonia (de unde ei s-au roit și în România) nu se pot înțelege între dânșii în aceeași limbă comună, ei vorbesc sau limba țării în care trăiesc, sau un „jargon" specific, impropriu pentru scopuri culturale, și doar îndestulător pentru nevoi practice de toate zilele (e o schilodire a limbii germane, cu amestecul, după împrejurări, al cuvintelor polone, ruse, rutene sau românești).

Creațiunea artistică sau științifică a Evreilor, *ca indivizi*, foarte însemnată față de numărul lor, se produce în *formele naționale ale popoarelor în mijlocul cărora trăiesc*. Și încă aici trebuie să facem o observație de o însemnătate capitală.

Ceea ce leagă pe toți Evreii, ceea ce face din ei un popor, și le imprimă caracterul lor specific cultural, este *religia* lor.

Dar această religie se deosebește de cele contemporane prin *structura* ei, cum se deosebesc între ele formațiunile geografice din epocile geologice îndepărtate; ea apare în mijlocul lumii moderne ca o stâncă de formațiune primitivă ce răzbate până la suprafață.

În judecata asupra iudaismului, în primul rând, trebuie să ținem seama tocmai de caracterul acesta *arhaic*, primitiv al religiei lor care, ca toate religiile primitive, *teocratice*, nu numai că servește de normă în sfera pur etică, dar se află la baza întregii lor vieți *sociale* și *politice*, formând din Evrei nu numai o comunitate religioasă, ci și un organism social și politic, cu cea mai strictă reglementare a tuturor drepturilor și a îndatoririlor membrilor.

Aceasta, cum am spus, nu este ceva specific iudaismului, ci e caracterul general al tuturor religiilor dintr-o numită fază istorică, dintr-o anumită *formațiune* a stratificătii sociale.

Citiți ce spune, de pildă, Fustel de Coulanges despre Romanii și Grecii antici:

„Atunci religiunea se amesteca în toate actele vieții în timp de răsboiu, ca și în timp de pace. Ea era față pretutindeni, ea cuprindea pe întreg omul. Sufletul, corpul, viața privată, viața socială, prânzurile, sărbătorile, adunările populare, răsboaele, toate erau în mânile religiunii statului. Ea diriguia toate actele omului, dispunea de toate momentele vieții sale, fixa toate deprinderile sale. Ea cârmuia

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

toată firea omului cu atâta autoritate absolută, încât nu mai rămânea în afară de ea nimic..."[26].

Ritualismul extrem al evreilor, care procură atâta material anecdotiștilor noștri, are o analogie desăvârșită cu ritualismul Romanilor și Grecilor antici: atunci se reglementa mâncarea, îmbrăcămintea, ustensilele de bucătărie, pozele și formulele sacramentale, zilele faste și nefaste, animalele curate și necurate pentru sacrificii, semnele favorabile și nefavorabile pentru orice act al vieții, precum și gesturile și cuvintele ce pot preveni nenorocirile, o reglementare atât de amănunțită și atotcuprinzătoare, încât oamenii de astăzi cu greu își pot închipui cum putea trăi lumea în aceste chingi.[27].

Citiți, de pildă, la Fustel de Coulanges, descrierea felului de a fi al Romanului de altădată:

„El iese din casă și nu poate, aproape, face un pas fără a întâlni un obiect sacru; o capelă, sau un loc lovit odată de fulger, sau un mormânt; când trebuie să se oprească și să spună o rugăciune, când să întoarcă ochii și să-și acopere fața spre a se feri de vederea unui lucru funest... El nu iese niciodată fără să se uite dacă nu trece vreo pasăre rău vestitoare. Sunt cuvinte pe care el nu îndrăznește să le pronunțe toată viața... El iese pășind totdeauna peste prag cu piciorul drept. El nu-și tae părul decât în timpul lunii pline. El poartă amulete. Spre pază de foc, el acopere pereții casei sale cu inscripțiuni magice. El cunoaște formule, care păzesc de boală și altele care o vindecă; însă ele trebuesc repetate de 27 ori, stupind fiecare dată într-un fel anumit...

Acest Roman, pe care îl prezentăm aici nu este un om din popor, un om slab la minte, pe care mizeria și ignoranța îl rețin în superstiție. Vorbim despre un patrician, un om nobil, puternic și bogat..."[28].

Vedeți că, în această descriere, strămoșul nostru din vechea Romă apare, în această privință, cu toate caracterele unui autentic „jidan", și încă „habotnic" !...

Exclusivismul feroce, religios și național, al Evreilor, care nu e egalat, astăzi, decât de exclusivismul deopotrivă de feroce al antisemiților, își are rădăcina în același caracter arhaic al religiei lor, și este în analogie deplină, și în această privință, cu lumea antică.

Puteți vedea, tot în Fustel de Coulanges, că Atenianul și Romanul consideră orice atingere a străinului de altarul lor ca profanare, și omul ca atare nu poate avea *nici un drept* în societatea lor, nici în persoana lui, nici în averea lui, decât ca *cetățean*, ca membru al

26 Fustel de Coulanges - „La cité antique", p. 193 (ed. 14-a, 1893).
27 ibid., p. 195, urm.
28 ibid., p. 254-256, pasimm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

statului, care e în același timp și o *comunitate religioasă*. Nu degeaba, la Romani, același cuvânt „haostis" desemna și pe *străin* și pe *dușman*: „adversus hostem aeterna auctoritas esto !". Cele XII table n-ar putea nimic reproșa Talmudului, în ce privește tratamentul străinilor...

Am supus celui mai sever examen expunerea mea; pentru caracteristica tipului cultural al Evreilor, m-am folosit numai de material adunat de oameni ce nu pot fi bănuiți de antisemitism, cum este, în primul rând, B. Lazare.

Totuși concluzia, la care trebuie să ajung, este că însuși *caracterul arhaic* al religiei mozaice, firesc pentru antichitate, dar atât de nepotrivit cu mentalitatea noastră, duce fatal la un conflict cu cultura modernă.

Ni se va spune că în vremea noastră gândirea omului civilizat se emancipează de influențe religioase. Sunt multe distincții de făcut aici. Dar fie !

Însă pentru Evrei religia este singura lor legătură *națională*. Numai ea îi încheagă într-un popor, alcătuind din elementele cele mai disparate, ca origine și limbă cum sunt Evreii din Alger, Spania, Polonia, Caucazia, Crimeea sau Abissinia, o singură comunitate religioasă *și* națională.

Aici e tot tragismul situației Evreilor. Astăzi religia, gradul de ortodoxie sau tăria credinței e indiferentă pentru legătura națională la toate popoarele moderne, pe când Evreul încetează de a fi Evreu nu numai când, de pildă, trece la creșinism. Lepădându-se de religie el pierde fatal și naționalitatea, dar de fapt o pierde și când își însușește mentalitatea modernă, când își asimilează cultura europeană, necompatibile cu însuși fondul arhaic al mozaicului, cum ar fi fost ele necompatibile și cu religia Eladei antice: Socrate a fost silit să-și bea cupa de cucută, ca răzvrătitor împotriva statului și a zeilor, ca „trădător național", cum s-ar zice astăzi... Un Evreu cu mentalitatea modernă ar putea să-și păstreze legătura națională, doar numai mascându-și „trădarea", prin observarea minuțioasă și ipocrită a ritualului (ce nu poate să nu-l revolte, în conștiință, și nici că se poate eterniza). Departe de a fi adevărat, adagiul antisemiților că „jidanu-i tot jidan", un Evreu nu rămâne Evreu decât câtă vreme nu iese din zidurile înăbușitoare ale Talmudului.

Mai mult. Prin orice creație artistică, științifică, filosofică, el iese fatal din cadrul iudaismului, și nu numai fiindcă un Evreu nu le poate produce decât *în forme naționale străine*, dar fiindcă, însușindu-și gândirea modernă, la fiecare pas trebuie să dea o nouă lovitură în concepția iudaică a lumii și a vieții.

Acest popor, atât de bine înzestrat de natură, a dat omenirii (ne-a dat *nouă* !) pe Crist cu apostolii lui, pe Spinoza, pe Rubinstein, pe

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Heine și pe Böme, pe F. Lassalle și pe K. Marx etc. etc., — dar, în același timp, i-a *pierdut* ca națiune: dacă ei fac parte din *istoria universală*, ei nu mai au nici un rol în *istoria iudaismului*...

De aici o situație, într-adevăr, tragică: întrucât am văzut că puterea de creație, forța progresivă, colaborarea la civilizația universală, prin dezvoltarea însușirilor naționale după geniul propriu național este, se poate spune, singura justificare a tipurilor culturale distincte, iudaismul, Evreii *ca națiune*, nu pot înfățișa această justificare.

În economia forțelor active ale civilizației omenești, Evreii nu pot astfel juca un rol decât întrucât *se desprind* din trunchiul lor național, întrucât se alipesc la o *altă* formațiune națională, întrucât prin aceasta se dizolvă *ca națiune*...

Dar aceasta nu înseamnă altceva, oricât de crudă ar părea această concluzie, decât că pentru Evrei, *ca popor*, progresul, civilizația duc fatal la disoluție, la dispariție, ca tip cultural distinct.

Această împrejurare ne poate explica, pentru ce instinctul de conservare silește iudaismul să țină cu atâta tenacitate la baza lui arhaică, să se opună la orice încercare de inovație, să ducă la paroxism fanatismul conservator și exclusivismul național și religios eternizând astfel această tragedie, și așa peste măsură de lungă...

În situația aceasta calitățile sau defectele Evreilor sunt indiferente.

Căci pe lângă defectele ce li se impută, pe drept și pe nedrept (am văzut că în mare parte le recunoaște și B. Lazare), Evreii au și calități netăgăduite: sobrietate, curăția vieții de familie, o energie tenace și spirit întreprinzător; și dacă prin încrucișarea înrâuririlor istorice, despre care ne vorbește B. Lazare, pe ei îi caracterizează, pe de o parte goana nesățioasă după ban, un materialism brutal, acesta se combină curios cu cel mai sublimizat misticism (în aceasta ei se aseamănă cu Anglo-Saxonii, care, poate, din această cauză nu cunosc antisemitismul): cine nu cunoaște în târgușoarele din Moldova tipul de talmudist-învățat, care în mijlocul celei mai aprige lupte pentru existență, cu totul indiferent pentru ea, stă afundat în studiul „legii“, sărac și adesea flămând, considerat ca „țicnit“ chiar de coreligionarii săi, străin de lumea din afară și de mizeriile ei ? Și dacă atâta timp cât *rămâne* în cercul iudaismului această forță e sterilă, și duce numai la îngroșarea zidurilor ce-l despart de lumea modernă, odată ce se *rupe* acest cerc, ea poate da omenirii, în forme naționale *străine*, pe marii cugetători idealiști și moraliști, pe poeți și revoluționari. Însă, în același timp, mulțumită celeilalte însușiri, tot Evreii ne dau pe regii Burdei, pe cei mai aprigi slujitori ai „mamonei“. (Și antisemitul reacționar și antisemitul demagog, ca și birjarii din anecdotă, poate fiecare da în „jidovul celuilalt“...)

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Și mai străine de chestie sunt defectele sau calitățile Evreilor, *ca popor*, pentru problema evreiască, cum se pune ea în România.

Această problemă are la noi mai multe fețe.

Le vom elucida pe rând.

În cartea d-lui *Verax* (sub acest pseudonim se ascunde un publicist și un învățat, căruia îi datorăm una dintre cele mai însemnate lucrări asupra chestiunii țărănești în literatura noastră), veți găsi următorul tablou, după datele recensămintelor oficiale, relativ la creșterea elementului evreiesc în Moldova[29]:

ANII	NUMĂRUL EVREILOR	SPOR SUFLETE	%
1803	11.732	-	-
1820	18.912	7.180	61
1831	36.956	18.044	95,4
1838	79.164	42.208	114,3
1859	118.922	39.758	50,2
1899	195.877	76.965	65
Totalul sporului în 96 de ani		*184.155*	*1570*

Dar această tabelă nu dă încă o idee exactă asupra populației evreiești.

Într-adevăr, în 1899, se constată în Muntenia încă 68.852 de Evrei, dar pe la 1803 numărul Evreilor în Muntenia era nul (după recensământul făcut de Austrieci în veacul al XVIII-lea, în toată Oltenia erau numai 4 Evrei; chiar în 1820 în București se constată abia 127 Evrei capi de familie[30]) și aproape toți Evreii din Muntenia, prin urmare, au venit acolo din Moldova.

Socotind, deci, că pe la 1803 în Muntenia nu puteau fi mai mult de vreo 300 Evrei, nu exagerăm deloc, atunci pentru toată România ajungem la următorul rezultat:

În 96 ani numărul Evreilor în România a crescut de la 12.000 la 265.000 de suflete[31] – adică *mai bine de 22 ori* !

Dacă și restul populației ar fi crescut în aceeași măsură, în 1899 ar fi trebuit să avem în Moldova 13½ *milioane* de locuitori, în loc de

29 Verax - „La Roumanie et le Juifs", p. 42.

30 Verax op. cit., p. 46.

31 Foarte mulți scriitori au susținut că acest număr pentru 1899 este inferior realității, dar – spre a nu fi bănuiți de vreo exagerare – ne ținem de cifrele oficiale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

1.600.000 (fără Evrei), iar în toată țara **46** *milioane*, în loc de 5.400.000 (fără Evrei) !

Aceasta aruncă adevărata lumină asupra progresiunii în care a crescut populația evreiască la noi:

Puteți lua orice coeficient de *înmulțire naturală*, și, totuși, de la 12.000 (care și aceștia erau pe atunci în mare parte sosiți de curând, pe la sfârșitul veacului al XVIII[32]) nu se putea ajunge în 96 de ani decât maximum până la 50-60 mii !

Verax relatează că epocile de creștere fantastică a Evreilor între anii 1820-1831 și 1831-1838 (când în primii 11 ani populația evreiască aproape se dublează, iar în ceilalți *șapte ani mai mult decât se dublează* !), corespund epocilor de persecuție mai aprigă a Evreilor din Rusia. Sub presiunea acestor prigoniri, Evreii veneau în valuri la noi sau direct din Rusia, sau năvălind în Galiția, care servea ca un fel de „trop-plein" pentru România, împingea prisosul de acolo în țara noastră.

Să vă gândiți la un lucru, chiar indiferent de faptul că Evreii venind la noi formează aici un *singur strat social*, dar având la granițele noastre un rezervor de peste cinci milioane de Evrei, sub regimul aspru al Rușilor, care e firesc să se reverse în direcția rezistenței celei mai mici, dacă Românii nu ar fi luat la timp oarecare măsuri de stăvilire, țara ușor ar fi putut fi invadată de un milion, și chiar două, de elemente străine.

E nevoie de „antisemitism", de ură de rasă, pentru a explica în aceste condiții toate măsurile ce se iau *pentru a împiedica imigrarea* Evreilor ?

Putem noi, în situația noastră materială și culturală, să ne permitem luxul de a plăti „oalele sparte" de autocrația rusească ? Cine ar fi *în drept* să ne impună acest sacrificiu ? Și un popor întârziat în dezvoltarea lui economică, care astfel, natural, prezintă prea puțină forță de rezistență, poate înceta această politică, întrucât ea tinde la stavilirea imigrațiunii, înainte de a fi încetat cauzele care împing masele Evreilor din Rusia, direct sau indirect, peste granițele noastre ? Puteți pune această întrebare celui mai umanitar și democrat om politic din Apus.

Și să nu uitați că și Statele-Unite, cu toată nemărginita putere de asimilare a rasei anglo-saxone, cu toată grandioasa dezvoltare economică, cu toată imensa întindere a terenurilor libere, au fost silite să reglementeze imigrația și să ia măsuri pentru a stavili intrarea în țară a unor elemente nedorite.

32 Verax - Op. cit., p. 2 urm.; cf și Radu Rosetti - „Pământul" etc., p. 380 urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Vedeți, chiar numai *masa* și *progresiunea*, repegiunea imigrației evreești, în împrejurările concrete ale României, încă justifică îndeajuns îngrijirea oamenilor noștri de stat, în afară de orice *sentimente antisemite.* Căci presupunând că am fi fost expuși la imigrațiune, în aceeași masă și progresiune, a altor elemente etnice decât Evreii, credeți că politica românească, în această privință, ar fi fost alta ?

Cât de puțin oamenii noștri politici de frunte, fără deosebire de partide, au fost animați de antisemitism propriu-zis, puteți vedea din dezbaterile „Constituantei" din 1866, cu ocazia discuției art. 7.

Nu mai vorbesc că, pe atunci, Manolache Costache Epureanu, fostul prim-ministru, nu s-a sfiit să arunce antisemiților epitetul de „barbari" dar omul cel mai influent al guvernului de pe vremuri, Ioan Brătianu, a pus chestiunea cu o limpezime, care nu lăsa nimic de dorit:

„Aceasta nu este o chestiune religioasă, spune el, este o chestiune socială, și greșeala unora este că au pus-o pe tărâmul religios, și *crima* altora este că au profitat de aceasta *ca să aducă acele agitațiuni*, al căror rezultat ar fi de a ne aliena simpatiile și solicitudinea ce națiunea română și-a atras din partea întregei Europe, pentru toleranța ce totdeauna a domnit în această țară"...

Celor ce invocă împotriva Evreilor caracterele lor de rasă, Brătianu le răspunde că nu despre aceasta este vorba, *„ci numărul lor cel mare*, pentru că fiecare își zice că naționalitatea noastră este amenințată", și dacă națiunea, astfel, trebuie să ia măsuri de apărare, ea este „nu intolerantă, ci prevăzătoare; intolerantă au voit să o facă aceia care au căutat să profite de această îngrijire a națiunii și să o exploateze pentru a servi, nu țara, ci *patimile și mișelia lor*. Dacă guvernele trecute erau cu oarecare prevedere, cu oarecare chibzuială, cu mai multă inteligență, nu am fi astăzi unde ne aflăm și nu am da Europei acest trist exemplu, de care străinii inamici ai țării se vor servi ca să ne arate ca un popor intolerant, barbar".

Un om care vorbește astfel, care califică de *mișelie* agitațiile antisemiților, poate fi învinuit de antisemitism chiar el însuși ?

Brătianu arată și cauzele adevărate ale migrațiunii Evreilor: prigonirile din Rusia, „într-adevăr fanatice", „dacă dar mai cu seamă de câțiva ani, *de când s-au îndoit persecuțiunile din Rusia*, guvernul ar fi îngrijit a nu primi în țeară valurile de proletari Evrei ce veniau din Rusia, Moldova nu s-ar afla în starea în care se află". Bineînțeles, aici cuvântul „proletar" nu este întrebuințat în sensul marxist, cum rezultă chiar din pasajul următor, din care se vede că acest bărbat de stat își dădea seama și de complicarea chestiunii, *din punctul de*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

vedere al dezvoltării claselor mijlocii: „Când vom pune barieră – spune el – proletariatului străin, atunci, fiţi siguri, se va forma acea *clasă de mijloc*, clasa *tiers état*, clasa muncitoare, atunci vom fi tari, şi când vom fi tari, atunci fiţi siguri, că vom fi toleranţi ca toate naţiunile“...[33]

Problema într-adevăr se complică încă prin faptul că Evreii, venind într-un moment critic al dezvoltării noastre economice, politice şi culturale, într-un moment de tranziţie, de transformare din temelie a întregului nostru edificiu social, au format aici, în regiuni întinse, tot stratul *claselor mijlocii*, împiedicând astfel dezvoltarea normală a ţării.

Luaţi, de pildă, numai problema culturală.

Unul din factori cei mai puternici ai dezvoltării culturale e, desigur, literatura naţională: ea organizează forţele creatoare ale spiritului naţional, în conformitate cu geniul propriu al unui popor, şi astfel pe de o parte îl face pe acest popor să contribuie şi el la progresul omenirii, iar pe de altă parte, îi face accesibile bunurile universale.

Civilizaţia, cum am spus la început, *nu există* pentru un popor întrucât ea nu i se înfăţişează în forme asimilabile pentru el, în formele lui naţionale: astfel ea ar fi ca o bibliotecă cu cărţi frumoase, dar de la care s-a pierdut cheia...

Astfel, numai literatura naţională introduce un popor în familia popoarelor civilizate şi îi asigură putinţa de a contribui şi el, în formele geniului său propriu, la mersul spre progres al lumii întregi.

Dar literatura naţională nu se poate naşte şi dezvolta fără *o clasă mijlocie naţională*, puternică şi bogată.

„Elita socială“, din vârful piramidei, e prea puţin numeroasă, îi sunt prea uşor accesibile creaţiile literare străine, o atrag prea puţin începuturile unei literaturi naţionale, totdeauna slabe şi imitative, dar fără un „început“ nu poate fi nici o dezvoltare. E ridicol să facem incriminări. Constatăm o situaţie, firească, în asemenea împrejurări.

Pe de altă parte poporul de jos e încă prea sărac, prea întunecat, prea înglodat în nevoi şi în lupta zilnică grea, pentru a avea gustul de literatură şi pentru a avea răgazul, putinţa de a da un loc însemnat preocupărilor de ordin literar, şi în genere cultural.

Numai o clasă mijlocie poate avea destul răgaz şi mijloacele necesare pentru a forma un câmp destul de larg pentru răspândirea literaturii, şi în acelaşi timp, atât din cauza situaţiei materiale, cât şi a contractului, fatal, restrâns cu cultura străină, pentru ea nu poate fi

33 „Desbaterile Adunării Constituante“ publicate de A. Pencovici - Şedinţa din 21 iunie 1866, p. 107-109, passim.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

accesibilă producția străină, care de altfel nici n u ar putea să o satisfacă nici prin *turnura* spiritului, cu mult mai îndepărtat pentru clasa ce nu a rupt încă „firul ombilical" ce o leagă de straturile de jos, din care abia a ieșit.

Gândiți-vă chiar numai la chestia „debușeului" literar.

Dezvoltarea literară presupune nașterea unei clase de oameni care, urmând unei trebuinți interne, își poate consacra tot timpul, dacă nu exclusiv cel puțin de predilecție, muncii literare și științifice. Această muncă, prin firea ei, cere atâta sforțre intelectuală, atâta încordare nervoasă, încât, dacă cei ce i se consacră nu găsesc chiar prin munca aceasta însăși, atât de necesară neamului, chiar și culturii universale, mijloacele necesare pentru existență, oricât de modeste, se creează o situație intolerabilă moralmente care le sleiește forțele creatoare, și dezvoltarea literară e astfel încătușată.

Nu e nevoie să citez nume, care sunt la gura tuturor, spre a ilustra tragismul adânc al acestei situații...

Dar țăranul, cu gologanul lui scos cu atâta trudă din pământ, nu poate forma un debușeu literar... Dar nici aristocratul rafinat crescut sub înrâurirea, directă sau indirectă, a saloanelor pariziene... Faceți statistica cărților „cerute" în „piața" noastră literară...

În zilele noastre numai o clasă mijlocie *națională* poate forma, astfel, condițiile necesare prealabile dezvoltării literare și, în consecință, a culturii întregi a unui popor.

Dar când o populație străină, ce nu vorbește limba poporului, ce nu are nevoie de creațiile lui literare, formează în sânul lui *clasa mijlocie*, prin aceasta se pune în calea dezvoltării acestui popor o barieră aproape peste putință de învins.

Aceasta este însă situația Evreilor la noi.

Și băgați de seamă, un Evreu în Rusia, Germania sau Franța, când, însușindu-și cultura europeană, iese din sfera iudaismului, întră acolo în cadrele culturii naționale a acestor țări, pe când la noi în cazul acesta el este câștigat doar culturii germane care, pe lângă că e superioară, dar este și mai accesibilă pentru el prin limbă, prin legături de origine, prin tot complexul de rapoturi economice și comerciale...[34] Adăugați la aceasta că, mulțumită acestui fapt, Evreul e în Ungaria agent de maghiarizare (aproape toți „Maghiarii" statisticelor unguresti în părțile locuite de Români sunt Evrei), în Bucovina agent de germanizare, în Basarabia de rusificare... Dacă acolo conflictul acesta

34 K. Marx în scrierea citată mai sus spune că Evreul apare în Orient ca un agent al germanismului: cf. „Revolution und Kontre-Revolution", p. 58-59.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

cu dezvoltarea culturală (ce de altfel nu este de natură de a simplifica situațiunea la noi) este mai vădit, dar și la noi, în România, simplul fapt al existenței unei clase mijlocii străine duce în aceste condiții la același rezultat, în fond, adică la încătușarea dezvoltării culturale, deși în alte forme.

Și iarăși întreb, constatarea acestui fapt are oare ceva comun cu antisemitismul, cu ura de rasă ? Dacă, în locul Evreilor, clasa noastră mijlocie s-ar forma din alte populații străine, din Ruși, Germani sau Anglo-saxoni, situația noastră, din punctul de vedere al unei normale dezvoltări culturale, ar fi schimbată ?

Adăugați considerațiile de ordine politică, economică, socială.

În vremurile noastre clasa socială, care reprezintă activitatea industrială și comercială, care are puterea economică, ajunge fatal, într-o formă sau alta, și la preponderența politică; rolul acesta, pretutindeni mai curând sau mai târziu, îl are clasa mijlocie. Și dacă această clasă e de origine străină, străină prin limbă, prin cultură, prin legăturile sale, prin tot felul ei de-a fi - poate un popor, oricât de tolerant ar fi el, să se resemneze la deplasarea centrului de gravitate politică în folosul elementelor străine, să încredințeze astfel destinele sale unei clase străine ?

Din punctul de vedere economic, Evreii, ca reprezentanți ai „capitalismului", apar, în realitate, ca agenți ai acelui capital „vagabond", capital comercial și capital de bancă care, cum am văzut în capitolul precedent, după afirmarea lui K. Kautsky, nu are rolul progresiv, creator, „revoluționar" al capitalului industrial, – el se mărginește la capitalizarea veniturilor, fără să dezvolte forțele producției și fără să le organizeze. Dacă la noi, în industrie, acest capital creează numai un aparat pentru stoarcerea, pe baza monopolului, a foloaselor protecției și a altor „încurajări și avantaje", cum am arătat, față de agricultură și, mai ales, față de țărănime, el apare numai în calitate de *capital de camătă*, care nu lasă în urma lui decât ruina. Și *sistemul de arendășie*, ce s-a dezvoltat la noi atâta nu este decât o formă deghizată a *cămătăriei*, care stoarce toată vlaga din pământ și din țăran.

Fiindcă astăzi, în numele „socialismului", ni se cere „să sprijinim" *acest* capital, ca o forță de progres, sunt silit să arăt că nu eu, nici măcar K. Kautsky, am inventat acest rol destructiv și *reacționar* al capitalului de camătă. În asemenea afirmări se manifestă nu numai necunoștința desăvârșită a principiilor elementare ale economiei politice, dar și a literaturii socialiste, și chiar a operei însăși a lui K. Marx, în numele căruia ni se aruncă acest apel !

Vă rog să-mi iertați aici încă o citație lungă, dar indispensabilă.

Într-adevăr, iată ce citim în vol. III al „Capitalului":

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

„Capitalul de camătă, ca formă caracteristică a capitalului aducător de dobânzi, corespunde preponderenții micii producțiuni, gospodăriei mici țărănești și a micilor meserii. Acolo unde lucrătorului, ca într-o producțiune capitalistă *desvoltată*, i se pun în față condițiunile muncii și produsul muncii, în forma de capital, el, ca producător, nu are nevoe să împrumute bani... Acolo unde însă lucrătorul apare, dimpotrivă, ca proprietar, real sau nominal, al mijloacelor de muncă și al produsului, el în calitate de producător intră în certe raporturi față de capitalul împrumutătorului de bani, care i se înfățișează în calitate de capital de camătă...

În forma de procente, cămătarul poate înghiți tot prisosul ce întrece mijloacele cele mai necesare de existență ale producătorului (adică, ceea ce mai târziu apare ca profit și renta pământului), și deci e absurd de a compara înălțimea *acestui* procent, care afară de partea dărilor către stat, își însușește toată plus-valoarea, cu înălțimea procentului modern, care formează numai o parte a acestei plus-valori... Capitalul de camătă, în această formă, când el își însușește de fapt întreg prisosul muncii (Mehrarbeit) producătorului, *fără să schimbe felul de producțiune*... acest capital cămătăresc aduce această producție într-o stare mizerabilă (verelendet), *slăbește forțele productive în loc să le dezvolte* și, în același timp, *eternizează acea stare de plâns* în care productivitatea socială a muncii *nu se dezvoltă* pe seama muncii, ca în producțiunea capitalistă...

Cămătăria sapă producțiunea țăranului și a meseriașului, și o ruinează, fără... să producă transformarea felului de producțiune, ca în organizarea capitalistă dezvoltată...

Cămătăria numai *centralizează mijloacele bănești*, acolo unde mijloacele de producțiune sunt împrăștiate. Cămătăria nu schimbă felul de producțiune, ci numai, *ca un parazit*, se alipește de ea și *o face mizerabilă. Ea o suge, o enervează*, și silește producțiunea a se săvârși *în condițiuni tot mai ticăloase. De aici ura poporului împotriva cămătarului*...

În formele „asiatice" (primitive) cămătăria poată să țină multă vreme, *fără să producă nimic, afară de decadența economică și corupțiunea politică*...

Capitalul cămătăresc posedă *felul de exploatațiune al capitalului fără să aibă felul său de producțiune*...

E de ajuns să-i piară țăranului un cal, și el nu mai are mijloacele necesare pentru a-și continua producțiunea. El cade în mâna cămătarului și, odată căzut, nu se va mai emancipa niciodată...

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Cămătăria face imposibilă o reproducere normală (a capitalului productiv)"...[35]

Ajunge, cred !

Ce aberațiune, în asemenea împrejurări, să ni se vorbească despre „puterea creatoare, progresivă, revoluționară" a *acestui* capital și a clasei ce-l reprezintă !...[36]

Ni se va spune: dar cămătarul sau arendașul cămătăresc român ori străin, nu e tot una ?

Dacă ar fi vorba despre cazuri individuale și *izolate*, obiecțiunea ar avea oarecare înțeles.

Dar aici noi discutăm cazul unei clase străine întregi de agenți iscusiți ai „capitalului vagabond", cu anume legături și mijloace, ce se erijează ca o clasă mijlocie în sânul unui popor înapoiat economicește, și într-un moment critic al dezvoltării sale culturale, sociale, economice și politice.

Și iată care este deosebirea:

„Acumularea primitivă", aborigenă, este prin firea ei *un proces foarte lent*, prin urmare: efectul ei nu e atât de năprasnic pentru gospodăria națională și lupta atunci împotriva cămătăriei, în diferitele ei forme, e mai ușoară, ea poate fi canalizată cel puțin, dacă nu suprimată, înainte de ruina desăvârșită a producției țărănești etc.

Dovada deosebirii în repegiunea procesului, în acest caz, o puteți avea chiar în întinderea vertiginoasă la noi a arendășiilor străine, față de cele românești: numai în câțiva ani arendașii străini au ajuns să stăpânească o întindere mai mare a pământului decât Românii (și mai ales, latifundiile) și numai ei au reușit să formeze „trusturi" fantastice.

În al doilea rând, acumularea primitivă aborigenă poate da și oarecare compensațiuni.

Cu acest preț scump se formează, cel puțin, o clasă mijlocie națională, cu toate consecințele culturale, politice și sociale ale acestui fapt; capitalul acumulat rămâne în țară și nu servește pentru a

35 K. Marx - „Kapital", vol. III, 2, p. 133-136 și 137-139, passim. Iar în genere în privința înrâuririi capitalului „vagabond" asupra producțiunii țărilor agricole înapoiate, vezi cap. 37 și 45, din acest volum.

36 Dacă rolul economic al Evreilor se datorează, astfel, funcției sociale ce o îndeplinesc, ca reprezentanți ai capitalului cămătăresc, și nu caracterelor de rasă, pentru populația ce suferă de pe urma acestui rol, vădit, aceasta e cu desăvârșire indiferent. Asupra rolului economic al Evreilor în țările înapoiate, cf. și Fr. Engels, prefața la ediția din 1892 a cărții sale: „Large der Arbeitenden Klassen".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

cumpăra „baronii" și latifundii în Austria (sau pentru „fundațiuni" la Atena); copiii cămătarului sau ai arendașului îmbogățit, ajungând din cauza aceasta la o cultură superioară națională, pot, cel puțin în parte, răsplăti originea aceasta ca literați, ca oameni de știință, ca buni administratori, generali, oameni de stat etc.

Pe când agenții „capitalului vagabond" din clasa străină pompează, într-o formă sau alta, prin această acumulare cu *tempul forțat*, „plus-valoarea" muncii naționale, toate veniturile capitalizate, peste graniță, și în orice caz, din partea acumulată ce rămâne în țară rezultă numai întărirea acestui element străin, cu toate consecințele acestui fapt.

În sfârșit, considerația de ordine socială.

Când în sânul unui popor clasa mijlocie e formată dintr-o populație străină, prin aceasta se zdruncină tot echilibrul elementelor sociale.

În zilele noastre, într-o constituire socială-normală, de la baza societății până la vârfurile ei, trecerea se face printr-o gradație nesimțită, prin nuanțări ușoare în situația materială și socială a diferitelor elemente.

În aceste condiții, clasa mijlocie poate servi de rezervor din care se ridică elementele cele mai bine înzestrate de natură, ca fruntași și conducători ai țării în diferitele ramuri de activitate; apoi această clasă apare, pe de o parte, ca un receptacol firesc al elementelor slăbite, dintr-o cauză sau alta, din stratul superior al societății, asigurându-le posibilitatea unei alte vieți, mai modeste, dar independente, iar pe de altă parte ea pompează din stratul de jos toate elementele mai viguroase, dându-le putința, în mod normal, a unei ascensiuni ulterioare: un negustor, ieșit el singur de la țară, aduce de acolo, când îi permit mijloacele, de pildă pe un nepot, băiat de talent etc., din ei se pot recruta meseriașii și alte profesiuni etc.

Pe lângă aceasta, clasa mijlocie servește, indirect, ca un conduct de cultură pentru clasele inferioare: ideile și, în genere, discuțiile ce agită culmile societății pot pătrunde prin canalul acesta până la straturile cele mai de jos ale poporului, când clasa mijlocie, care vine cu el în contact, în nesfârșita varietate de afaceri, vorbește aceeași limbă cu el. De asemenea și curentele ce se nasc în adâncurile vieții naționale, pot mai ușor răsbate până la straturile de sus.

Într-un cuvânt, e o încrucișare continuă de înrâuriri de sus în jos, și de jos în sus, o vecinică transfuziune între diferite straturi sociale, un fel de continuă endosmoză socială.

Pe când clasa mijlocie din elemente naționale străine formează o pătură impermeabilă, care rupe în două organismul național:

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

elementele slăbite ale straturilor de sus se declasează, nu pot forma decât, cel mult, o clasă de profesionali ai „politicii"; recrutarea normală a sferelor mai înalte e împiedicată; elementele mai viguroase de jos nu mai pot răsbate, decât prin selecțiunea la întâmplare și artificială, prin școală, cu toate riscurile declasării etc.

În sfârșit, clasele superioare se trezesc atât de departe de masa poporului, încât și Negrii din Africa le sunt mai cunoscuți, de jos nu mai vine nici o răsuflare până la ele (caracteristic este faptul că izbucnirea răscoalelor din astă-primăvară a surprins atât de mult majoritatea societății noastre).

Și n-am enumerat toate fețele problemei ce se pune înaintea noastră prin faptul că în veacul trecut au imigrat în România în masă Evreii din Rusia și Galiția, și astfel împiedică formarea unei clase mijlocii românești ! N-am atins, de pildă, rolul orașelor în viața națională și efectele înstrăinării lor; procesul dureros de *stingere* directă a populației românești din orașe (mortalitatea covârșind numărul nașterilor) etc. Dar spațiul îmi lipsește, și socot că am elucidat îndeajuns natura acestei probleme.

Dacă o populație străină egală la număr cu a Evreilor, ar fi ocupat cu forța un județ al României, gonind de acolo toată populația băștinașă, și formând ea singură acolo toate clasele sociale, încă situația noastră ar fi fost cu mult mai puțin penibilă, și mai ușor am fi găsit un *modus vivendi*.

Dar iarăși și iarăși: are problema indicată vreo analogie cu antisemitismul, cu ura de rasă ? Și iarăși repet: dacă am avea în fața noastră pe Anglo-saxoni, n-ar fi fost ea, poate, și mai grea, întrucât rasa lor e și mai energică, și mai aprigă în luptă, fiindcă în situația noastră însăși calitățile elementului străin, dacă nu sunt indiferente, apar ca noi arme împotriva noastră ?

Dacă în locul Evreilor, ar fi format la noi o clasă mijlocie înșiși îngerii, dar purtători ai unui tip cultural străin și vorbind numai o limbă străină, situația noastră, ca posibilitate a unei dezvoltări normale, ar fi fost disperată (ați văzut, am recunoscut Evreilor toate calitățile, deci nu pot fi bănuit de „ura de rasă")...

În conflictul dintre Burii din Transvaal și Englezi toată opinia publică europeană a fost de partea Burilor.

Dar conflictul între noi și Evrei este de aceeași natură, însă și cu mai multă dreptate din partea noastră.

Nu suntem o populație de 200 mii, în mijlocul cărora un număr egal de străini, formând toate treptele sociale, să fi descoperit izvoare noi de bogăție, să fi adus *ei* un imens capital industrial; suntem un

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

popor de 12 milioane, pentru care o combinație nenormală a claselor sociale apare ca una din cauzele ce îi împiedică propășirea, dezvoltarea lui culturală și națională normală. Apoi, Englezii reprezentau, cel puțin în Transvaal, o cultură superioară, pe când noi suntem în fața unui popor, care el însuși nu-și poate însuși cultura europeană, decât -- cum am văzut -- în măsura în care *se dizolvă ca națiune* !...

Desigur, situația aceasta se prezintă pentru Evrei ca o mare nenorocire, dar... nenorocirea e și mai mare pentru noi !...

Pentru Evrei țara noastră a servit ca un adăpost, ca un azil, față de urgiile ce au suferit în altă parte și fără vina noastră, un loc de scurgere mai comod, în direcția rezistenței celei mai mici, din întâmplare, fiindcă eram în calea lor mai aproape.

Dar noi ?...

Noi am *crescut din acest pământ*. Altădată daci, apoi romanizați, în sfârșit primind o infuzie de sânge slav, veacuri și veacuri ne-am frământat, și ne-am născut, aici, *pe acest pământ*, ca un neam nou dornic de viață, noi suntem *Urvolk*, cum spun nemții, un *popor primordial*, al acestui pământ...

Voi ce-aveți îngropat aici ?...
... Dar noi strămoși și tați,
Noi mame și surori și frați !...

Noi înșine ne simțim ca fii ai acestui pământ:

Pământul negru-i vechiul nostru tată...
... El ni-e leagăn și mormânt:
Cu sânge cald l-am apărat,
Și câte ape l-au udat
Sunt numai lacrimi ce-am vărsat...

Unde ne ducem ?...

Desigur, și pentru noi și pentru Evrei ar fi fost mai bine dacă am fi un fel de Statele-Unite nord-americane la granițele Rusiei și ale Galiției și am putea primi, fără nici o primejdie pentru noi, mase și mai mari de Evrei.

Dar nu suntem...

Când două popoare ajung la această situație, se naște fatal între ele *un conflict*, de natură nu numai economică, dar și mai ales, culturală și națională, un *conflict național*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

W. Sombart, în scrierea lui asupra mișcărilor sociale din veacul XIX, arată că în certe condiții conflictele naționale sunt tot atât de firești și legitime, ca și conflictele sociale[37].

Și când este vorba de interese ireductibile, nici un conflict nu se poate rezolva decât *prin raportul de putere.*

Nici un eufemism, nici o îndulcire prin vorbe nu schimbă fondul real.

Nicăieri în altă parte în Europa chestiunea evreiască nu se pune în condițiile noastre. *Acolo* această chestiune e în mare parte *inventată*, e un rezultat al urilor atavistice, dacă nu e o încercare conștientă de a utiliza rezultatele fatale ale dezvoltării capitaliste în interesul reacționarismului social. E firesc, ca în numele democratismului, al umanitarismului, al dreptății, asemenea porniri să fie acolo combătute cu toată energia.

Dar aici în România, noi am creat acest conflict dureros și fatal, un conflict *adânc și real*, ale cărui victime suntem și noi și Evreii ?

Desigur antisemiții noștri naționali – ca o țară de cultură tânără, trăim prin imitațiune – se agață de acest conflict spre a reedita toate rodomontadele antisemiților din Apus, dar cu un sos de barbarie orientală specifică.

Cu arme ruginite, scoase din arsenalul prigonirilor medievale, cu propaganda de ură, cu pătimașa ațâțare la excese, cu răscolirea în masele populare a instinctelor bestiale, cu injurii triviale și grosolane, care înjosesc numai pe cel ce le aruncă – se poate numai compromite o cauză dreaptă – care *nu* este cauza antisemitismului.

Un conflict național, care are la bază interese ireductibile, poate duce la războaie între state, dar, cum am mai spus și în altă parte, civilizația impune anume norme chiar în *aceste* războaie: nu se tolerează nici gloanțe „dum-dum", nici otrăvirea apelor și nici desconsiderarea semnului „crucii roșii".

Cu atât mai mult nu se pot tolera mijloacele sălbatice și degradatoare de luptă în cazul conflictelor din sânul statului.

O politică fermă și liniștită, o expunere limpede a situației ne poate asigura simpatiile lumii civilizate întregi, fiind dată *situațiunea reală*. Nimeni nu poate pretinde ca un popor să nu-și apere condițiile normale de dezvoltare – dar să și le apere ca un *popor civilizat* !

A da însă acestui conflict și acțiunii noastre legitime un aer *fals* de prigonire a unei rase, de prigonire religioasă, de antisemitism, într-un cuvânt, poate servi numai cauza adversarilor, bucuroși să

37 W. Sombart - „Le socialisme et le mouvement social au XIX-e siècle", p. 3 și 155.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

exploateze divagărilor câtorva maniaci, ce nu pot avea nici o trecere dăinuitoare într-o țară care nici în evul mediu nu cunoștea netoleranța religioasă, și a înfățișa într-o lumină mincinoasă toată problema, grea și fără complicații externe.

Ce interes avem noi în această falsificare a realității ? Fiind date *interesele mari*, ce sunt puse în joc pentru a rezolva această chestiune *în dauna noastră*, tocmai *denaturând* fondul real al conflictului, scandalagii antisemiți sunt aliații firești ai acestor interese, fiindcă provoacă punerea la ordinea zilei a întregii chestiuni, prematur, în condiții detestabile pentru noi, și înaintea factorilor ce nu sunt chemați să o rezolve în favoarea noastră...

În momentul, când în Rusia, unde situația se deosebește radical de a noastră, Evreii sunt pe cale de a căpăta egalitatea de drepturi civile și politice, în interesul cui ar fi legenda că România rămâne ultimul focar al antisemitismului în Europa ?

Aceasta vor antisemiții ?

Nici un popor, cu atât mai puțin al nostru, nu se poate îngrădi până la infinit, fără pedeapsă, împotriva ideilor moderne, și... nici împotriva acțiunii politice din afară...

A pune deci chestiunea noastră pe terenul antisemitismului, pe al urii de rasă, înseamnă a ne duce la o înfrângere rușinoasă și fatală pentru noi.

Și am datora-o, în mare parte, faimei ce ni se creează în lume de agitație antisemită, pe care știu să o exploateze împotriva țării noastre cei interesați, și chiar mulți de bună credință, luând, de la distanță, extravaganțele a doi-trei demagogi drept expresia sentimentelor și a ideilor poporului român...

Dacă însă lupta noastră e legitimă, acțiunea noastră până azi nu a fost îndestulătoare: măsurile negative de apărare și cele pozitive de întărire a elementului românesc în sferele de activitate până acum stăpânite de Evrei (în cadrul acestui studiu nu poate intra cercetarea eficacității fiecărei măsuri în parte), față de suprapopulația evreiască ce astfel s-ar crea în orașele noastre (s-a și început să se manifeste), trebuie să aibă, ca un corelativ necesar, *ajutorul statului* pentru emigrarea acestui prisos de populație evreiască.

Acest lucru ni-l impune nu numai simțul de dreptate, dar și interesul nostru. Emigrarea evreilor nu se poate lăsa la voia întâmplării, ci trebuie regularizată și canalizată conform cu interesele noastre.

Numai atunci, începând cu elementele cele mai dorite, această emigrație în 15-20 ani ar putea produce un efect simțitor, pe de o parte, iar pe de altă parte, America de pildă, în care într-un an debarcă

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

până la un milion de emigranți, numai în acest caz ar putea primi, pe nesimțite, și prisosul nostru.

Dacă peste 20-30 ani ar rămâne 80, chiar 100 mii de evrei, repartizați mai mult sau mai puțin egal între o populație de 8 milioane (cel puțin, pe atunci), problema n-ar mai avea gravitatea ei de azi.

Apoi, orice acțiune are limita ei firească în scopul la care tinde.

Dar antisemiții „nu-i iartă" unui evreu originea lui, nici chiar când se creștinește, când își însușește cultura noastră, când nici nu vorbește decât limba noastră !

Față de un literat sau învățat, de pildă, ce-și consacră puterile muncii în câmpul culturii noastre naționale, nici un om civilizat nu va justifica aceste porniri asiatice.

Un European nici nu va putea înțelege că la noi se poate încă discuta dacă valoarea unei lucrări științifice trebuie cercetată în sine însăși sau după originea autorului !

Dimpotrivă, socot că politica sănătoasă trebuie să consacre această activitate ca o achiziție pentru cultura noastră, prin naturalizare legală.

Căci orice om cu judecată trebuie să-și dea seama, că situația actuală nu se poate eterniza, și mai curând sau mai târziu vom sta în fața rezolvării ei definitive. Dacă avem înaintea noastră încă două trei decenii, trebuie să ne consacrăm unei acțiuni stăruitoare, ca până atunci toate elementele problemei să ne fie favorabile. Și nu putem tolera ca o demagogie violentă să ne expună la o soluție pripită, înainte de vreme...

Un popor demn și conștient de dreptul său, în acțiunea sa legitimă pentru apărarea intereselor dezvoltării naționale normale, trebuie să aibă tăria de a nu lăsa ca această acțiune să fie compromisă de o agitație nesănătoasă, și e deci dator să o stavilească cu toată energia necesară, chiar dacă ea ar fi izvorâtă dintr-o orbire sinceră, și nu cum este, adesea, dintr-o vinovată încercare de a specula asupra patimilor întunecate...

*

Am dat o dimensiune, poate, disproporționată acestei părți a studiului nostru, pentru ca să tragem o linie de demarcațiune lămurită între noi și antisemiți în această chestiune, asupra căreia n-am avut încă ocazia să vorbim pe larg.

Dar de social-democrații români ne desparte aici o distanță cel puțin tot atât de mare, ca și de antisemiți.

Într-adevăr, care poate fi răspunsul social-democratismului nostru față de această problemă ?

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Nădăjduiesc că am arătat, cu o claritate îndestulătoare, atât greutatea problemei cât și însemnătatea ei pentru toată dezvoltarea noastră ulterioară națională și socială.

Dar întrucât problema, ca și toată chestiunea națională, am văzut că nici nu se pune în Apus, pentru social-democratismul român ea nici nu există.

Pe meseriașii evrei social-democratismul e pornit să-i deghizeze în „proletari" și astfel să le atribuie rolul revoluționar din Apus, pe care nici ei nu-l pot avea (și iluzia este întărită prin faptul că meseriașii evrei au motive de altă ordine de a îngroșa rândurile unui partid „social-democratic" în România).

Iar în cămătarii, cârcimarii și arendașii Evrei, precum și în toți agenții „capitalului vagabond", social-democratismul nostru e prea ușor dispus să vadă o crisalidă a „capitalismului revoluționar", și ca atare să-i sprijine, cu ce drept, din punctul chiar de vedere al doctrinei marxiste, am văzut.

Dar dacă social-democratismul român aici confundă o situație specială pentru Apus cu esența însăși a concepției socialiste, se poate vedea și din următoarea observație a profesorului W. Sombart - repet „cel mai bun cunoscător al chestiunii sociale", după aprecierea d-lui Gherea.

Profesorul din Breslau arată că solidaritatea proletarilor e foarte relativă:

„Un simptom avem în atitudinea Americanilor față de imigrarea din Asia. În cazul acesta chiar acum, *internaționalismul proletaritului se și prăbușește*, pur și simplu; același lucru s-ar întâmpla și cu proletariatul european *în momentul de pildă în care coolii chineji ar năvăli în piață, ca guzganii*... În situația aceasta nu poate fi vorba, chiar în rândurile proletariatului, de a respinge principiul însuși al naționalismului"...[38]

Și faptele dovedesc că W. Sombart are dreptate.

Ori de câte ori se prezintă un conflict real de interese naționale, social-democrația rar șovăiește.

Ed. Bernstein, în realitate, rezumă multiplele manifestări în acest sens (și această parte a cărții sale a rămas *necontrazisă* de K. Kautsky) ale social-democrației germane întregi în chestia națională, când spune:

„Disolvarea națiunilor, ca atari, nu e un vis ce ne-ar putea ispiti și, din fericire, acest eveniment nu este apropiat. Și precum nu e de dorit ca vreuna din marile națiuni civilizate să-și piardă neatârnarea, de asemenea nu poate să fie indiferent pentru social-democrație, ca

38 W. Sombart - op. cit., p. 156.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Germania, care a luat o parte însemnată în opera civilizatoare a națiunilor să fie împinsă îndărăt"...[39].

În aplicarea acestui principiu, Ed. Bernstein urmează:

„Nimic nu poate obliga social-democrația să renunțe la apărarea intereselor germane, în momentul de față sau în viitor, când sau pentru că șovinii engleji, franceji sau ruși se formalizează din cauza dispozițiunilor luate în acest sens. Când nu este vorba, din partea Germaniei, de o simplă fantazie, sau de niște interese particulare ale unor grupuri speciale, fără importanță pentru binele general – și câteodată chiar dăunător – ci dimpotrivă, de *interesele naționale serioase, internaționalismul nu poate fi o rațiune pentru abdicarea servilă în fața pretențiunilor străinilor interesați* !"...[40].

Din acest punct de vedere Ed. Bernstein susține, chiar, că social-democrația germană trebuie să sprijine politica germană în China, ocupațiunea portului Kia-Ciao etc. !...[41].

Fruntașii social-democrației germane de multe ori au formulat idei analoage (ați văzut și declarația lui Vollmar la congresul de astă-vară), din care unele sunt citate de Bernstein.

În sfârșit, conducătorul social-democrației engleze, H. M. Hyndman, ajunge să declare:

„Existența noastră ca oameni liberi atârnă de *dominațiunea noastră pe mare*. Aceasta nu se poate spune despre nici o altă națiune contemporană. Ca socialiști putem noi să fim dușmani ai înarmărilor, *dar trebuie să recunoaștem faptele*"...[42].

Asupra realității nimeni nu e în drept să-și închidă ochii. Altfel, realitatea se răzbună condamnând la neputință și sterilitate orice acțiune.

Pentru a ajunge la o concluzie definitivă a studiului nostru, ne rămâne să lămurim și fața politică a chestiunii supuse cercetărilor noastre.

V. Situația politică și problema democratismului în România

Până acum am cercetat doctrina și practica social-democratismului față de problema agrară, precum și față de împrejurările *sociale* și *naționale* ale neamului nostru, în genere.

---

39 Ed. Bernstein - „Socialisme théoretique" etc., p. 246.
40 Ibid., p. 248-249.
41 Ibid, p. 250-251.
42 Citat în Ed. Bernstein, op. cit., p. 256.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Dar doctrinele și caracterul partidelor politice pot fi determinate, vădit, și de situația *politică*, în sensul strict al cuvântului, de problemele puse la ordinea zilei de împrejurările politice propriu-zise, externe și interne, ale unei țări determinate.

Niciunei doctrine politice, ca și niciunui partid vrednic de acest nume, nu le este iertat să nesocotească și aceste împrejurări speciale țării, în sânul căreia partidul e menit să-și desfășoare acțiunea și în vederea căreia e zidit întreg edificiul său doctrinal.

Suntem deci datori de a elucida problema și din acest punct de vedere.

Și aici, de la început, trebuie să constatăm o situațiune, cu totul excepțională, a țării noastre.

Dacă orice popor, oricât de mare, puternic și bogat ar fi, oricât de veche ar fi cultura lui, în politica lui internă nu se poate sustrage cu totul înrâuririlor din afară, totuși nu se poate tăgădui că pentru marile națiuni înaintașe ale lumii putem face abstracție de aceste înrâuriri în ce privește dezvoltarea vieții lor interne: idealurile urmărite de diferitele partide politice, precum și doctrinele ce sunt la baza acțiunii lor pot fi considerate ca niște momente de sine stătătoare ale vieții lor sociale și sufletești. Aceste națiuni pot chiar năzui la rolul de directivă în istoria universală, pot nădăjdui să impună omenirii întregi idealul lor național, adică ideile născute în sânul vieții lor naționale.

Gândiți-vă numai la atitudinea mândră a Franței în timpul marii revoluțiuni ! Dacă la sfidarea aruncată „tiranilor", aceștia au răspuns prin coalițiunea tuturor tronurilor împotriva „hidrei revoluționare", Franța, totuși, chiar în urma sfârșitului tragic al epopeii napoleoniane, a putut să determine dezvoltarea constituțională a continentului european...

Sau priviți la cele ce se petrec chiar acum în Rusia, unde partidul de guvernământ al Rusiei constituționale de mâine, partidul „constituțional-democrat", are curajul să adopte în chestia agrară un program atât de apropiat de *naționalizarea pământului*. Biruința sau înfrângerea acestui partid, vădit, atârnă înainte de toate, de raporturile sociale interne din Rusia. Și oricât ar putea înspăimânta „naționalizarea pământului" chiar pe cele mai înaintate *partide de guvenământ* din Apus, partidul constituțional-democrat rus poate hrăni nădejdea că biruința lui în țară poate determina o nouă îndrumare în politica agrară a statelor civilizate și, deci, poate privi cu oarecare indiferență această spaimă.

Cât de deosebită e situațiunea unei țări ca România, care nu numai a servit veacuri îndelungate de câmp de bătălie pentru toți vecinii

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

puternici; care nu numai abia a ieșit de sub îndoita tutelă a „înaltelor curți suzerane și protectoare", sau de sub controlul colectiv al sanhedrianului „marilor puteri"; care nu numai până ieri (dacă nu și până azi !) intra în sfera savantelor combinațiuni de „compensații" între balaurii politicei europene; — dar și astăzi ea nu e ferită încă, chiar în politica curentă, de amare decepțiuni în ce privește realitatea independenții sale... Oricât de dureroasă ar fi această constatare pentru noi toți, indignarea și protestările oricât de energice nu pot schimba nimic în această lume, în care, mai ales în sfera raporturilor politice, nimeni nu e ascultat decât în măsura forțelor materiale de care poate dispune...

Dar tocmai aceste împrejurări impun tuturor fiilor țării anumite îndatoriri, pe care nu le cunosc sau pe care nu le pot nesocoti cetățenii altor țări, dar pe care nu este iertat să le uite, un moment măcar, nici un om de doctrină și nici un om de acțiune din România, dacă ei nu vor să cadă sub povara unui greu păcat față de viitorul neamului; și nu le este iertat să uite aceste îndatoriri, oricât i-ar înfiora ticăloșiile vieții noastre sociale, oricât de adâncă li s-ar părea prăpastia ce desparte realitatea întunecată de înălțimea și strălucirea idealului până la care s-a ridicat gândirea lor, oricât de puternic ar simți ei datoria să lupte pentru realizarea acestui ideal. Nici un ideal nu se poate înălța pe ruinele, pe surparea condițiunilor înseși de viață și de dezvoltare a poporului, pentru care și în numele căruia stegarii acestui ideal pornesc la luptă.

Și în aceste condițiuni, vădit, nu numai că este cu desăvârșire exclusă, prin firea însăși a lucrurilor, *orice politică revoluționară*, și deci România, din principiu, nu-și poate permite luxul unui *partid revoluționar* (nu putem uita, că până și evenimentele din martie trecut au putut da naștere zvonurilor sinistre de posibilitatea intervențiunii străine...): dar în situațiunea descrisă, statul român în care s-a putut închega pentru viața politică abia o jumătate din neamul nostru, în fața marilor probleme naționale nedeslegate încă, nu numai nu este pus încă la adăpostul unor dureroase încercări, dar e și dator să fie gata, la orice eventualitate, să răspundă unor chemări, la care nu poate renunța nici un popor vrednic de viață.

Nu-mi este îngăduit aici să intru în analiza amănunțită a situațiunii internaționale ce, cu toate variațiunile aparente, rămâne în fond, neschimbată pentru noi de mai multe decenii, și vecinic amenințătoare cine știe pentru câtă vreme încă, situațiune, care ne impune datoria de a ne încorda în atitudinea de apărare chiar peste puterile noastre reale, și de a sta nesmintit cu pușca, la picior, în fața tuturor curentelor și a contracurentelor din „concertul european".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Dar și cunoștințe istorice elementare ajung pentru a vădi marea chemare, la care însă nu a răspuns statul român.

A, îmi dau seama tot așa de bine ca și orișicine de toate scăderile și de toate nemerniciile vieții noastre de stat, în fața acestei chemări !... Dacă încă ele ne îndeamnă spre o politică hotărâtă de reforme *adânci* și largi, ele ne pot ierta, în împrejurările concrete, o acțiune revoluționară, care ar atinge la rădăcină *puterea însăși a statului.*

Poate rămânea străin de aceste considerațiuni chiar un socialist român, oricât de revoluționar ar fi inspirat el ? Căci rostul doctrinei socialiste – ca și al oricărei alta – nu se poate pune în contrazicere cu condițiunile înseși de viață ale unui popor, pe care el nu le poate nici înlătura, nici schimba ? Cine poate jertfi un popor de oameni vii pe altarul unei formule abstracte, chiar dacă ea ar sintetiza cele mai nobile aspirațiuni ale omenirii ?

De altfel, pentru orice om serios e lămurit că pentru România orice politică revoluționară, în ce privește bazele înseși ale vieții sociale, e o fantasmagorie urâtă nu numai din cauza situațiunii internaționale.

Țara noastra nu poate avea prezumțiunea de a deschide cărări nouă în istoria universală.

Nici împrejurările noastre sociale, nici gradul de cultură, nici însușirile morale ale unui popor, în a cărui țărănime trăiește încă sufletul de iobagi, iar în clasa diriguitoare sunt încă vii tradițiile fanarului, nu pot îndreptăți năzuința de a ne pune în fruntea omenirii, în ce privește primenirea formelor sociale. Să fim fericiți, dacă ne vom putea ține nu prea departe în urma înaintașilor noștri...

Grandomania atrage după sine pedeapsa ridicolului nu numai pentru indivizi, ci și pentru popoare...

Teoreticienii social-democratismului român de altădată, se pare, se fereau tocmai de pedeapsa ridicolului, când scriau în programul lor, acum mai bine de 20 ani:

„Realizarea unei țări socialiste la noi, când în Europa nu s-a realizat încă, ar fi cu neputință, himerică. Chiar dacă am reuși a pregăti mințile pentru prefacerea socialistă mai iute decât în Europa – *ceea ce este de bunăseamă cu neputință* – chiar atunci noi, o țară mică [numai pentru că e mică ?] n-am putea realiza o stare de lucruri socialiste în fața Europei burgheze”...[1]

Atunci ?

Dacă chiar cu toții fiind socialiști, „de la opincă până la vlădică”, însă n-am putea realiza o stare de lucruri socialiste, iar, pe de altă

1 „Ce vor socialiștii români”, Iași, 1886, – p. 117 –118.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

parte, „realizându-se" această „stare" în Europa, vădit că nici cei mai feroci „mâncători de socialiști" n-ar mai putea împiedica introducerea ei și la noi (adică nu s-ar transforma chiar de a doua zi ei înșiși în socialiști... fără voie) – ce rost mai poate avea atunci un partid „revoluționar", social-democratic ?

Autorul din „Ce vor socialiștii români" înțelege că nu poate măcar invoca pilda tinerimii revoluționare de la 1848. Aceasta, doar, dacă a reușit să introducă formele unui stat modern, în România, a apărut însă pe arena de luptă numai *după* biruința acestor forme în Apus, și totuși succesul ei relativ se datorește nu numai acțiunii sale revoluționare, ci *cel puțin* în aceeași măsură și *intervenționii* directe a politicei internaționale. (Cine nu cunoaște, de pildă, măcar rolul lui Napoleon III ?)

„Socialiștii români -- urmează programul de la 1886 – ridicând steagul proletariatului înainte de realizarea formelor socialiste în Europa [înainte chiar de nașterea proletariatului însuși !...] se află tocmai în starea în care s-ar fi aflat o tinerime liberală română la 1770 înainte de revoluția cea mare"...

Oare nu cu mult chiar [mai] înainte ? Am văzut în capitolele precedente câtă vreme suntem amenințați să așteptăm „realizarea stării de lucruri socialiste" în Europa, chiar după judecata de azi a fruntașilor social-democrației române de astăzi cu vreo „tinerime liberală" în țările române de prin veacul XVIII sau chiar XVI ? Trecem însă...

Dar, se întreabă autorul nostru:

Oare nu cu mult chiar [mai] înainte ? Am văzut eroică de către burghezimea de azi, și oare acest rol n-ar fi fost în adevăr mai eroic, mai măreț, deși mai greu, mai plin de suferinți, decât al celei de la 1848 ?... *Unica deosebire* [Excusez du peu !...] între noi și între tinerimea revoluționară burgheză de la 1848 este deci în folosul nostru, arată rolul nostru ca mai înalt, mai frumos, mai eroic...[2]

Dar *partidele politice* se înființează pentru „frumusețea rolului" (chiar dacă am admite această frumusețâ), sau pentru o acțiune *pozitivă*, pentru *luptă*, care nu poate scăpa din vedere nici situațiunea concretă, nici îmbunătățirile realizabile, *prin această luptă însăși*, ale vieții sociale și politice ?

Și comparația pe care o face teoreticianul social-democrat între socialiștii români de azi și acei oameni iubitori de țară, care (în mijlocul unei Europe feudale și în plin regim fanariot, în sărmanele principate dunărene, vecinicul câmp de bătălie, jăfuite și umilite, cu

2 Ibid., p. 67-68, passim.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

domniile efemere cumpărate de la turci, fără administrație, fără justiție, fără legiuire statornică, expuse pe deasupra competițiunilor Rusiei și ale Austriei) n-ar fi găsit nimic mai bun de făcut în vremea unui C. Mavrocordat sau Gr. Ghica, bătrânul, în epoca vestitelor „urbarii" și „ponturi", decât, inspirându-se de ideile lui Montesquieu de pildă, să pună la cale organizarea unui „partid revoluționar-burghez", spre a lupta pentru principiile constituționalismului englez și separațiunea puterilor în stat ! ?... Poate fi o mai crudă judecată asupra social-democratismului nostru decât însăși această comparație ?...

Cu adevărat, foarte „înalt, frumos și eroic", dar... dacă n-am sta în fața mormântului altor visuri nobile sfărmate, greu ne-ar fi să oprim pe buze un cuvânt de sarcasm amar...

E interesant că această exaltare a Frumosului... în sine se face în numele lui K. Marx, pe care, în realismul lui rece, îl încălzeau atât de puțin pozele frumoase și „eroice"...

*

În adevăr, am putea să rezumăm toată filozofia marxistă, în această privință, în două teze:

1) Partidele politice se nasc din nevoile reale ale unei anumite faze sociale; ele luptă, în numele intereselor concrete ale unei clase sociale determinate, pentru scopuri *realizabile, prin propriile lor forțe*, prin cucerirea puterii politice.

Această idee – cu tărie afirmată în toate programele social-democratismului apusean începând cu „Manifestul comunist"- Kautsky, care e mai în drept decât oricine să vorbească în numele ortodoxiei marxiste, o formulează cu multă claritate:

„Orice partid trebuie să urmărească cucerirea *puterii politice*, pentru a organiza statul în conformitate cu vederile sale și spre a utiliza în acest sens acțiunea puterii statului asupra formelor sociale"... Mai mult: „un partid, care de la început ar declara că el nu poate lucra cu folos decât în opoziție, că el tinde numai să capete influență (socialiștii noștri nici la aceasta nu tind !), și nu putea – un astfel de partid, prin aceasta chiar, s-ar paraliza singur și și-ar înstrăina cu desăvârșire orice încredere a maselor populare"...[3]

3 K. Kautsky – „Le Marxisme" etc. p. 332–333. Și în același sens în „Programul din Erfurt" Kautsky scrie: „orice partid politic trebuie să aibă de scop dominațiunea politică. El trebuie să tindă să utilizeze pentru sine adică pentru interesele clasei ce o reprezintă (sau, dacă voiți, în formă mai îndulcită: pentru ideile sale), puterea statutului, el trebuie să tindă să ajungă un partid dominant în stat (sau cum se zice la noi: să ajungă la putere)" – K. Kautsky, – „Das Erfurter Programm", p. 227 (ed. 8-a, 1907).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Cum apare în lumina acestei concepții marxiste un „partid care recunoaște că nu se poate bizui pentru realizarea scopurilor sale pe forțele proprii, ci se declară silit să aștepte realizarea lor, decenii sau poate chiar veacuri, ca... un dar venit din afară, iar până la realizarea în Apus a stării „stării de lucruri socialiste", se mulțumește să formeze „un grup de socialiști", care să-și admire în oglindă frumusețea și eroismul ?...

Și la aceasta doar se reduce atitudinea „marxiștilor" români !...

2) În al doilea rând, chiar din postulatul de mai sus, rezultă și cealaltă condițiune: orice partid politic trebuie să se razime pe elementele sociale însemnate, care – după starea lor socială și morală – să-l poată virtual alimenta, să-i poată asigura o masă de aderenți în măsura necesară pentru cucerirea puterii politice.

În primele capitole ale acestui studiu am arătat că după K. Marx și Fr. Engles, socialismul se lămurește numai ca un reflex al mișcării politice și sociale a proletariatului industrial, fără de care *nu poate avea ființă* un partid social-democrat.

Dar chiar existența unui salariat, fie și industrial, nu ajunge pentru a îndreptăți organizarea unui partid social-democrat, ci se presupun încă și anumite condițiuni politice și culturale (afară, bineînțeles, de condițiunile esențiale, economice și sociale, pe larg lămurite în prima parte a studiului nostru).

„Astfel se prezintă lucrurile – spune de pildă Ed. Bernstein – în țările orientale. O clasă muncitoare, lipsită de drepturi politice, rău educată și crescută în superstiție, *poate, firește, din timp în timp*, să se revolte și să se preteze la mici conspirațiuni. (Parcă anume e scris pentru țara noastră !). *Dar ea nu va naște niciodată o mișcare socialistă.* Se cere oarecare *lărgime a orizontului intelectual*, pentru ca un muncitor, care se revoltă la ocaziune, să poată ajunge socialist"...[4]

În această privință e de acord cu antagonistul său în social-democratism și ortodoxul K. Kautsky, care ne spune că chiar gradul la care capitalismul aduce dezvoltarea producțiunii nu este decât unul din factorii socialismului. El este însă un *corp neînsuflețit*, dacă nu vine un alt factor să-i dea viață; un proletariat puternic și politicește matur"...[5]

Cu atât mai puțin un partid social-democrat își poate găsi elementele necesare, din care să se recruteze, într-o țară în care, pe lângă starea ei înapoiată – socială, culturală și politică – categoria

4 Ed. Bernstein – „Socialisme Théoretique" etc, p. 240.
5 K. Kautsky – „Le Marxisme" etc., p. 344.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

socială a muncii e reprezentată aproape exclusiv de țărani și meseriași cu toate însușirile caracteristice ale acestor clase.[6]

Ce „partid" e acela care rămâne redus la rezervorul de forțe ce i le poate da jalnicul „proletariat" al celor câteva mii de salariați ai unei industrii *întreținute* de stat, în România ?

Nu ne putem mira că autorul programului vechilor socialiști din România, după exhortațiuni mișcătoare, de pildă, la adresa meseriașilor, *ruinați de concurența mărfurilor străine*, să organizeze fabrici pe bază de asociațiune, sfârșește prin a se mângâia și cu un rezultat mai modest: „formarea unui grup de socialiști... așa că în *ziua transformării sociale în Europa* (!) să fie și la noi răspândit în țară un număr de socialiști" !...[7]

Dar viața politică a unei țări nu se poate opri în loc până în „ziua transformării sociale în Europa": nu se poate opri nici prin faptul că situația noastră internațională, independent de voința noastră, exclude orice politică revoluționară, și că pentru neamul nostru puterea statului se prezintă încă ca un factor indispensabil al conservării naționale; nu se poate opri nici prin faptul că nu ne este iertată pretențiunea de a merge în fruntea omenirii în calea-i spre formele superioare ale vieții sociale și, smeriți, trebuie să ne mulțumim de a o urma, cât ne va sta în putință mai de aproape, în înaintarea-i fără preget; și nici prin faptul că nu putem avea elemente sociale necesare pentru formarea unui partid social-democrat care să fie în stare de a urmări, prin sine însuși, cucerirea puterii politice sau cel puțin înrâurirea directă asupra mersului afacerilor publice...

---

6 Cf. K. Kautsky, op. cit., p. 333.
7 „Ce vor socialiștii români", p. 71 – Despre neo-socialiștii români de la „Viitorul social", nu pot vorbi aici: după programul publicat în Nr. 1 al menționatei reviste, și căruia nu i se putea tăgădui limpezimea și, mai ales, franchețea, cu care mărginea lupta pentru proletariat în realitate numai la organizația sindicală și aproape toată lupta politică, propriu-zisă o reducerea la „sprijinul burghezimii" de a dărâma „îngrădirile" constituționale împotriva străinilor (vezi „Miscellanea" în Nr. 8, an. II din „Viața Românească" – după acest program franc, prin polemicile și lămuririle sale ulterioare, însă „Viitorul social" mă pune în imposibilitatea de a mă orienta în adevăratele sale năzuinți – cu atât mai mult că felul de a polemiza al acestei reviste nu face discuția cu ea nici agreabilă, nici interesantă. Dar întrucât în ultimul Nr. al „Viitorul social" (decembrie 1907) ni se promite un răspuns al d-lui Gherea, rămâne să așteptăm acest răspuns care, suntem siguri, nu numai va îmbogăți săraca noastră literatură cu o nouă capodoperă a ilustrului nostru critic și publicist, dar va contribui, desigur, mult și la limpezimea situațiunii și la lămurirea grelelor probleme ce ne preocupă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Viața politică nu se poate opri, și *în cadrul acestei vieți politice* suntem datori să luptăm pentru a asigura țării noastre, până la marginile câmpului deschis puterilor și năzuinților noastre, tot progresul social, politic și economic, ce-l putem realiza prin noi înșine; și în *aceste condițiuni*, impuse de destinul istoric, suntem datori să întrupăm în viața noastră socială binele întreg și toate aspirațiunile ideale până la care ne putem înălța, nu prin zborul neînfrânat al închipuirii, ci printr-o luminată hotărâre, și bărbătească, de a merge până la ultimul hotar, pe care ni-l pune înaintea noastră legea supremă a neamurilor omenești, ca și oricăror ființi viețuitoare – *legea de conservare*.

Și acestei datorii nu i se poate sustrage nimene, spun fără nici o cruțare, decât prin lașitate, indiferentism sau egoism, fie conștient, fie inconștient, când se îmbracă în hainele strălucitoare ale pozelor... „frumoase și eroice“...

Nu se pot sustrage datoriei de a lupta în cadrul vieții noastre politice și în condițiunile impuse de istorie mai ales cei care, prin studiul istoriei universale și al evoluției formelor sociale din Apus – în lumina orizontului mai larg deschis privirii lor scrutătoare a viitorului – însușindu-și aspirațiunile ce însuflețesc avangarda omenirii, au ajuns la credința marilor și neapăratelor prefaceri sociale; fiindcă, cu atât mai puțin, le este iertat lor de a primi cu nepăsare gândul că fără o îndărătnică încordare a întregii noastre puteri de viață împotriva tuturor lovirilor vremii vrăjmașe, „ziua transformării sociale în Europa“ ar putea găsi aici numai o rasă degenerată, osândită să se stingă odată cu ultimele umbre ale nopții, rasa părinților lor...

Și lupta aceasta, deși nu e lipsită de „frumusețā“, de acel nimb strălucitor ce încununează fruntea aleșilor chemați să deschisă omenirii cărări nebătute, cere totuși, de la noi, în resemnarea la tonurile șterse ale realității desigur, mai multă înălțare morală și mai mult eroism decât acea „politică revoluționară”, care se reduce la hotărârea mândră de a aștepta, înveșmântați în cutele largi ale mantiei de intransigență „proletară”... darul din Apus.

Astfel suntem siliți înainte de toate, spre a putea răspunde chemării noastre morale, să analizăm împrejurările reale ale vieții politice și problemele ce ea le pune înaintea noastră.

*

Problema a cărei rezolvare, în primul rând, se impune generației noastre, se poate rezuma în puține cuvinte:

Opera generațiunii de la 1848 a rămas nedesăvârșită.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Introducerii formelor de stat modern n-a urmat democratizarea tuturor instituțiunilor vieții publice, înrădăcinarea democratismului în viața poporului însuși, în legislație, în funcționarea întregului aparat administrativ și politic; cu alte cuvinte: masele populare au rămas aproape cu desăvârșire străine vieții politice; nu numai că suntem încă departe de guvernarea poporului prin sine însuși, dar toate „libertățile" înscrise pe fațada edificiului nostru constituțional n-au pătruns încă nici în realitatea vieții, în adâncimile ei, *nici măcar în conștiința poporului.*

Democratismul însă nu este numai o formulă abstractă a celui mai perfect guvernământ, nici numai un postulat ideal și moral al demnității omenești.

În împrejurările vieții moderne, el este o condițiune *sine qua non* a reușitei în lupta popoarelor pentru existență, o condițiune de *conservare națională*, ca singurul izvor al energiilor individuale neînfrânate, care poate asigura vitalitatea și sănătatea unui neam, în mijlocul acestui mecanism de necurmate frământări și ciocniri de interese, în lupta aprigă pentru un loc sub soare, care preface astăzi lumea întreagă într-o singură arenă de răsboi neîncetat între toate neamurile pământului, chiar în timpuri de pace.

Publicistul englez Stead și miliardarul american Carnegie au putut, cu drept cuvânt, să afirme că expansiunea amețitoare a rasei anglo-saxone – care dintr-un popor de țărani de 5½ milioane ce locuia acum vreo două veacuri un teritoriu aproape egal cu al Regatului român, a ajuns astăzi să stăpânească o lume – se datorește în primul rând străvechilor sale instituțiuni democratice.[8]

Această explicație nu este nouă. Într-o veche carte, în celebra operă a lui Tocqueville asupra *Democrației americane*, acest mare cugetător se întreabă, pentru ce Franța, care altădată stăpânea în America de Nord un teritoriu aproape tot atât de vast cât întreaga Europă – de la gura Sfântului Laurențiu până la delta Mississippi – a fost silită să cedeze pasul anglo-saxonilor în stăpânirea lumii ?

„În primul rând – răspunde el cu melancolie – pentru că *popoarele libere* și deprinse cu *regimul de autonomie locală* reușesc mai cu ușurință să creeze colonii înfloritoare. Deprinderea înrădăcinată de a gândi prin sine însuși și de a se guverna e indispensabilă într-o țară nouă, unde succesul atârnă, necesar, în mare parte, de sforțările individuale ale colonilor"...[9]

8 Stead – „Americanisation of the World", p. 150.
9 A. de Tocqueville – „De la Democratie en Amerique" v. II, p. 423.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Dar aceste însușiri, ca și instituțiile democratice ce le presupun, condiționează biruința în toate ciocnirile între popoare, nu numai pentru înființarea de colonii înfloritoare.

Astfel, Tocqueville a fost îndreptățit să vadă în „revoluțiunea democratică ce se săvârșește sub ochii noștri un fapt irezistibil, împotriva căruia nu e nici rațional nici cu putință a lupta“[10] și să mărturisească că și-a scris toată cartea, consacrată acelei creațiuni înfricoșate în măreția ei a rasei anglo-saxone, „sub impresia unui fel de teroare religioasă produsă în sufletul autorului prin priveliștea acestei revoluțiuni irezistibile, care se îndrumează, de veacuri, peste toate piedicile și peste toate ruinele pricinuite de ea“...[11]

E adevărat că în Apus, unde democratismul este, acum, în mare parte, un punct câștigat, în broșurile lor de propagandă social-democrații sunt adesea porniți spre un scepticism ușor cristalizat în cunoscuta formulă de „libertatea de a muri de foame“.

Ar fi însă o naivitate neiertată, mai ales într-o țară atât de înapoiată în această privință ca România, dacă, împotriva doctrinei unanime a social-democrației (concretizată chiar în numele de partid) am lua în serios aceste manifestări, fiindcă democratismul nu este numai o condiție indispensabilă pentru conservarea și propășirea națională, dar și o condițiune tot atât de indispensabilă și a progresului social însuși.

„Democrația – spune de pildă Ed. Bernstein – e o *condițiune primordială* a realizării socialismului; ea nu se prezintă în această privință, numai ca un mijloc ci și ca *substanța* însăși a socialismului. Fără un anumit contigent de instituții sau de tradiții democratice, doctrina socialistă contemporană nici n-ar fi fost cu putință”.[12]

De asemenea, cetim în Coranul social-democrației germane de astăzi:

„Libertățile politice sunt de cea mai mare însemnătate pentru clasele muncitoare. Ele înseamnă pentru proletariat lumină și aer. Și ar fi cel mai rău dușman al muncitorilor acela care ar încerca să-i rețină de la lupta pentru câștigarea sau lărgirea acestor libertăți, oricâtă dragoste ar simți el ori numai ar manifesta fățarnic pentru ei...”[13]

Democratismul presupune nu numai un regim constituțional sincer, cu care seamănă foarte puțin parodia lui de astăzi; nu numai desființarea privilegiilor electorale și lărgirea sistemului electoral,

10 Op. cit., v. III, p. 2.
11 Op. cit., v. I, p. 8.
12 Ed. Bernstein, Op. cit., p. 239.
13 K. Kautsky – „Das Erfurter Programm”, 1907 (ed. 8-a) p.219.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

până la votul obștesc, egal și direct; nu numai adevărata „domnie a legilor“, care în situația de azi nu poate fi decât o vorbă deșartă, oricât de curate ar fi intențiile celor ce o aruncă; nu numai respectarea desăvârșită a libertăților constituționale – a libertății cuvântului, a tiparului, a dreptului de întruniri și asociațiuni etc. care astăzi sunt cu totul necunoscute la țară (încă până și satele românești din Ungaria trăesc în această privință sub un regim neasămănat mai liberal: care candidat de opoziție ar îndrăzni să organizeze la noi întruniri publice la sate, cum fac zilnic deputații și candidații români din Ardeal ?...); dar și o participare efectivă și energică a poporului însuși la guvernarea țării, și mai ales o viață cetățenească reală în adâncimile organismului de stat – la sat, la comună, la județ.

Într-un cuvânt, pentru România, stat de țărani, desăvârșirea operei începută de generația de la 1848 impune urmașilor sarcina de a lupta pentru realizarea unei adevărate, puternice și sănătoase *democrații rurale.*

Poate lua asupra-și această sarcină, în România de astăzi, un partid social-democratic, sau mai bine zis: o poate el pune pe umerii câtorva sute sau mii de bieți „proletari“ născuți din vecinicile și fantasticile „avantaje“ și „încurajări“ ale „industriei“ noastre ?

Și chiar dacă augurii de astăzi ai quasi-proletariatului român n-ar privi țărănimea, cu compătimirea dispreţuitoare a ființelor superioare, cu o masă din care urmează numai să le scoți, din „viața îndobitocitoare de la țară”, viitorii proletari – sau chiar dacă țărănimea noastră ca orice țărănime de altfel, nu ar fi cu totul refractară propagandei social-democratice – încă această sarcină, vădit, întrece strivitor puterile vituale ale unui partid social-democratic în România.

Deoarece cu istoria ei seculară în spate – istorie de înjosiri, și nespusă apăsare – țărănimea noastră sărăcită și întunecată, din nenorocire, încă nu poate, *singură*, constitui acea forță politică conștientă, necesară pentru îndeplinirea misiunii, ce am moștenit de la generația de la 1848.

O masă de țărani, care, după cuvintele citate mai sus ale lui Ed. Bernstein, „se poate din când în când răscula“, dar nu e în stare să susțină, un timp îndelungat (foarte îndelungat !) o luptă politică oricât de vie și îndărătnică, dar pacinică și legală, această masă nu poate servi încă, ca singură, de bază politică, de focar de energie conștientă pentru acțiunea renovatoare.

...Mai ales că nu este îngăduit să repetăm de mai multe ori experiența tristă din primăvara anului 1907; nici riscurile situațiunii internaționale, despre care am vorbit la începutul acestui articol, nici represiunile inevitabile și necesare, cu cortegiul lor fatal de violențe,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

acte arbitrare, răzbunări și prigoniri administrative, cu otrăvirea atmosferei vieții publice prin isbucnirea de patimi și exasperarea spiritului polițienesc — nu aceasta este cărarea care ne poate duce spre democratism, propășire și regenerare națională.

Nu putem urmări rezolvarea problemelor politice oricât de însemnate și urgente, decât printr-o acțiune hotărâtă, conștientă și organizată — și această cale, din nenorocire, este, în mare parte, încă închisă țărănimii noastre.

De aici cade umbra tragică asupra vieții noastre politice.

*

Vădit, în sprijinul țărănimii, în elementele ei mai conștiente și mai viguroase, trebuie să vină alte elemente sociale: clasele mijlocii, *fruntașii* satelor, „mica burghezime" orășenească, și mai ales *intelectualii*, care în țara noastră, cu o viață industrială și comercială săracă, formează un element atât de însemnat al claselor noastre mijlocii.

Numai printr-o colaborare strânsă între toate aceste elemente sociale, într-o acțiune și organizațiune politică temeinică, în care cu vremea să intre tot mai multe elemente din țărănime, în măsura în care pentru ea va fi tot mai accesibilă viața politică conștientă și lupta pacinică și legală, numai prin această colaborare se poate asigura rezolvarea problemei ce ni se impune în actuala fază a dezvoltării noastre politice și sociale.

Dar și în afară de atâtea considerațiuni desfășurate în cursul acestui studiu, doar neînlăturata necesitate a colaborării politice între elementele menționate apare cu desăvârșire necompatibilă cu formulele sacramentale curente ale politicei social-democratice, pătrunsă de credința în antagonismul indelebil de clase și în perfida năzuință burgheză de a scoate castane din foc cu mâinile altora !...

Dar analiza realității și argumentarea logică nu pot fi înlăturate prin clișee și fraze „ortodoxe".

E adevărat că „Manifestul comunist", când recunoaște necesitatea pentru proletariat să colaboreze cu burghezia în lupta pentru libertățile politice, îl îndeamnă totuși să-și păstreze organizația politică *independentă*.

Dar această independență presupune (bineînțeles, pe lângă experiența înainte de toate a *proletariatului* însuși) anumite condițiuni: dovada cea mai bună e chiar faptul că apelul „Manifestului" a rămas fără răsunet și că au trebuit să treacă două decenii până la primele încercări de organizare a proletariatului în partid politic de sine stătător.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Și însuși K. Kautsky recunoaște categoric relativitatea postulatului de independență politică a proletariatului.

„Momentul – spune el – în care proletariatul dintr-o țară ajunge să facă acest pas hotărâtor, de a tăia firul ombilical ce-l leagă politicește cu societatea burgheză, din sânul căreia a ieșit, atârnă înainte de toate de *gradul dezvoltării economice a acestei țări*, care desigur determină numărul, puterea și energia proletariatului. Dar există și *un șir de alte condițiuni*, care au însemnătate în privința realizării independenții politice a proletariatului. Mai ales următoarele două: măsura priceperii și purtarea partidelor burgheze față de ea“ !...[14]

Mai la vale, Kautsky enumeră astfel aceste condițiuni:

„Creșterea proletariatului ca număr, putere morală și politică și ca însemnătate economică, dezvoltarea spiritului său de solidaritate și disciplină; întărirea organizațiunilor sale; până ce, în sfârșit, proletariatul ajunge în sfera felului capitalist *unica clasă muncitoare de la activitatea căreia atârnă societatea întreagă*“...[15]

(Comparați acest tablou cu situația muncitorilor din industria noastră factice, a cărei experiența atârnă de capriciul celui dintâi guvern ce ar voi să-și modereze „încurajarea“, pentru a vă da seama de seriozitatea întreprinderii de a organiza pe acești muncitori într-un partid politic independent !...)

De aici rezultă, după chiar Kautsky, că până la realizarea acestor condițiuni, proletariatul unei țări, în lupta politică, *nu poate* încă „tăia firul ombilical ce-l leagă politicește cu partidele burgheze“...

Dar nu e numai atâta.

Pretutindeni democratismul s-a născut ca rezultat al *colaborării*, în lupta politică, a *claselor mijlocii* (intelectualii în frunte) *cu masele muncitoare.*

Și nici că se poate altfel, fiindcă înainte de înrădăcinarea în viața publică a instituțiilor și a moravurilor democratice, înainte de biruința hotărâtoare a democratismului, clasa muncitoare *nici nu poate avea* acele însușiri, și nu pot avea, deci, ființă nici acele condițiuni prealabile pe care K. Kautsky le stabilește ca indispensabile pentru organizarea unui partid independent al muncitorimii, pentru „ruperea firului ombilical“ ce o leagă cu clasele mijlocii.

Cu alte cuvinte: organizarea muncitorimii unei țări într-un partid independent presupune o prealabilă întrupare în instituții și moravuri a principiilor democratice, și – deci – *pentru* biruință, și *până* la biruința acestor principii se impune *colaborarea* în lupta politică a muncitorimii cu clasele mijlocii și cu intelectualii acelei țări.

---

14 K. Kautsky – „Das Erfurter Programm", p. 227.
15 Op. cit - p. 228.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Triumful revoluțiunii franceze se datorește acestei colaborări și, în primul rând, rolului de conducere luat de burghezimea cu intelectualii săi, acei filozofi, enciclopediști, care au colorat toată această mare mișcare revoluționară.

De asemenea, numai intervențiunii claselor mijlocii orășenești și *fruntașilor* de la sate (Yeomanry), cu sprijinul energic al maselor populare, trebuie să mulțumim și succesul revoluțiunii engleze, cu un veac înainte, care a asigurat în Anglia regimul constituțional și a impus astfel, putem zice, omenirii civilizate întregi formele nouă de viață politică.

Rolul intelectualilor în revoluțiunea engleză se vădește chiar din forma discuțiunilor îmbrăcate în haina disputelor religioase, care preocupau atâta, pe vremuri, pe gânditorii tuturor popoarelor.

„În calvinism – spune Fr. Engels –, revolta burgheziei în Anglia și-a găsit pregătită de mai înainte o teorie de luptă; această revoltă a fost începută de burghezia orășenească, iar țărănimea fruntașă (Yeomanry) i-a asigurat izbândă și biruință... În orice caz, numai mulțămită intervențiunii țărănimii și a elementului plebeian din orașe, lupta a fost dusă până la sfârșit și Carol I a urcat treptele eșafodului..."[16]

În zilele noastre, mișcarea revoluționară din Rusia a mers – câtă vreme clasele mijlocii, intelectualii și muncitorimea de la orașe și de la țară luptau mână în mână – din biruință în biruință, până ce, în toamna anului 1905, a ajuns să domine în țară și a și smuls autocrației manifestul din 17 Octombrie cu promisiunea libertăților și a regimului constituțional, asigurând astfel, se părea, marelui popor rus o viață nouă.

Dar în momentul, în care această coalițiune irezistibilă a încetat, și clasele unite până în ajunul victoriei, au început a se lupta între ele, mai ales mulțămită proletariatului orășenesc căzut sub înrâurirea doctrinarilor, partizanii vechiului regim au putut îndrăzni acea încercare de a restabili *statu quo ante*, care durează până azi...

După concepția vulgară, care predomină astăzi în masele social-democrației, clasele mijlocii săvârșesc întotdeauna un fel de vastă escrocherie, când se pun în fruntea revendicărilor democratice, neurmărind altceva decât să exploateze în folosul propriu și exclusiv biruința asigurată cu ajutorul brațelor vânjoase ale muncitorimii.

Întrucât reorganizarea democratică a instituțiunilor publice, prin firea ei, nici nu tinde la socializarea imediată a mijloacelor de producțiune, e vădit că clasele mijlocii mai culte, mai bogate, mai

16 Fr. Engels – „Socialism Utopian and Scientific", London, 1892, prefață, pg. XXII. Reprodus în „Neue Zeit", 1892–93, v. I, „Uber Historienlen Materialismus" p. 43–44.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

bine înarmate în lupta pentru trai, capătă, inevitabil, o firească preponderență în viața politică și socială, iar în sânul societății democratice născându-se noi diferențieri sociale, accentuându-se și noi antagonisme de interese, care despart pe luptătorii aliați până și împotriva vechiului regim, e tot așa de firesc ca toate avantajele situațiunii preponderente să fie utilizate de cei mai favorizați de soartă.

Totuși concepția menționată e din rădăcină falsă.

În momentul luptei pentru democrație, interesele tuturor claselor sociale aliate sunt identice, ele sunt deopotrivă interesate pentru stabilirea unei noi ordine sociale. Clasele ce se află în fruntea mișcării reprezintă nu numai interesele lor egoiste, ci interesele *societății întregi*, care are nevoie de această nouă ordine, sub amenințarea de pieire.

Și dacă am putea face aceste distincțiuni, clasele muncitoare poate au o mai mare nevoie de noua ordine de lucruri decât cele mijlocii, care în orice caz suferă mai puțin sub presiunea vechiului regim, mai ușor se pot apăra sau se adaptează mai bine în acele condițiuni. Pe când pentru muncitorime, în adevăr, cum se exprimă K. Kautsky, regimul democratic „e necesar ca și aerul și lumina". (Gândiți-vă de pildă, numai la situația de la noi și din Rusia !)

Și această constatare rezultă din însăși concepția materialistă a istoriei, și nimeni n-a precizat-o mai limpede decât însuși întemeietorul social-democratismului.

Iată ce ne spune K. Marx despre revoluția engleză din veacul al XVII-lea și despre cea franceză din al XVIII-lea:

„În ambele revoluțiuni burghezia era acea clasă, care *în adevăr* s-a pus în fruntea mișcării Proletariatului și acele straturi ale populațiunii, ce nu aparțineau burgheziei, sau nu *aveau încă interese separate de ale burgheziei*, sau nu formau încă clase dezvoltate independente... Revoluțiunile din 1648 și 1789 n-au fost numai o revoluțiune engleză sau franceză, ele au fost revoluțiuni europene. *Ele nu erau biruința unei singure clase sociale* asupra vechii ordine politice; ele erau proclamațiunea ordinei politice pentru întreaga nouă *societate* europeană. Burghezia a fost aceea care a biruit în ele; dar biruința burgheziei *a fost atunci biruința noii ordine sociale însăși...*" Și pentru aceasta, cetim cu câteva rânduri mai sus: „*Burghezia s-a unit cu poporul* împotriva regelui, a nobilimii și a clerului superior".[17]

---

17 „Neue Rhein, Zeitung", 15 Dec., 1848, apud: K. Kautsky etc. – „ Geschichte Socialismus", Stuttgard, 1895) v. I, p. 507–508, passim.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Și K. Kautsky, în altă parte a „Istoriei socialismului", scrise în colaborare cu alți teoreticieni ai social-democratismului, de unde am luat citația de mai sus, vorbind de prima fază a *Reformei germane* subliniază că pe atunci interesele tuturor claselor societății germane erau *identice și solidare*, în lupta împotriva papismului, și numai în urmă s-au diferențiat, dând naștere răscoalei țăranilor.[18]

Caracteristica situațiunii claselor mijlocii și a celorlalte elemente progresiste în toate aceste momente istorice constă în faptul că interesele lor particulare *coincid cu interesul propășirii sociale generale*, și că astfel aceste clase se înfățișează ca purtătoare ale intereselor superioare ale *societății întregi.*

Din acest punct de vedere, ele pot fi numite, în fața judecății istorice, clase sociale *pozitive*, spre deosebire de acele elemente sociale *negative*, care apără vechiul regim cu privilegiile și abuzurile lui, temelia situațiunii lor dominante.

Dacă social-democrația europeană poate afirma superioritatea socială a proletariatului, aceasta o poate face numai fiindcă ea acolo poate susține (și departe de a avea întotdeauna dreptate chiar acolo), că proletariatul se prezintă în faza socială actuală din Apus ca singura clasă *pozitivă*, din punctul de vedere al progresului social, că numai asupra lui cade misiunea istorică de a determina un nou pas înainte pentru *societatea întreagă*, fiindcă numai interesele lui cad în direcția progresului universal.

Aș putea aduce nenumărate mărturii din literatura clasică a social-democratismului, dar mă voi mărgini numai să citez cuvintele unui fanatic al proletariatului și al ortodoxiei marxiste:

„Singura clasă – spune K. Kautsky – care își însușește interesele colectivității este proletariatul; nu fiindcă noi am fi mai buni, ci fiindcă *interesul proletariatului coincide cu interesul evoluțiunii sociale*".[19]

Am spus că nici pentru Apus aceasta nu este întotdeauna adevărat, fiindcă, după cum ați văzut într-unul din capitolele precedente, chiar pentru Germania, bătrânul Mebknecht susține că „proletariatul trebuie să meargă încă o lungă cale împreună cu clasele mijlocii, în lupta pentru democrație" (fără să mai repet aici cele spuse despre țărănime).

Câtă vreme, însă, nu toate elementele sociale pozitive și-au îndeplinit încă misiunea căzută pe umerii lor în progresul universal, ele reprezintă deopotrivă *interesul societății întregi*, iar colaborarea

18 Op. cit., v. I, p. 242 urm.
19 K. Kautsky – „Marxisme" etc, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

politică între ele, într-o formă sau alta, apare ca *necesitate istorică și socială*, de la care ele nu se pot abate.

Mai mult. Izolarea muncitorimii într-un partid independent, neputându-se realiza decât în anumite împrejurări, până atunci colaborarea necesară între toate elementele conștiente politicește nu poate avea ființă, prin forța lucrurilor, decât ca *lupta comună* în jurul aceluiași steag, pentru aceeași lozincă impusă de momentul istoric.

*

Considerațiunile de mai sus ne dau putința să ne orientăm și mai bine în situațiunea noastră politică, față de marea problemă a momentului.

Dacă este la noi o clasă care suferă adânc de orientalismul vieții noastre publice, ca neînfrânata gospodărie a oligarhiei întemeiată pe privilegiile electorale, de lipsa de legalitate și dreptate – aceasta desigur e țărănimea, care, ea mai ales, poate numai câștiga din democratizarea instituțiilor noastre politice, legată cu stabilirea, în sfârșit, a domniei legilor, a administrațiunii corecte și a justiției neprihănite. Într-un stat, în care țărănimea formează peste optzeci la sută din populațiunea țării, democratizarea instituțiunilor, vădit ne poate duce numai cum am spus mai sus, la realizarea unei adevărate *democrații rurale* – în felul celor pe care le găsim astăzi, de pildă, în Danemarca, Norvegia sau în unele cantoane ale Elveției – când țărănimea noastră fatal va ajunge să câștige acea situațiune precumpănitoare morală, socială și politică, potrivită cu valoarea ei numerică și însemnătatea ei economică, cu rolul pe care îl are în procesul național de producțiune.

Dar chiar într-o țară ca Franța, de pildă, istoria a dovedit, cum a fost silit de atâtea ori să constate și K. Marx, că, deși nici o reformă mai însemnată socială sau politică nu s-a putut realiza *împotriva* țărănimii, totuși, acolo, această clasă, singură, niciodată nu a putut să ia asupră-și vreo inițiativă sau să aibă măcar un rol mai activ în luptele politice, cu toate că în ea de mult a pierit până și amintirea vremurilor de iobăgie, iar cultura mai veche, practicile administrative și judiciare mai curate, regimul politic mai sincer, ca și educația politică a maselor mai serioasă ce rezultă din toate acestea, creează pentru țărănimea franceză atâtea împrejurări prielnice, de care nu are încă parte cea românească.

A nădăjdui, în asemenea condițiuni, ca experiența seculară să fie desmințită în momentul de față tocmai în România, a crede că la noi țărănimea de rând poate avea acum, de îndată, un rol de inițiativă și

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

o organizație politică proprie, independentă, chiar în lupta ce se impune, fără amânare pentru democratizarea țării, înseamnă a părăsi terenul ipotezelor permise pentru gândirea științifică, iar cât pentru minuni, ele nu sunt mai cu putință în sfera socială sau politică, ca în sfera fenomenelor fizice.

După dezvoltările de mai sus, și din tot șirul acestor studii, socot că nu mai e nevoie să stăruim mai mult asupra acestui proiect.

Dar în sânul țărănimii noastre se poate observa diferențierea unui nou element social – al *fruntașilor satelor*, asemănător cu acea *yeomanry*, a cărei însemnătate pentru luptele politice din veacul al XVII din Anglia o scoate la iveală, cum am văzut, Fr. Engels.

Ridicați puțin deasupra mulțimii printr-o împrejurare fericită sau alta, într-o situație materială mai prosperă, cu multă autoritate în mijlocul consătenilor, fruntașii satelor, acest sâmbure al viitoarei mici burghezii rurale, oricât de mult s-ar putea dezvolta în urmă germenii antagonismului de interese între ei și obște, pentru moment suferă alături de obște toate neajunsurile situațiunii actuale și, în marea problemă politică a zilei, interesele lor coincid cu ale obștei. Pe acești fruntași îi jignește adânc situația lor intolerabilă în toate privințile, îi demoralizează și înjosirea în fața acestui „parlamentarism", în care nu se găsește loc pentru ei; îi exasperează lipsa de viață cetățenească la sate, nesiguranța isvorâtă din dispretul legilor și abuzurile administrative; îi înăbușă mai ales neputința oricărei expansiuni și înălțări în acest regim, care nu suferă stări intermediare între gloata robită și o mână de potentați ai oligarhiei privilegiate, și care mereu îi amenință, pe ei înșiși sau pe copiii lor, să-i afunde din nou în gloată – regim ce oglindește atât de minunat repartizarea proprietății noastre funciare.

Alături de elementele mai viguroase ale țărănimii, își găsesc locul lor firesc, între fruntași, și intelectualii satelor, în primul rând *învățătorii* și *preoții*, pe care îi strivește mecanismul nostru politic și social deopotrivă cu țăranii și care simt prea dureros nepotrivirea între însemnătatea morală și socială a misiunii lor și înjosirea și mizeria, pe care, fatal, trebuie să o împartă cu o țărănime ticăloasă și robită, pentru a nu-și dea seama de solidaritatea ce o leagă în momentul de față cu obștea, în lupta pentru desrobire.

Dacă n-am avea alte indicațiuni, decât rolul ce li se atribuie în răscoalele din primăvara 1907, precum și furia cu care sunt atacate de partea reacționară a societății noastre tocmai aceste elemente de la sate – până la planuri de a deslănțui, *împotriva lor* mai cu seamă, scorpionii unor guvernatori generali à la Kaulbars sau Trepov – încă

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

ar fi destul pentru ca să ne lămurim asupra rolului și a menirii lor adevărate în viața noastră publică, în acest moment istoric.

Iar în orașe, vădit, aceeași menire o are „mica burghezie".

O categorie socială întreagă nu poate fi determinată, în acțiunea ei politică, decât de *interesele ei comune*. Acest fapt sunt siliți să-l recunoască astăzi toți istoricii, oricărui partid ar aparține ei, când voiesc să ne explice mișcările sociale dintr-o epocă dată și atitudinea diferitelor elemente ale societății. Citiți măcar recenzia cărții profesorului Kaindl din Cernăuți, datorită d-lui Ioan Bogdan, unde d-sa încearcă să ne lămurească politica burghezimii germane din trecut[20].

Din acest punct de vedere, interesele materiale ale micii noastre burghezii orășenești se află, vădit, într-o strânsă atârnare de prosperitatea clasei țărănești. Într-o țară atât de precumpănitor, putem spune exclusiv, agricolă, ca România, orașele și târgușoarele, în afară de caracterul lor administrativ, sunt numai mici centre de comerț pentru populațiunea rurală înconjurătoare. Numai înălțarea țărănimii, ridicarea puterii sale de consumațiune poate determina înflorirea comerțului și a micilor industrii orășenești, de la care atârnă, deci, înălțarea materială și a micii burghezii din târgurile noastre.

Mai mult. Mica burghezie orășenească suferă și ea foarte mult din cauza lipsei de adevărată viață cetățenească, din cauza atotputerniciei oligarhiei privilegiate, a nesiguranței isvorâte din ilegalitățile și abuzurile administrative, și are cel puțin tot atâtea interese, ca și țărănimea și fruntașii satelor, de a lupta pentru reformele democratice.

Fiecare membru al acestei clase, luat izolat, e prea slab pentru a putea rezista presiunii celui dintâi sub-comisar, sau chiar sergent de oraș, însă interesele lui *de clasă* în această privință sunt foarte lămurite. Dacă din cauza organizațiunii noastre electorale, care permite administrațiunii de a influența direct și *individual*, prin prigoniri, amenințări sau corupțiune, pe fiecare alegător în parte, această clasă nu și-a putut da încă măsura puterii sale în sfera politică, din acest fapt însă suferă înainte de toate ea însăși, ca clasă, și tendințele ei adevărate se vădesc îndeajuns din faptul că, mulțumită ei mai ales, la noi nu pot de pildă reuși decât ziarele de opoziție extremă, indiferent dacă e vorba despre „*Adevărul*" quasi-social sau „*Neamul românesc*" cu antisemitismul lui feroce: târgovețul de rând le ia pe amândouă, și le gustă deopotrivă, direct proporțional cu violența de limbaj la adresa „guvernului", a „partidelor istorice" a „politicii" sau a „politicianilor", fiindcă în aceste atacuri vede, înainte de toate, lovituri îndreptate

20 „Conv. Literare", no. 12, 1907, pag. 1178.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

împotriva *sistemului*, a cărui victimă este și el. Această stare sufletească a micii burghezii orășenești explică și aureola, care înconjoară pe cei ce pretind că planează „deasupra partidelor" și se luptă împotriva „politicii" și a „politicianilor", aureolă care ispitește, din cauza aceasta, cu atâta ușurință voințele slabe și inteligențele mediocre.

Dar nu poate întârzia momentul când și cel mai mărginit „mic burghez" va înțelege că viața politică nu e cu putință fără... „politică" și fără „politiciani", și că interesul superior nu poate cere înlăturarea vieții politice înseși, ci numai o îndrumare a ei în alte direcții și, prin urmare, impune crearea unor anumite condițiuni, adică tocmai *democratizarea instituțiunilor noastre.*

De altfel, și K. Marx de atâtea ori arată, în studiile sale, că și în Apus mica burghezie orășenească, cu tot îngustul ei orizont social, a dat întotdeanuna dovezi de multă putere combativă și chiar de spirit revoluționar în politică: ea constituie acolo forța tuturor partidelor *radicale.*

Ne-a rămas să spunem câteva cuvinte despre ultima categorie socială ce ne interesează aci – *intelectualii.*

Sub „intelectuali" se înțeleg aici toți acei oameni de elită, care, mulțumită inteligenții, talentului sau cunoștințelor superioare, servesc societății tocmai prin aceste însușiri și trăiesc în același timp din *munca intelectuală* în diferite ramuri de activitate - în știință, în literatură, în conducerea serviciilor publice sau a diferitelor întreprinderi productive în sfera economică, profesori, scriitori, medici, ingineri, specialiști de tot felul, funcționari publici etc. etc.

Dintr-un punct de vedere mai larg, toți intelectualii, vădit, fac parte din *categoria socială a muncii*, deși nu participă prin munca fizică la progresul de producțiune, însă situația lor socială se deosebește, și s-a deosebit întotdeauna, atât de mult de cea a celorlalte categorii de muncitori, încât e foarte legitimă cercetarea specială asupra rolului lor social și politic distinct.

Concepția social-democratică curentă e dispusă să vadă în această categorie o clasă de mercenari, care pun întotdeauna la dispoziția claselor dominante știința și talentul lor, în schimbul avantajelor materiale.

Această concepție păcătuiește însă împotriva datelor istorice și sociologice pozitive.

În antichitate, începând cu vechile state din India, Egipet, Asiria, Iudea etc., dintre intelectuali se recruta *casta preoților*, care monopoliza toată cultura, toată știința și arta timpului, în diferitele lor manifestări.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Prin urmare, intelectualii, departe de a se prezenta ca o clasă de mercenari în serviciul *altor clase*, formau atunci ei înșiși clasa superioară a societății, în mâinile căreia se concentra puterea și avuția.

Și această situație le-a asigura tocmai *funcțiunea lor socială* ca intelectuali – funcțiune indispensabilă pentru orice societate.

Ideile antichității în această privință se pot caracteriza prin locul, pe care îl ocupă intelectualii – *„filosofii"* - în *Republica* lui Platon, ca o clasă cu o situație socială mai înaltă chiar decât casta militară.

Ca o supraviețuire a instituțiilor antice, în această privință se poate considera mandarinatul din China de astăzi, unde la toate treptele sociale, nimeni nu se poate urca, decât printr-o gradație de examene și concursuri menită să constate măsura culturii și a talentului aspiranților.

De asemenea, în tot cursul evului mediu și, putem spune, până la căderea regimului feudal, numai clerul îndestula nevoia pe care o avea societatea de învățați, literați, medici sau artiști – „universitățile" apar în acea epocă ca o instituție pur clericală, iar mănăstirile, pe de altă parte, sunt și focare de cultură; clerul împărțea cu nobilimea și funcțiunile administrațiunii publice.

Clerul medieval însă, este în același timp o clasă privilegiată, alături de nobilime. Istoria cunoaște multe cazuri, când la orice încercare de a se atinge de privilegiile sale, clerul răspundea cu energie, invocând tocmai funcțiunea lui socială. Și să nu uitați că în fruntea clerului se afla „moștenitorul Sfântului Petru", care, în ierarhia socială a evului mediu, ocupă un rang superior chiar Împăratului, și fiecare pagină a istoriei medievale ne vorbește despre lupta pentru supremație între acest reprezentant al intelectualilor epocii și purtătorul puterii materiale a societății, Împăratul.

Numai cu triumful burgheziei și întronarea capitalismului se poate vorbi despre degradarea clasei intelectualilor din situația ei superioară.

„Burghezia, spun K. Marx și Fr. Engels, a desbrăcat de aureola lor toate profesiunile considerate până atunci ca venerabile, și venerate. Din medic, din jurist, din preot, din poet, din savant ea a făcut simpli salariați"...[21]

Să nu ne înșelăm însă asupra înțelesului adevărat al situațiunii intelectualilor în societatea modernă, în care ei, de la început, apar ca servitori ai capitalismului. Nimeni nu arată cu mai multă putere caracterul revoluționar al capitalismului în această societate și rolul

21„Manifeste", pag. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

lui, cu toate urmările întunecate pentru muncitorime, n u numai necesar și folositor din punctul de vedere al *societății întregi*, ci și pentru viitorul muncitorimii înseși, ca tocmai autorii „Manifestului comunist", din care nu mă pot opri să nu reproduc una din cele mai frumoase pagini scrise de ei:

„Burghezia a dovedit cum brutala manifestare de forță în veacul de mijloc, atât de admirată de reacționari, își găsește urmarea naturală în lenea cea mai josnică. Ea, cea dintâi a arătat ce poate săvârși activitatea omenească: ea a săvârșit minuni cu mult mai mari ca piramidele Egiptului, ca apeductele romane și catedralele gotice; ea a condus expedițiuni mai mărețe decât anticele migrațiuni ale popoarelor și cruciadele...

Burghezia, de la venirea ei, abia de un secol, a creat forțe productive mai variate și mai colosale, decât toate generațiunile trecute luate împreună. Subjugarea forțelor naturii, mașinile, aplicarea chimiei la industrie și la agricultură, navigațiunea cu aburi, căile ferate, telegraful electric, defrișarea de continente întregi, canalizarea râurilor, populațiuni întregi ieșite ca prin farmec din pământ - ce secol anterior putea măcar bănui, că astfel de forțe productive zăceau ascunse în munca socială ?"...[22]

Dar toate aceste minuni capitalismul nu le-ar fi putut desăvârși fără concursul intelectualilor, care îi puneau la dispoziție comorile științei și ale talentului lor !...

E de mirare, deci, că intelecutalii conștienți de importanța colaborării lor, în aceste condițiuni și-au putut însuși în acea epocă interesele clasei ce avea o atât de măreață misiune de împlinit ? E drept de a explica, pentru epoca de aur a burgheziei, această psihologie a intelectualilor, ca clasă *cu o anumită funcțiune socială*, numai prin situațiunea lor de salariați, de „mercenari ai capitalismului" ?

Doar chiar reprezentantul tipic al „marxismului" îngust și netolerant de astăzi, K. Kautsky, e silit să mărturisească în privința intelectualilor că această clasă „se distinge mai întâiu, prin vastul ei orizont intelectual și prin înrădăcinata facultate de abstracțiune. Acest strat al populațiunii se ridică cu cea mai mare înlesnire pe deasupra prejudecăților de clasă și de profesiune, deasupra intereselor particulare trecătoare, până la idealism, pentru a putea simți și a lua în considerație interesele durabile ale *societății întregi*, și a le apăra".[23]

Nu servilismului de „mercenari ai clasei domnitoare", ci acestor însușiri se datorește în primul rând faptul că intelectualii, ca clasă

22 ibid., p. 18 și 21.
23 K. Kautsky, – „Le Marxisme" etc., p. 251.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

socială distinctă, fac parte întotdeauna *dintre elementele sociale pozitive*, stau alături de acea clasă, asupra căreia cade într-o epocă dată sarcina istorică de a duce înainte evoluția societății.

Dar elita intelectualilor întrezărește cărările viitorului întotdeauna chiar înainte de însăși clasa cea mai direct interesată. Ei cei dintâi aprind făclia; ei sunt apostolii și primii martiri ai „lumii ce va să fie”; asupra lor cade sarcina de a lovi în toate prejudecățile și de a săvârși o revoluție în idei, în ajunul marilor prefaceri sociale; pentru ei e cupa de cucută și coroana de spini; dintre ei au căzut cele mai multe jertfe pe rugul netoleranței...

Gândiți-vă la opera intelectualilor dinainte de marea revoluție franceză, și chiar pe care o săvârșesc ei și, în mare parte, au și săvârșit-o, în zilele noastre.

În aceasta consta chiar funcțiunea lor socială de *clasă distinctă.*

Și socialismul nu s-a născut între propriu ziși, ci între intelectuali. Pe vremea când intelectualii creau un sistem socialist după altul, și chiar scriau „Manifestul comunist”, mișcarea pur proletară de protestare împotriva capitalismului se mărginea doar la acte de vandalism împotriva mașinilor. Numai vreo două decenii după apariția „Manifestului comunist“, cele două curente, *prin sforțările repetate și stăruitoare ale intelectualilor*, se contopesc în sfârșit în mișcarea social-democratică modernă. Și în zilele noastre conducătorii de frunte al acestei mișcări și reprezentanții ei cei mai autorizați sunt tot intelectualii, din care mulți, prin lucrările lor, au adus un prinos prețios tezaurului științei universale.

În România intelectualii nu pot avea iluzii asupra rolului social al capitalismului, care apare aici în formele brutale ale „capitalului vagabond“, și deci nu pot avea ispita de a intra în slujba lui, din motive idealiste., dar nici din motive de ordine materială, față de *acest* capitalism fără vlagă.

Mai curând, intelectualii, ca și fruntașii satelor și mica burghezie din orașe, au interesul, material chiar, de a lucra pentru înălțarea economică și politică a țărănimii – ei care, în majoritate covârșitoare s-au ridicat chiar din acest mediu de la sate sau orașe, și au deci strânse legături cu toate aceste elemente sociale prin însăși originea lor.

Țărănimea emancipată de sub presiunea împrejurărilor actuale, puternică economicește, așezată temeinic pe pământul părinților, fatal se va îndruma spre o cultură mai intensivă a ogoarelor sale, va da naștere industriilor accesorii, întemeiate pe cooperație, și diferitelor alte asociațiuni de producțiune, consumație sau credit, precum ea va avea noi și tot mai multe trebuințe culturale, științifice și literare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Țărănimea daneză, despre care am vorbit într-unul din capitolele anterioare, ne poate sluji de imagine vie a viitorului spre care ne-ar duce dezvoltarea în această direcție. Și cât de multă însemnătate are o țărănime viguroasă pentru cultura națională, generală, se poate vedea tocmai din pilda Danemarcii sau a Norvegiei, unde niște mici popoare de țărani, mult mai mici decât poporul nostru, au nevoie nu numai de *licee rurale*, anume potrivite pentru copii de țărani ce nu-și rup legătura cu pământul, dar chiar și de universități sătești... Și astfel, aceste mici popoare au putut da oameni culturii universale, o literatură din cele mai puternice și mai bogate.

E vădit, dar, că propășirea economică a țărănimii nu numai va deschide un vast câmp de activitate intelectualilor, prin nevoia ce creează de munca specialiștilor de tot felul în gospodăria țărănească – agronomi, tehnicieni, conducători și directori de cooperative etc.; nu numai ea va spori enorm cererea de medici, juriști, ingineri, veterinari etc.; nu numai ea va necesita crearea unui număr mare de școli primare, speciale, secundare și deci, va crea un imens „debușeu" pentru învățători și profesori de toate gradele; dar toate acestea presupun și o extraordinară intensivare a *culturii generale*, școli superioare, laboratoare și institute științifice, înflorirea științii pure, a literaturii, a artei etc.

Ușor se poate deduce ce rol măreț și ce însemnătate socială ar avea intelectualii în mijlocul unei vieți atât de intense, clădită pe aceste baze.

Mai mult. Din democratizarea instituțiunilor unei țări, intelectualii cei dintâi, câștigă și direct, nu numai prin faptul că respectul demnității omenești, al libertății cuvântului și al gândirii sunt acele bunuri, pe care nimene nu le poate prețui mai mult decât tocmai intelectualii; dar într-un regim cu adevărat democratic au mai puțină însemnătate, pentru accesul la diferite demnități politice, legăturile de familie și averea, încât talentului și cunoștinților reale le sunt mai deschise toate treptele măririi și ale puterii, începând cu administrațiunile locale și sfârșind cu organele guvernului central.

Astfel, chiar dacă intelectualii, ca clasă, n-ar fi îndemnați decât de interesul lor mai îngust, încă simpatiile lor adânci și reale pentru țărănime, cât și imboldul la luptă pentru realizarea idealului democratic, ar fi asigurate.

Dar, cum am văzut, însuși materialistul K. Kautsky recunoaște că această clasă, chiar prin orizontul ei intelectual mai vast, e mai capabilă de a se ridica peste interesele înguste de clasă, spre a se pătrunde de interesul superior și general al societății întregi, decât oricare altă categorie socială.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

E adevărat că în ultimele două decenii, intelectualii noștri, împotriva acestor considerațiuni, au fost pătrunși mai curând de un reacționarism fără nici un luminiș. Dar această stare sufletească a fost trecătoare, și astăzi, vădit, asistăm la redeșteptarea spiritului democratic. Nu putem intra aici în digresiuni, care ar fi necesare pentru a explica cauzele mai adânci ale acestei întunecări trecătoare, a pornirii reacționare la intelectualii noștri; voi spune, numai în treacăt, că una din cauzele acestui fenomen e tocmai și acea izolare vremelnică a elementelor mai idealiste, ce s-a săvârșit în acea epocă sub înrâurirea formulei social-democratice aduse din Apus, și care nu numai le-a sterilizat și le-a zădărnicit orice acțiune publică prin desăvârșita nepotrivire cu cerințele timpului și ale locului, dar a și lăsat câmp liber elementelor mai reacționare, sau pur și simplu „ariviștilor" de tot felul, și le-a dat putința să-și asigure, un moment, exclusiva dominațiune asupra spiritului public.

Am trecut astfel în revistă cele mai însemnate din *elementele sociale pozitive*, care constituie acele forțe active, pe care trebuie să se razime generația de azi pentru desăvârșirea operei generațiunii de la 1848; nu sunt singure: în realitate forțele democratice nu au împotriva lor decât cele câteva sute, maximum 1500–2000 de „familii domnitoare" ale citadelelor electorale, dar care mulțumită sistemului electoral stăpânesc situația.

Dar aceste categorii sociale formează puterea cea mai însemnată, elementul vital al armatei democratice; și izbânda nu poate rezulta decât din colaborarea strânsă între ele, din organizarea și disciplinarea lor politică.[24]

Din toată analiza situațiunii noastre politice interne rezultă, prin urmare, că și proletariatul nostru industrial – atât de neînsemnat numericește și slab politicește – întrucât i se impune vreun rol politic în momentul de față al dezvoltării noastre politice și sociale, nu poate, fatal, face altfel decât să-și unească puterile sale cu grosul armatei democratice.

24 Dacă această misiune o poate îndeplini vreunul din partidele politice existente sau dacă se impune crearea unui nou partid, e o chestiune, din punctul de vedere teoretic - singurul care ne interesează - cu totul secundară, iar în discuțiuni de politică curentă nu pot intra aici. Dar à priori e lămurit că partidele politice nu se improvizează, ele nu se nasc decât sub imboldul unor necesități imperioase ale timpului, față de care partidele vechi își dovedesc desăvârșita lor neputință și cad astfel iremediabil într-o stare de faliment.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Fiindcă, altfel, el nu poate figura în bilanțul forțelor active ale societății, nu poate fi un factor al progresului politic și social.[25]

*

Iată, dar, situația ce ni se înfățișează, în urma rezultatelor obținute în tot cuprinsul acestor studii:

Poporul român, în împrejurările lui excepționale, nu poate nici urmări vreo politică revoluționară, nici năzui la transformarea bazelor înseși ale ordinei sociale, înaintea popoarelor mai fericite din Apus.

El e silit încă să lupte pentru însăși ființa sa națională primejduită atât prin situația lui internațională, întrucât e supus la încercări violente de maghiarizare, germanizare, rutenizare sau rusificare, cât și printr-o alcătuire socială anormală în regiuni întinse, care îngreunează dezvoltarea sănătoasă a claselor mijlocii naționale, atât de însemnate în economia forțelor sociale.

Problema națională ce se pune astfel înaintea noastră, în aceste condițiuni, nu e cunoscută de loc popoarelor înaintate ale Apusului.

Pe de altă parte, problema socială arzătoare din Apus, ca *rezultat al dezvoltării capitaliste și al industrializării producțiunii* moderne, nu se pune încă înaintea societății noastre, sau se pune *cu totul sub altă înfățișare*, și anume, ca chestie *țărănească* în toată varietatea și lărgimea ei, și nu ca o chestie a *proletariatului*, ca în Apus.

De aici rezultă deosebiri fundamentale și consecinți incalculabile:

Neputând avea loc la noi nici dezvoltarea capitalistă, nici industrializarea țării, în formele apusene, toată evoluția noastră socială e fatal să se îndrumeze pe alte căi.

25 Cele spuse în text nu exclud organizarea independentă a proletariatului în sindicate, în vederea scopurilor comune pur economice, și în afară de orice acțiune politică propriu zisă, după chipul organizațiunilor de acest fel din Anglia, care atâta vreme n-a cunoscut organizațiunea politică independentă a proletariatului. Profesorul W. Sombart, în cartea lui adesea citată în cursul acestor studii, susține cu multă căldură, că tocmai această lipsă de caracter politic a sindicatelor engleze le-a fost utilă chiar politicește, întrucât, nefiind respinse prin intransigența îndărătnică a proletariatului, partidele politice spre a-i atrage simpatiile au fost silite la multe concesiuni. Din acest punct de vedere sindicatele, cu tot caracterul lor exclusiv economic, și la noi ar putea avea și efecte politice utile. Însă desigur, chiar pentru înlesnirea scopurilor economice ale proletariatului, el este interesat în lupta politică a celorlalte elemente sociale pozitive, și deci i se impune colaborarea cu ele, și din aceste motive, și colaborarea în formele impuse de împrejurările noastre, prin acțiunea politică comună.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

În deosebire de situația din Apusul european, deci, problema socială covârșitoare în însemnătate pentru noi, e – cum am spus – problema agrară, nesocotită până acum de doctrina social-democratică, care astăzi recunoaște că agricultura nu urmează legile dezvoltării industriale și deci nu-i sunt aplicabile nici formulele și lozincile întemeiate pe evoluția producțiunii industriale.

În aceste condițiuni, nu numai că proletariatul industrial nici nu se poate dezvolta, și în orice caz nu poate avea vreun rol politic apreciabil, dar categoria socială a muncii rămâne aproape exclusiv reprezentată prin țărănime, care nu are nici caracterul social, nici însușirile politice și morale caracteristice proletariatului apusean.

Mai mult. Noi n-am ajuns încă la acea stare de lucruri, realizată și în Apus abia în a doua jumătate a veacului trecut, care face cu putință organizarea muncitorimii într-un partid politic independent.

Iar problema politică urgentă – democratizarea țării – nu poate fi rezolvată la noi, cum n-a putut fi rezolvată nici în Apus (unde regimul democratic astăzi poate fi considerat în mare parte ca realizat), decât prin colaborarea strânsă a tuturor elementelor sociale pozitive.

Astfel, nici situația internațională și națională; nici faza actuală socială și politică; nici starea culturală, nici natura problemelor naționale, culturale, sociale, economice și politice; nici caracterul social al diferitelor straturi ale populațiunii, și mai ales al muncitorimii, nu se pot asemăna în România cu cele din Apus.

Dar întrucât, cum spun înșiși întemeietorii social-democratismului, „nici într-o societate nu se poate pune vreo problemă ce nu e născută chiar în sânul ei“, și întrucât nici un partid politic nu-și îndeplinește misiunea, decât rezemându-se pe anumite elemente sociale, care îi pot asigura forța politică îndestulătoare pentru realizarea scopurilor sale – față de deosebirile semnalate –, e vădită absurditatea încercărilor de a transporta din Apus formulele și practicele „proletare“, cum au făcut social-democrații noștri acum aproape un sfert de veac.

Atunci când, după doctrina însăși social-democratică, un partid politic e necesar determinat de natura problemelor ce are de rezolvat, într-o fază socială anumită, și de caracterul social al elementelor pe care se reazimă, sfârșitul fatal al acestor încercări a întârziat încă prea mult: chiar energia și devotamentul luptătorilor pentru această cauză desperată apar ca una din pricinile întârzierii și în rezolvirea problemei democratice reale...

Și, pentru a ajunge la această concluzie, la care au ajuns, după atâtea decepții și crize sufletești, și vechii socialiști, n-am avut nevoie

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

să ne atingem de înseși bazele teoretice ale social-democratismului; m-am sprijinit chiar în mare parte tocmai pe autoritatea teoreticianilor social-democrației în analiza împrejurărilor concrete din România.

Avem acum nevoie, pentru confirmarea concluziilor noastre, de certificate din partea acestor teoreticieni, care, vădit, nu le pot elibera, în contrazicere cu premisele înseși ale teoriei lor, decât în necunoștința împrejurărilor concrete ?

Totuși, fiindcă aceste certificate servesc pentru a justifica acțiunea neo-socialiștilor români, sau a *adevăraților socialiști* de astăzi – cum își zic ei pentru a-și manifesta cu mai multă putere disprețul pentru antecesorii lor voi reproduce aprecierile asupra socialismului român ale unei autorități, în numele căreia „adevărații socialiști", ei înșiși, zilnic se închină:

„Literatura socialistă germană, născută sub presiunea domniei burgheze, este expresiunea literară a revoltei împotriva acestei domnii. Ea a fost importată în România în momentul în care abia au fost introduse și formele unui stat modern. Scriitorii și semi-scriitorii români s-au aruncat cu lăcomie asupra acestei literaturi, însă ei au uitat că, odată cu importarea în România a literaturii germane, nu a avut loc importarea și a *condițiunilor sociale* din Germania. Față de condițiunile sociale din România, literatura germană a pierdut orice semnificare practică imediată și a luat un caracter pur literar. Literații români și-au însușit ideile germane, cum se asimilează o limbă străină prin traducere..."

„Se cunoaște cum călugării au suprapus pe manuscrisele autorilor clasici ai păgânismului legendele absurde ale sfinților catolici. Literații români au operat în sens invers față de literatura germană. Ei strecurau absurditățile lor sub originalul german. De pildă, sub ideea doctrinei germane asupra rolului revoluționar al capitalismului, ei scriau *cămătăria arendașilor*; sub proletariat, ca clasa socială cea mai puternică numericește și cu un rol covârșitor în producțiunea națională, ei puneau o mână de lefegii din budgetul încurajărilor unei industrii agonizante, și așa mai departe..."

Și această frazeologie ei au botezat-o... *„adevăratul socialism..."*

„Dar, odată cu mișcarea poporanistă, lupta împotriva formelor învechite din România începe mai energică, într-un cuvânt, mișcarea liberală ajunge mai serioasă. Astfel, *adevăratul* socialism capătă ocaziunea de mult dorită de a confrunta reclamațiunile socialiste cu mișcarea politică. El a putut arunca anatemele tradiționale împotriva liberalismului, împotriva statului burghez, împotriva libertăților burgheze, împotriva reformelor burgheze; el a putut predica maselor,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

că ele nu pot câștiga nimic din această mișcare burgheză. Socialismul român uită că critica germană, al cărei ecou stupid este, presupune societatea burgheză modernă împreună cu *condițiunile materiale* de existență ce-i corespund și o constituție politică conformă – lucruri tocmai care trebuie încă cucerite în România...”

„Cu mici esceptiuni, publicațiunile quasi-socialiste, care circulă în România, aparțin acestei murdare și enervante literaturi...”

Dar cine a autorul acestei violente diatribe, pe care eu personal nu mi-aș permite să o adresez socialiștilor noștri ?

Sunt ... *K. Marx și Fr. Engels* !...[26]

N-am înlocuit în tot pasagiul acesta decât numele de Franța și Germania prin acela de România și Germania (și bineînțeles, încă vreo două-trei expresiuni spre a păstra „colorarea locală”). El se referă la Germania dinainte de 1848, când se introduceau acolo, fără rost, ideile literaturii socialiste franceze.

Dar condițiunile sociale ale Germaniei din 1848 erau *cu mult mai apropiate* de cele din Franța, din aceeași epocă decât condițiunile sociale ale României de astăzi față de Germania !...

E ușor să deducem de aici, față de acest fel de a gândi al lui K. Marx, care ar fi fost judecata lui asupra „adevăratului socialism” din România...

Cu atât mai mult, că succesul relativ al socialiștilor noștri nu poate avea de rezultat decât abținerea unei părți din muncitorimea orășenească de la colaborarea cu celelalte elemente sociale pozitive, în lupta pentru democratizarea țării, servind astfel numai cauza reacțiunii, încât ei, cu drept cuvânt, își pot atrage cuvintele d-lui Gherea, pe care le-am pus ca *motto* în capul acestor studii:

„Socialiștii trebuie să țină bine seama să nu dea cu oiștea socialistă în gardul reacționar“...

Dar n-am isprăvit încă.

VI. Formula progresului nostru industrial

Desăvârșirea operei generației de la 1848, realizarea, întruparea în instituțiile și în viața noastră publică a principiilor democratice, într-o țară în care țăranii formează 94% din numărul total de *contribuabili*, va determina, fatal, și direcția evoluției noastre economice întregi.

26 „Manifeste”, p. 50–54, passim.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Dacă progresul *politic* pentru noi se rezumă în idealul unei *democraţii rurale*, evoluţia noastră economică, ca şi toată înfăţişarea statului nostru, vor trebui, necesar, să-şi păstreze întotdeauna caracterul lor specific ţărănesc, şi progresul *economic*, deci, trebuie să ne ducă, înainte de toate spre organizarea întregii gospodării naţionale pe temelii ţărăneşti: o ţărănime viguroasă, stăpână pe pământul pe care îl munceşte, şi pentru care, prin organizarea unui sistem desăvârşit de societăţi cooperative, avantajele micii proprietăţi sunt împreunate cu toate avantajele tehnice, accesibile astăzi numai pentru marea proprietate.

Am arătat în altă parte (cap. II) care poate fi idealul, care este norma progresului social pentru o societate clădită pe aceste temelii, în condiţiile concrete ale dezvoltării noastre istorice.

Dar înainte de a încheia, sunt silit să prezint aici şi o altă faţă a problemei şi să spun câteva cuvinte asupra direcţiei în care va trebui să se îndrume, în concordanţă cu acest caracter al evoluţiei noastre politice, economice şi sociale şi *dezvoltarea noastră industrială.*

Cu atât mai mult sunt dator să mă opresc asupra acestei chestiuni, cu cât teza susţinută de mine, în ce priveşte rezultatele politicii noastre industriale de până acum, a dat loc la multe nedumeriri şi interpretări greşite.

Din faptul că am tăgăduit posibilitatea dezvoltării la noi a unei industrii mari, după *tipul celui din Apus*, mi s-a atribuit de către mulţi credinţa ineptă în imposibilitatea *oricărei industrii.*

Dar chiar din faptul că oricâte braţe ar cere o agricultură mai intensivă, înmulţirea populaţiei, cu timpul, fatal, va da naştere unui prisos de braţe – fără să mai vorbesc de acele ramuri de producţie industrială, în privinţa cărora am recunoscut că şi astăzi pot înflori – e vădit că nu acesta e gândul meu.

*

Problema industrială la noi poate fi înfăţişată din trei deosebite puncte de vedere:

1) Cu toate că pentru munca câmpului nu avem braţe destule, încât suntem siliţi să introducem atâţia muncitori străini în fiecare vară, totuşi peste 80% din populaţia ţării, aproape 99% din *muncitorimea* noastră, e condamnată, de obicei, la trândăvie în timpul lunilor de iarnă, de la noiembrie până în martie inclusiv, aproape o jumătate din an !

Ce popor poate trăi omeneşte un an întreg din munca numai a lunilor de vară ?

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Chiar faptul acesta care, pe de o parte, dovedește și imposibilitatea dezvoltării industriale în sensul apusean, ne pune, pe de altă parte, în fața problemei economice, chiar din punctul de vedere al *țărănimii*.

Această problemă poate fi formulată astfel:

A găsi un tip de organizație industrială, care, fără să distragă populația muncitoare de la muncile agricole în lunile de vară, să-i dea ocupație productivă în lunile de iarnă.

Această organizație industrială, vădit, nu poate avea asemănare cu cea din Apus. Acolo industriei i s-a asigurat un contingent constant de muncitori, *pentru tot cursul anului*, nu numai pentru lunile de iarnă, prin „exodul din sate", prin despărțirea țăranului de pământ și înregimentarea lui în armata de proletari; în alte condiții industria europeană nici nu ar putea exista, întrucât nici nu ar putea lupta pe piața internațională (condiție *sine qua non*, cum am văzut, a industriei europene moderne), dacă toate instalațiile și mașinăriile ei, ce reprezintă un capital imens, ar trebui să „șomeze" în lunile de vară, fiindcă muncitorii ar părăsi atelierele pentru munca câmpului.

În astfel de condiții nu se poate dezvolta decât o industrie casnică, o *industrie țărănească*, pentru care piața externă nu este indispensabilă, și care ar tinde *în primul rând* de a satisface cerințele consumației interne.

O politică economică greșită a ultimelor decenii, care urmărea fantasmagoria „marii industrii naționale", nu numai că a împiedicat dezvoltarea producției noastre în această direcție, dar a și distrus începuturile adevăratei *industrii naționale* din vechime.

Și nici într-o direcție *protecționismul industrial* nu poate fi mai legitimat.

Această industrie se poate naște în modul cel mai firesc din gospodăria țărănească, ca industrie agricolă sau accesorie agriculturii, plecând de la valorificarea produselor ogorului și ale câmpului țărănesc, ca în Danemarca, care, cum am văzut, a putut chiar bate în concurența internațională producția franceză; *sub imboldul cooperațiunii* ea poate lua o dezvoltare practicește nelimitată, mai ales dacă vom ține seamă că tehnica modernă nelimitată face cu putință distribuirea forței motrice ieftine pentru atelierele cele mai mici, putem spune, la domiciliul fiecărui muncitor.

Totul în sfera aceasta atârnă de încurajarea înțeleaptă din partea statului, de organizarea, pe baze cooperative, în ce privește cumpărarea de unelte, de materii prime ce nu s-ar găsi pe loc, de combustibil, precum și în ce privește desfacerea produselor fabricate etc.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Legislația noastră asupra cooperativelor sătești poate servi ca punct de spijin pentru organizarea producției noastre naționale în această direcție; și, pe lângă industriile organizate pe această cale de pildă în Danemarca, am putea ajunge la reînvierea și dezvoltarea ulterioară a vechilor noastre industrii țărănești, ca țesătoria, tăbăcăria, cojocăria, rotăria etc.

E vădit că dezvoltarea *industrială*, în acest sens, intră cu desăvârșire în formula progresului economic și social, din punctul de vedere al unei ideale *gospodării țărănești* – adică, ea apare, propriu-zis, ca o altă față a aceleiași probleme economice, pe care, până acum, am relevat-o mai ales din punctul de vedere al evoluției agricole.

2) În al doilea rând, problema industrială ni se înfățișează din punctul de vedere al *muncitorimii orășenești*, oricât de neînsemnată ar fi aceasta față de cea țărănească.

Muncitorimea industrială în orașele noastre e reprezentată, în majoritatea covârșitoare, de *meseriași*, nu de „proletari", salariați ai fabricilor (am văzut că numărul total al muncitorilor în industria noastră „mare" – ținând seamă chiar de stabilimentele cu 4-5 lucrători – nu se urcă, cu femei și copii, nici la 40.000, și încă o parte însemnată din acest număr o formează tot *meseriașii*, și nu „proletarii" în sensul european al cuvântului).

În condițiile dezvoltării noastre economice, cum am dovedit, este exclusă ipoteza că acești meseriași pot fi „proletarizați" de ftizica industrie „mare" de la noi.

Progresul economic și social pentru acest element al orașelor noastre, prin urmare, nu poate rezulta decât dintr-o organizare a meseriașilor noștri, *ca atari*, astfel ca dânșii să poată lupta împotriva concurenței din afară, adică să li se asigure condiții mai prielnice de producție și de desfacere a produselor.

Și, în această direcție, putem recunoaște legitimitatea unui regim rațional de protecție, precum și necesitatea unei legislații *asupra cooperativelor orășenești*, analoagă cu aceea, pentru eficacitatea căreia avem deja destule probe în tânăra mișcare cooperativă din satele noastre.

E vădit că evoluția industrială din această sferă, departe de a fi în contrazicere cu progresul economic al țărănimii, apare, dimpotrivă, pentru el ca o armonioasă și firească completare, întrucât în orașe e sediul natural pentru toate acele ramuri de activitate industrială, care sunt neaccesibile gospodăriilor țărănești, oricât de mult ar veni în spijinul lor creditul și cooperațiunea.

Bineînțeles, în populația orășănească, precum și în cea a regiunilor muntoase neprielnice agriculturii, se găsesc și elementele ce ar putea

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

îndestula nevoia de brațe muncitoare a acelor adevărate mici industrii capitaliste care pot întreprinde și la noi, în mod *natural* și în limitele pieței noastre interne, transformarea industrială a diferitelor produse ale solului nostru, de vreme ce e vădit că astăzi sunt ramuri de producție, care ar întrece și puterile industriei țărănești, precum și pe cele ale atelierelor de meseriași.

Departe de a mă ridica împotriva acestei mici industrii capitaliste, socot că ea poate servi drept sprijin unui prețios element social, în faza actuală a dezvoltării noastre politice, și anume:

Micii burghezimi industriale naționale, care are acum încă un mare rol de îndeplinit în viața noastră publică.

Dar pentru a putea fi la înălțimea menirii sale, mica burghezime industrială trebuie să fie o reală forță economică, și nu un produs artificial și lipsit de viață proprie. Această sarcină, vădit, nu o poate duce industria de „fitiluri" sau de „nasturi de sidef", ce nu trăiește decât în sera „încurajărilor" bugetare, și niciodată nu poate ajunge să stea în picioare singură.

În condițiile noastre economice, deci, și mica industrie capitalistă va păstra, de regulă, caracterul de *industrie accesorie agriculturii*.

În orice caz însă, în economia totală a vieții noastre productive, rolul ei va fi, prin forța lucrurilor, întotdeauna foarte modest, și – în ce privește evoluția noastră economică generală – prea neînsemnat.

3) În sfârșit, sunt ramuri de producție, de care nu ne putem dispensa și care, prin firea lor, nu pot fi organizate decât în forma *unei mari industrii*.

Voi cita un singur caz: industria petrolului.

Analizând împrejurările vieții noastre economice, necompatibilă cu organizația industrială apuseană, am subliniat întotdeauna și faptul că această industrie, mulțumită unor condiții excepționale, are un mare viitor în țara noastră.

Însă unde ne-a adus dezvoltarea ei lăsată pe seama inițiativei private, la voia întâmplărilor, ne-a arătat atât de deslușit d. Vintilă Brătianu, în „Cronica economică" din nr. 9, 1907, al *Vieții Românești*.

Aici voi reproduce în sprijinul datelor adunate de d-sa și cifrele datorate chiar unor specialiști străini.

D-nii I. Mendel și Dr. P. Schwartz, din Berlin, ne dau următoarea tabelă relativă la capitalurile plasate în industria noastră petroliferă, *după naționalitate*[1]:

1 I. Mendel und Dr. P. Schwartz – „Die Kapitalinvestionen in der rumänischen Petroleum Industrie" (în Festschrift für d. III Internationalen Petroleumcongress, Berlin 1907), p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Capitalurile	**Suma**	**% din total**
Germane	115,500,000	55,8
Engleze	15,500,000	7,5
Franceze	15,300,000	7,4
Italiene	15,000,000	7,2
Olandeze	14,600,000	7
Române	*14,000,000*	*6,7*
Americane	12,500,000	6
Belgiene	4,750,000	2,4
Total	*207,150,000*	*100*

Notați bine, că aici sunt clasificate ca „române“ și toate acele capitaluri, care adesea sunt naționale numai cu numele după domiciliul, așa să zic, legal al capitalismului – dar și *aceste* capitaluri formează mai puțin de 7% din întreg capitalul industriei petroliere !

Dacă vom ține seamă că și o parte din muncitorii acestei industrii, și mai ales personalul superior, sunt străini, că proprietatea solului însăși, într-o formă sau alta, a trecut în mâini străine, putem afirma că valoarea integrală produsă în industria petrolieră – dobânda capitalului, profitul întreprinzătorului, renta pământului înstrăinat și chiar o parte din salarii – totul cade astfel în mâna străinului !...

Industrie *națională*...

Cererea d-lui Vintilă Brătianu ca industria petrolieră să fie *naționalizată* e, dar, pe deplin justificată.

Dar cum ?

Capitalurile într-adevăr naționale nu pot fi încă multă vreme îndestulătoare pentru organizarea cuvenită și dezvoltarea normală a acestei industrii, nici nu putem renunța pentru vremuri îndelungate la acest mare izvor de bogăție.

Atunci ?

Nu poate fi decât o singură soluție, care e și conformă vechilor noastre tradiții – *monopolul statului*, ca și pentru saline, singura industrie extractivă ce am moștenit-o de la părinți (dar bine înțeles fără scopuri fiscale).

Dacă și statul va fi silit să recurgă la capitaluri străine, în formă de împrumuturi, totuși din valoarea produsă nu va cădea, în cazul acesta, în mâinile străinilor decât *dobânda*, totdeauna foarte redusă pentru împrumuturile de stat, dar și aceasta cu timpul nu va mai fi plătită, mulțumită armonizării treptate a datoriei, înlesnită prin dezvoltarea însăși a acestei industrii.

Această soluție nu poate fi acceptată de un bun social-democrat, în oroarea lui pentru „socialismul de stat“ – deoarece so-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

cial-democratismul vede în „statul burghez“ numai un instrument de dominație a claselor exploatatoare, care se vor folosi de orice lărgire a sferei de acțiune în dauna claselor muncitoare.

Și încă K. Kautsky, de pildă, spune:

„Ca exploatator, statul încă întrece pe un capitalist particular, pentru că, față de cei exploatați, el poate dispune, pe lângă mijloacele economice ca și orice capitalist, și de mijloacele politice ce-i dă puterea publică...“[2]

Din cauza aceasta social-democrații germani au combătut cu înverșunare monopolul tutunului, al alcoolului, al comerțului cu grâne (propus de agrarieni), și chiar trecerea către stat a Băncii Imperiale, și chiar... ideea naționalizării pământului !...

Nu pot discuta aici cu social-democrații asupra naturii statului[3], dar nu ne putem speria de monopolul statului într-o țară unde nu numai din vechime extragerea sării e monopolizată, nu numai de mult a intrat în moravuri monopolul tutunului, al hârtiei de țigără, al chibriturilor etc., și înființarea monopolului alcoolului e numai o chestie de timp, unde nu numai statul și-a rezervat exclusiv exploatarea căilor ferate, a serviciilor poștale, telegrafice și telefonice, dar unde toată lumea găsește foarte firesc ca statul să-și întrețină vastele exploatații de pescărie, să-și creeze servicii de navigație fluvială și maritimă, șantiere de construcții navale, fabrici de cărămidă și țigle, de traverse etc. etc.

Dacă *unicul mijloc* de a *naționaliza* industria noastră petrolieră constă în forma aceasta, tradițională pentru noi, a *monopolului de stat*, e vădit că mai curând sau mai târziu acest mijloc ni se va impune. Ce l-ar putea împiedica, într-adevăr, ce interese *legitime* s-ar putea invoca împotriva realizării lui ?

Interesele proprietarilor subsolului ? Dar pentru ei concesiunea către stat poate fi și mai avantajoasă decât către societățile străine.

Interesele capitaliștilor naționali ? Dar pe lângă că aceste interese cantitative (și calitativ) sunt încă atât de neînsemnate în industria petrolieră, apoi naționalizarea ei le deschide noi posibilități, printr-o rațională încurajare a diferitelor industrii derivate, accesibile capitalului național, ce se pot naște tocmai din cauză că statul va exploata bogățiile terenurilor petrolifere, înainte de toate, în interesul *economiei naționale* generale.

Monopolizarea de către stat a industriei petroliere nu numai că ar fi avantajoasă pentru stat, fiindcă i-ar spori veniturile (în afară de

2 K. Kautsky – „Das Erfurter Programm”, 1907, p. 129-130.
3 Cf. în această privință, C. Stere – „Introducere în studiul dreptului constituțional”, p. 51 urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

orice considerație pur fiscală, ca în monopolurile actuale, ci prin beneficii legitime cât de moderate); nu numai că ar fi o binefacere și pentru lucrători, căci ei atunci ar avea, firește, o situație materială mai bună și mai sigură, ca în toate întreprinderile statului; dar această monopolizare, și aici e punctul cardinal, ar face cu putință ca o ramură atât de însemnată a producției naționale să fie exploatată în concordanță cu interesul economic general al unei țări, care prin caracterul ei esențial e, înainte de toate, o țară *agricolă* și o țară de *mică industrie.*

Aici însă trebuie să lărgim chestiunea.

Industria petrolieră, chiar de a nu ar fi monopolizată, se poate, la urma urmelor, dezvolta de la sine, deși înstrăinată și în dauna economiei naționale.

Ca țară agricolă, însă, putem avea interes și în alte ramuri de *mare industrie*, care astăzi lâncezesc sau duc o viață artificială nu numai fără vreun folos real pentru interesele noastre economice generale, dar chiar fără un alt rezultat decât un deficit netăgăduit în gospodăria noastră de stat.

Să citez, de pildă, din nou, cazul fabricilor noastre de zahăr, în privința cărora am dovedit că dacă statul ar plăti pur și simplu o leafă tuturor lucrătorilor lor și ar da fabricanților lor și o dobândă de 5% asupra capitalului lor de instalație, fără să le mai ceară să producă ceva – încă ar fi un folos pentru economia națională, față de starea actuală de lucruri.

Și totuși aceste fabrici – dacă ne silesc să plătim scandalos de scump zahărul, pus la dispoziția vecinilor noștri cu jumătate de preț, și chiar mai ieftin – nu pot trăi decât *prin cartel și impunând statului și obligația de a nu mai autoriza înființarea altor fabrici* (art. 2, din convenția dintre Ministerul de finanțe și fabricile de zahăr, votată de corpurile legiuitoare, și promulgată la 15 martie 1906).

Cu alte cuvinte: avem un *monopol al fabricilor de zahăr*, stabilit de *lege*, dar nu avem în favoarea statului, ci a *câtorva capitaliști, în mare parte străini*, și fără nici un folos pentru economia națională !...

Se poate o anomalie mai mare ?

Și poate fi ceva mai ușor, și mai firesc, decât ca la expirarea termenului acestui monopol, în 1914, statul să răscumpere instalațiile fabricilor de zahăr, și să-și ia asupră-și monopolul, în profitul tuturor ?

O industrie, care trăiește numai din pomana statului, pe care statul o poate distruge printr-o singură trăsătură de condei, nu poate invoca nici interesele „libertății economice", nici „drepturile câștigate". Trecerea ei direct în mâinile statului e și logică, și poate aduce numai foloase, fără să prezinte vreun dezavantaj.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Pentru a învedera foloasele ce poate aduce agriculturii și economiei naționale în genere, o mare industrie monopolizată de către stat, e destul să amintim aici cazul citat și de deputatul socialist belgian E. Vandervelde, și anume rezultatele monopolului alcoolului în Elveția:[4]

Câtă vreme fabricarea și distilarea alcoolului în Elveția forma o industrie privată, singura preocupare a distilatorilor era de a fabrica rachiu cât se poate mai ieftin, întrebuințând, la nevoie, și materiile prime străine, ca porumbul. De la introducerea însă a monopolului, statul nu numai a stăruit, cu mare folos pentru sănătatea publică și pentru economia națională, să scadă simțitor consumația alcoolului, dar s-a și îngrijit să vină în ajutorul agriculturii, și anume a favoriza regiunile mai puțin fertile, fabricând, de pildă, alcoolul din *cartofe,* ce se pot produce în țară. Astfel cultura cartofilor s-a întins foarte mult, ceea ce a contribuit la ridicarea stării materiale a populației rurale.

Alt exemplu de rezultate prielnice pentru agricultură e și cel relevat de profesorul Wagner, relativ la monopolul tutunului.

Tutunul se cumpără de Regie, după prețurile stabilite de mai înainte pentru fiecare calitate, și publicate în fiecare an de Ministerul de finanțe. Astfel cultivatorul primește nu numai un preț bun, dar și un preț ce rămâne aproape uniform din an în an, și cunoscut de mai înainte. El are în chipul acesta – o deosebire foarte avantajoasă față de „comerțul liber" – o bază solidă pentru socotelile sale, o adevărată binefacere pentru agricultor.

Pe când astăzi la noi, afară de cazuri excepționale, industria mare nu se poate dezvolta deloc sau se înstrăinează – prin monopolizarea acestor ramuri de producție de către stat am putea ajunge la regularea și îndrumarea sănătoasă a întregii noastre vieți economice, a agriculturii și a micii industrii.

Rafinăriile de zahăr, de pildă, s-ar putea rezema pe o rețea de mici fabrici regionale de melasă, iar distileriile de alcool pe mici velnițe și pe micii producători de țuică.

Iar dacă vom ține seamă de faptul că aceste mici velnițe sau fabrici de melasă sunt accesibile și gospodăriilor țărănești, prin organizații cooperative, se poate ușor vedea ce aspect ar putea lua munca noastră națională, toată viața productivă.

Nu pot insista aici mai mult și mai amănunțit asupra diferitelor industrii, care nu se pot organiza decât în mare, dar care nu sunt cu putință la noi, sau nu pot avea o desvoltare prielnică economiei naționale, decât în cazul monopolizării lor de către stat.

4 E. Vandervelde – „Le Socialisme et l'agriculture", 1966, p. 73-74.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Țară exportatoare de cereale, noi nu putem exporta de pildă făină, fiindcă, cu toate sacrificiile ce le facem, morarii noștri nu sunt în stare să reziste concurenței străine.

Dar aici atingem și chestiunea întreagă a exportului nostru, astăzi cu totul acaparat de străini.

Agrarienii germani, cel mai reacționar partid din Europa, nu s-au sfiit să susțină monopolizarea de către stat a comerțului cu cereale !...

Fiind dat faptul că statul nostru a monopolizat căile ferate, că a făcut un început serios de organizare a navigației fluviale și maritime, și că mâine va avea și o conductă de petrol (pipe-line) până la Constanța, putem prevedea de pe acum pe ce cale am putea ajunge la o organizare *națională* a exportului nostru.

Din această schițare, foarte fragmentară, a îndrumării *posibile* pentru industria și întreaga noastră producție -- ca să revenim la punctul nostru de plecare -- e ușor să deducem ce însemnătate economică ar putea avea industria noastră petrolieră, dacă în loc să servească numai intereselor străine, și în orice caz intereselor înguste ale câtorva capitaliști, ea ar fi monopolizată de către stat, care, vădit, ar urmări nu numai „profitul", în sensul în care îl caută un particular, ci mai ales o desvoltare intensă a tuturor forțelor productive naționale.

Cel mai mare „profit" pentru stat ar fi ca petrolul, acest minunat combustibil, să servească înainte de toate pentru intensivarea acestor forțe productive.

Și sunt convins, față de împrejurările descrise pe larg în capitolul III al studiului de față, că aceasta e singura cale posibilă pentru dezvoltarea noastră industrială[5].

Această îndrumare a industriei noastre mari e, în același timp, în concordanță perfectă cu dezvoltarea economică a țărănimii și a micii industrii și ne păstrează intacte pentru viitor toate posibilitățile unui progres economic și social mai înalt.

Această cale nu ne duce, în ce privește marea industrie, la *socializarea* ei, după rețeta social-democratică, ci numai la *naționalizarea* ei, prin monopolizare de către stat.

Socializarea industriei are în vedere înainte de toate *interesul muncitorului, emanciparea lui,* pe când într-o industrie naționalizată

5 Adaos la corectură: După ce acest articol a fost dat la tipar, ziarele ne-au adus vestea, că Ministrul de finanțe a depus un proiect de lege „pentru împărțirea consumului petrolului între distileriile din țară" ... Unde e libertatea comercială ? Nu critic proiectul, fiindcă în momentul de față nici nu-l cunosc în detaliu. Dar dacă suntem siliți la astfel de măsuri, care vor avea de consecința scumpirea petrolului nu e mai simplu de a naționaliza toată industria petrolului, prin monopolizarea de către stat ?

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

situațiunea muncitorului, deși mai bună și mai sigură, nu se deosebește, *în fond,* de aceea pe care o au lucrătorii în întreprinderile private, naționalizarea industriei urmărind în primul rând o organizare industrială conformă cu interesele corpului național întreg.

Dar după toate dezvoltările din cuprinsul acestui studiu, socot că n-am nevoie să mai insist asupra inepției năzuinților de a *socializa* producțiunea în România câtă vreme lumea întreagă trăiește încă sub egida capitalismului.

În orice caz, toate îmbunătățirile în soarta muncitorimii nu pot rezulta decât din dezvoltarea producțiunii, și în afară de naționalizarea marii industrii, proletariatul nostru nu poate găsi, de fapt, decât o soluție foarte simplă: să *dispară* odată cu neînlăturabila desființare a „marii industrii" înseși, în cazul că nu voiește să trăiască ca un organism parazitar pe corpul „avantajelor" și al „încurajărilor" bugetare, în regimul actual...

*

O țărănime liberă și stăpână pe pământul ei; dezvoltarea meseriilor și a industriilor mici, cu ajutorul unei intense mișcări cooperative la sate și în orașe; monopolizarea de către stat, în principiu, a industriei mari (afară de cazuri excepționale, unde ea s-ar putea dezvolta de la sine, fără prejudiciu pentru viața economică); aceasta este formula progresului nostru economic și social, ce ne-o impun condițiile înseși ale vieții noastre naționale.

Pentru vremurile pe care le poate străbate gândul nostru, în împrejurările concrete ale dezvoltării noastre istorice, nu avem înaintea noastră altă cale.

Bineînțeles, acest ideal – ca orice *ideal* de altfel – nu poate fi realizat dintr-o zi într-alta; multă muncă, lupte îndelungate, în care fiecărei biruințe parțiale îi vor premerge atâtea înfrângeri, cu tot cortegiul lor de crude dezamăgiri și suferințe, ne pot asigura numai o înaintare treptată și, poate, prea înceată pentru inima și mintea nerăbdătoare a celui ce întrezărește perspectivele nesfârșite ale viitorului; dar fiecare pas va însemna triumful idealului asupra puterilor întunericului.

Ar fi copilărească încercarea de a preciza mai lămurit fazele distincte ale acestei evoluții: chiar numai față de progresele vertiginoase ale tehnicii, cine mai poate prevedea astăzi *condițiile materiale,* în care va trăi societatea peste câteva decenii, peste o sută, două sau trei sute de ani ? Chiar socialismul apusean, de mult nu ne mai servește descripției amănunțite și concretizate „societății viitoare", precum nici ale fazelor intermediare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

„Ajunge pentru fiecare zi răutatea ei“...

Dar idealul nostru ne poate da – și acesta e rostul unui ideal – în învălmășagul inextricabil al luptelor de fiecare zi, firul conducător, călăuza statornică și credincioasă.

Și mai mult, chiar pentru socialistul din Apus, nu poate da nici marxismul cel mai „ortodox“ și neprihănit...

Îmi dau bine seama că e departe încă momentul, când politica economică a statului nostru se va putea afirma cu toată franchețea în sensul indicat aici.

Inerția și ignoranța țărănimii, lipsa de conștiință și de educație politică a micii burghezimi orășenești, lipsa de cunoștințe economice și de simț politic la intelectuali, lipsa de energie și debilitatea morală a unora, precum și prejudecățile și interesele nemărturisite ale altora, care, sub cuvânt de a sprijini „industria națională“, creează situații bugetare excepționale pentru o mână de privilegiați – toate acestea pot întârzia încă multă vreme acest moment.

Știu de asemenea că, pe de o parte, social-democrații noștri nu vor găsi destule cuvinte de înfierare pentru reacționarismul meu, vor reproduce împotriva mea toate tiradele confraților din Germania împotriva „socialismului de stat“, și toate filipicele de care altădată a avut parte acolo politica economică a unui Bismark; că, pe de altă parte, voi fi zugrăvit de către campionii oligarhiei noastre reacționare ca cel mai zvăpăiat și primejdios „anarhist“ (cuvântul e la modă), „tovarăș cu Bebel“ și nu mai știu cine.

Dar am curajul să afirm că aceasta va fi politica economică a generației ce va veni după noi.

Ea va fi impusă și de necesitatea economică, și de dezvoltarea noastră democratică, în măsura în care se vor deștepta și vor lua o parte tot mai activă la viața publică masele populare.

Fiindcă interesele tuturor elementelor noastre sociale *pozitive*, ale țărănimii, ale claselor mijlocii și ale intelectualilor, converg toate în direcția acestei evoluții.

VII. Încheiere

„Nu e omul pentru Sâmbătă, ci Sâmbăta pentru om....“

Construcțiile teoretice, formulele abstracte și programele practice, au singurul rost de a servi trebuințelor și aspirațiilor unui popor.

Dar omul e adesea stăpânit de pornirea metafizică de a-și *antropomorfiza* creațiile minții sale, de a le privi ca ființe de sine

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

stătătoare, de a rupe legătura lor cu faptele materiale, cu trebuințele și aspirațiile ce le-au dat naștere.

Și atunci, în loc să servească aceste trebuințe și aspirații, construcțiile teoretice, diversele formule și programe – ca ființe închipuite – ajung să le încătușeze, să le subjuge !....

Împotriva acestei străvechi rătăciri e îndreptat cuvântul scripturii, de această rătăcire s-a făcut vinovat social-democratismul nostru, și această rătăcire am căutat să o dezvălui în șirul studiilor de față.

În vederea acestui scop, n-am avut nevoie – cum am lămurit chiar în capitolul introductiv – să critic doctrina marxistă în sine, întrucât, bazându-mă pe premisele înseși ale acestei doctrine, invocând chiar autoritatea marilor ei dascăli, aplicând cu rigurozitate metoda ei în analiza problemelor vieții noastre sociale, am putut scoate la iveală, și cu mai mult relief, toată lipsa de consecvență și de spirit științific în împrumutarea oarbă a formulelor izvorâte din complexul împrejurărilor altei vieți; am arătat că această copiere a lozincilor, a programelor și a practicilor, menite de a rezolva – după cuvântul chiar al magistrului – „problemele născute în sânul unei societăți ce trece cu totul altă fază a evoluției sociale, e o culme de absurditate...."

Cu atât mai puțin intra în gândul meu să critic aici însăși concepția *socialistă* în ce privește progresul omenirii. Și pentru un motiv foarte simplu.

Socialismul poate avea două interpretări contrarii.

După una, cea marxistă, socialismul e un produs specific și excluziv al societății capitaliste moderne; el nu este – după vorba lui Fr. Engels – decât „expresiunea teoretică a mișcării proletariatului *industrial* din sânul societății *burgheze"*; aci *socialismul* e identificat cu *social-democratismul*, cu toate formulele și practicele lui, iar toate curentele de idei ce se îndepărtează de acesta din urmă, sunt considerate ca *reacționare* și *anti-socialiste*.

Această interpretare, îngustă și unilaterală, nu numai n-a ajuns, de pildă, nici o dată să predomine în Anglia (țară ce merge totuși în fruntea *evoluției capitaliste* și, deci, după formula lui Engels, ar fi trebuit să stea și în fruntea *mișcării social-democratice),* dar ea este astăzi săpată din temelie chiar în țările ei de baștină, unde peste tot mișcarea social-democratică trece printr-o criză acută.

Astfel, cu drept cuvânt, se poate discuta dacă chiar pentru proletariatul socialist din Apus social-democratismul nu este acum „ein ueberwundener Standpunct". (Dacă îmi va îngădui vremea, poate altădată voi întreprinde și un studiu de critică *în fond* a acestei doctrine.)

După cealaltă interpretare, socialismul e vechi ca lumea; în toată dezvoltarea istorică a societății omenești, se poate constata lupta

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

neîncetată între două principii opuse – al solidarității sociale și al liberei concurențe; de la desființarea comunismului preistoric al triburilor primitive, în fiecare fază a evoluțiunii sociale găsim o nouă formă de echilibru nestabil între aceste principii antagoniste; și în desființarea robiei, a iobăgiei, în luptele breslelor și ale țăranilor din evul mediu, în prăbușirea societății feudale, și chiar în acea aspră afirmare a individualismului ce i-a urmat, se poate vedea la fiecare pas triumful unei forme superioare a acestui echilibru, în care se degajează și se afirmă, pe o bază tot mai largă și mai înaltă, principiul solidarității sociale.

Din acest punct de vedere, socialismul, deci, departe de a fi un produs exclusiv al vieții economice moderne, în fiecare din aceste faze istorice e reprezentat de acele curente de idei și de acele clase sociale, care afirmă principiul *solidarității sociale*; social-democratismul și mișcarea proletariatului nu sunt ele însele decât o fază trecătoare, mărginită *în timp și în spațiu,* în evoluția ideii de solidaritate socială; și odată cu mersul omenirii spre formele tot mai evoluate ale vieții sociale, gândirea se ridică la o concepțiune tot mai largă și mai pătrunzătoare a solidarității, a *socialismului* – luminându-ne astfel calea spre o nouă biruință a idealului de dreptate socială.

Dacă social-democratismul, cum am spus, e „un punct de vedere învins" pentru cugetarea modernă, socialismul însă, în ciocnirea-i violentă cu apoteoza exasperată a liberei concurențe, întreprinsă un moment, sub imboldul împrejurărilor istorice, de către școala clasică a liberalismului, dimpotrivă *a ieșit el învingător din luptă.*

(Trebuie să recunoaștem că, la acest rezultat, a contribuit mult și social-democratismul apusean, și prin mișcarea de idei ce a provocat-o, și mai ales prin acțiunea maselor populare, pe care a știut să le organizeze. În aceasta chiar a constat, putem spune, misiunea lui istorică.)

Spre a învedera biruința *socialismului* în cugetarea modernă, voi cita pe un adversar hotărât al social-democratismului, și chiar al socialismului revoluționar în genere, pe celebrul critic literar francez, *Emile Faguet.*

Dacă ideile acestui gânditor – care nu e economist, nici sociolog – au în această privință puțină autoritate din punctul de vedere strict științific, ele sunt cu atât mai interesante, cu cât reflectă numai *părerea mijlocie* a claselor culte din Apus, și deci ne pot arăta măsura în care socialismul a pătruns în psihicul societății europene.

Emile Faguet își încheie cartea, îndreptată împotriva socialismului revoluționar, cu următoarele cuvinte:

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

„În orice caz, socialismul în sine, *în fondul său,* e o *doctrină morală,* care e *ireproșabilă* și *salutară,* și care, ca doctrină morală, trebue răspândită între toate popoarele, ca o religiune, fără să părăsim pentru dânsa ideea de patrie...."

și ilustrul om de litere, foarte sceptic prin firea lui, nu numai acceptă „socialismul de stat", dar chiar și „socialismul asociaționist, pe care îl recunoaște, demn de toată considerațiunea și de tot respectul", fiindcă „nu este decât o trebuință ce știe să-și creeze organul, în perfectă conformitate cu legile naturale și cu legile sociologice cele mai sigure și mai bine întemeiate...."

Și iată cum e definit acest „socialism asociaționist":

„Socialismul, care constă în aceea că proletarii se organizează ei înșiși; fie spre a se hrăni mai ieftin; fie spre a înlocui capitalul capitalist prin capitalul colectiv și a crea ei înșiși o întreprindere industrială, ca stăpâni nu ca servitori; fie pentru a se apăra metodic împotriva exigențelor injuste sau excesive ale patronilor; fie pentru a avea accesul la proprietate; fie *pentru a constitui proletariatul într-o clasă considerabilă și importantă cu o mare parte în destinele națiunii și în răspunderile națiunii....*"[1].

Cum vedeți, în cadrul acesta poate intra și sindicalismul și socialismul parlamentar....

Când un cugetător atât de sceptic și chiar timid ca Faguet – o încarnare a „bunului simț" – atât de moderat și conservator în ideile lui, vorbește astfel, liberalismul clasic a trăit, și triumful concepției socialiste nu se mai poate contesta, și, vădit, în viitorul apropiat ne putem aștepta numai la lupta între diferitele curente în cadrul *acestei* concepții.

În cadrul lucrării de față însă, nu intră încercarea, foarte legitimă de altfel, de a lămuri mai de aproape această concepție asupra progresului social, de a o preciza, sau de a înlătura din ea toate ingredientele străine, ce prejudecățile, patimele sau greșelile le-au îngrămădit în jurul ei.

Cu atât mai puțin, intră – repet – în intențiile mele de a ataca o concepție pe care o găsesc, în fond, conformă științei și gândirii moderne.

*

Dar socialismul, ca și orice formulă teoretică a progresului social, nu se poate justifica decât în măsura în care poate servi pentru ridicarea și propășirea unui popor, pentru orientarea lui în împrejurările istorice concrete ale vieții naționale.

---

1 Emile Faguet – „Le Socialisme en 1907", p. 370 372, passim.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Cu alte cuvinte, socialismul nu poate fi considerat ca un *scop,* ci numai ca un *mijloc:* un mijloc pentru realizarea – nu a unui progres social *in abstracto – ci* a propășirii *poporului din care facem parte,* pentru înfăptuirea în viața *lui* a maximului de dreptate socială și de prosperitate, pentru asigurarea dezvoltării neîmpiedicate a tuturor forțelor lui materiale și morale.

Activitatea unui om își are, mai întâi, o limită firească, în spațiu și în timp, în mediul în care ea se desfășoară și care îi formează sfera de acțiune.

„Progresul omenirii", ca și „omenirea" însăși, nu e decât o noțiune abstractă; și precum „omenirea" nu se alcătuiește decât dintr-o sumă de grupări etnice concrete, tot așa și „progresul omenirii" nu poate fi decât rezultanta tuturor acțiunilor de propășire *din sânul* grupărilor naționale ce formează „omenirea".

Nimeni, deci, nu poate contribui la „progresul omenirii", decât prin și în măsura prinosului său la propășirea grupării din care face parte.

E adevărat că creațiile geniale trec peste toate hotarele și îmbogățesc tezaurul comun al civilizației omenești, dar, pe lângă faptul că genii adevărate sunt atât de rare, și că nimănui nu i se poate cere să fie genial, excepția aci e numai aparentă: și creațiile geniale nu pot servi civilizației universale, decât în măsura în care intră ca un element integral în cultura diferitelor popoare, sunt însușite, asimilate de diferitele culturi *naționale* (fără să mai vorbesc că pecetea geniului nu o pot avea decât acele creații ce, în același timp, au și un pronunțat *caracter național).*

În principiu, dar, acțiunea unui om nu se poate desfășura decât în cadrul vieții naționale, el nu poate avea acțiune utilă, decât în sânul poporului și pentru poporul în care s-a născut.

Și aceasta e mai adevărat pentru *acțiunea politică,* decât pentru oricare alta.

Și dacă, prin urmare, actele sale sunt indiferente pentru propășirea acestui popor, în economia forțelor progresive ale istoriei universale, toată acțiunea lui e nulă, sau chiar negativă, toată viața lui zadarnică.

În cazul acesta, poate socialismul să triumfe pentru „omenire", adică pentru *celelalte* popoare, dar cei ce n-au știut, prin activitatea lor, să asigure propășirea *neamului lor,* nu numai n-au contribuit cu nimica la acest triumf, oricâtă dovadă de eroism ar fi dat, nu numai nu reprezintă forțe progresive în mersul istoric al omenirii întregi, ci constituie elemente de *regres,* în toată puterea cuvântului.

Dacă, dar, concepția socialistă a progresului universal e adevărată, cei ce s-au pătruns de acest adevăr, cei ce și-au însușit-o, mai mult

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

decât oricine altul, au datoria să lupte pentru dezvoltarea politică, pentru ridicarea economică și culturală a poporului lor, în condițiile reale ale vieții naționale.

Un cugetător de puterea lui K. Marx, bineînțeles, își dă bine seama de aceste condițiuni materiale ce necesar delimitează sfera activității politice. Aceasta rezultă chiar din „Manifestul comunist", unde găsim rândurile atât de sugestive, ce le-am mai citat o dată:

„Toate mișcările istorice au fost până acum mișcările unor minorități în favoarea minorităților. Mișcarea proletariatului e o mișcare spontanee a majorității imense *în profitul majorității imense.... De la sine se înțelege* că proletariatul fiecărei țări trebue să sfârșească înainte de toate cu *burghezia țării* sale..."[2]

Pentru K. Marx dar, lupta proletariatului este, *înainte de toate,* lupta în sânul unei țări determinate, pentru interesele *majorității imense,* împotriva opresiunii unei minorități exploatatoare.

Cu alte cuvinte, și pentru Marx socialismul nu se justifică decât în condițiile concrete ale țărilor din Apus, unde proletariatul poate vorbi *în numele poporului întreg.*[3]

Cum ar judeca el un program politic, ce nu e întemeiat pe lupta politică directă pentru realizarea progresului, *în sânul țării,* ci pe așteptarea.... „intransigentă", în numele unei *infime minorități,* a darului din afară ?...

*

Dar sfera noastră de acțiune este astfel delimitată nu numai de aceste considerațiuni de ordine, cum am spus, materială, ci și de un înalt postulat moral, cristalizat și în cuvintele amintite ale scripturii, și căruia un mare gânditor i-a dat o expresiune atât de adâncă:

„Legea morală e sfântă – spune Kant. În creațiunea întreagă tot ce dorim, sau tot ce se află sub puterea noastră, poate fi întrebuințat ca un simplu mijloc; omul singur, și cu el orice ființă rațională, este *un scop în sine* – pentru că, prin autonomia libertății sale, el este *subiectul legii morale,* care e sfântă... El niciodată nu poate fi tratat ca un simplu mijloc, ci întotdeauna ca un scop..."[4]

Dacă acest postulat moral ne impune de a trata întotdeauna orice ființă omenească ca un scop, și nu ca un simplu mijloc, cu atât mai mult un popor întreg de oameni vii suntem datori să-l considerăm ca un „scop în sine", ce nu poate fi subordonat vreunui alt scop.

2 „Manifeste du parti communiste", p. 30.
3 Cf. K. Kautsky – „Das Erfurter Programm", 1907, p. 252 urm.
4 Em. Kant – „Kritik der practischen Vernunft" (ed. Kehrbach) p. 106.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Idealuri sociale oricât de înalte, formule de progres, programul politic, pentru un popor nu au valoare decât *întrucât îi servesc lui.*

Celebrul profesor de filosofie din Copenhaga, *H. Höffding*, pune chiar toată problema socială în legătură directă cu postulatul formulat de Kant, ceea ce e adevărat mai ales pentru noi, cei favorizați de soartă, pentru care această problemă nu poate fi redusă la o simplă chestiune de interes:

„Chestiunea socială - spune el – este o chestiune *morală...* Suprimați în gând *criteriul moral,* care este noțiunea morală a unei societăți ideale, și toată *chestiunea* cade deodată, sau mai bine ea se reduce la o simplă chestiune de forță... Noțiunea societății ideale, a unui regat al umanității *(acest criteriu de morală),* cere dimpotrivă ca orice ființă omenească să fie mai mult decât un mijloc (pentru alții), ca ea să-și ocupe un loc propriu și personal în vastul regat al umanității. E în contrazicere cu idealul unei societăți omenești, ca un număr mai mult sau mai puțin mare de ființe omenești să fie considerat numai ca o masă pasivă, ca o sumă de mijloace și instrumente inferioare, ale căror bucurii și suferinți nu intră în socoteală... Principiul personalității libere (autonomia libertății, după Kant), corolarul cel mai însemnat al principiului binelui, se află astfel violat, fiindcă ființele personale sunt înjosite până la rolul de simple mijloace, fără să fie considerate în același timp ca scopuri..."[5]

Astfel, încercarea de a se subordona interesele vitale ale unui neam cerințelor unei formule, degenerată astăzi într-o dogmă mistică, în dispretul caracterului social al majorității lui imense, în dispretul nevoilor urgente și neînlăturabile ale momentului istoric, este nu numai absurdă, dar și adânc imorală, și împotriva acestei încercări am afirmat cu tărie punctul de vedere *poporanist.*

*

În ce constă, dar, în rezumat „concepția poporanistă" (Bineînțeles aici nu-i pot da întemeierea teoretică mai largă, căreia am de gând să-i consacru o lucrare mai vastă) ?

Cuvântul „popor" are trei înțelesuri deosebite, cuprinzând, dacă pot spune astfel, trei noțiuni concentrice:

1) În sensul cel mai larg al cuvântului, „popor" înseamnă o grupare etnică, cu un tip cultural determinat și o comună viață sufletească.

Am înaintea mea minunatul tratat asupra eticei al profesorului Höffding; nu mă pot opri de a reproduce aici cuvintele, prin care el arată însemnătatea legăturii de popor în toată viața morală a omului:

5 H. Höffding – „Morale", Paris, 1906, p. 337-338.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

„Amintiri comune și o tradiție stabilită e o condițiune pentru nașterea unui popor. Orice sentiment de comunitate, împreună cu sentimentul național, naște din *comunitatea soartei și a muncii...* Esențialul este să se producă o împreună-viețuire care, sub înrâurirea destinului și a acțiunilor comune, se desvoltă într-o *viață intelectuală și afectivă comună...*"

„Progresele culturii măresc, fără îndoială, unitatea și solidaritatea genului omenesc, dar ele deschid deasemenea ochii asupra nuanțelor și a diversităților particulare. Fiecare popor își duce viața în felul lui deosebit, și viața, prin aceasta chiar, prezintă, celui ce o privește cu o pătrundere simpatică, mai multă bogăție și varietate... Progresele culturii scot la lumină particularitățile diverselor popoare și dau în același timp fiecărui popor în parte un prilej mai bun *de a aduce prinosul său dezvoltării comune...*

...Diversele naționalități apar ca *intermediari naturali* între indivizii izolați și genul omenesc întreg. Elementul universal omenesc nu este împiedicat prin aceasta în dezvoltarea sa: el ajunge dimpotrivă mai bogat și mai variat...

Statul este un *popor organizat...* Fără organizație, un popor duce o viață cu totul vegetativă. E cu putință oarecare cultură; activitatea materială, viața intelectuală și afectivă se pot desfășura până la un oarecare grad; dar totul poartă un caracter de întâmplare și de incoherență. *O desvoltare mai înaintată are de condițiune necesară, concentrarea și solida cohesiune a tot ce face parte dintr-un popor...*"[6]

Dacă însemnătatea caracterului național poate fi neglijată sau întunecată la acele popoare fericite, la care ea nu prezintă un interes de dureroasă actualitate, pentru care demult însăși ființa lor națională nu e în primejdie, și pentru care dezvoltarea normală e asigurată – ea, dimpotrivă, capătă o greutate deosebită pentru toate acele neamuri urgisite de istorie, care încă trebuie să se lupte pentru dreptul cel mai elementar al omului: de a fi și de a se dezvolta liber, potrivit cu firea-i sufletească.

2) În al doilea rând, cuvântul „popor" înseamnă toate acele elemente sociale *pozitive,* care într-un moment dat au a îndeplini o anume menire istorică în dezvoltarea socială și politică, și – în opoziție cu elementele sociale *negative* – determină o nouă îndrumare în viața națională și socială.

În revoluția din veacul XVIII, de pildă, „poporul" era reprezentat de toată burghezimea franceză, împreună cu clerul inferior și toate

---

6 H. Höffding – op. cit., p. 475-480. passim

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

clasele muncitoare, împotriva clerului înalt și a nobilimii, ce formau elementele sociale negative. Iar la 1848, în Franța, din „popor" fac parte numai mica burghezime și muncitorimea, marea burghezime trecând în lagărul claselor privilegiate.

Asupra însemnătății acestui înțeles istoric-social al cuvântului „popor", nu am nevoe să insist mai mult, fiindcă această denumire servește astfel numai pentru a trage o linie de demarcațiune, în fiecare moment istoric dat, între forțele progresive și cele reacționare din sânul unui corp politic și social.

3) În sfârșit, sub denumirea de „popor" se cuprinde totalitatea *claselor muncitoare* din sânul unei societăți.

În această categorie socială de obicei se cuprinde (mai ales de către socialiști) numai munca productivă în sensul strict al cuvântului, munca fizică, munca de brațe, excluzându-se munca intelectuală, deși aceasta e tot atât de utilă și de necesară societății. Nu găsesc, din punctul de vedere al idealului social, această distincție rațională, dar și ea poate avea rostul ei, mai ales că astfel se subliniază îndatoririle morale ce leagă pe intelectuali de clasa cea mai numeroasă a societății, de temelia ei, pe care se sprijină toată viața noastră materială și sufletească.

Din punctul de vedere pe care l-am numit *poporanist*, această accepțiune a cuvântului „popor" are mai ales însemnătatea caracteristică.

Și această însemnătate nu se datorește numai faptului că muncitorimea e clasa cea mai numeroasă, care e, în același timp, izvorul sănătății fizice și morale a neamului întreg; sau că ea este singura forță productivă în societate și, creând toate mijloacele existenței materiale, creează, putem spune, viața însăși, o îmbogățește și o înalță, asigurându-i dezvoltarea desăvârșită până la plenitudinea idealului vieții omenești; dar, cum a spus odată L. Tolstoi, în concordanță cu *legea morală* kantiană: poporul muncitor *„are întotdeauna dreptate"* în fața istoriei.

Filozoful danez citat mai sus dă următoarea dezvoltare legii kantiene:

„Din punctul de vedere al moralei omenești, cuprinsul *legii morale* nu-l poate forma decât acest principiu: acțiunile noastre trebue să tindă *spre cel mai mare bine și spre cel mai mare progres cu putință al celui mai mare număr posibil de ființe raționale*... Când sentimentul moral se desvoltă, pe baza simpatiei, în *sentiment de datorie și de dreptate*, principiul exprimat în această lege *e criteriul ultim al judecăților morale"*...[7]

7 H. Höffding – op. cit., p. 38-39.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

„Poporul muncitor are întotdeauna dreptate," fiindcă numai interesele lui nu pot fi *niciodată* contrarii intereselor societății, considerată ca un tot întreg, numai interesele lui nu pot fi *niciodată* în contrazicere cu idealul moral și idealul social, și numai propășirea lui, înălțarea lui cade *întotdeauna* în direcția progresului societății întregi.

Dacă însă e adevărat acest „criteriu ultim al judecăților morale", dacă „poporul muncitor *are întotdeauna dreptate,*" – sentimentul de recunoștință pentru toate rezultatele progresului, pentru toate bunurile vieții, sentimentul adânc de solidaritate socială, ce ne leagă pe toți de acest ziditor al vieții noastre materiale și morale, ne face în același timp, pe noi toți, *vinovați* față de el, chiar fără de vină, datornici veșnic răi de plată...

De acest sentiment se leagă în chip atât de firesc și revoluțiunea din timpurile noastre în aprecierea valorii morale și sociale a muncii.

După ideile vechi, munca e necompatibilă cu demnitatea omenească, cu noblețea morală a vieții, ea nu poate fi decât blestemul, destinul robilor sau al „gloatei de rând", pe când în conștiința modernă numai munca poate da adevăratul caracter de nobleță și demnitate vieții omenești.

Din toate aceste considerații rezultă că muncitorimea, considerată ca *pars pro toto,* se identifică cu societatea întreagă, cu neamul întreg; și progresul social și național se identifică, deci, cu înălțarea și propășirea ei.

Dar această afirmare nu are, vădit, nici un înțeles în ce privește *categoria economică abstractă* a „muncii", ci numai pentru „oameni de muncă" în carne și oase, pentru mulțimea muncitoare din sânul fiecărei societăți determinate, în formele ei *concrete* de existență.

Dacă K. Marx, de pildă, a putut identifica interesele *proletariatului* cu interesele progresului social în genere, aceasta nu pentru că proletariatul apare ca încarnarea „muncii pure", liberată de orice ingredient străin (fără amestecul categoriilor economice de „capital" și de „rentă a pământului", ca la țărani, de pildă), ci pentru că el avea dreptul să afirme că proletariatul în Apus reprezintă *„majoritatea imensă",* adică *mulțimea muncitoare concretă.*

Dar dacă într-o țară dată, clasa muncitoare reală, clasa producătoare, „majoritatea imensă" nu are acest caracter de „muncă pură", dacă în acea țară nu există *proletariat* în sensul apusean (sau reprezintă o cantitate abia apreciabilă), atunci o categorie fictivă și interese neexistente nu pot substitui – nici în judecata morală, nici în concepția socială – pe oamenii vii ce muncesc și formează „majoritatea imensă", pentru identificarea lor cu interesele societății întregi și cu ale progresului social.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

La acest *fetișism* de formulă a ajuns însă social-democratismul nostru, violând astfel „criteriul ultim al judecăților morale"...

Concepția *poporanistă* se reazimă astfel, cum am spus, mai cu deosebire pe noțiunea de „popor", ca masă muncitoare concretă. Dar din acest punct de vedere nu poate fi nici o contrazicere cu celelalte două accepțiuni ale cuvântului.

În ce privește noțiunea de „popor", ca elemente sociale pozitive, nici nu e nevoie de multă stăruință, pentru că, vădit, aceste elemente nu sunt *pozitive,* decât prin menirea lor istorică față de progresul social, care se confundă cu interesele muncitorimii; și nu sunt pozitive, decât în măsura în care ele se identifică cu aceste interese.

Dar nu poate fi nici o contrazicere și între „popor-muncitorime" și „popor-națiune":

Dacă există o clasă socială, care, cum se exprimă Höffding, nu poate „lua parte la dezvoltarea elementului universal omenesc", decât în formele naționale și pentru care „orice progres nu e cu putință decât sub condiția concentrării și a solidei coheziuni naționale", apoi aceasta e tocmai muncitorimea (cf. Cap. IV).

Clasele privilegiate, pretutindeni și întotdeauna, se înstrăinează, relativ foarte ușor, și în orice caz *numai lor* le este accesibilă cultura în forme străine.

Așadar, punct de sprijin în toate construcțiile noastre teoretice asupra progresului social, precum și punct de plecare pentru orice program politic, ca și pentru orice activitate publică, nu poate fi decât – *poporul* din care facem parte, în toate cele trei accepțiuni ale cuvântului.

Toată concepția poporanistă se rezumă la norma de conduită, ce ne impune datoria de a subordona orice acțiune de renovare, și chiar orice activitate, intereselor reale și concrete ale poporului *nostru,* în formațiunea lui istorică, în împrejurările de fapt ale vieții lui naționale, sociale și politice.

Sunt acum exact patrusprezece ani, de când am scris în această privință următoarele rânduri:

„În ordinea politică poporanismul se manifestă prin aplicarea vechiului adevăr că *nu omul e făcut pentru sâmbătă, ci sâmbăta pentru om;* factorul determinant devin astfel masele *concrete* ale muncitorimii, cu toate interesele ei culturale, economice și sociale, de care trebue să țină seamă toate programele politice, și nici într-un caz aceste mase nu se pot considera ca un simplu material de experimentație pentru aplicarea formulelor abstracte ale vreunui

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

program, oricare ar fi el: *program pentru popor și nu popor pentru program.*"[8]

Din acest punct de vedere, și socialismul însuși nu poate fi legitimat decât *ca un moment al poporanismului.*

Noțiunea poporanismului, vădit, e mai largă decât a socialismului.

Orice socialist, și *de ori unde,* trebuie să fie poporanist, și nici *nu* poate fi socialist, decât *pentru că* e poporanist, dacă socialismul lui nu se reduce la fetișism de formulă, la un dogmatism sterp, lipsit de viață, la o simplă jonglerie de clișee sacramentale.

Dar nu orice poporanist e și socialist.

Împrejurările sociale concrete ale unei țări, faza de dezvoltare prin care ea trece, pot impune un program de acțiune fără caracter socialist propriu-zis.

Concepția socialistă nu poate împiedeca aderarea la un program impus astfel de nevoile reale ale țării, iar pe de altă parte, practicește, speculațiile asupra viitorului îndepărtat, sau asupra „scopului final" în politică sunt adesea indiferente (dacă nu și mai rău):

„Nimic din ceea ce trebue să vină într-un viitor îndepărtat – spune un *social-democrat* ca Ed. Bernstein – nu mă interesează, ci numai ceea ce trebue și poate să fie făcut în momentul de față, pentru prezent și pentru un viitor apropiat....

Scopul final ? Ei bine, el va continua să fie scop *final....* Acest scop final pentru mine nu e nimic, totul e *mișcarea....* Însă tot ce, sub forma teoriilor preconcepute asupra rezultatului mișcării, trece peste scopul general ce determină *direcția principală și caracterul mișcării,* ajunge, totdeauna și fatal, la *utopism* și formează la un moment dat *o piedică pentru mersul ascendent al teoriei și pentru practica mișcării*"[9].

Pe baza acestor principii dar, fiind dat că Românii sunt un popor ce este încă departe de acea concentrațiune și coheziune națională, condiție necesară a oricărui progres, după Höffding; și un popor de *țărani* foarte înapoiat economicește și politicește; fiind dată situațiunea de fapt a statului, în care abia de ieri a reușit să se organizeze o parte relativ neînsemnată a acestui popor: ni se impun acea formulă a progresului social și acele norme de acțiune politică, pe care le-am schițat în capitolele anterioare, cu destule dezvoltări pentru a lămuri concepțiunea poporanistă – „scopul general" și „caracterul mișcării" sociale, cum sunt ele cu putință în România...

Iar „scopul *final*", îl putem lăsa în grija viitorului.

De aici concluzia finală în două cuvinte:

8 „Poporul în artă și literatură", Evenimentul literar, Nr. 19 din 25 aprilie 1894.
9 Ed. Bernstein – „Socialisme théorique", p. 234 și 278- 279, passim.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Socialiști, și chiar social-democrați – adică oameni cu o anume concepție asupra „scopului final“ al mișcării sociale, precum și cu o anume filosofie a procesului istoric – pot fi în România, dar *partid* social-democratic, *nu*.

Ideile trec peste toate hotarele, dar partide nu se înființează decât sub presiunea nevoilor reale, și nu pentru speculații filozofice sau sociologice (precum nici pentru admirația mutuală), ci numai pentru *acțiune*, și numai pentru o acțiune ce poate avea rezultate *pozitive: teoria* ce duce la neputință și sterilitate nu poate fi adevărată.

Și acesta este singurul criteriu al adevărului în filosofia politică.

*

Am ajuns la sfârșitul lucrării mele.

Am trăit prea mult, și am trăit *prea multe*, ca să pot avea prezumția naivă că mi s-a deschis tot adevărul și că mi-a fost dat să spun ultimul cuvânt în această privință.

Cu vremea, desigur, se va da pe față că mi s-au strecurat constatări de fapt greșite, aprecieri nejustificate, generalizări pripite.

Adevărul nu ni-l pot da decât cercetările laborioase, căutările stăruitoare și nepregetate, adesea, ale multor generații.

Dar – în mijlocul acestei confuzii intelectuale și morale, când unii nu privesc viața decât prin prisma formulelor împrumutate, și-și risipesc forțele în goana după năluciri, iar alții, miopii propovăduitori ai „bunului simț“ și ai disprețului pentru „doctrine“, socot că în somnolența vegetării dintr-o zi în alta e toată taina înțelepciunii politice; în mijlocul exploziei de uri atavistice, de porniri canibalice, când, pe deoparte, se înalță la valoarea de dogmă obscurantismul și prejudecățile de castă, iar, pe de altă parte, idealul național se confundă cu xenofobia sau iudofagia vulgară și crudă, oricine, al cărui cuget e frământat de căutarea unui fir conducător, de trebuința morală de orientare în haosul nimicurilor și grozăviilor vieții, e dator să-și spună cuvântul.

„Bunul simț“ e un dar neprețuit, singurul ce ne poate feri de toate poticnirile în drum, dar idealul, care ca o stea să ne îndrepte în lunga cărare a vieții, ca să nu ne rătăcim în mlaștini și în desișuri (ce veche e comparația !....), nu ni-l poate da decât o doctrină întemeiată pe fapte, coordonate în lumina științei și a gândirii sistematice.

Mi-am făcut datoria.

Și piatră cu piatră se va clădi corpul doctrinal, potrivit trebuințelor și aspirațiilor neamului, dar fără să ne îngrădească calea largă și luminoasă a progresului universal.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Cuprins

Populismul și celelalte marxisme românești (Victor Rizescu) 5

Încercări filozofice 59
O lămurire în loc de prefață 61
Capitolul I Introducere: misiunea filozofiei 64
Capitolul II Teoria cunoștinței 79
Capitolul III „Transcendentele" lui W. Wundt 99

Din notițele unui observator ipocondric (un foleton social) 121

Social-democratism sau poporanism ? 169
Introducere 171
I. Social-democratismul și țărănimea 176
II. Social-democratismul și țările agricole. Carcaterul social al țărănimii 196
III. Industrializare ? Termenul evoluției sociale. Capitalul „vagabond" 226
IV. Problema națională și social-democratismul. Antisemitismul 262
V. Situația politică și problema democratismului în România 301
VI. Formula progresului nostru industrial 330
VII. Încheiere 341

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Cărți apărute

Barometru de aderare – România (Problemele fundamentale ale țării și atitudinile tinerilor români cu privire la integrarea în Uniunea Europeană)	Olaf & Utta-Kristin Leisse
Intelectuali, elite, clase politice moderne în sud-estul Europei. Sec. XIX	Elena Siupiur
Sergiu, altfel...	Ioana Celibidache
Scriitori și lumea muzicii	*Cristina Vasiliu*
Rațiune și represiune în Ministerul de Interne (1965 – 1989), vol. I+II	Ionel Gal
Schițe parlamentare	Henri Stahl
Considerații asupra relațiilor bisericii românești cu Rusia în sec. al XVII-lea	Silviu Dragomir
Contribuții la o biografie a lui Nicolae Bălcescu	Petre P. Panaitescu
Călători ruși în Moldova și Muntenia	Gh. Bezviconi
Istoria din ghiozdan. Manuale școlare și mentalități în România anilor 1990	Mirela-Luminița Murgescu

Colecția Balcanica

Răpirea Bucovinei	Mihail Kogălniceanu
Rolul diplomatic al fanarioților	I. C. Filitti

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Relațiile românilor cu sârbii, bulgarii, grecii și croații	Ilie Bărbulescu
Istoria românilor din Pind. Vlahia mare	George Murnu
Călători poloni în țările române	P.P. Panaitescu
Carol al XII-lea și românii	Veniamin Ciobanu
Frontierele românești / Les Frontiéres Roumaines	Jacques Ancel
Români și bulgari	Petre P. Panaitescu
Originea românilor din Balcani și Vlahiile din Tesalia și Epir	I. I. Nistor
Meglenoromânii	Th. Capidan
Macedoromânii	Th. Capidan

Colecția Bucureștii care au fost

Din vremuri trecute	Emil Cerkez
Bucureștii ce se duc	Henri Stahl
București – istorie și urbanism	Andrei Pippidi
Amintiri din trecutul negustoresc	Dimitrie Hagi Theodoraky
Bucureștiul interbelic	Lucian Pricop
Bucureștii	*trad. după Claymoor*

Colecția Cartea școlară

Ruinele viselor (poezii)	Șt. Petică
Caleidoscop literar, vol. I+II	Teodor Vârgolici
Poeți moldoveni	***

Colecția Innovatio Historiae

Exerciții întru cunoaștere. Societate și mentalități în noi abordări istoriografice ()	coord. Mirela Luminița Murgescu, Simion Câlția

Colecția Istorie modernă

Noul regim (cuvântări) 1938-1939	Armand Călinescu
Tezaurul toponimic al Vrancei vol I+II	Gabriela Macovei
Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal. vol I+II	Silviu Dragomir
Istoria bisericii din Bucovina	I. Nistor
Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina (1916-1918)	Teodor Bălan

Colecția Eustory – Istoria mea

Ajută-ți aproapele. Solidaritatea umană în comunitățile românești	coord. Mirela Luminița Murgescu
Tehnici și tehnologii în comunitățile de ieri și de azi	coord. Mirela Luminița Murgescu, Bogdan Popa

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Colorează cu Moș Crăciun	***
Atelierul de colorat	Mădălina și Sînziana Barangă

Colecția Partituri

Manual de vioară vol I	**I. Geantă, G. Manoliu**
Simfonia nr. 1 „Glossa" cu CD (înregistrare cu Orchestra Radiodifuziunii Române)	**Viorel Munteanu**
Preludiul si Fuga VII, Clavecinul bine temperat, vol. II	**J. S. Bach**
Sonata Patetica	**Ludwig van Beethoven**
Sonata în si bemol major kv 333 (315c)	**W.A. Mozart**

Colecția Gândire politică românească

Mihail Kogălniceanu	**Radu Dragnea**
Oligarhia română. Marxism oligarhic	**Lotar Rădăceanu, Șerban Voinea**
Scrieri politice	**Ștefan Antim**
Scrieri politice și filosofice	**Constantin Stere**
Influența școalei economice liberale în România, în veacul al XIX-lea	**E. Demetrescu**
Draculaland – roman (debut)	**Tudor Lavric**

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

CARTEA PRIN POȘTĂ

Pentru cărțile comandate, editura suportă costurile de transport prin poștă.
În plus: – pentru **2** cărți se acordă o reducere de 10%
– de la **3** cărți în sus se acordă o reducere de 15%.
Pentru a obține oricare din cărțile noastre, trimiteți comanda dumneavoastră pe adresa de e-mail: comenzi@dominor.ro sau, direct, la tel: **0724.523.093**

DOMINO®

www.dominor.ro

Tel.: 021-311.53.70; mobil: 0724.523.093
redactia@dominor.ro; comenzi@dominor.ro
Piața Presei Libere nr. 1, București
Corp B2, etj. IV, cam. 391-392

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Dintre curentele de idei românești, poporanismul a purtat probabil cea mai puternică marcă regională,„est-europeană”. Scrierile lui Constantin Stere ne conduc înapoi, către cultura revoluționară internațională din care autorul a provenit și față de care el își afirmă deopotrivă îndatoririle și originalitatea.
Situată în opoziție atât față de marxismul socialist al epocii cât și față de linia politică oficială, gândirea lui Stere ne oferă o introducere privilegiată în atmosfera lumii culturale și politice românești a începutului de secol XX.

Colecția Gândire politică românească pornește de la premisa că istoria este mai diversă decât ne-am obișnuit să ne-o reamintim. Pe lângă vocile din trecut cu care dialogăm de obicei, ajung uneori până la noi ecourile unor voci uitate. Dacă le ascultăm atent, ele se pot dovedi mai actuale decât cele a căror autoritate s-a impus peste timp. În răspărul canoanelor, ne propunem să continuăm conversațiile neîntrerupte vreodată, reluând în același timp teme peste care s-a așternut tăcerea.

www.dominor.ro
ISBN 973-8496-47-0

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro